

კავკასია

რუსული საქმე

და

ტომთაშორისი საკითხები

W. B. 1875

წინათქმა

რუსი პოეტი, პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე ვასილ ლვოვის ძე ველიჩკო (1860-1903) ქ. თბილისში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა 1886-1899 წლებში. ვ. ველიჩკო იყო გაზეთ „კავკაზი“-ს რედაქტორი. მისი პუბლიკაციები ხშირად ქვეყნებოდა გაზეთ „ივერია“-ში ილია ჭავჭავაძის რედაქტორობით.

ვ. ველიჩკოს შემოქმედება მრავალფეროვანია, ხოლო ფილოსოფიური შეხედულებები კი ხშირად წინააღმდეგობრივი და უკიდურესად რადიკალური. აღნიშნული დიდი ალბათობით გაპირობებულია იმ ისტორიული ეპოქის თავისებურებით, რასაც ჰქვია რუსეთის იმპერია XIX-XX საუკუნის მიჯნაზე. რუსეთის იმპერიის ისტორიის ეს მონაკვეთი ხასიათდება მკვეთრად გამოხატული სოციალური კატაკლიზმებით, სწორედ ამ პერიოდს ემთხვევა გამოკვეთილი პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწეთა, ხელოვანთა და მეცნიერთა ისტორიულად მნიშვნელოვან პიროვნებათა ცხოვრების ასპარეზზე გამოსვლა. შეხედულებები სოციალურ მოვლენებზე, პიროვნებაზე, ეთნიკურ ჯგუფზე, ერზე, ზოგადად ისტორიულ განვითარებაზე იყო არაერთგვაროვანი, ზოგჯერ კი ურთიერთგამომრიცხავი მოვლენებითა და ფაქტებით დატვირთული. ეს პერიოდი დღესაც საინტერესოა, როგორც წარსულის, ასევე დღევანდელობისა და მომავალი განვითარების პერსპექტივების თვალსაზრისით.

ვ. ველიჩკოს ნაშრომი „კავკასია. რუსული საქმე და ტომთაშორისო საკითხები“ გამოიცა სანქტ-პეტერბურგში 1904 წელს. შინაარსის თავისებურებიდან გამომდინარე საბჭოთა პერიოდში მისის პოპულარიზაცია არ ხდებოდა. წიგნის ქართულ ენაზე გამოცემა ნაკარნახევია სურვილით - XXI საუკუნის დასაწყისში ქართველმა მკითხველმა შეაფასოს უცხო თვალთ დანახული კავკასია XXI საუკუნის მიჯნაზე, რაც ვფიქრობთ გარკვეული პარალელების გამოვლენის საშუალებას იძლევა. უნდა აღინიშნოს, რომ წიგნში მოცემული ფაქტები, მოვლენები, ავტორისეული არგუმენტაცია თავიდანვე იწვევდა და იწვევს რადიკალურად განსხვავებულ შეფასებებს. ჩემი

აზრით არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ იმ მოსაზრებას, რომ წიგნის ავტორი ხშირ შემთხვევაში ტენდენციური და აშკარად სუბიექტურია, მაგრამ ფაქტია, რომ ეს შეხედულებები არსებობს და საინტერესოა როგორც მოცემულობა, რომელსაც გააჩნია მასაზრდოებელი ობიექტური თუ სუბიექტური მიზეზები და პირობები ყოველ შემთხვევაში მკითხველს ეძლევა საშუალება თვითონ განსაზღვროს საკუთარი დამოკიდებულება ისტორიულად არსებულ მოვლენებთან და შეხედულებებთან მიმართებაში. ყველა აზრს აქვს არსებობის უფლება, თუმცა ცხადია, რომ ჭეშმარიტება ერთია და ის ყველაფერზე იმარჯვებს. მხოლოდ განსხვავებული შეხედულებების ჭიდილი იძლევა ლოგიკური აზროვნების გზით ჭეშმარიტების მიგნების საშუალებას, ეს კი დღევანდელ ვითარებაში მეტად აქტუალურია

ვფიქრობ ქართული მკითხველი ინტერესით გაეცნობა ამ იშვიათ ნაშრომს.

პატივისცემით,

ჯემალ შელია

15.III-2010

ქ. თბილისი

პირველი ტომის სარჩევი

1. შესავალი.....	7
2. წარსულის ხასიათი.....	11
3. ჩვენი ძმები – ქართველები	31
4. რუსულ-ქართული ურთიერთობა.....	54
5. სომხები.....	67
6. ისტორიული წარსული.....	69
7. გადასვლა თეოკრატიასა და მონოფიზიტობაში.....	80
8. ტომობრივი განცალკევებულობა და ეკონომიკური მბრძანებლობა.....	88
9. სიმართლე თურქულ მხეცობაზე.....	105
10. ეკლესიის პოლიტიკური როლი და სომხური პროგრამა.....	11
11. ხალხის მასა.....	129
12. სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის ქონების მართვის რეფორმა და სომხური უხამსობა.....	136
13. აზერბაიჯანელი თათრები.....	162
14. თარეში.....	177
15. საყოფაცხოვრებო პირობების არანორმალურობა.....	184
16. დაღესტნელი მთიელები.....	190
17. რუსები კავკასიაში.....	195
18. კაზაკობა.....	198
19. სახელოვანი კავკასიური არმია.....	201
20. სექტანტები და რუსი ახალმოშენეები.....	208
21. რუსი ინტელიგენცია.....	227

ამ წიგნის პირველი ფურცლები დაიბეჭდა ვასილ ლვოვიჩ ჯელაჩკოს, სიცოცხლეში; სიკვდილმა ხელი შეუშალა ბოლომდე მიეყვანა საქმე, რომელსაც იგი უყურებდა როგორც ერთ-ერთ თავის უმნიშვნელოვანეს პრინციპულ ამოცანას და ის აზრი, რომ მრავალწლიანი, სიმწრით მოპოვებული ნაშრომი რჩებოდა დაუმთავრებელი, სიკვდილის ბოლო წუთამდე აღელვებდა მას. შევასრულეთ რა მის მიერ გამოთქმული უკანასკნელი სურვილი, წიგნის ბეჭდვა მივიყვანეთ ბოლომდე იმ პირის მონაწილეობით, ვინც დიდხანს მუშაობდა ვასილ ლვოვიჩთან კავკასიის საქმეებზე და საფუძვლიანად იცოდა განსვენებულის შეხედულებები და გეგმები. წიგნის საფუძველია წერილები, რომლებიც იბეჭდებოდა „რუსკი ვესტნიკში“; პირველი ოთხი თავი გულდასმით დაამუშავა თავად ავტორმა, ხოლო დანარჩენი ჩვენ შევავსეთ შეძლებისდაგვარად და დავურთეთ შენიშვნები, რომლებიც ამოკრეფილია ვ.ლ. ველიჩკოს მიერ დატოვებული მასალებიდან. ამ უკანასკნელთა ნაწილს ვათავსებთ წიგნის ბოლოს „დანართის“ სახით. საუბედუროდ, არ გვქონდა რა შესაძლებლობა, გაგვემდიდრებინა ეს წიგნი იმ ყველაფრით, რასაც თავად ავტორი მისცემდა, ამოცანად დავისახეთ, არ მოგვეთავსებინა არც ერთი სტრიქონი, რომელიც მის მიერ არ იქნებოდა მომზადებული ან თუნდაც მისი აზრებისგან რამდენადმე განსხვავებული აღმოჩნდებოდა.

ბამომც.

1. შესავალი

რა ჯაღოსნური სიგჳეაა ღღემღე – კაეკასია! რუსი ხალხისთვის რა წარუშღელი მოგონებები ქრის მისგან; რა კაშკაშაა ამ სახელის გაგონებისას სულში აფეთქებული ოცნება, ოცნება ღაუმარცხებული ყოველღღიურობის უხამსობით თუ სასტიკი ანგარიშიანობით! არის კი რუსეთში აღამიანი, რომღის ოჯახსაე რამღენიმე ათწლეუღის წინ მსხვერპღი არ გაეღო სისხღითა ღა ცრემღებით ამ გამოუცნობი მხარისთვის, ან გეცისკენ არ აღეღინა გულმხურეაღე ლოცეა, ღეეგმირთა ბრძოღის მრისხანე გრუხუნის მშფოთეარეღ მოსმენისას, შორს რომ ღულღა?! თოღლისგეირგეინიანი გიგანგებიც, შუაღღის მმის მწეელი სხიეებიც, უღღღესი გრაგიგმით გამსკეაღული ძეეღებური თქმუღებებიც, კაეკასიის შეიღთა აგმნებული გმირობაე – ყოვეღიეე ეს ხოგბაშესხმულია ხალხის მიერაე ღა მისი მსოფღმხეღეეღობის გრძნეულაღ გამომხატეელი რუსული იღღის შთაგონებული ჩირაღღნების – ჩეენი ღღღებული პოეგების – მიერაე.

ჩეენტეის კაეკასია არ შეიძღება უცხო იყოს: საკმაოღ ბეერი ყოვეღგეარი ძაღაა მასღე ღახარჯული, ძაღღე ორგანულაღაა იგი ღიად რუსულ მსოფღიო მოწოღებასთან, რუსულ საქმესთან ღაკეემირებული.

მრეაელი მცღეღობის გამო (უმეგესაღ არცთუ უანგაროღ), ღეებნიათ რუსი საზოგაღობა გომთაშორის საკითხებში, აუციღებულია ღეეაღგინოთ ერთხეღ ღა სამუღამოღ სასიცოცხლო, სწორი თეაღსაზრისი რუსულ საქმეღ საერთოღ. ერთნაირაღ გულწრეეღ აღამიანებს შეიძღება სხეაღსხეა თეაღსაზრისი პქონღეთ. ერთინი მიიჩნეეენ რუსული საქმისთვის სამსახურს სახაღხო-სახეღმწიფოებრივი არსებობის ღა აყეაეებისთვის ბრძოღაღ, რომელიც შეზღუღული არაა ისგორიის არანაიერი აღთქმით, არანაიერი მნეობრივი ან აღამიანური ნორმით; ისინი ფიქრობენ, რომ ყეეღაფერი უცხო, თუნღაე ღირსეული, უნღა აღღეაეოს მიწისაგან პირისა, თუკი სწრაფაღ ღა უკეაღოღ არ მეერწყმება ჩეენს სახაღხო-სახეღმწიფოებრიე სგიქიას. ამ

სასტიკე შეხედულებას მე ეუწოდებდი გერმანულს და არა რუსულს. იგი ეწინააღმდეგება რუსეთის მსოფლიო იდეალს და ძირს უთხრის მის ერთ-ერთ საიმედო საფუძველს – სულიერებას და, მაშასადამე, პოლიტიკურ ძლიერებასაც.

სხეები საპირისპირო უკიდურესობაში ცვივთან: ისინი მზად არიან დათმონ ყველაფერი რუსული იმის სასარგებლოდ, რაც არღვევს ჩვენს ერთიანობას, არყევს ჩვენს სახელმწიფოებრივ ძალას და თავისთავადაც უარყოფითი მოვლენაა. ეს ცრუ-ეროვნული პროგრამის მქონე წინააღმდეგომელთა „სკოლის“ შეხედულებაა, რომლის ჭეშმარიტი ხელმძღვანელი ან კულისებმიღმა შთამბგონებელი, რა თქმა უნდა, *რუსი ხალხი არაა*. ასეთი წინააღმდეგომლობა გამაყალკეებელი, უცხო ბოროტი ძალების მიმართ იმ იშვიათ შემთხვევაშიც კი, როცა იგი უანგაროა, შესაძლებელია მხოლოდ რუსული პატრიოტიზმის ცხოველმყოფელობის საზიანოდ და არანაირად არ შეიძლება მისი გამართლება ასეთ შემთხვევაში ჩვეულებრივი მსჯელობით თემაზე, რომ ჩვენ – დიდი და ძლიერი ხალხი ვართ. დიდი ხალხი – და ამიტომ ნებას რთავთ, ვისაც მოუნდება, ხელყოს ჩვენი შეილების პური, უმცროსი ძმების სასიცოცხლო ძალები, უფლებას აძლევთ, შეურაცხყონ ჩვენი სიწმინდეები, უცხოგომელმა გამთიშეულებმა კი რუსული საქმის მაგარებელი სუსტები და დამთმობები დაჩაგრონ?! როდემდე გააიგივებთ დიადის ცნებას სულელის, სუსტის და უპრინციპოს ცნებასთან?!

სწორია, სამართლიანი და ამასთან ერთად, პრაქტიკულიც მხოლოდ ქვემოხსენებული მესამე თეალსაზრისი. დიადი და ძლიერი ცხოვრებას ნამძინარევი თეალებით კი არ უყურებს, *არამედ სასურველ დროს ამკვიდრებს სასიცოცხლო სიმართლეს*, ცოდნით აღჭურვილი ავითარებს თავის შემკრებ ან ერთიან პიროვნებას წარსულის ნაანდერძები თქმულებებით, „ცივ დაკვირვებათა გონებითა და მწუხარე ხსოვნის გულით“. დიადი და ძლიერი არ კმაყოფილდება შაბლონებით და მეგსახელებით, რომლებიც ჟარაეს ცრუ, ბუნდოვან ან ჟერად-ჟერად ცნებებს. იგი მოვალეა გონების ძალისხმევით შეკვეცოს ზარმაცი ბუნდოვანება, ვალდებულია გაერკვეს ჭრელი სურათის ჟერებსა და შუქჩრდილებში.

თუკი აქამდეჭრელი კავკასიაჩვენიგანათლებული კლასისთვის

მგანჯელი გამოცანაა, ეს იმას ნიშნავს, რომ იგი არც ღიადია და არც ძლიერი, იგი ჯერ კიდევ არ განთავისუფლებულა უცხო სიგყების და ცნებების მონობისგან, შემონახსენები უღლისგან და, სამწუხაროდ, გიპურად რუსული მარმაცი გაურკვევლობისგან. ახლახან წამოშობილი და, რაც მთავარია, გარეშე ყალბი მზაკერული გავლენისგან დამოუკიდებელი რუსული საკრებულოს განვითარება ამტკიცებს ჩემი სიგყების სიმართლეს, ამასთან ერთად, ანათებს იმედის კაშკაშა სხივით რუსული გამჭრიახობის, რუსული დაკვირვებულობის და სულიერი ძალის აღმავლობის საუკეთესო დღეთა სიახლოვეს.

ჩვენმა ჯარისკაცებმა, მათთან ერთად კი ხალხმაც, კაეკასიას „დამღუპელი“ უწოდეს, იმიტომ რომ მისი დამორჩილება დაკავშირებული იყო გმირობის არანახულ დაძაბევასთან და მძიმე მსხვერპლთან. მაგრამ ასეთი მსხვერპლისთვის ჩვენი ხალხი ძუნწი არაა: მკედრებზე აუგს არ ამბობენ, ხოლო გმირობას დიღებით ამკობენ. კაეკასიის „დამღუპელობაჲ“ სხვა ფორმა მიიღო, შეიძლება ითქვას, საბედისწერო, საბოლოოდ კი შეიძლება სასარგებლოც, გახსნა რა ჩვენი შიდა ცხოვრების წყლულები, ჩვენი სულის უძღურება, ჩვენი პოლიტიკის შეცდომები და ცოდვები განაპირა მხარეს, თვით სახელმწიფო-ეროვნული მსოფლმხედველობის ბუნდოვანება და არამდგრადობაც კი ბევრ რუს ადამიანში როგორც მსახურეულთა, ასევე იმათი, ვინც გაბედა, გავლენა მოეხდინა საზოგადოებაზე ბეჭდვითი სიგყვის მეშვეობით.

კაეკასია – ეს უზარმაზარი აკადემიაა ბუნებრივი ლაბორატორიებით, რომელიც დამკვირვებელს და მკელეეარს დამოუკიდებელი დასკვნებისთვის ვრცელი ასპარეზით წარმოუდგება. განსაკუთრებული ფასეულობაა იგი სოციოლოგისთვის, კერძოდ კი, ესოდენ მცირედ გაერცელებული სახელმწიფო მეცნიერების წარმომადგენლისთვის, – სამწუხაროდ! – თვით ჩვენს მმართველ კლასებშიც კი, რომლებიც ღროა, *შეგნებულად* მიუდგნენ თავიანთ მოვალეობებს სამშობლოს და ხელმწიფის წინაშე და არა უყურონ ცხოვრებას 20 რიცხვის თვალსაზრისით. ცხოვრებისეული მოვლენები და ადამიანური ხასიათები კაეკასიაში ფრიალ თვალსაჩინოა, მაშინაც კი, თუკი ისინი რთულია. განსაკუთრებით საინტერესოა რასობრივი

საკითხების სოციალურ-ეკონომიკურთან დაკავშირება, ზოგჯერ, კი სრული თანხვედრა. კაეკასიური ცხოვრების ამ განსაკუთრებულობით განპირობებულია მხარის მართვის არანაკლები სირთულე და კონკრული ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოების მუშაობაზე ხან ნამდვილად, ხან მოჩვენებითად, არ ესმოდათ რა იქაური საზოგადოებრივი წყობის და ყოფა-ცხოვრების საფუძვლის თავისებურების პრაქტიკული მნიშვნელობა.

იმისათვის, რომ გაეერკვეთ უმთავრესი საკითხების და მოქმედების საფუძველში, საჭიროა, თუნდაც ზოგადად, გაეცნოთ წარსულს.

2. წარსულის ხასიათი

კაეკასიის მხარის წარსული არანაკლებ ჭრელი სურათია, ვიდრე მისი ბუნებრივი პირობები და მოსახლეობის მრავალგომობრივი შედგენილობა. ასეთ პირობებში დადებითი ხასიათის განზოგადება ფრიად რთულია, მაგრამ რამდენადმე კაშკაშა ფერებით შეიძლება აღვნიშნოთ ამ წარსულის მხოლოდ რამდენიმე ყველაზე თვალსაჩინო თვისება, თუმცა უარყოფითი კულტურული თვალსაზრისით.

ჯერ ერთი, კაეკასიას *არასდროს აქონდა მოსვენება* – არც შიგნით, არც გარეთ. მრავალი საუკუნის განმავლობაში ის იყო ერთ-ერთი გზა აზიიდან სამხედრო შეჭრისთვის ევროპაში; ამ მთებსა და ელვებზე გამეღელი თითოეული გომი თავისი გალღით რეცხდა ადგილობრივი კულტურის ამა თუ იმ ჩანასახს, სანაცულოდ კი გოვებდა საკუთარ კეალს, უპირატესად ცულს, ვინაიდან შემოჭრილი გომები არაეის და არაფერს ერიდებოდნენ. მეორე მხრივ, საკმაოდ დასერილი ადგილი, გაუკეალაეი ხეობებითა და მიუწეღომელი მწვერვალებით, მნიშვნელოვანი კლიმატური, ნიადაგის და გომობრივი მრავალფეროვნებისას, არ შეიძლებოდა გამხდარიყო მკეიდრად გაერთიანებული და კულტურულად განვითარებული სახელმწიფოს ტერიტორიად. მთის უღრანებში ცხოვრობდა და ღღემდე ცხოვრობს წარმოშობით და რასობრივ კულტურათა ჩანასახით მრავალფეროვანი მრავალი წერილ-წერილი გომი, რომლებიც ერთმანეთს გამუღმებით ებრძოდნენ, მაგრამ ასე თუ ისე გაერთიანებული იყენენ ბიოლოგიური თვალსაზრისით, ბუნების მსგავსი პირობებით, მეურნეობით, ცხოვრების წესითა და რელიგიური ქვენიადგით, რომელიც ფორმალური აღმსარებლობის სხედასხეაობის მიუხედავად, ბუნების მრისხანე ძალების სტიქიურ თაყვანისცემაში გამოიხატებოდა, რამაც ადამიანი, მისი ზრახეები, ხასიათი და მრწამსი დაიმორჩილა. ამ ადამიანებს არ შეეღლოთ შეექმნათ სახელმწიფო, ვინაიდან ნაკლებნიჭიერნი იყენენ სახელმწიფოებრიობის მიმართ საერთოდ, ძლიერი განვითარების მიღწევა კი, სხეათა შორის, უსწორმასწორო სიმადლეებზე შეუღლებელია, რადგან ზოგიერთი ხეობა წელიწადში შეიღი ან რეა თვე მოწყვეტილია დანარჩენი სამყაროსგან ხან თოვლით, ხან – წყლით.

ძირითადი ქედის სამხრეთით, დასავლეთ ამიერკაეკასიაში, უხსოვარი ღროიდან დასახლდა ქართველური გომი (ქართველები,

იმერლები, გურულები, მეგრელები, ლაზები, აჭარლები, ქობულეთელები და სხვ. ნაირსახეობა); ეს გომი, გაერთიანებული ხანმოკლე დროით შუა საუკუნეებში, დანარჩენ დროს დაქსაქსული იყო. აღმოსაელეთ ამიერკავკასიაში ცხოვრობდნენ გომები თურქულ-მონღოლურ-ირანული სისხლით და სომხები, გაურკვეველი წარმომადელობის ხალხი, უდავოდ მნიშვნელოვანი ნაშთით ებრაულ, სირიულ-ქალდეურ და ბოშურ სისხლთან.

ამ გომებიდან სახელმწიფოებრიობის მიმართ ყველაზე კარგი უნარი გამოავლინეს ქართველებმა, მაგრამ მათაც ვერ შეძლეს შეექმნათ სახელმწიფო ამ სიტყვის სრული გაგებით. ამას, უპირველეს ყოვლისა, ხელს უშლიდა ქვეყნის ოროგრაფია, რომელიც ფართო გზას უხსნიდა ფეოდალურ განქვეითებულობას; და მეორეს, სერიოზულ დაბრკოლებას ქმნიდა ქრონიკული ანარქია გარედან: მათ მოულოდნელად თავს ესხმოდნენ ელური ურდოები, იმდენად მრავალრიცხოვანი, რომ მოგერიება ყოველთვის წარმატებით ვერ ხერხდებოდა; შემოჭრისაგან დიხხანს რჩებოდა ნალვლიანი შედეგი და ქვეყნის მთელი ცხოვრება გამუდმებულ შემთხვევითობებს ექვემდებარებოდა. აქედან გამომდინარეობს ამიერკავკასიაში მკვეთრად თვალში საცემი, თითქმის საყოველთაო *მეოჯახეობის* და *კომუორტის* *უქონლობა*, რაც ხანგრძლივი მშვიდობის ნაყოფია. თვით მსხვილ მემამულეებსაც კი მხოლოდ ბოლო დროს გაუჩნდათ კარგად მოწყობილი მამულები. საერთოდ, ცხოვრებას დღემდე ემჩნევა ბანაკური ხასიათის კვალი: იმდენად ძლიერია ისტორიულად ჩამოყალიბებული ჩვევა, ელოდო შეიარაღებულ თავდასხმას, დამალო ან წაიღო ქონება; ხასიათის თვისებად ქსეული მრავალსაუკუნოვანი ჩვევა, რა თქმა უნდა, დღემდე ხელს უშლის მშვიდობიანი კულტურის აყვავებას, ეგრეთ წოდებული ბურჟუაზიული მწეობრიობის განვითარებას.

კლიმატური პირობები, კერძოდ კი, სიმკვამრების მიხედვით სხვადასხვანაირი, მაგრამ ამიერკავკასიაში თითქმის საყოველთაო მაღარია, ასევე დიდი დაბრკოლებაა წარსულში და დღესაც მხარის კულტურული განვითარებისთვის. ამიერკავკასიელი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილის მომთაბარე ცხოვრების წესი, ჩვეულებრივ მიწერილი ბერელე დამკვირვებლების მიერ მომთაბარეთა თანდაყოლილ ინსტინქტებზე, უფრო გონიერულ ახსნას და გამართლებას სწორედ კლიმატურ პირობებში პოუვებს: მომთაბარეები შველიან თავს მაფხულში მთებში გადასვლით მაღარაიანი ელუებიდან და სტეპებიდან, სადაც მათი ჯოგი ვერ იპოვიდა საკვებს. რაც უნდა

იყოს მომთაბარეობის მიზეზი, მისი საყოფაცხოვრებო შედეგი ისევე და ისევე მეოჯახეობის და უკულტურობის არარსებობაა.

კლიმატური და საერთოდ ბუნებრივი პირობების გაელენა საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაზე ძალზე სერიოზულია: მაღარიაც და მთის მდინარეებიც, ხან დამშრალი, ხან საზარელი მომების მიმღები, ქარიშხლებიც, თავსხმა წვიმებიც, სეკყეაც და საშინელი გვალვაც – ყოველივე ეს დამლუპეულად აისახებოდა სახალხო მეურნეობაზე, გოვებდა რა ღრმა უარყოფით კეალს თვით მოსახლეობის სულიერ წყობაზე, აქარწყლებდა გომობრივი სხედასხეაობის საერთო ნაკლოვანებებს; ამრი კარგადა თანამიმდევრულობას, ნებისყოფა – გამძლეობას, ზნეობა – თავის კატეხიზმოს, შრომა – სისტემას, სიცოცხლე მთლიანობაში – გონიერულ საფუძველს.

ძალზე მთამბეჭდავია, რომჯერ კიდევ უძველეს ხანაში, სხედასხვა დროს, კულტურული გომები – ბერძნები, რომაელები, სპარსელები (სპარსული ცივილიზაციის აყვავების ხანაში), შემდეგ გენუელები და სხვ. – ცდილობდნენ დაეარსებინათ კოლონიები კაეკასიაში – და ეს ეერასოდეს ეერავინ მოახერხა. მთელ ამიერკაეკასიაში გაბნეულია აშკარად უცხო წარმოშობის სხედასხვა სტილის არქიტექტურის ნაკეალევი, სახელები, სახელწოდებები და ლეგენდები; ადამიანთა სახეებზე შეიმჩნევა მრავალი რასის შეჯერების კეალი, მაგრამ ჯამში ცოტაა მსხვილი, მთლიანი, სხედასხვა გაელენით ან უბრალოდ დროით წარუხოცელი.

ამ თვისებასთან დაკავშირებით საჭიროა აღინიშნოს, რომ *ამიერკაეკასიის მეზობლად მღებარე არც ერთ სახელმწიფოს XIX საუკუნის დამდეგამდე არ პქონდა შესაძლებლობა მგკიცედ დამკეიდრებულებიყო ამ მხარეში*. ამის ახსნა უნდა ეეძებოთ არა მარტო ადგილობრივ მიზეზებში, არამედ იმ სახელმწიფოთა და გომთა ხასიათსა და პოლიტიკურ ნაკლში, რომლებიც ხელყოფდნენ ამ მხარეს; მიუხედავად ამისა, ადგილობრივ თავისებურებებს პქონდა უპირატესი მნიშვნელობა, როგორც ამას გვიჩვენებს თვით მხარის ისტორიაც რუსეთთან შეერთების დროიდან და ადგილობრივ გომთა ფრიად მძიმე ასიმილაცია სახელმწიფოებრივ ერთან.

ამიერკაეკასიაში თავისი მეზობლების დარჩენილი კეალიდან ყველაზე თეალსაჩინო და საკმაოდ ღრმაც *სპარსული წყობის ანაბეჭდია* ან, უფრო სწორად, უწყობობა. შორეული სპარსეთის ცენტრალური ხელისუფლების წინაშე მმართველთა მოვალეობის შეეულის გზით წარმოშობილი აღმოსაელეთ ამიერკაეკასიის

ხანობა იურიდიულად სპარსულ პროვინციებად ითვლებოდა, სინამდვილეში კი დამოუკიდებელი დესპოტური სამფლობელოები იყო, სპარსული ნიშნების შემცირებული ასლები. ამის მიზეზი ნაწილობრივ იყო რასობრივი, ვინაიდან მბრძანებელთა უმეტესობა ამ სამფლობელოებში ძირითადად წარმოშობით სპარსელი იყო; ნაწილობრივ კი აქაველენასახენდასპარსეთის სახელმწიფოებრივი ორგანიზაციის ნაკლოვანებები და, სხვათა შორის, აღმინისტრაციულ თანამდებობათა ფართოდ გაერცელებული მემკვიდრეობითობა.

ცხადია, მთიან ადგილებში, რომლებსაც ყველა ბუნებრივი საშუალება ჰქონდა შეიარაღებული განცალკევებისთვის, ამ ჩვევას არ შეეძლო, არ გაეძლიერებინა ცხოვრების სწორედ ფეოდალური ნირი, რაც უამისოდაც გამოწვეული იყო ადგილობრივი პირობებით; უეჭველია, ფეოდალიზმის ერთ-ერთი ფაქტორია აგრეთვე რასობრივი სხვაობა მბრძანებლებსა და მათ ქვეშევრდომებს შორის, ეს ფაქტორი კი პერიოდულად ინერგებოდა სპარსული გეგავლენის ყოველი აღმეგებისას ამიერკავკასიაში. კერძოდ, საკუთრივ საქართველომ (თბილისის* და ნაწილობრივ ელისავეტოპოლის გუბერნია) ძლიერ განიცადა სპარსული გავლენა, იმერეთმა და სხვა დასავლეთ-ქართველურმა სამფლობელოებმა კი — თურქული გავლენა, ნაკლებინტენსიური, მაგრამ, საბოლოო ჯამში, ერთგეაროვანი შედეგებით. ამორი მემობლის პოლიტიკური ზადი, აღმინისტრაციული, სულიერი და საყოფაცხოვრებო ყაიდა სხვადასხვა ადგილობრივი პირობების ნიადაგზე აისახა ჭრელ ამიერკავკასიაში, თუმცა უეჭველად გამაერთიანებელი, გამათანასწორებელი, უპირატესად კი უარყოფითი ხასიათის თვისებებით.

ორივე აღმოსავლურ დესპოტურ სახელმწიფოში, თურქეთსა და სპარსეთში, დინასტიები მარადიული არ იყო და მათი ძალაუფლება, მთის მდინარეების მსგავსად, მკვეთრ ცვალებადობას ექვემდებარებოდა; ბიუროკრატიული სისტემა, რომელიც უზრუნველყოფდა მდგრად პოლიტიკურ მიმართულებებს, სახალხო კეთილდღეობის ინტერესებს, უფლებებს და სიმშვიდეს — არ იყო; ყველაფერი ემყარებოდა მოსყიდვას, მლიქნელობას, ძალასა და პარამხანულ ინტრიგებს, ანუ საშინელ შემთხვევითობებს. იჯარა-მესყიდვებისთვის გაკემული სახელმწიფო შემოსავალი თავისი რყევით გავლენას ახდენდა პოლიტიკურ არამდგრადობასა და

* წინამდებარე წიგნში მკითხველისთვის აღქმის გასაადვილებლად საჭიროდ ვცანით იმდროინდელი ზოგიერთი ტოპონიმის თანამედროვეთი შეცვლა (მთარგმნ. შენიშ.).

სახალხო განწყობაზე.

გუშინდელ შეხვედრაზე ფეოდალს, ხარბ ადმინისტრატორს, ყაჩაღს ან მოღალატეს, დამსახურებული სასჯელის ნაცვლად შეიძლება ერთ წამში მოეპოვებინა პატივი და ძალაუფლება, თუ დააკმაყოფილებდა ამათ მბრძანებელს ლამაზი ქალით, ცხენით, განძეულით ან უბრალოდ მარჯვე პირფერობით.

ცხოვრების ყოველმხრივ მომცველი ღრმა *მაგერიალიზმი* წარმმართველი საწყისი იყო, რომელიც გამორიცხავდა ყოველგვარ პრინციპულობას ამ სიტყვის ევროპული გაგებით; *პარამხანული ინტრიგები* და *საერთო გრძნობითი აღმოსაყდური ფსიქოლოგია* იმ ადგილებშიც კი იყო გაბატონებული, სადაც ქრისტიანობის ნათელი სუფევა. თვით საქართველოშიც, რომელიც მრავალი საუკუნის განმავლობაში იბრძოდა თავისი რწმენისა და გმობრივი თვითმყოფადობისთვის, ქრისტიანობამ ზემოაღნიშნული მძლავრი მიზეზების გამო მიიღო განსაკუთრებული ადგილობრივი შეფერილობა, ნაცვლად იმისა, რომ ღრმად გაესხივოსნებინა ადგილობრივ მცხოვრებთა მსოფლმხედველობა და გამოელა თავეისი ძირითადი შემოქმედებითი იდეების მრავალგვარი ნაყოფი.

ენიდან ამგვარ ანარქიულ ვითარებაში არსებობდა ადამიანთა მხოლოდ მარტივი დაუგუფებები, რომლებიც, ამავე ღროს, თვითგადარჩენის ინსტინქტითაც იქმნებოდა, ამდენად, ისინი იყო *გეაროვნული საწყისი* თავისი ვიწრო მორალითა და სუსტი პრინციპულობით. ამ უკანასკნელის ვიწრო ფარგლები შემდეგ ფორმულებს შორისაა: „ჩემი ნათესავი შეურაცხვეს ან მოკლეს, ამიგომაც მე უნდა გაეხლე მისი დამცველი ან მის გამო შურისმაძიებელი“ და „ჩემმა ნათესავმა ჩაიღინა დანამაული, მაგრამ, რადგან იგი ჩემი ნათესავია, ის მართალია და მე ყველა ღონეს ვიხმარ, რომ ის სასჯელისგან გადაეპარინო“.

ასეთი ფსიქოლოგიის ღრმა კვალი იქ დღემდე დარჩა. ცხადია, დიდგვაროვანი ან პატივმოყვარე გეარები, რომლებმაც მხედრული მამაცობით, ოსტატური პოლიტიკით, დაგროვილი სიმდიდრითა და პარამხანული წარმატებით მოიმარაგეს სამუალება თავიანთი უპირატესობისთვის საბრძოლველად, დამოუკიდებელი სიმართლის, რანაირიც უნდა ყოფილიყო იგი, პაგრონები და დამრღვევები იყვნენ რიგრიგობით. მათთვის არაფერი იყო, მოულოდნელად ეღალატათ თავიანთი მეუფებისა თუ სხვა მბრძანებლებისთვის, გაეთელათ სხვაგვარად მოკიდებული ხალხის სანუკვარი ინტერესები და გრძნობები, უკიდურეს შემთხვევებში კი აუფარებინათ უცხო რჯულის ნიღაბი ან

საერთოდ უარი ეთქვათ მამაპაპურ რწმენაზე.

მიწაზე მკვიდრად მღვომ და მის დამმუშავეებელ ხალხს ყოველთვის უმძიმს ამგვარი ანარქია – ამიგომაც ქართული ხალხი ღელმდე წმინდად ინახავს, მაგალითად, მეფე დაეთ აღმაშენებლის და მეფეთა მეფის, დიდი თამარის ხსონას, რომელთა ღროსაც დამყარდა შედარებითი მნეობრივი წესრიგი, რომელიც გასხივოსნებული იყო გარეშე მტრებზე გამარჯვების დიდებით; აი, რაგომ სწამს ამიერკავკასიის ხალხის უზარმაზარ უმრავლესობას ამ მეფის ძალის და სიმართლის, მიუხედავად მის მიერ მხარის მმართველობის მრავალი უარყოფითი მხარისა.

თუმცა მრავალი საუკუნის განმავლობაში კავკასიის მოსახლეობის ჭრელი მასა (გარდა მთიანი პატრიარქალური რესპუბლიკებისა) იყო უპირატესად პასიური, წამებული ელემენტი ადგილობრივი ისტორიაში და არ შეეძლო განსაკუთრებით ყვარებოდა თავისი ჭირვეული მბრძანებლები, შეგნებულად გაეზიარებინა მათი შეხედულებები, ეს უკანასკნელი კი მასზე ღრმად აისახა; *აღმოსაელური დესპოგიის წესრიგმა და მისგან გამომდინარე ცნებებმა შეაღწია მოსახლეობის მართლშეგნებაში ყველაზე ქვედა ფენებშიც*. დასაელეთ-ქართელმა გლეხმაც და კახელმაც, მირვანის ან განჯის შაჰის ქვეშეერდომმაც ერთნაირად იყოდა, რომ ოქროთი, მლიქნელობით, ქალებით, ყმაწვილებით შეეძლო თავი გამოესყიდა უსამართლო შეეწროებისგანაც და სახელმწიფო მოთხოვნათა შესრულებისგანაც, რომელთა გონიერულობა არავისთვის იყო ნათელი, ასევე შეეძლო თავის დახსნა დანაშაულის გამო დამსახურებული სასჯელისგან.

თანამდებობის პირის გამოჩენა უკვე მოსყიდვის ნიშანი იყო, ამასთან თითქმის ლეგალური, რადგან, აღმოსაელური წესით, თანამდებობებისთვის მოხელეებს ფულს არ უხდიდნენ ფინანსური სისტემის არარსებობის გამო, იგი ემყარებოდა ხალხის მძიმე გადასახადებს და საჩუქრებს ყოველნაირ ხელისუფალთათვის.

ფართო პრინციპულობის არარსებობა ადგილობრივი ფსიქოლოგიის ძირითად თვისებას, აგმოსფეროს და ადგილობრივი ცხოვრების თავისებურ კანონს შეადგენდა. ამ აგმოსფეროში მოხელერილ აღამიანს დიდი ძალისხმევა უნდა გამოეჩინა, რომ არ დაქვემდებარებოდა მის გამხრწნელ ბემოქმედებას.

როცა რამდენიმე მილიონი მოსახლეობა მრავალი საუკუნის განმავლობაში მიეჩნეოდა ქვენაპრაქტიკულობით შეეხედა

საგნებისათვის, სხვა შეხედულებების წარმომადგენლები ამის გამო უნაყოფო ნიადაგს აწყდებოდნენ მათ გასაგარებლად ცხოვრებაში; შეიძლება წინასწარ დაბუჯითებით ითქვას, რომ, თუკი ასეთი აღამიანები არ არიან ღრმად გააზრებული რაციონალური სისტემის შემსრულებლები და ამასთან იმყოფებიან მძიმე ცხოვრებისეულ პირობებში, მაშინ ისინიც და მათთვის ჩაბარებული ამოცანებიც გარდაუეღად დაექვემდებარება ჩამოყალიბებულ ადგილობრივ გრადიციებს; რუსულმა ღირსებამ და სამსახურებრივმა პატიოსნებამ ეერგაუძლო ამიურისაყოფაცხოვრებო პირობების წნეხს სახელმწიფო პრესტიჟის და შემდგომში მხარის ბედის საზიანოდ.

ბუნებრივია, ერთი წყობიდან და ცხოვრების წესიდან მეორეზე გადასელა უნდა ეხამებოდეს ხალხის ფსიქოლოგიას და ურთიერობათა არსში ცვლილება დაკავშირებული უნდა იყოს მათი ფორმების, რაც შეიძლება, მცირე შეცელასა და გართულებასთან. ამ პირობით მუშაობის ღროსაც კი, რომელიც მიმართული იქნებოდა უცხო საყოფაცხოვრებო თვისებებით განსხეეებული ამა თუ მხარის *კულტურულ შემოერთებასთან, საჭიროა განსაკუთრებით ბრძენი, მტკიცე და ადგილობრივი პირობების ყოველმხრივ მცოდნე ხელმძღვანელები*. ისინი უნდა იყენენ არა მარგო კანონის და სიმშვიდის დამცეელები, არამედ მოწოდებით *შემოქმედნი, ფართოდ გაგებული ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი საქმის ქომაგნი*.

ეს ესმოდათ ჯერ კიდევ საქართველოს შემოერთებამდე მოწინავე რუს აღამიანებს, ისეთებს, როგორებიც იყენენ, მაგალითად, პოტიომკინი და რუსეთის წარმომადგენელი მეფე ერეკლე II-ის კარზე, ბურნაშევი. სულ ცოგა ხნის წინ გამოცემულ წიგნში, რომელიც ეძღვნება ამ უკანასკნელს, ეპოქის დამახასიათებელი მრავალი საინგერესო თვისებაა. ბურნაშევიც და მისი უშუალო ხელმძღვანელიც, ჩრდილო-კავკასიის ჯარების მეთაური, გრაფი პაეელ პოტიომკინი იყენენ ჭემმარიგად რუსი აღამიანები, რომელთაც სწამდათ რუსული სიმართლე და კეთილგანწყობილი იყენენ კავკასიელი მოსახლეობის მიმართ, მათი თანამედროვე უცხოელი აეანგურისტის გოგლებენისგან განსხეეებით.

„თქენი შრომა ღირსებას გამატებთ, ხოლო მისი ნაყოფი – სახელის ღიდებას და ქართველი ხალხის მაღლიერებას“, – წერდა პოტიომკინი ბურნაშოვს. იგი ერეოდა წერილმანებშიც კი, მაგალითად, როცა გაიგო, ორი უფლისწული ერთმანეთს წაეჩხუბა ერთი თავადის ქალის გამო, მან ურჩია ბურნაშოვს, „ეცადა აეხსნა მათთვის,

რომ დედამიწაზე არ არსებობს ისეთი ქალიშვილი, რომლის გამოც შეიძლება ძმებმა იჩხუბონ“. პოტიომკინი ამჩნევს მცირე შეცდომებსაც. „მივიღე საჩივარი თავადი ერასტი ამილახერისგან, რომ თქვენთან მომუშავე მკურნალმა წაართვა ცოლი და თავად მას კი თავი გაუტეხა. გამოიძიეთ ეს საქმე, არ დაუშვათ თვითნებობა დაიწყოს იმ მიწიდან, რომელმაც უნდა დაიპყროს და თავის თავზე მიიჯაჭვოს გულები“. აღთქმა უბრალოა და ღიალი.

როგორც აღამიანს, რომელიც მხარეში თვითნებობას არ დაუშვებს, რუს მმართველებს შორის პირველი ადგილი უდავოდ ერმოლოვს უკავია. დაუმორჩილებელთათვის მეხი, მკაცრი, მაგრამ მთელი მოსახლეობის მშვიდობიანი ინტერესების სამართლიანი დამცემი, რომელიც გულდასმით ბრდიდა მათ კანონიერების და წესრიგის სულისკეთებით, პირველი მიხედა რუსული ხალხური ელემენტის მნიშვნელობას, როგორც საწყისის, რომელიც რუსეთთან უცხოელებს დააკავშირებდა და მხარეში რუსულ ხელისუფლებას სერიოზულად დაამკვიდრებდა.

ერმოლოვმა ამოიჩრია და ცხოვრებაში დანერგა რუსული კოლონიზაციის აქამდე გამოყენებული ხერხებიდან ყველაზე პრაქტიკული: კავკასიელ ცოლშვილიან ჯარისკაცებს იგი აბინაებდა სამხედრო დასახლებებში, შგაბ-ბინებთან; 1826 წელს შეიქმნა ცხრა ასეთი ეგრეთ წოდებული საოჯახო ასეული; საქმე ეერ მოგვარდა ადგილობრივ მოსახლეობასთან მიწასთან დაკავშირებით დავის გარეშე; შეირჩა ადგილები, რომლებიც მოხერხებული იყო სამხედრო, კლიმატური და სასოფლო-სამეურნეო თვალსაზრისით.

იმ დროს ადმინისტრაციას ესმოდა, რომ არ შეიძლებოდა უცხო მხარეში ხალხის გადაყენებისას მათი ბედის ანაბარა მიტოვება; დახმარებას უწევდნენ არა მარტო ქალაქებში, არამედ საქმეშიც. ამ ზომების ნაყოფი დღესაც ჩანს და თუ რამეა სანანებელი, ეს ისაა, რომ ერმოლოვის შემდეგ მისი გამოყენება ნაკლებად ხდებოდა. როგორც უნდა შემუშავებოდა პასკევიჩის ერმოლოვის დიდება, როგორც უნდა ეცადა ეჩვენებინა თავისი უპირატესობა მასზე, მაინც მოუხდა გაპყოლოდა მის წინასწარდასახულობას ამ საკითხში; მაგრამ რუსული სახალხო საქმის ეს მსახურება საპირისპიროდ აისახა სომხებით ამიერკავკასიის ზოგიერთი მხარის კოლონიზაციაში, რაც გულდასმით დაიწყო პასკევიჩის დროს და პირდაპირ სახიფათო ზომები მიიღო სწორედ ახლაც, მას შემდეგ, რაც მისი არასასურველობა სულ ცოტა ხნის აღიარა გახვამაც.

მსგავსი შეცდომა, სხვათა შორის, ადრე ჩაიდინა თვით

ერმოლოვმა, რომელიც ითხოვდა საქართველოში კოლონიის შექმნას „შრომისმოყვარე გერმანელებისგან, რომელთა სასიკეთო მაგალითი და თვალსაჩინო სარგებელი მეურნეობიდან ჩაუნერგადა აღგილობრივ მცხოვრებლებს სურვილს, მიებაძათ მათთვის“. შემდგომმა მოვლენებმა ვერ გაამართლა ეს იმედი, ვინაიდან გერმანულმა კოლონიამ შეიქმნა რა თავისთვის კეთილდღეობა ხაზინის და მემობელი მკეიდრი მოსახლეობის ხარჯზე, ამ უკანასკნელთ კარგი არაფერი მოუტანა, ხოლო აღგილ-აღგილ მათგან აქციეს ბარაქიანი ყურმოჭრილი მონები.

შორსმჭვრეტელი ერმოლოვის მიერ დაარსებული რუსული დასახლება სრულ აყვავებას აღწევს მეფისნაცვლის, თავადი ეორონცოვის დროს, რომლის შემოქმედებითი ინსტინქტი ამ საქმეში გამოვლინდა უფრო წარმატებით, ვიდრე სხვა მრავალ ურთიერთობაში.

მართალია, თავადი ეორონცოვი რუსული სახალხო ინტერესების ზრუნვისას ერმოლოვის კეალს მიჰყვებოდა, მაგრამ ნაკლები თანამიმდევრულობით და დაუინებით. მას, მაგალითად, ესმოდა ამიერკავკასიაში რუსი ეაჭრების და კაპიტალისტების მოზიდვის სახელმწიფოებრივი აუცილებლობა, მაგრამ თბილისში ამგვარი სახის პირველი წარუმატებელი მცდელობის შემდეგ ეს აზრი უარყო და დაიწყო სომეხი ეაჭრების და მრეწეელების დახმარება, გაუხსნა მათ ფართო ასპარეზი გასამდიდრებლად, უღვიძებდა რა თაოსნობის სურვილს. იგი აძლევდა მათ ოჯარას, აღვილებს მღაზიებისა და ქარეასლებისთვის, თითქმის ძალით იზიდავდა მათ ხელსაყრელი თვითშემოქმედებისთვის.

ძალიან ბევრი გააკეთა მან „ეროპეიზაციისთვის“, მაგრამ ამასთან .ერთად აღგილობრივი საზოგადოების *კულტურული განვითარებისთვის*. კრებდა მის წარმომადგენლებს ბრწყინვალე ბალებსა და საღამოებზე, ხელს უწყობდა აღგილობრივ ენათა ლიტერატურულ განვითარებას; მაგალითად, მის დროს გაიხსნა პირველი ქართული თეატრი. საერთოდ, რუსული მბრძანებლობის პერიოდი, ერმოლოვიდან დაწყებული ეორონცოვის ჩათვლით, მხარის მოსახლეობის სულიერი აყვავების ბედნიერი ხანა იყო, ამასთანავე რუსული საქმის... სხვათა შორის, ასეთი დაღლილი და მცირე ერისთვის შესანიშნავი ქართული პოეზია გაიფურჩქნა: ბარათოვის, ეახტანგ ორბელიანის, ხოლო მოგვიანებით – თავადების ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის და სხვების, რომლებიც ძალზე პოპულარული იყვნენ კავკასიაში და მათი ნაწარმოებები მრავალ

ევროპულ ენაზე ითარგმნა კიდევ.

იყო რა რუსი პატრიოტი გრძნობებითა და ზრახვებით, თავადი ევრონცოვი გონებით და პოლიტიკური პროგრამის წყობით უფრო დასაუღეთევროპელს წააგავდა, ანგლომანური არისტოკრატიული ტენდენციებით. მან არა მარტო განერცობითი ახსნა მისცა ქართულ ფეოდალურ შეხედულებებს და წესებს, არამედ მუსლიმანური მოსახლეობის ცხოვრებაშიც მათი რელიგიის და რასობრივი ტრადიციების დემოკრატიულობის გამო შეიგანა ზედმეტად არისტოკრატიული ელემენტები, რაც ამ რელიგიისთვის არ იყო დამახასიათებელი.

თავადების, ბეგების, ალაღარების და ა.შ. გამრავლება არა მარტო ხალხის ცხოვრების ინტერესების და მხარის გონიერული გარუსების საზიანო იყო, არამედ თავად მაღალი წოდების წარმომადგენლებისთვისაც, რადგან ამან ისეთი ვითარება გამოიწვია, რომელშიც არ შეიძლებოდა არ დაგვენახა პოლიტიკური და სოციალური საფრთხე. მაღალი წოდების ხელოვნურად გამრავლებით თავადმა ევრონცოვმა სათავე დაუდო მის გაღატაკებას ცხოვრების გართულების და გაძვირების მეშვეობით. ამას კი მოჰყვა ამ კლასის პრესტიჟის სრული დაცემა, რომლის გამაერთიანებელ როლზე ეს სახელმწიფო მოღვაწე გადაჭარბებულ იმედებს ამყარებდა. არსებობს ისეთი ვარაუდიც, რომ ეს თავადი ევრონცოვის მხრიდან იყო არა შეცდომა, არამედ, პირიქით, შორსმჭვრეტელური პოლიტიკა, რომელიც მიზნად ისახავდა ყველაზე ძლიერი ადგილობრივი ელემენტების დასუსტებას.

მიუხედავად ამისა, მისი სახელი ღელმდე ფრიად პოპულარულია კავკასიაში, ძირითადად მის გამო, რომ მან აღიარა ადგილობრივ გომთა თვითმყოფადი კულტურის განვითარების კანონიერება და სარგებლიანობა რუსული მბრძანებლობის და სულიერი გავლენის მეოხებით. გარდა ამისა, ის ძალას და საშუალებას არ იშურებდა ქვეყნის ეკონომიკური აღმავლობისთვის; მოსახლეობის ყველა საჭიროებას ახლო ეცნობოდა, ეძებდა უფრო ხშირ უმუშალო ურთიერთობას. და ახლა კავკასიაში შეიძლება იპოვოთ ბევრი მდაბიო, რომლებიც აღტაცებით იგონებენ, როგორ ესაუბრებოდა მათ თავადი მიხაილ სემიონოვიჩი ყოფა-ცხოვრებაზე.

თავადი ევრონცოვის დროს დიდი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობა ჰქონდა სამხედრო ნაწილებთან არსებულ აყვავებულ სკოლებს; მათი პროგრამა არ იყო ვრცელი, მაგრამ სწავლება მიმდინარეობდა საზრიანად, რაც მთავარია, მასში განსაკუთრებული

ყურადღება ექცეოდა *ალბრდის და დისციპლინის ელემენტებს*, რომლებიც ამჟამად თითქმის არ არსებობს მოელ რუსულ სკოლაში, ბემოდან ქვემოთ. ვორონცოვის პერიოდის სამხედრო სკოლებიდან გამოვიდა გამოჩენილი მხედართმთავერების, აღმსარებლების და საზოგადო მოღვაწეების მთელი პლეადა.

60-ანი წლების რეფორმის პიკონდა გათვალისწინებული, თითქმის საბედისწერო შედეგები რუსული საქმისთვის მხარესა და მოელა ადგილობრივი მოსახლეობის ცხოვრების წესში. 60-იან წლებზე ადრე კი ზოგიერთ ადგილას შემოღებულმა ეგრეთ წოდებულმა „სამოქალაქო მმართველობამ“ რუსულ საქმეს ცოტა მიაწვდინა, რადგან ამ დროს სცენაზე გამოვიდნენ ადამიანები სკოლის გარეშე და გაჩნდა დაწესებულებები გრადიციების გარეშე. ძველი საფუძვლები ირღვეოდა, ხოლო ახალი შემოქმედებითი სამუშაოსთვის არ მოიძებნა შესაბამისი მასალა. თავისებურად ადგილობრივი ნიადაგზე ორგანულად გაჩენილი ჩვევების და შეხედულებების ნაცულად ცხოვრების ნორმირებისთვის მიაწოდეს მისთვის სრულად უცხო კანონები და კაბინეტური უგოპიები, რომლებიც დანარჩენ რუსეთსაც კი, შედარებით უფრო ახლო მყოფს დასაუღეთეეროპულ წყობასთან, ღლეძე ვერ გადაუხარმაეს.

მოუწიფებელი, ნაქარევიად მიუჩეჩებული გეგმით გლეხთა განთავისუფლებამ თავდაყირა დააყენა სოციალური წესრიგი ამიერკავკასიაში, სადაც იგი უხსოვარი დროიდან არსებობდა. თანაც ეს ნახტომი უხეირო და დაუსრულებელი იყო: მართალია, ღლეძე ბაგონყმობა იურიდიულად გაუქმებულია, სინამდვილეში იგი არსებობს თბილისის და ქუთაისის გუბერნიის მრავალადგილას, სადაც დროებით ეალდებული გლეხები მემამულეებზე დამოკიდებულების დიდ წნებს განიცდიან ახლა, ეიდრე მამინ, თუ კანონით მათი ყმები იქნებოდნენ.

იმედროულად გაიხსნა ფართო სიერცე იმ ელემენტის განვითარებისა და წარმატებისთვის, რომელსაც თავისთავად არსად აქვს კეთილისყოფელი გაელენა ცხოვრებაზე, კავკასიაში კი განსაკუთრებით, ეინაიდან იქ პროფესიული უარყოფითი თვისებები რთულდებარასობრივი მანკიერებებითა და გენდენციებით. საუბარია იმ სომეხ ექსპლოატატორებზე, რომლებმაც 60-იანი წლებიდან განსაკუთრებით გულდასმით და დაუბრკოლებლად დაიწყეს სისხლის ამოწოვა ადგილობრივ მკეიდრთაგან. რა თქმა უნდა, აქ ელაპარაკობ არა ხელალებით *მოელ სომეხ ხალხზე*, არამედ ეულაკების კლასზე, მეეახშეებზე, ბნელ საქმონებზე, ამ გომისთვის დამახასიათებელი

ძლიერი შეფერილობის ელემენტი რომ იყო. თავადებიც და გლეხებიც ბუბები აღმოჩნდნენ ამ მგაცებელთა ქსელში.

რაც უფრო მძაფრია სოციალურ-ეკონომიკური რეფორმა, მით უფრო უნდა ცდილობდეს მის მისადაგებას ცხოვრებასთან მდგრადი, მაგრამ მოქნილისახელმწიფო და საზოგადოებრივი დაწესებულებები: ადმინისტრაცია, სასამართლო, სასწავლო დაწესებულებები, ბეჭდვითორგანოები და ა.შ. იმდროს ყველაფერი ეს ერთდროულად იქნა რეფორმირებული და ყველაფერი უარესობის კენჭი იქცა კავკასიაში რუსული საქმის ინტერესების თვალსაზრისით: სამართლებრივი ფორმალიზმი ხალხებისთვის, რომლებიც ისტორიულად მიჩვეული იყვნენ არსებითად საქმის სწრაფ გადაწყვეტას; შუამდგომლობითი სასამართლო პროცესი ადამიანებისთვის, რომელთაც სისხლში აქვთ საუკუნეობით გამომუშავებული სპორტულობა; უმთავრესი ცხოვრებისეული საკითხების გადაწყვეტა სამხედრო კლასიდან, რომელსაც მკვიდრი მოსახლეობის თვალში ცოტა ხნის წინანდელი გამარჯვებების პრესტიჟი ჰქონდა, სულიერად დაკნინებული კავკასიური ბიუროკრატისთვის, რომელთა შორისაც ღვთაებური უზომოდ დიდია ნაძირალათა პროცენტი; აღმზრდელობითი ამოცანების უარყოფელი კლასიკური სისტემა მებრძოლ გომთა, მოძრავი, ისტორიულად მშრალი წიგნიერი ცოდნის დიდი ღირსი კენ არამიდრეკილი ბავშვებისთვის, რომლებიც იგანჯებოდნენ ამ წიგნების ცხოვრებისთვის ამჟამად გამოუსადეგრობით; დასასრულ, რუსული საზოგადოებრივი აზრის და ბეჭდვის დანაღვლთა ძღვენი, თვითუარყოფის და ეროვნული გრძნობის დაკარგვის პერიოდი – ყველაფერი ეს, რა თქმა უნდა, შხამიანი სულიერი საკვები იყო რუსული ინტერესების თვალსაზრისით. ამ ინტერესების უთავხედესი დაცინვითაა საესე კავკასიური ბეჭდვითი სიგყვა 60-იანი წლების დროიდან. შიდა რუსეთში ჩვენი ცხოვრების ნაკლის კრიტიკის მკაცრი, მაგრამ ჯანსაღი და კეთილისმყოფელი შედეგებიც კი ღვთაებური იყო და არის კავკასიის განაპირას საბაბი ბოროტი დაცინვისთვის, ყოველივე რუსულის ხელაღებით უარყოფამდე ამ სიგყვის შემოქმედებითი თვალსაზრისით.

ამ მიმართულებით დიდი გავლენა ჰქონდა იმდროინდელი რუსული ელემენტის პირად შემადგენლობას, რომელსაც ადგილობრივი მკვიდრნი რუს მოღვაწეებად მიიჩნევდნენ. სხვათა შორის, კავკასიაში ადამიანები ხვდებოდნენ არანებაყოფლობითაც, ისინი პოლიტიკურად არაკეთილსაიმედონი იყვნენ, ამიტომ არ ერიდებოდნენ იქ თავიანთი სიძულვილის გამოვლენას მთელი რუსული წყობის

მიმართ; ადგილობრივი მოსახლეობა ხარბად უგდებდა ყურს ისეთი აღამიანების მიერ გავრცელებულ ზღაპრებსა და უხეშ მსჯელობას, ამ განწყობას კი ახლად წარმოშობილ მკვიდრ ინტელიგენციაში მხარს უჭერდა ან იწვევდა ცენგრიდანული სწრაფთა.

კერძოდ, სხვადასხვა დროს კავკასიაში გააგზავნიეს ან სამსახურში მიიღეს საკმაოდ ბევრი პოლონელი, რაიმეხნის ეკერ ერაგლებოდნენ რუსულ სახელმწიფოებრიობას და უკან არ ახევენენ ყველაზე იეზუიტური სამუალებების წინაშე, რათა ევნოთ რუსული საქმისთვის. მათი დამანგრეველი მუშაობის ნაყოფი დღემდე შეიძლება შევნიშნოთ ზოგიერთ ადგილას. წარუდგებოდნენ რა ჩამოსულ რუს მოხელეებად რუსული მუნდირითა და ენით, ისინი ექსპლოატაციას უწევდნენ, აეიწროებდნენ და დასცინოდნენ ხალხს, ამცირებდნენ და სახელს უგებდნენ მათ თვალში რუსულ სახელს, ამასთან ერთად კი, უახლოვდებოდნენ მრავალგომიანი მკვიდრი ინტელიგენციის მოუსვენარ ფენებს, ბადებდნენ და ამძაფრებდნენ რა მათში უარყოფით დამოკიდებულებას რუსული სახელმწიფოებრიობის მიმართ.

კერძოდ, მრავალი ნიშნის მიხედვით, სერიოზული საფუძველი არსებობს იმის დასამტკიცებლად, რომ ზოგიერთი ადგილობრივი მღელვარება იწყებოდა პოლონელთა ჩაგონებით და სომხური ინსურრეაქციული პროგრამა, რომელმაც ქვემოთ იქნება საუბარი, არის მხოლოდ 30-იან წლებში შემუშავებული და მისი სრულყოფა მოხდა 60-იან წლებში როგორც პოლონური ჟონდის პროგრამის მსგავსი ნაირსახეობა.

უარყოფითი მნიშვნელობა პქონდა აგრეთვე გერმანელთა მოძალებას კავკასიელი მოხელეების რიგებში, რადგან მათ შორის საუკეთესოს და ლოიალურსაც კი არ პქონდა ის რუსული ეროვნული გრძნობის და თვითშეგნების განცდა, რაც ესოდენ აუცილებელია განაპირა მხარისთვის, რომელიც კულტურულ გაერთიანებას ექვემდებარება.

თავისთავად ცხადია, რომ შემაფერადებელი გარემო უნდა იყოს მდიდარი მღებავე ელემენტებით, განსაკუთრებით რიცხოვრივი უპირატესობის უქონლობისას. კოსმოპოლიტურად განწყობილი გერმანელებისთვის ასეთი რუსული ამოცანა მათ ძალებს აღემატებოდა. თუკი გამოთქმული დასკვნა გაუგებარია რუსი მმართველი კლასის ბევრი წარმომადგენლისთვის, მხოლოდ იმიტომ, რომ ნაკლებად იცნობენ ჩვენს სახელმწიფოებრივ მეცნიერებას ეროვნული თვითშეგნების და ღირსების სისუსტის გამო. ამ საკითხის არსი მშვენიერად ესმით გერმანელებს, რომლებიც საკმაოდ მარჯულ

ანაწილებენ საჭირო ადგილებში სწორედ პრუსიელებს, როგორც სახელმწიფო „ცემენტის“ წარმომადგენლებს.

ყველაფერი, რაც შეიქმნა კავკასიაში 60-იან წლებში: ახალი სამთავრობო დაწესებულებები, კლასობრივი გარდაქმნები, გომობრივითანაშარდობა, პოლიტიკური ტენდენციები, ეკონომიკური და საყოფაცხოვრებო გარდაქმნები – ძვირად დაუჯდა რუსულ საქმეს და თვით ადგილობრივი მოსახლეობის უმრავლესობასაც. გიანი, რა თქმა უნდა, ღრობითი იყო, ხოლო, რაც შეეხება მთავარ საკითხს, ანუ გლეხთა განთავისუფლებას, ისტორიის ფართო შტრიხების და რუსეთის ოდითგან დემოკრატიული მოწოდების თვალსაზრისით, ეს იყო აუცილებელი ზომა, ეინაიდან იგი დამოუკიდებელი ცხოვრებისა და შემოქმედებისკენ მოუწოდებდა სხვადასხვა ოლქში მცხოვრებ ხალხს, რომელიც აქამდე დათრგუნეული და უსახო იყო; ეს თავისთავად გახლდათ მძლავრი ნათესი, რომელიც მდიდარ კულტურულ აღმონაცენს მოგვეცემა.

მაგრამ იმისთვის, რომ ეს აღმონაცენი არ დაღუპულიყო და არ გადაგვარებულიყო რაღაც არასოციალურ და არასახელმწიფოებრივ სამინელებად, საჭირო იყო ღრულად მიგველო მოფიქრებული ზომები განთავისუფლებული ყმების დასაცავად ექსპლოატაციის ახალი ფორმებისგან და საერთოდ კავკასიური ცხოვრების მთელი ახალი წყობა დაგვეახლოვებინა ხელმძღვანელი რუსული ცენტრის შემოქმედებით საწყისთან. ამასობაში სწორედ ეს არ გაკეთდა. არადა პასუხისმგებლობის ძირითადი წილი ეკისრება არა იმდენად მაშინდელ კავკასიური ხელისუფლების მაღალ წარმომადგენლებს, რამდენადაც ცენტრის ხელმძღვანელ იღებს, რუსეთში საზოგადოებრივ-სახელმწიფო მეცნიერების დაბალ ღონეს, საერთოდ, იმ ღრის სულისკეთებას, როცა თვით სამთავრობო დაწესებულებები ყოველგვარი უტოპიის უღელქვემ იმყოფებოდა.

ერთეულ მოწინავე მოღვაწეებს ესმოდათ მრავალი პეტერბურგული კაბინეტის ტენდენციების გამოყენების უხერხულობა და საფრთხეც კი ისტორიულად უცხო მასალასთან; ასეთი იყო, მაგალითად, ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე, კავკასიის სასწავლო ოლქის მმრუნეელი კ.პ. იანოვსკი, რომელიც მამაცურად ებრძოდა ცრუკლასიკური სისტემის უკიდურესობებს და არბილებდა მათ გამოყენებას. მაგრამ საერთო ღინება იყო ძალიან ძლიერი და ფართო, მისი დამღუპველი შედეგები კი კიდევ დიდხანს გამოვლინდება ადგილობრივ ცხოვრებაში.

სამართლებრივი წესრიგის დამკვიდრების ერთ-ერთი უდიდესი

შედეგი სადაც უნდა ყოფილიყო, ბურჟუაზიის გამეფება იყო ყველა დანარჩენ სახალხო კლასისა და შენაბე. გყუილად როდი თქვა ერთმა გერმანელმა მეცნიერმა, რომ სამართლებრივი ლიბერალიზმი ბურჟუაზიის სარწმუნოებაა. ამისთან ერთად, ესაა მისი საკმაოდ საიმპერალისტო აზრადი ყოველი სახელმწიფო და სოციალური ორგანიზმისათვის სასიყუათო.

როცა „კანონიერი“ გზით უქმდება ყველა დაბრკოლება, რომელიც ხელს უშლის უპრინციპო ფულის ბატონობას, მაშინ ირყევა ის პრინციპებიც, რომლებზეც დამყარებულია სახელმწიფო ძალაუფლება, და ჩვეულებებიც, უფრო ღრმად, ვიდრე იოლად შემოსავლელი კანონი, ხალხის ცხოვრების ნორმირებას რომ ახდენს; ნულამდე დადის თვით თავისუფლებაც კი, რომელიც საჭიროებს რეალურ და არა ქაღალდზე განხორციელებას, იდეურ დაცვას იმ პირობა მხრიდან, რომლებიც ფულის ძალაუფლებისგან თავისუფალნი არიან.

მაგალითად, როცა სახელმწიფო სასიცოცხლო სიმართლისკენ სწრაფვამიდიდ თავისუფლებასანიჭებსბეჭდვას, მაშინ გაბატონებული ბურჟუაზიის წარმომადგენლები, რომელთაც არსურთ ამა თუ იმ იდეის გავრცელება, უპირველეს ყოვლისა, თავიანთ ხელში იღებენ ყველა გავლენიან ბეჭდვით ორგანოს, და მეორე, სხვა გზებსაც მიმართავენ, ზოგჯერ პირდაპირ გამოუცნობს, რითაც ყოველთვის შეუძლიათ ხელი შეუშალონ იმის გავრცელებას, რაც არ სიამოვნებთ. რესპუბლიკურ საფრანგეთში ბარონი როტშილდის ნებით სცენაზე არ მოხვდა პიესა „გადაგვარება“, მაშინ, როცა ქრისტიანული სარწმუნოების დაცინვა დამუშავებულია და ხელიც კი ეწყობა, რა ჟორმითაც გნებაეთ.

როგორც ჩანს, მოხდა გარდაუვალი: იქ მსახურეულთა კლასი ასრულებდა ბურჟუაზიის ნებას.

საფრთხე რთულდება, როცა ეს ბურჟუაზია უპირატესად ეკუთვნის იმ გოშს, რომელიც დაინტერესებული არაა სახელმწიფოს კეთილდღეობით, ან მით უმეტეს – იმას, ვისაც სიკეთეც არ სურს ამ სახელმწიფოსთვის. მაშინ ვიღებთ პარაზიტიზმს უსასიზღრეს და სახიფათო ფორმებში.

აღმოსავლური პარაზიტიზმი გართულებული კიდევ იმით, რომ მან არ იცის ფარგლები, როცა მოკლებულია რაიმე შემაკაეებელ ზნეობრივ ან სოციალურ-გამაკეთილშობილებელ საწყისს.

კაეკასიის სოციალურ-ეკონომიკური საკითხი ემთხვევა გომობრივს: ბურჟუაზია შედგება მარტოოდენ სომხებისგან, რომელიც ამ კლასის სათავეში დარაზმული შეთქმულნი არიან და დიდი სოციალური საფრთხე – ადგილობრივი მოსახლეობისთვის,

ხოლო სახელმწიფოებრივი საქმისთვის – პოლიტიკური საფრთხე, როგორც ეს ჩანს რამდენიმე აღმოსაელური სამეფოს მაგალითზე, რომელთა ინერტულობამ ან დაუდევრობამ ასპარეზი გაუხსნა სომხურ პარაზიტგზმს.

სამართლებრივი წესრიგი და ყოველგვარი შემდგომი ნაბიჯი ამ გზაზე კაეკასიაში მხოლოდ სომხებისთვისაა სასარგებლო, ეინაიდან მრავალრიცხოვანი სომეხი-საქმოსანი მრავალი საუკუნის განმავლობაში ვარჯიშობდა ყოველგვარი კანონის და სახელისუფლებო განკარგულების გვერდის აელაში და სხვათა ნების დამორჩილებაში; ისინი გარეგნულად ჩანდნენ თავისუფალნი ან მბრძანებლური, მაგრამ მზად არ იყვნენ არც თავისუფლებისათვის, არც მბრძანებლობისთვის. ყველაფერი მათ კაბალაში აღმოჩნდა, ადგილობრივ დაწესებულებათა ჩათვლით, შემოდან ქვემოთ. სხვა ადგილობრივი მკვიდრნი საუბედლიანად საყვედურობდნენ რუსეთს სომხური მომძლავრების აღმავლობას, ამბობდნენ, რომ, მაგალითად, ქართველი მეფეების დროს ამაზე ლაპარაკიც არ შეიძლებოდა, რადგან მაშინ საკითხი წყდებოდა არ კაბინეტურ-თეორიულად, არამედ ცხოვრების მკაცრი მოთხოვნების საუბედელზე.

მიუხედავად ამისა, 60-იან წლებს ადგილობრივი მოსახლეობა იგონებს მაღლიერებითა და სიყვარულით, ამასთან ორივე ეს გრძნობა გამოწვეულია არა მარტო მაშინ გამოვლენილი კულტურული იმედების და პოლიტიკური სწრაფვის აღმავლობით, არამედ მაშინდელი უავგუსტესი მეფისნაცულის, დიდი თავადის მიხაილ ნიკოლაევიჩის პიროვნების მიმართ სიმპათიითაც.

კანონიერი ფორმალიზმის გამარჯვების მომენგი წეს-ჩვეულებებზე, აზრის – რწმენაზე და საერთოდ ყოველივე ცხოვრებისეულად ჩვეულ განყენებულ-ფორმალურ გრძნობაზე, იოლი არ უჯდება გარემოს, რომლის სულიერ წყობას ასეთი ცვლილება ნაკლებად უპასუხებს. ეს გარემო განიცდის ერთგვარ ზნეობრივ სიციყეს – და აი აქ განსაკუთრებული ფასი აქვს სიყვარულით სავსე, გულთბილ ჰოპყრობას მაღალი ადგილობრივი ბედისმწერლების მხრიდან.

უავგუსტოესი მეფისნაცულის მამობრივ ზრუნვას კაეკასიის მოსახლეობის, განსაკუთრებით ადგილობრივ მკვიდრთა გაჭირვებაზე, დღემდე ძალიან აფასებენ კაეკასიელები, ხელიდან არ უშვებენ შემთხვევას, რომ გამოხატონ მაღლიერება და ერთგულება, რომელიც ახლოა ერთგულქვეშევრდომულ მისტიკურ გრძნობებთან.

ამაში იყო რუსული საქმისთვის რაღაც სარგებელი, რომელიც

აქარწყლებდა ზიანს, რომელიც მიაღება დროის სიოს მონაბერით და 60-იანი წლების სისტემით. მაგრამ ზიანი იყო უზარმაზარი, პირდაპირ პოლიტიკური თვალსაზრისითაც კი, ეინაიდან განცალკევებული არარუსები, თაუგზააბრეულები „მოდრაობითა“ და იმ ეპოქის პოლიტიკური ოცნებებით, იმსკველებოდნენ, ასე ეთქვათ, „აესკრიული სახელმწიფო იდეალით“. ოცნებობდნენ „უქედერაციამზე“ და მზრძანებელი მეფისნაცვლის ცენტრალურ ფაგურაში სედაცდნენ თავიანთი სეპარატიზმის სიმბოლოს და საყრდენს. საყოფაცხოვრებო თვალსაზრისით კი, სხვათა შორის, რუსული საბაღხო საქმეიმ ხანაში დაზარაღდა იმისგან, რომ რუსული სამხედრო დასახლებები გადაეცა სამხედრო უწყებებიდან გულგრილ სამოქალაქო ხელისუფალთ – და სწორედ მას შემდეგ დაჩივდა.

კავკასიაში 60–70-იანი წლები აღინიშნა ცივილიზაციის და ეკონომიკური განვითარების უფრო ინტენსიური დამკვიდრების დაწყებით; ერთიც და მეორეც არსებითად ემსახურებოდა უფრო ამ მხარის განკერძოებას, ვიდრე მის დაახლოებას ცენტრთან. ნაწილობრივ ეს აიხსნება დროის სულისკვეთებით, ნაწილობრივ რუსული ეროვნული იდეის ნაკლები მნიშვნელობით ადგილობრივთა თეაღში და იმ დროის დედაქალაქის სამთაერობო სფეროებისაც კი.

მაგალითად, მრავალი წლის განმავლობაში სხედასხვა საბაბით ჭიანურღებოდა ამიერკავკასიის შეერთება დანარჩენ რუსეთთან უმოკლესი საღიანდაგო გზით, იმ დროს, როცა გაიყუანეს კავკასიის რკინიგზა, რომელმაც წარმოქმნა, ასე ეთქვათ, დანარჩენი რუსეთისგან სრულიად განცალკევებული მხარის ეკონომიკური სისხლის მიმოქცევა.

რუსულ კაპიგალს, რომელსაც შეეძლო ეკონომიკურად დაეკავშირებინა განაპირა მხარე ცენტრთან, ამის შედეგად ახლა კიდევ უფრო გაუჭირდა ადგილობრივ სამრეწველო სამყაროში შეღწევა.

ბაქოს არარუსულ და უცხოურ მრეწველობას შესაძლებლობა მიეცა განვითარებულიყო ისეთ უზარმაზარ ზომამდე, რომ ახლანდელიგზაბესღანიდან ბაღაჯარამდეეროვნულიგაერთიანების თვალსაზრისით უფრო დავგიანებული ზომაა, რამაც ჯამში უმაღ შეიძლება გააძლიეროს ადგილობრივი განცალკევებუღობა ბაქოს მიღიონების ზემოქმედებით პეკერბურგულ სფეროებსა და ბეჭდვით ორგანოებზე, ვიდრე რუსული კულტურის გაელენის გაერცელება ამიერკავკასიაში.

ფრიად საინტერესოა აღსანიშნავად, როგორ აისახა

ამიერკავკასიის რკინიგზის მშენებლობა ცალკეული ადგილების და გომების მდგომარეობაზე. ამით მოგება ნახეს მხოლოდ სომხებმა, რომელთაც ბაქო და თბილისი ეკონომიკურად ხელში ჩაიგდეს.

ვინაიდან ქართველთა მეორე დედაქალაქში, ქუთაისში, მათი რაოდენობა შედარებით მცირეა და ეკონომიკური გავლენაც უმნიშვნელო, ამდენად, ამიერკავკასიის მაგისტრალმა გვერდი აუარა ქუთაისს, იმ საბაბით, რომ დაეჩქარებინა სპარსული გრანზიტი, – და ერთ ღროს აყვავებული ქალაქი სულ უფრო კარგავს თავის წინანდელ ეკონომიკურ მნიშვნელობას, მიუხედავად მის მცხოვრებთა მრეწველობისა და ვაჭრობის მიმართ უეჭველი უნარისა.

სომხური სამრეწველო ფირმები და ბანკები გაბატონდნენ ფოთსა და ბათუმში, შავი ზღვის სანაპიროს ბოლო პუნქტები გზებზე კი მთლიანად მათ ხელში აღმოჩნდა.

მეორე მხრივ, ლიანდაგმა გააერთიანა აქამდე განცალკევებული ქართველური გომის შტოები, რომლებშიც ღღემდე შეინიშნება დიდი სულიერი განცალკევებულობა, რაც ზოგჯერ ნერეულ პოლიტიკურ ფორმებს იღებს.

თუკი ამიერკავკასიის გზის ნაცელად ან თუნდაც მასთან ერთად გაიყვანდნენ საუღელგეხილო გზას მთავარი ქედის გავლით თბილისამდე, ადგილობრივი ცხოვრების სურათი სრულიად სხვაგვარი იქნებოდა, ბევრად უფრო უნუგემო რუსული ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ინტერესების თვალსაზრისით. კავკასიის მთავარი ხელმძღვანელობა, როგორც ჩანს, ყოველთვის არცთუ დიდი მოწადინებით ეკიდებოდა მოხერხებული და სწრაფი კავშირის დამყარებას ტფილისსა და პეტერბურგს შორის. ეს... განაპირა ფსიქოლოგიის საკითხი, განსაკუთრებით კავკასიური, ემყარებოდა სპარსული აღმინისგრაიული გრადიციების ნიადაგს. რაც უფრო შორს ხარ მაკონგროლებელი ცენტრალური ხელისუფლებისგან, მით იოლად სუნთქავ. მაგრამ განაპირა მხარის ცენტრთან დაახლოების გულწრფელ ქომაგებსაც არ შეეძლოთ ღრმად ჩაეხედათ საკითხში.

სამწუხაროდ, არა მარტო იმ ხანაში, არამედ ღღესაც კაპიტალის ეროვნული მნიშვნელობა არასაკმარისად აღიქმება, ხშირად კი შეგნებულადაც ხდებოდა მისი იგნორირება დაქვემდებარებული სფეროების მიერ. ვის ხელშიცაა ფული, ისაა – მდგომარეობის ჭეშმარიტი პატრონი, განსაკუთრებით, თუკი მსახურეული კლასი მაგერიალურად ცუდაა უბრუნეელყოფილი, ხოლო სამოგადოებრივ აზრს არ გააჩნია ეროვნული მდგრადობა. უცხოური კაპიტალის დამღუპელი ბატონობის თვალსაჩინო მაგალითებს ვხედავთ

ისეთ სახელმწიფოებში, როგორებიცაა: საფრანგეთი და ავსტრია, სადაც მოსახლეობის ეკონომიკური თვითშემოქმედება ათჯერ მეტია, ვიდრე ჩვენთან. ეს გაკეთილი, როგორც ჩანს, არ ესმით ან განზრახ ჩქმალავენ ის ადამიანები, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ კაპიტალი არსებითად არაეროვნულია და ყველგან აქვს ობიექტურ-კეთილისმყოფელი გავლენა. ასეთი მტკიცება, უნდა ითქვას, ყოველთვის უანგარო როდია...

მაგრამ ობიექტური და არა ეროვნული მოქალაქეობრიობის თვალსაზრისითაც, კაეკასიის მხარემ განვითარება იწყო 60-იანი წლებიდან არანორმალურად, არაპარმონიულად, და ადგილ-ადგილ არსებულ გარეგნულ კეთილმოწყობას თან ახლდა, ერთი მხრივ, ღრმა ელურობის გადმონამთები, მეორე მხრივ კი – ისეთი მწეავე საზოგადოებრივი გახრწნის სიმკომები, როგორიც შესაძლებელია მხოლოდ ამიური გახრწნილი სიბინძურის ნიადაგზე, მრავალი საუკუნის სიბნელესა და ჩამორჩენილობაში რომ გროვდებოდა. ამ ქაოსში რომ გავერკვეთ, აუცილებელია დაუუკვირდეთ ცხოვრებას და კაეკასიაში მცხოვრები მთავარი კომების დამახასიათებელ თვისებებს ცალ-ცალკე.

ასეთი ამოცანის შესრულებისას გვიხდება განსაკუთრებული ყურადღება მიეაქციოთ გერმინოლოგიას და უარეყოთ ის სახელწოდებები და განზოგადებები, რომლებიც მართებულია ყოველდღიურ მეტყველებაში. მაგალითად, სიტყვა „ტურმეკ“ უკვე არ გამოდგება, თუკი გვსურს ჩაეწედეთ საქმის არსს. ის გამოგონილია ზარმაცი, სწორხაზოვანი ან არაკეთილსინდისიერი კაეკასიელი მოხელეების მიერ, რათა ფორმალური ნიშნით, რომლებიც უპასუხებს მთელ რიგ სხაედასხეანაირ, არათანაბარფასეულ და ხშირად საპირისპირო ცნებებს, გაამართლონ მომები – ხან არაცხოვრებისეული, ხან არაკეთილსინდისიერი და მანეც კი.

თუკი კაეკასიის მოსახლეობას გაეყოფთ ერეულჯგუშებად, მაგრამ რამდენადმე მთელად და ხელმძღვანელი იდეით შეფერადებულთ, ასეთ სურათს მივიღებთ: ქართელები როგორც ძირითადი სახელმწიფოებრივი ერი მხარეში, ჩვენთვის ახლობელია სულიერად და თავისი კულტურით; სომხები, როგორც ელემენტი, – ბევრად უფრო უცხო ჩვენთვის და თავისი სახით შეტევიით ბურჟუაზიაა, მტრული კაეკასიის ყველა ხალხისთვის; მუსლიმანები ძირითადად ორი სახისაა: ამერბაოჯანის თათრები, სპარსეთის ძლიერი გავლენის ქვეშ მყოფი და მთიელი მუსლიმანები, რომელთა სულიერი სამყარო ჩამოყალიბდა ბუნების მკაცრი პირობების და ისლამის მექეთრი

მოთხოვნების გაელენით. ქართველი მუსლიმანები და თურქები აქ არ იგულისხმებიან მათი მცირერიცხოვნობის გამო.

მხარის ყველა ეს მკვიდრი ეროვნება გათიშული არაა, პირიქით, მჭიდროდააერთმანეთში გადახლართული: ნაწილობრივ ორგანულად, როგორც სომხები ქართველებთან და მუსლიმანებთან, შერეული ქორწინებების და მრავალსაუკუნოვანი უნებური შეჯვარების მეოხებით, ნაწილობრივ საყოფაცხოვრებო მოვლენების მეშვეობით, როგორც მთიელი ქართველები სხვა მთიელებთან წარმართულ ქვენიადგზე, ან სომეხი-ჩარჩები სხვადასხვა მეზობელთან ამ უკანასკნელთა ექსპლოატაციის გზით. და ბოლოს, რჩებიან რუსები, რომლებიც ამიერკავკასიის მხარეში მოსახლეობის 2%-ზე მეტს შეადგენენ და იყოფიან სხვადასხვა კატეგორიად: აქ არიან მაღალი წოდების ადამიანები პროტექციით, რომლებიც გაელენას ახდენენ მხარის ბელ-ილბალზე, არ აქვთ რა მასზე მცირედი საქმიანი წარმოდგენაც კი; აქ არიან სახელოვანი ალალმართალი რუსი მეომრები და პატიოსანი, განათლებული ადამიანების მცირე ჯგუფი, ასევე სექტანტები, რომლებიც ჯიუგად იცავენ ეროვნულ თავისებურებებს და მრავალგანჯული გადმოსახლებულები. დასასრულ, ყოველგვარი ჯურის და წოდების ადამიანი, რომლებიც იმდენად ცუდი თეალსაზრისით გაკავკასიელდნენ, რომ დაკარგეს რუსული საქმის ეროვნული გრძნობა და გაგება.

3. ჩვენი ძმები – ქართველები

გყუილად როდი შეუსხამთ ხოგბა ჩვენს პოეგებს მშეენიერი საქართველოსთვის, უძეელესი გაძრების, ციხესიმაგრეების, ყეაეილეების, სიმღერების და თქმულებების ქეეყნისთვის! იეერიის მიწა – ღეთისმშობლის წილხეღარი, წმიდა გიორგის მხარე – სპარსულად „გურჯისტანი“, რომლის შესახებაც უნახეად სიყვარულით ლაპარაკობდნენ ჩვენი ღეთისმოსაეი წინაპრები, როგორც მართლმადიდებლობის უძეელეს კერაზე. პაგარა გძირი ხალხის განჯეა რწმენისა და თეთმყოფალობისთვის ძმური თანაგრძნობის გამოძახილს პოეებდა ჩრდილოელი ერთმორწმუნეების გულში. დაახლოებასულ უფრო იზრდებოდა, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც რუსეთმა იკისრა მესამე რომის ამოცანა, და დასრულდა ეს ქართლ-კახეთის სამეფოების ნებაყოფლობითი შეერთებით რუსეთთან 100 წლის წინ. ეს იყო ნებაყოფლობითი შეერთება, არა ბრჯყალებში, არა ისეთი, როგორიც გვერდიდან ჩვენ მიმართ უნებურად კეკლუცი მუაბიური წერილი სახელმწიფოების, არამედ სერიოზული. ეთქეათ, XVIII საუკუნის ბოლოს ქართული სამეფო რამდენჯერმე „გახდა რუსეთის ქეეშეერლომი“, ამასთან ქართველი მეფეები გახტზე რჩებოდნენ და საქართველოს შიდა წყობა არ იცელებოდა; ჩანს, ცნება „ქეეშეერლომობა“ განიმარტებოდა, სულ მცირე, არასწორად: იგი რუსული იარაღით საქართველოს დაცეის უფლებას იძლეოდა და ქართველებს მხოლოდ მოეალებას აკისრებდა... დაეეათ თავიანთი სამშობლო იმავე მგრებისგან, რუსი მეომრებისთვის კი სურსათი მოემარაგებინათ. ზუსტად რომ ეთქეათ, ასეთი „ქეეშეერლომობა“ გიპური ეასალური დამოკიდებულებაც კი არ იყო და უფრო წააგავდა სუსტის ძლიერთან კაეშირს თავდაცეის მიზნით. უნდა აღინიშნოს აგრეთვე, რომ ქართული სამეფო ოჯახის მრავალრიცხოვანი წარმომადგენლნი არ თანაუგრძნობდნენ XIX საუკუნის დამდეგს შემდგარ საკითხის რადიკალურ გადაწყვეტას აქამდე შიქგიურ ქეეშეერლომობაზე დაზოგიერთი ქართველი ფეოდალიც ვარაუდობდა, რომ საქართველო უნდა შეერთებოდა რუსეთს არა მანიფესტით, არამედ ორმხრივი ხელშეკრულებით, ანუ განსაკუთრებული აეგონომიის საწყისებზე, ან თუნდაც ნახევრად დამოუკიდებლად. ასეთი შეხედულება ღლესაც არსებობს; მას გაძლიერებით, თუმცა საკმაოდ წარუმაგებლად ქადაგებენ ის ქართველები, რომლებსაც გადაეღოთ სომხური სულისკვეთების სეპარაგიზმი და არცთუ უანგაროდ ასრულებენ მის კაეკასიურ ანტირუსულ პროგრამას

საქართველოს შეერთების დროსაც და შემდგომ წლებშიც იქ ხდებოდა არეულობები პოლიტიკური სწრაფეების და გაუგებრობების ნიადაგზე, რომელთა გამეორება შესაძლებელია მომავალშიც უცხოური ზემოქმედების გავლენით, ზოგჯერ კი მხარის უგაქტო მართვის გამო. მაგრამ ყველაფერი ეს ჯამში უმნიშვნელოა და არ გადაგვახვეწინებს ისტორიის ჟართო შგრიხებს. საქმე ისაა, რომ ქართველი ხალხი თავისი ხელმძღვანელების დიდი უმრავლესობით, შეუერთდა ნებაყოფლობით, უპირობოდ და სამუდამოდ. მან შეასრულა თავისი ისტორიული მისია, დაემორჩილა საკუთარი განჯული სულის სტიქიურ ნებას, როცა შეუერთდა რუსეთს ერთმორწმუნეობის საფუძველზე.

სანამ ჩენთეის ძვირფასია ჩენი რწმენა, საქართველო ჩენთეის სულიერად ახლოა. ეს კავშირი აღბეჭდილია აგრეთვე რაინდული ქართული სისხლის ნაკადით, რომელიც დაიდვარა რუსული დროშების ქვეშ ბრძოლის ველზე ჩენი საერთო საქმისთვის, მესამე რომის მსოფლიო ამოცანისთვის, მართლმადიდებლური კულტურის ამოცანისთვის. სანამ ჩვენ გვჯერა ამ ამოცანის და მნიშვნელობას ეანიჭებთ ჩენს დროშებს, ჩვენ უნდა ვუყურებდეთ ქართველებს, როგორც ჩენს ძმებს და ვხედავდეთ ქართველ ხალხში წინა აზიამი აღნიშნული ამოცანის ერთ-ერთ ბუნებრივ დამხმარე ბერკეტს.

ეთქვით, გასული ასწლეულის განმავლობაში მთელი რიგი პირობების გავლენით ამ ძმების საქმეები წახდა, მათი ხასიათი ნაკლებსასიამოვნო გახდა, ხოლო ყოველდღიური ურთიერთობა ჩენთან ზედაპირული გაუგებრობების გარეშე აღარაა. მით უმეტეს, აუცილებელია გავერკვეთ ამ ყველაფერში, რათა ცხოვრებისეულმა წერილმანებმა არ დაფაროს და არ წაშალოს თავისი ნაკვით ჩენი კულტურული ისტორიის ჟართო ხაზები, რომ უმნიშვნელომ არ დაღუპოს დიადი, იმის მსგავსად, როგორც თავგები ღრწნიან უკედაე ხელოვანთა სურათებს...

„გარუბინი“ ან უფრო სწორად ქართველები ცხოვრობენ თბილისის და ქუთაისის გუბერნიებში. თბილისისაში – ქართველები და კახელები; ქუთაისისაში, სურამის ქედს იქით – იმერლები, რაჭელები, მეგრელები, გურულები, აჭარლები და ა.შ. სურამსიქითა ქართველები გიპით, გემპერამენგითა და ხასიათის თვისებებით იმდენად განსხვავდებიან ქართველებისგან, რომ ზოგიერთი მხარის მცოდნე მათ სრულიად სხვაგომელებად მიიჩნევს. ქართველები სოლიდურები და მღვრადები არიან; სურამსიქითა ქართველები კი ნაკლებად სანდონი არიან ყველა ურთიერთობაში, მაგრამ უფრო

ცოცხალნი, მკეირცხლნი, წინდახელუნი. ისინი აესებენ ახლად წარმოშობილი ქართული ბუჟუაზიის მთავარ კონგინგენტს.

ქართველთა წარმოშობა გაურკვეველია, რაც მოწმობს ამ გომის ფრიად დიდ სიძველეს. გარდა ამისა, როგორც ჩანს, იგი საეუსებიო ერთგუაროიანი არაა, სახელეების, ისტორიულ-გეოგრაფიული მონაცემების და ქართველთა ფიზიკური ტიპების მრავალფეროვნების მიხედვით თუ ეიშჯელებთ. მასაგეტების უძველესი დედოფალის სახელი იყო თაძარისი, ანუ თაძარი, საქართველოს, ისევე, როგორც პირინეის ნახევარკუნძულის ნაწილს, უწოდებდნენ ივერიას ან იბერიას; ახლაც თუკი დაეპკირდებით ქართველის ფიზიკურ და სულიერ სახეს, ძნელი არაა იგი მივილოთ ესპანელად, კელტ-იბერების რომანიზებულ შთამომავლად. ამასთან ერთად, არსებობს ცნობები ქართულდასახლებებში რდილოეთაფრიკასა და აბისინიაში. ქართულ ენაში ამაზე პენდანტ დამატებით არსებობს მინიშნება, რომ ამ ენაზე მოლაპარაკე ხალხი ცხოვრობდა ძალიან ცხელ ქვეყანაში, სადაც წყალი იყო უმაღლესი კეთილდღეობა; ასე, თითქმის ყველა ძირითადი სასიცოცხლო ცნება – „ბლაგოდატ, მილოსტ, ნესჩასტნი“ (წყალობა, მოწყალება, საწყალი) – დაკეშირებულია სიგყეასთან „წყალი“. „მილოსტ“ – ქართულად „წყალობა“, „ნესჩასტნი“ – „საწყალი“ სიგყეასიგყეთ თარგმანში ნიშნავს „ეკუთენის წყალს“, „წაღებული წყლით“... ასეთი მეტაფორები ჩვეულებრივ არ გყუის. უფრო მოგვიანებით ქართველები უდავოდ დაუნათესავენენ ებრაელებს, რომლებიც მოხვდნენ ამ მხარეში ნახუქოლონოსორის დროს. დღემდე იმერეთში ბევრი ებრაელია, რომელთა გარჩევაც გარეგნულად ადგილობრივი ქართველებისგან თითქმის შეუძლებელია. საქართველოს განმანათლებლის, წმინდა ნინოს ცხოვრებაც მრავალი ებრაელის ყოფნას მოწმობს მცხეთაში, ამ სახელმწიფოს უძველეს დედაქალაქში. დღესაც ადგილობრივდასახლებათა მრავალი ბიბლიური სახელწოდებაც ამას ადასტურებს.

საქართველო იწყება ჩრდილოეთში ყაზბეგის სადგურის სიახლოვეს: იქ ძველი ივერიის სამეფოს თავისებური ბაპოროჟიეა. თერგის იქით, მთაზე, მონასტერი, სოფლების სახელწოდებები, როგორიცაა, მაგალითად, სტეფანწმინდა, ანუ წმ. სტეფანე, სიონი და ა.შ. – ყველაფერი ადასტურებს წმ. ნინოს ნათელს, რომელიც გაბრწყინდა ამ პირქუშ მთათა შორის. მაგრამ საყოფაცხოვრებო-ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით, ნამდვილი საქართველო იწყება სამხრეთით, ხოლო მისი ქროლა ან წინათგრძნობა – მხოლოდ გუდაურიდანაა.

За перевалом, позади
 Сурово-мошныя громады,
 Снега, обвалы, водопады,
 Туманы, грозы и дожди...
 Здесь - дуновение отрады!
 Хоть порубежный Гудаур
 Ещё задумчив, или хмур,
 Но очертаньем горных далей
 Так нежно манит южный склон!
 И ветерок уж напоён
 Благоуханием азалий.
 Узоры мягкие хребтов
 Лежат застывшею волною,
 Почти сливаясь с синевою
 Небес и дымкой облаков.
 И в сердце смутное волненье:
 Как будто взвиться чрез мгновенье
 Волшебный занавес готов
 Над лучезарною страною
 Святынь, венчаных стариною,
 Восторгов, песен и цветов!*

ეს ლექსი წამიერად აფეთქებული გრძნობის ნაყოფია და ამდენად – არასრული. თუ ახლოდან დააკვირდებით საქართველოს იერსახეს, მის ბუნებას და ადამიანებს, არ შეიძლება, არ იგრძნოთ ჭანჭუცის ღრმა კვალი – მრავალსაუკუნოვანიც და ახლანდელიც. გარეგნულად ნეგარებისთვის შექმნილ ქვეყანას რაღაც ბედისწერა მუდამ თან სდევდა.

საქართველოს ისტორია – მთლიანი მარტიროლოგია. შექსპირს შეეძლო იქ ეპოვა სიუჟეტები უასდაუდებელი ტრაგიზმით. როგორც ითქვა, სახელმწიფო ნამდვილი გაგებით არ არსებობდა. მეფეთა ძალაუფლება სადავო ხდებოდა თავნება, მრისხანე ფეოდალების ხელში, რომლებიც მბრძანებლობდნენ ხალხზე. მონასტრები მნიშვნელოვანწილად იყო ციხესიმაგრეები, ხოლო რელიგია – განძი, რომლითაც ეერ სარგებლობდა ხალხის მასა, ეინაიდან მთაეარი ძალისხმევა მიმართული იყო მისი დაცვისკენ გარეშე მტერთაგან. უპისკოპოსი-ფეოდალი ხშირად უფრო მეტად ფეოდალი იყო, ვიდრე

* არაბქცები ,ვ.ლ. კელიჩკოს ახალი ლექსი.

საკურთხეველის მსახური. თუკი შეიძლება ასე ითქვას, სულის ჭარბი შტრახი რწმენისთვის ბრძოლის გაუღებით მთლიანად განიმსჭვალა ქრისტიანობით, მაგრამ ხასიათის წერილმანი თვისებები და ყოფაცხოვრებითი პირობები ბევრ რამეში წარმართული ღირება, ეკლესია კი იძულებული იყო, ამას შეგუებოდა: ღღერდეს, მაგალითად, ზოგიერთი ადგილას არსებობს გეაროვნული სისხლის ალების წესი, ღღერდეს სწირავენ ცხოველებს მსხვერპლად ღმერთს. გარე უსაფრთხოება არ არსებობდა, ამიტომ მეფეებს და ფეოდალებს ხშირად უხდებოდათ თავიანთი თავის გამოსყიდვა მიწიერი დოვლათით, ტყვეებით, პირუფრობით და ხანდახან რწმენის შეცვლითაც მტაცებელი თურქი და სპარსელი მბრძანებლებისგან, ზოგჯერ კი აღიარებდნენ რა ამ უკანასკნელთა ძალაუფლებას, მოულოდნელად ღალატობდნენ მათ ხალხური თვითმყოფადობის ან საკუთარი ინტერესების გამო.

ფეოდალიზმი და გეაროვნული საწყისი მტკიცედ დამკვიდრდა. მთელ ქართულ მაგნიატში – ქართლის ცხოვრება – ეს წითელ ხაზად გასდევს და ხალხი, როგორც აქტიური ძალა, თითქმის არსადაა ნახსენები. მიუხედავად ამისა, ეს – ძალა ცოცხალია და შეგნებული, როგორც ჩანს, შესანიშნავი ხალხური შემოქმედებიდან – სიმღერებიდან, ზღაპრებიდან, კეთილშობილურ-ბრძნული ანდაზებიდან და კოლორიტული გადმოცემებიდან.

ქართველი მღაბით მესტირეები საოცარი იმპროვიზატორ-პოეტები იყვნენ. ხალხის ენა კი პოეზიის საგანძური გახლდათ. ქართველი გლეხები სახეებით ამროვნებენ, ლაპარაკობენ ფილოსოფიური აფორიზმებით. ერთ ხიზანს, უმიწო მოიჯარე გლეხს, დაეღუპა ნახევარი ჯოგი. იგი ბედს შეურიგდა და თქვა: „მალღობას ეწირავ ღმერთს! მან ძმად მიმიღო, ნახევარი ჩემი აელადილება თავისთვის აიღო!..“ აი, რამდენიმე სახასიათო ანდაზა: „პაგიოსან მტრებს შორის შუამავალი სინდისია“; „ტყუილს მოკლე ფეხები აქვს“. სიმართლეზე მაღალი შეხედულება აქვთ, მაგრამ მის გვერდით არის პესიმისტური, თუმცა იუმორისტული ანდაზებიც: „მართლის მთქმელს ცხენი შეკამბული უნდა პყავდესო“...

ერთი ახალგაზრდა ქართველი მწერლის, თავადი ავალოვის სხარტი შენიშვნით, ფეოდალიზმმა გადაარჩინა ქართველი ერი. თუკი მეფე ემორჩილებოდა უცხოგომელ მბრძანებელს, ეს ჯერ კიდევ არ იყო საქართველოს დამორჩილება, ვინაიდან საჭირო იყო ფეოდალთა ყველა ციხესიმაგრის დაპყრობა და გომობრივი თვითმყოფადობის ძირიანად ამოგლეჯა. მაგრამ ფეოდალური ანარქია ხელს უშლიდა სახელმწიფო-სახალხო კულტურის განვითარებას. ეს უკანასკნელი

იფურჩენებოდა მხოლოდ ხანმოკლე გამონათებების დროს ძლიერი მონარქიული ძალაუფლების დროს. ასეთი გამონათება და ამასთან ძალზე კამკამა დაკავშირებულია მეფე დავით აღმაშენებლის, მეფეთ-მეფის (შაჰინ-შაჰის), დიდი თამარის სახელებთან, მოგვიანებით – გიორგი ბრწყინვალესთან, ბოლოს კი – მეფე ერეკლე მეორესთან, რომელიც რუსეთის ქვეშევრდომი გახდა ვასალურ საწყისებზე ეკატერინე დიდის დროს. ამ მონარქების დროს კულტურული თვისი, რომელიც ხალხში ინახებოდა, მოსაეღას იძლეოდა ერთი-სამასად; ქვეყანა იფარებოდა დიდებული გაძრებით, ეკლესიებში ჩნდებოდა წმინდასაგნები და წიგნები შეუღარებელი სილამაზის მინიატურებით, გაისმოდა შთაგონებული პოეტების უკელაი ლექსები, მაგალითად, როგორიცაა მოთარუსთა ელისპოემა „ქეფხისცყაოსანი“ („Человѣкъ, одѣтый въ барсову кожу“), რომელიც გამოირჩევა გადმოცემის და უზადო სიბრძნის უკნობი მშენიერებით; იგი გაღათარგმნილია ძირითად ეეროპულ ენებზე (განსაკუთრებით კარგია არტურ ლაისგის თარგმანი – „Der Mann im Tigerfelle“) და მხოლოდ რუსულ ენაზე არ არსებობს მისი სრული ლექსური თარგმანი.

ხალხმა დააფასა თავისი მეფეები, მიანიჭა რა მათ სამარადისო ხსოვნა. ყველაფერი, რაც თეალს ატყევეებს: გაძრები, კოშკების ნანგრევეები, ზღაპრულად ლამაზი ადგილები – დაკავშირებულია დიდი თამარის სახელთან; მეფე ერეკლე II-ს, სპარსელების და თურქების რისხეას, ხალხი ფამილარულად უწოდებს „პაგარა კახს“, ანუ პაგარა კახელს. ამ მაგალითებიდან ჩანს, რაოდენ ღრმად დემოკრატიულია ყოველგვარი ძლიერი მონარქიის საფუძველი.

ქართელთა ძეგლისძველ სოციალურ წყობას პქონდა საკმაოდ დიდი ნაკლი, რის გამოც მათ მოუხდათ განჯეა და შეიძლება კიდევ მოუხდეთ გადახდა თუ არსებობით არა, მაშინ მთელი გომის კეთილდღეობით: მათ არ პყავდათ საკუთარი ბურჟუაზია. მრეწველები, ეაჭრები და ხელოსნები მცირერიცხოვან ქართულ ქალაქებში უპირატესად იყენენ უცხო რჯულის და უცხოგომელი სლმხები, რომლებიც თავს აფარებდნენ ქართულ ხმალს მუსლიმანური დეენისგან. ისინი თამამობდნენ ქართველებში იმავე როლს, რასაც გილი – ჭიანჭველებში: სარგებლობდნენ ქართული ხმლით დაუული მშვიდობით და აგროვებდნენ სიმდიდრეს, ხოლო ღროდადრო უნებურად უყოფდნენ ამ უკანასკნელს თავიანთ მბრძანებლებს, რომელთა წინამეც თრთოდნენ მონური შიშით. განსვენებული კავკასიელი გენერალი ქიმშიშევი, მხურვალე სომეხი პაგრიოტი, გაბოროტებული მოგვითხრობს ერთ ბროშურაში, რომ, როცა

მდიდარი სომხები უარს ამბობდნენ, მიეცათ ფეოდალების მიერ მოთხოვნილი ფული, მაშინ თავადები სევამდნენ მათ გომრებში და სწრაფმდინარ მტკვარში ჩაუშვებდნენ ხოლმე, თან დახრჩობით ემუქრებოდნენ დაუმორჩილებლობის შემთხვევაში; ხმები დადიოდა, რომ დაზარალებულთა რიცხვი იყენენ დასახლებული აეგორის წინაპრები. გამომძალებლობის ხერხი თავისთავად საჩქები არაა, მაგრამ მოხევეილი ნაყოფი, როგორც ჩანს, მჭიდრო ლოგიკურ და საყოფაცხოვრებო კავშირში იყო ასევე არასაქებ ხერხთან, რომლითაც სომხური ბურჟუაზია ამრავლებდა და ღლესაც ამრავლებს თავის სიმდიდრეს, ხშირად აშკარად უსამართლოდ ნაშოვნს.

ქართველი მეფეები და თავადები არ იყენენ სამართლებრივი წესრიგის უსაფუძვლო ღოქტრინიორები: ისინი ალლოთიგრძნობდნენ, რომ ფულადი ფეოდალიზმი – კაპიტალიზმი – სახელმწიფოებრიობის მტერი იყო, როცა კეთილგონიერულობის ფარგლებს სცილდება. ნამდვილი ფეოდალი არც ისე საშიშია, რადგან ყოველთვის იცი, სად შეიძლება მისი პოენა და როგორ უნდა დაიმორჩილო; „კაპიტალიზმის ფეოდალი“ უფრო საშიშია, იმიტომ რომ უცნობია, მეფის რომელ მსახურებს მოისყიდის, რომელ შეიარაღებულ ადამიანებს დაიქირავებს, რომელი ხალხის ინგერესებს, განსაკუთრებით მისთვის უცხოს, უღალატებს გამორჩენის მიზნით. მაშინ მსგავსი საკითხები წყდებოდა უბრალოდ, და უნდა ითქვას, რომ ადამიანურობის და ბომიერების დაცვისას ეს უფრო მარაიებული იყო, ეიდრე სოციალურ-ეკონომიკური ქაოსი, რომელიც სუჟედა ეეროპული ცივილიზაციით გაკეთილშობილებულ თანამედროვე სახელმწიფოების უმრავლესობაში.

ასე თუ ისე სომხები დამოუკიდებელი საქართველოსთვის არ იყენენ ქართველებისთვის ისეთი საბედისწერო საფრთხე, როგორიც ღლეს არიან განყენებულ-პრინციპულ თეორიაში, პრაქტიკაში კი – მხარის ხშირად უპრინციპო თანამედროვე მართვისას. მიუხედავად ამისა, მაშინაც ქართველებში საკუთარი ბურჟაზიის არარსებობა, რომლის როლსაც სომხები ასრულებდნენ პარამიგულად, საფუძველშივე იყო ისევე არანორმალური, როგორც, ეთქვას, ერთ ადამიანს თუ გადაუნერგაენდნენ კუჭში მეორე ადამიანის კუჭს, რომელიც საიდუმლოდ იმუშაებდა ამ უკანასკნელის სასარგებლოდ. მაგალითი დაუჯერებელია პიროვნულ ცხოვრებაში, მაგრამ იგი განხორციელებულა სახელმწიფოებში; ასეთი ანომალია პოლონეთის დაცემის ერთ-ერთი მიზეზი გახდა, რადგან ეკონომიკური სფერო იქ ებრაელებმა ჩაიგდეს ხელში.

ურიგო არ იქნებოდა ამ ანომალიას უფრო ენერგიულად ებრძოდეს ჩვენი სახელმწიფოც, მით უმეტეს, რომ ღრობა ახლა უფრო მწვავეა და ნაკლებად მდიდარი ინსტინქტური სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით: უცხოგომური ბურჟუაზია – ნიშნავს რუსების წინააღმდეგ გამხრწნელი იდეების ბაგონობას ბეჭდვით სიგყვამიც, სკოლაშიც, სახელმწიფო დაწესებულებაშიც და მსახურეულ კლასებშიც კი, რომლებიც ყოველთვის ნაკლებად უზრუნველყოფილია: ცალკეულმა ადამიანებმა, რომლებიც ღვანან ამა თუ იმ საქმიან რაბთან, შეიძლება ვერ გაუძლონ ისეთ სირინოზთა სიმღერას, როგორიც იქნებოდა რომელიმე ებრაელი ბანკირი ან სომეხი ნაეთობმრეწველი... ასე უკვე ოცნებამ გამიგაცა...

ქართელ სომეხთა ნაწილმა, რომელთა გომობრივი ნიშანია არა მარტო ეკონომიკური მოხერხებულობა, არამედ ბიუროკრატიული გაძრომ-გამოდრომის უნარიც, უზნეო სპარსულ-თურქულ მსახურეულთა სკოლაში რომ ჩაუნერგეს, შეაღწია ქართულ მსახურეულთა კლასშიც და ღიდგეაროვნებშიც კი. ორისამი შემოხვევის გარდა, ეს იყო უხეში შეცდომა ქართველი მეფეების მხრიდან, მათისისუსტის ნიშანი, ხშირად კი მრავალისა ხელისუფლებო პირის, თვით გვირგვინოსანთა ჩათვლით, მოსყიდვის.

სხვათა შორის, საინტერესოა ერთ-ერთი უკანასკნელი ქართველი მეფის სიგყვები ყორღანოვის სომხურ ოჯახზე*. ვიღაც მივიდა მეფესთან არზით, მეფემ ცნო არზის სისწორე და ყორღანოვის ბრალეულობა, მაგრამ უპასუხა, რომ ვერაფერს იზამს: „ეს ხალხი შხამიანია: ... სოლოლაკის გორაკზე მკედარი ყორღანოვი წევს. მგლები გარს უელიან და ყნოსავენ, მაგრამ მიკარების ემინიათ! პოდა, რა უნდა მოუხერხო ცოცხალს?!“

ისგორიამ დაანახა ქართველებს, რომ არ შეიძლება ენდო ადამიანებს, რომელთაც ბუნებრივი მიღრეკილება აქვთ ჯამუშობისა და ღალატისაკენ: ერეკლე II-ის მიერ გაკეთილშობილებული სომეხი მელიქები – აზო და მეჯუნნი, რომლებიც მეფემ შეიფარა სპარსელთა დენისგან, საბედისწერო მომენტში ჩაბარდნენ სპარსელებს და ალა-მაჰმად-ხანის ურდოთა მეგზურები გახდნენ, ამ ურდოებმა 1795 წელს თბილისი გაძარცვა და სისხლში ჩაახრჩო. ეს ფაქტი სასარგებლოა გეახსოვდეს, როცა სომეხი პუბლიცისტები საკმაოდ დაჟინებით აცხადებენ, რომ სომეხები თავგამოდებული ქრისტიანები არიან...

საკუთარი ბურჟუაზიის უქონლობა ფრიად საშიშია ნებისმიერი ხალხისთვის ჩვენს დროში, როცა ეკონომიკურ საკითხებს უპირატესი

* ყორღანოვების ამ შტომ თავისი არსებობა შეწყვიტა. ავტ.

მნიშვნელობა ენიჭება; სამრეწველო ენერგიით აღსავსე ადამიანთა ასეთი კლასი სასიცოცხლოდ აუცილებელია, ის უნდა შეესაბამებოდეს არა მარტო ქვეყიდან, არამედ გეოგრაფიულ, ანუ თავადაზნაურობის წარმომადგენლებით, რომლებიც ახალ პირობებს ალღოს აულებდნენ; თუ ასე არ მოხდა, გაღატაკებული აზნაურები პირდაპირ „ფსკერზე“ აღმოჩნდებიან, ხოლო ხალხის მისი უცხო გომელი ექსპლოატატორების კაბალაში ჩაეარდება. ამბეა დამოკიდებული ყველა კულტურული დაწესებულების და ცხოვრების ფორმის ღონე: ეკლესიისაც, სკოლისაც, ბეჭდვითი სიგყვისაც, ქველმოქმედებისაც – ყველაფერი ეს დასუსტდება ენერგიული სამრეწველო კლასისგან მაგერიალური და იდეური მხარდაჭერის გარეშე. განათლება იკლებს – და ეს ბუნებრივია: სასწავლო დაწესებულებები ქალაქებშია, მიყრუებული სოფლის მცხოვრებს, ღიდი, მაგრამ მტირეშემოსაელიანი მამულის მფლობელს, უბდება ჯაფა ორი სახლისთვის, რათა აღზარდოს ვაჟი გიმნაზიაში, ან თუნდაც მოამზადოს იგი ამისთვის; მაგრამ ბაეშის სრული პანსიონის გადახდა ძვირია და ბაეშეც წყდება ოჯახს; ქალაქში მცხოვრებ ნებისმიერ წერილ მოურავს, ფაქტორს, მეღუქნეს სომხებიდან შეუძლია თითქმის დანახარჯების გარეშე მიიყვანოს თავისი შვილი უნივერსიტეტამდე. როცა მღგომარეობათა ასეთი სხეობა ელინდება ფაქტების უმრავლესობაში, შედეგად მთელი ხალხი ჩამორჩება კულტურული თვალსაზრისით და კარგავს ღიდ შესაძლებლობას არსებობისთვის ბრძოლაში. ამ შემთხვევაში, რუსული სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით, ეს ფრიად არახელსაყრელია, ეინაიდან ქართელი ხალხი ჩეენთვის უახლოესია სულითა და კულტურის საფუძვლებით, მას გააჩნია მაღალი მნეობრივი გრადიციები, გარდა ამისა, როგორც ირკვევა კაეკასიის სასწავლო ოლქის მგრუნეელის ანგარიშებიდან, გამოირჩევა ღიდი უნარით სამეცნიერო და მნეობრივი განვითარებისთვის, ეიდრე დანარჩენი სხვა ადგილობრივი მოსახლეობა.

XIX საუკუნის დამდეგს საქართველოში მტკიცედ მკეიდრდება რუსული ხელისუფლება, რითაც მოაქვს მშეიდობა და მხარეს ყოველმხრივი განვითარებისთვის ასპარეზს უხსნის. თუმცა თავისებური საქართველოსთვის მშეიდობა აღმოჩნდა სიკეთე არა უპირობო, არამედ შედარებითი. ყოველ შემთხვევაში, უეჭველია, რომ მან მოიგანა სხეადასხე უარყოფითი მოელენა. ჯერ ერთი, მუღმიეი საფრთხის დროს ქართველები დროის ღიდ ნაწილს აგარებდნენ მთებში, ხოლო მშეიდობის დადგომისას მტკიცედ დამკეიდრდნენ გვალვიან ეელებში, სადაც მათი ეერაგი მტერი იყო მაღარია,

რომელიც დამლუპველად მოქმედებდა ჯანმრთელობაზე; მალარიის მემკვიდრეობით კეალს ახლაც შეიძლება შეხედეთ ახალშობილთა სახეზე.

მეორეც, თუმცა მევენახეობა ოდითგან ყვაოდა საქართველოში, უსაფრთხოების ქრონიკული უქონლობა ხელს უშლიდა მისი ნაყოფის ბოროტად გამოყენებას. მაშინდელი ქეიფი იყო იშვიათი და სადღესასწაულო, როგორც გამარჯვების ან ხსნის გეიმი. გრადიციული სიმღერა „მრავალქამიერი“ (ანუ მრავალწლიანობა) მთაერდებოდა (და ახლაც მთაერდება ქართველ მთიელებში) სიგყვით ამინ და პირჯერით. ახლა, როცა ქეიფობენ სხვაგვარად, უსაქმურობის გამო, ძალიან ხშირად იგი უბრალო სუფრულია და მისი სადღესასწაულო ეკლესიური მოგივი ხშირად იცვლება უდარდელ-მხიარულით. ქეიფით ბოროტად სარგებლობა სახუმარო არაა: მოგიერთ ადგილებში შეიძლება ნახოთ არცთუ ცოცხა ბაგეში, რომლებიც ჩაისახნენ მამის სიმთვრალის მომენტში. ეს, სულ მცირე, საშინლად მოქმედებს ადამიანთა უმრავლესობის ნებისყოფის ცენტრებზე, თან ისეთ ისტორიულ მომენტში, როცა საჭიროა სერიოზული სისტემატური შრომა, საჭიროა გააზრებული თვითშემოქმედება.

აუცილებელია აღენიშნოთ დამახასიათებელი, ფრიად გასახარი სიმეტგომი, რომელიც საქართველოში სულ უფრო მეტად გვხვდება: ახალგაზრდობა ხშირად ბიზლს განიცდის ღვინის მიმართ; შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აქ თავის სათქმელს ამბობს თვითგადარჩენის რასობრივი ინსტინქტი. უფიქრობთ, იგი კეთილ ნაყოფს მოიტანს.

ძალიან სამწუხაროა, რომ ჩვენში ჯერ კიდევ ძალიან ცოცხა აკვირდება მოსახლეობის ფსიქო-ფიზიკურ მდგომარეობას იმპერიის სხვადასხვა ადგილას; განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იქნებოდა სისტემატური დაკვირვება განაპირამხარეებში ჭრელი მოსახლეობით, სადაც დასკვნებს ზუსტი მონაცემების საფუძველზე შეიძლება პქონოდა არა მარტო პრაქტიკულ-სახელმწიფოებრივი, არამედ ბოგად-სამეცნიერო მნიშვნელობაც. კერძოდ, ასეთი საქმე, ოლონდ შეზღუდულიზომით, თუმცა მახასიათებელ მონაცემთა მნიშვნელოვანი სისრულისას, მოსახერხებელია სასწავლო დაწესებულებების, განსაკუთრებით დახურულის ხელმძღვანელობისთვის. თბილისში 90-იანი წლების ბოლოს ადგილობრივი საკადეტო კორპუსის ხელმძღვანელი იყო ცნობილი პედაგოგი ი.დ. სმირონოვი, რომელიც აკეთებდა ასეთი სახის საკმაოდ ღირებული მასალით მდიდარ, ღრმად საინტერესო ჩანაწერებს გონებასახილური დასკვნებით, მაგრამ, სამწუხაროდ, ისინი ღლემდე არ დაუბეჭდავთ. კერძოდ, მან

თანაგრძნობით აღსაესე ყურადღება მიაპყრო ქართველ მოსწავლე ახალგაზრდობას და შენიშნა, რომ ამ მოზარდ თაობაში ძალიან ხშირად ხდება ცელილება: 14 ან 15 წლამდე პაგარა ქართველი გამოირჩევა ცხოვრებისეული და სამეცნიერო შთაბეჭდილებების არაჩვეულებრივი ალქმით, საზრიანია, მკვირცხლი და მზადმყოფი პედაგოგიური გემოქმედებისთვის; შემდეგ აღნიშნული ასაკის სიახლოვის, რომელიც სამხრეთში ემთხვევა აღრეულ სქესობრივ მომწიფებას, იგი როგორღაც ღუნდება, ჩლუნდება, ინტერესს კარგავს მეცნიერების მიმართ, ზოგჯერ კი აელენს ამა თუ იმ მანკიერ მიდრეკილებას; ორი-სამი წლის შემდეგ იგი თავისუფლება ამ მოელენისგან, რომელსაც სწეულება შეიძლება ეუწოდოთ, მაგრამ წინა სულიერი ძალების მონაცემები უკვე ელარ აღდება და გამოდის საკმაოდ შაბლონური ყმაწილი, რომელსაც რაღაც აუადმყოფური ანაბეჭდი ეგყობა. როგორც ჩანს, ამაზე გაელენას ახლენს საერთოდ ბუნებას და მაღარიაც, ასევე მემკვიდრეობითი ალკოპოლიზმის შედეგები, რაც გამოიხატება ნებისყოფის ცენტრების დასუსტებაში, ამას ემატება ბიჭებზე ოჯახური ზედამხედველობის უკიდურესი უკმარისობა პირველი ენებათაღელვის მწვავე პერიოდში, რომლის შეკაეებას ვერაფრით ხერხდება.

იმისათვის, რომ დაეასრულოთ ფსიქო-ფიზიოლოგიური ცელილებების ჩამონათვალი, ურიგო არ იქნება გაეითვალისწინოთ, რომ მრავალსაუკუნოვანმა ომებმა ქართველის ნერეულ სისტემაში გამოიმუშავა თვისებები, რომლებსაც ახლა ელარიყენებს და ამიგომ ისინი მახინჯდება; სიჩაუქემ და რაინდულმა ბრწყინეალებამ ასახეა პოეა ღრეობაში, კარგის თამაშში, სისხლიან ჩხუბში, შესაძლებლობის გეეით პატივმოყეარე ფუფუნებაში და ა.შ.; სულ უფრო დამრეცი ხდება სიბრგყე, რომელსაც მიპყაედა ისინი უწინდელი გმირობებიდან უსახელო დაღუპეამდე ან განსასჯელის სკამამდე; როცა აკეირდები იმ ადამიანთა სახეებს, რომლებიც ამ სკამზე სხედან, არ შეიძლება განთავისუფლდე მგანჯეელი განცდისგან: ისე თეაღსაჩინოა, რომ ბეერი, ღლეანდელი ამ დამნაშაეისგან სხეა პირობებში შეიძლება გმირი გამოსულიყო; მათში მოქმედებს არ ბოროტი ნება, არამედ უმიზნო და გამოუეალი ნერეული ენერგიის აუეთქება.

სახელმწიფოებში, სადაც ხალხის ცხოვრების ეკონომიის ცნება უფრო შემუშაეებულია, ამ სტიქიურ ძალას გამოიყენებდნენ – ან როგორც ჯარისკაცს სხეა განაპირა მხარეს, ან რამე სხეა სფეროებში, მაგალითად, ზლეაოსნობაში და ა.შ., სადაც საჭიროა დისციპლინებული სიმარჯეე, როგორც შემოქმედებითი ელემენტი.

დღევანდელი კაეკასიის ხელისუფლებმა ხელიდან გაუშვეს შემთხვევა, მაგალითად, დაესვათ საკითხი, რომ გაღარიბებული, უმიწო, მოქეიფე ქუთაისელ აზნაურთა კონგინგენგისგან შეედგინათ რაზმი ჩინეთის ომის დროს, ან სტანიცები მანჯურიის საზღვრებზე.

ძველ საბერძნეთში სახელმწიფო ხელოვნურად ავითარებდა იმ თვისებებს, რომლებიც საჩუქრად გვერგო, ჩვენ კი საშუალებას ვაძლევთ საზოგადოებრივი უსაფრთხოების, უდანაშაულო ხალხისა და რუსული სახელმწიფო საქმის საზიანოდ დაკნინდეს და დალპეს.

აუცილებელია კიდევ აღინიშნოს ერთი ფრიად დამახასიათებელი მოვლენა. ქართველებს უყვართ სამსახური თავიანთ სამშობლოში და ძალიან განიცდიან, თუკი უმაღლეს სასწაელო დაწესებულებებში კურსის დამთავრებისას ამას ვერ ახერხებენ: ისინი ამაში ხელავენ „გარუსების პოლიტიკას“, თუმცა ის აქ არაფერ შუაშია. პოლგავის ან გამბოვის გუბერნიის არც ერთი მკეიდრი ხომ არ ითხოვს, რომ ადგილი აუცილებლად იქ მისცენ, სადაც დაიბადა: ჩვენს ჭარბწარმოების დროში არაფრისთვის მომზადებული დიპლომიანი ინტელიგენცია მაღლობელი უნდა იყოს ბედის, თუკი მას საერთოდ მისცემენ ადგილს, სადაც უნდა იყოს. ქართველს კი აუცილებლად სურს საქართველოში „მოწყობა“. ამასობაში კი სწორედ იქ ყველაზე მეტად უჭირს რამე სასარგებლოს კეთება, იყოს გამოსადეგი ხალხისთვის და დაწინაურდეს სამსახურში, ეინაიდან ადგილობრივი პირობები ამაში ხელს ძალიან უშლის. ქვეყანა ჯერ ისევ განიცდის ავადმყოფურად-გარდამავალ მდგომარეობას. ძველი წყობა ინგრეოდა, ახალს კი მოსახლეობა ვერ შეეგუა. წინანდელი მნე-ჩვეულებები კედება, ან უფრო სწორედ ლება და კნინდება. ძალაში რჩება მხოლოდ დესპოტური წერილმანები და ფორმები, რომლებიც უპირატესად ახალი ცნებების უარყოფით მხარეებს ეგუება. შეიძლება ხშირად მეხედეთ „ინტელიგენტ“ ქართველს, რომლის ცნობიერებასა და გრძნობებში აირია გეაროვნული ანგარიში და ფეოდალური ამბიიცია მეტ-ნაკლებად უკიდურესი „ლიბერალიზმის“ მახლონურ ფორმულებთან. ასეთი მინაგანი წინააღმდეგობების წნების ქვეშ შემოქმედება შეიძლება წარმოიშვას უცნაურად და გაიზარდოს ცნებების და განწყობების მეცელის მოლიპულ ნიადაგზე. ქართველი იურისტი აწყდება ამოუძირკევე გეაროვნულ საწყისს, სახაზინო მიწების ინტერესების დამცველი – თავიანთ მიმართ ორგანულ, სტიქიურ უპატივცემლობას, გლეხური კეთილდღეობის ქომაგი – ჯიუტი ფეოდალური ინსტინქტების გადმონაშთებს, მწერალი – გომობრივი განცალკევების იქნეულ მოთხოვნებს.

ყველგან და ყველაფერში, საერთო-სახელმწიფოებრივ და ადამიანურ ინტერესებში დაბრკოლებაა ფართო მეხედულებისითვის, რომელთა გარეშეც წარმოუდგენელია პრინციპულად დასაბუთებული პროგრესული შემოქმედება. ამას თუ დაეუმატებთ იმ ადამიანთა შურისმაძიებლობას, რომელნიც თავის მეურაცხოფილად გრძნობენ და იმათ დაჟინებულობას, ვინც რალაცას უკანონოდ ელგვის, მაშინ შეიძლება წარმოედგინოთ, რა მძიმე მდგომარეობაშია ნებისმიერი კავკასიელი მოღვაწე ქართველი, რომელიც დაკავშირებულია ადგილობრივ მცხოვრებლებთან ნათესაობით, მეგობლობით, ერთგულებით ან თუნდაც მგრობით. დაბეჭდება, ჩაიცემა, მუქარა – ეს მთელი ჯოჯოხეთია!.. თუკი ის სუფრო, სადაც ის მუშაობს, არ ეხება მისი თანამემამულეების სასიცოცხლო ინტერესებს, მაშინაც კი უჭირს სისტემატური მუშაობა, იმიტომ რომ არ აძლევენ საწერ მაგიდასთან მშეიდად დაჯდომის საშუალებას ხან სტუმრები, რომლებიც ითხოვენ გულთბილ მიღებას ღვინით და სიმღერით, ხან მეგობრები, რომლებიც სტუმრად ეპატივებნიან ღვინოზე და სიმღერაზე. კლიმატი გამანებიერებელი, წეს-ჩვეულება გამაზარმაყებელი და სერიოზული საქმისგან მომცდენი, მრავალი უსაქმური ადამიანი, რომლებიც თითქოს მოწოდებული არიან, ხელი შეუშალონ ახლობლებს მუშაობაში.

ძალიან კარგია, რომ ქართველები სწორედ სამშობლოდან მოშორებით სხედასხვა ასპარეზზე ნიჭიერი მოღვაწეები აღმოჩნდებიან ხოლმე. მრავალი მაგალითის მოყვანა შეიძლება, მაგრამ მე შევჩერდები ერთზე, თავიდან ბოლომდე საკმაოდ მკაფიოსა და ჭკუის სასწაულებელზე. ერიმა თავადმა, რომელიც ღროს ქეიფში ატარებდა, სულ გყუილუბრალოდ მოკლავიდაც პაგიოსანი მცხოვრები, რომელიც, მისდა საუბედუროდ, შევიდა ადგილობრივ რესტორანში, რის გამოც მოულოდნელად თავს დააგყდა ამ „რაინდის“ რისხვა; დამნაშავე პირეულად ციმბირში გადაასახლეს, შემდეგ კი რუსეთის ევროპული ნაწილის ერთ-ერთ სამხრეთ გუბერნიაში. გადასახლების ორივე ადგილას მან საყოველთაო პაგივისცემა და თანაგრძნობა დაიმსახურა თავისი წესრიგიანობით, შრომისმოყვარეობით და სასარგებლო მოღვაწეობით; ასე, მაგალითად, რუსეთის სამხრეთში მან მოსახლეობას შეასწავლა მეაბრეშუმეობა, მეზოსტენობა, მევენახეობა და გუბერნატორის უახლოესი მრჩეველი გახდა ხალხის კეთილდღეობის აღმაელოებაზე ზრუნვაში. უცებ კავკასიიდან მოვიდა ამბავი, რომ გადასახლებული თავადის ღვდა კვდება. მას ნება დართეს, სამშობლოში გამგზავრებულიყო, გზად მან შეიარა ელადიკაეკაში

მყოფ ცნობილ მებრძოლ გენერალთან და ადმინისტრატორთან, თავად ნ.ზ. ჭავჭავაძესთან, რათა დახმარება ეთხოვა შუამდგომლობაზე სრული შეწყალებისთვის. თავად ნიკოლოზ ბურაბის ძეს პქონდა ე.წ. „ჩაფრული განათლება“, ე.ი. არანაირი ღიპლომი არ გააჩნდა, მაგრამ თვითგანათლებული და საოცრად ჭკვიანი ადამიანი იყო. მან თანაგრძნობით შეხედა მთხოვნელს და უთხრა: „რაგომ გიმიდავს, სულელო, საქართველო? ისარგებლე იმით, რომ სხვა მხარეში შეგიძლია მშვიდად იმუშაო, ჯობია იქ გონება მოიკრიბო და რამე ისწავლო! აი მოხედები სამშობლოში და ისევე ქვეყნისთვის ზედმეტი ბარგი გახდები, შეიძლება კიდევ ერთხელ მიხვიდე დანაშაულამდე. ყოველ შემთხვევაში, საუჭეთა იქ სასარგებლო კაცი გახდე“. მაგრამ სამშობლოს მონატრებული გადასახლებული არ ეშვებოდა და წარჩინებულმა თავადმა დაუთმო: უშუამდგომლა სრული შეწყალება. მისი წინასწარმეგყველება კი ახდა, როგორც დაწერილი! შეწყალებულმა გადასახლებულმა მიიღო კარგი სახაზინო ადგილი სამშობლოში, მაგრამ ძალიან მალე დაკარგა თავისი დანაშაულით, მერე მეურნეობას უძღვებოდა თავის პაგარა სამემკვიდრო მიწის ნაკვეთზე; თავიდან დაიწყო სამეზობლოში ქეიფი, მერე სმა გაგრძელდა ქალაქებში და ბოლოს მისმა თანამოსუფრემ მუცელი გაუფატრა ხანჯლით. დაზარალებული გადარჩა, მაგრამ კიდევ უფრო დაშორდა შესაძლებლობას, გამხდარიყო „სასარგებლო ადამიანი“...

ქართველი საზოგადოების, განსაკუთრებით მისი მაღალი კლასების, ცხოვრება მკვეთრად იცვლება უარესისკენ, ხალხის ისტორიულად გამოუმუშავებულ ხასიათსა და ახალ სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებს შორის საბედისწერო შეუსაბამობის გამო წყობა იხრწნება, რომ აღარაფერი ეთქვათ კანონებზე. ძირძველი ბნე-ჩვეულებების და წესების დაკარგვამ არ შეიძლება ხრწნა არ გამოიწვიოს. ცხოვრების წესის გამოცვლა ერთბაშად არ ხდება. ძლიერი ნერეული შთაბეჭდილებების ორგანული წყურვილი და სპორტულობა ეერ ნახულობს რა უწინდელ ფორმებს დაკმაყოფილებისთვის, გადაიბრდება ხოლმე არა მარგო ჩვეულებრივ დამნაშავეობაში, არამედ ანარქიული უგოპიებით გაგაცებაში. სულით საკმაოდ ლოიალურდასაერთოდ ძალიან სიმპათიურ ქართველ ახალგაზრდობას ძალიან ადვილად შეიძლება უბიძგონ შფოთისთავეებმა საეალალო შედეგების მქონე მკვეთრი გამოხდომებისკენ: მოგჯერ ამისათვის საკმარისია თქვა, რომ ამა თუ იმ ავანტიურას დიდებისკენ მიჰყავხარ, ქართველებს კი მართებით იყვნენ „მოწინავე ხალხი“ და ა.შ. ხალხის მასა, განსაკუთრებით სურამის იქით, ე.ი. იმერეთში,

გურიაში, სამეგრელოში ასევე ძალზე მგრძნობიარეა ანარქიულ წარურჩულებებზე; გურიაში (ოზურგეთის მაზრა) უკვე დიდი ხანია აგრარულმა ურთიერთობამ საკმაოდ მწვავე ხასიათი მიიღო. ერთი მხრივ, საერთო დამნაშავეობის შესამჩნევი ზრდა, მეორე მხრივ – სოციალისტური ბოღვა და მესამე მხრივ – ძველი მგაცებლური ინსტინქტების და ცნებების დანაშაულთა კოლორიტული ფორმები – ყველაფერი ეს უახლოეს მომავალში ქმნის საკმაოდ სახიფათო ფეთქებადი მასალის მასას დასაუღეთ საქართველოში, რომელიც ხან იგალიას მოგეაგონებს თავისი კარბონარებით, ხან კორსიკას სისხლიანი ანარქიით და თავისებური ელური კოლორიტით. პროსპერ მერიმეს პაგარა წიგნი „ჩოლომბა“, რომელიც გეიხაგავს კოცისკულ მნე-ჩეულებებს, გვაიძულებს ამრობრივად გადავიდეთ სურამსიქითა საქართველოში. სხვათა შორის, ქართველთა დამახასიათებელი თვისებაა – მთელი მოსახლეობის საოცარი თეატრალობა, დიდიან-პაგარიანად. ქართველები, განსაკუთრებით დასაუღელები, დაბადებიდანვე მსახიობები, პოეკები, მხატვრები არიან. მათში ლაპარაკობს ძლიერი, ლამაზი, მკაცრი ბუნება და თეგადასაუღებით საესე ისტორიაც, რაც აისახება კიდეც მათ სულიერ წყობაზე: წინაპართა მიდრეკილებები და თეგადასაუღები გარდაისახება შთამომავლებში ფანტაზიის თამაშად და სწორედ ორგანულ მხატვრულობად. როცა ეს მასობრივი მოუღენის მომეს და მნიშვნელობას იძენს, იმას ნიშნავს, რომ მთელი ხალხის ნერვები მუდმივად აგზნებულია და ეიღებთ აეადმყოფურ აღქმას...

გადმოცემულის საინტერესო ილუსტრაციად შეიძლება გამოგეადგეს შემდეგი ფაქტი: 1895 წელს ქუთაისში ებრაელთა უმარმაზარმა ბრბომ მხეცურად მოკლა ეინმე ლუკა კოსგაეა. მოკლულის დედა და ქერივი მიეიღნენ ქუთაისში გამლილი თმებით, დაკაწრული მკერდითა და შემზარავი კიეილით. მარგო მათმა დანახეამ მაშინვე შეძრა მთელი მოსახლეობა, რომელმაც იმწუთშივე სამინლად დაარბია ებრაელთა კეარგალი. მთელი ადგილობრივი ინტელიგენცია იყო დამრბეეთა მხარეზე; ლაპარაკობდნენ ებრაელთა მთეარი ბობოლების მეეახშეობის უღელზე ადგილობრივ მცხოვრებლებზე, მდიდარი ებრაელის ციციამეილის გასაკიცხ ამიკოშონობაზე (გადაჭარბებული ფამილიარობა) ადგილობრივ აღმინისტრაგოროთან და ა.შ.; ანგისემიგომი იყო საყოველთაო. გაეიდა რამდენიმე წელი. პეგერბურგელმა ებრაელებმა და მათმა ლაქიებმა მკირე თეატრში „კონგრაბანდისტების“ წარმოღგენის დროს მოაწყვეს სკანდალი – იმავე პიესამ მაღე ანალოგიური

სკანდალი გამოიწვია ქუთაისის საქალაქო თეატრში: ცოცხალი წინანდელი „მტკიცე“ ანგისემიკები აღმოჩნდნენ ებრაელობის ცუდი ინსტინქტების დამცველები. ორივე შემთხვევაში მთავარ როლს თამაშობდა სწორედ ნერვული აღქმულობა და თეატრალურობა წინააღმდეგობის გაწევის მიღრეკილებასთან დაკავშირებით...

წმინდა ფსიქოლოგიურ სფეროს ყველაზე ღრმად თუ ჩაეწვდებით, ვიგყვით, რომ მშვიდობა და ცხოვრების ახალი პირობები ძალზე დამღუპელად აისახა ქართულ ეკლესიაზე. მრავალი საუკუნის განმავლობაში რელიგია აღიბეჭდებოდა მოწამეთა სისხლით და რწმენა იყო გმირობა. ქართული ავტოკეფალური ეკლესია, მიუხედავად ფეოდალ-ეპისკოპოსების არსებობისა და ლეთისმეტყველების დაუმუშავებლობისა, გასხივოსნებული იყო თვითშეგნებით. მშვიდობის დადგომისთანავე სარწმუნოებამ დაკარგა თავად ქრისტიანობის არსისთვის დამახასიათებელი გრაგიული ხასიათი, ამიგომ დაკნინდა. ეკლესიის ავტოკეფალურობა ჯანსაღი სახელმწიფო მოსაზრებების გამო გააუქმეს და მისი უზარმაზარი მიწის ქონება გადაეცა ხაზინას. ვთქვათ, ეს უკანასკნელი შედგა თავად ქართული სასულირო წრის შუამდგომლობით, რომელსაც ესმოდა თავისი უუნარობა, გასძღოლოდა მას. ეს კიდევ უბედურება არ იქნებოდა, შეკეცილი ქართული ეკლესიის გვერდით, ემშიაძინში, რომ არ ყოფილიყო აღმართული სომხური თეოკრატიის შთამბეჭდავი ნაგებობა, რომელიც მდიდარი იყო მიწებითა და ფულით (მისი მართვა სულ ცოცხალი წინ გადაეცა ხაზინას), პოლიტიკურად ორგანიზებული და ხშირად ღია ბრძოლის წარმართავე რუსულ ხელისუფლებასთან. ასეთი სურათის დანახვა რომელ ხალხში არ შეაგულიანებდა სეპარატისტულ გრძნობას, ხოლო ქართველებს, მიუხედავად სომხური ეკლესიების ქონების მართვაზე ახლახან გამოქვეყნებული რეფორმისა, მაინც აქეთ უფლება დაასკვნან, რომ კავკასიაში ხელსაყრელია სხვა რჯულის იყო.

ბოლოს და ბოლოს, ეს მოსაზრებაც გადავიდოდა მეორე პლანზე, თუკი მართლმადიდებლობას მხარეში საკმარისი ბრუნვა და ყურადღება ექნებოდა მსახურეული კლასისა და საზოგადოებისგან. ამასობაში დედაქალაქებში და თავად რუსეთის ცენტრში რელიგიამ სულ ახლახან მოიპოვა სასურველი მდგომარეობა, სერიოზული გარდატეხა კი უკეთესისკენ მხოლოდ დაუვიწყარი იმპერატორის, ალექსანდრე III-ის სახელმწიფო-შემოქმედებითი თაოსნობით დაიწყო, ამასთან მხსნელმა მოძრაობამ საქართველომდე ჯერ სუსტად მოაღწია. სულ რამდენიმე წლის წინ ერთმა მნიშვნელოვანმა

კავკასიელმა მოხელემ პკითბა საქართველოს ეგზარქოსს, წაეიღოდა თუ არა მისი უწმინდესობა საღვურზე სრულიად სომხეთის კათოლიკოსის შესახებდრად. როცა უარყოფითი პასუხი მოისმინა, წარჩინებული მოხელე გაოცდა:

– საეკლესიო იერარქიაში პატრიარქი ხომ მეგს ნიშნაეს, ეიღრე მიგროპოლიტი ან ეგზარქოსი?

– ღიახ, – მშეიღად უპასუხა მეუფემ, – ოღონდ მხოლოდ მართლმადიდებელი პატრიარქი ღა არა მწეალებელი.

მღალღჩინოსანმა მხრები აიწურა, მაგრამ ჭაციება ეერ გაბეღა.

აეიღოთ სხეა შემთხვეეა, არანაელებ სახასიათო. ერთ ცენზურასღაქემღებარებულსომხურგაბეთში,რომელიციბეღებოღა რუსული ასოებით გაჩნღა უღირსი ინსინუაეია ერთ-ერთი უძველესი ღა ჭეშმარიტად ღეთისმოსაეი ქარიული მონასტრის – იოანე ზეღაზნელის საეანის – შესახებ. სხეათა შორის, ამკარა მინიშნებით ნათქეამი იყო, რომ სასწაული (აუზის წყლით თაეისით აესება მონასტრის ღღესასწაულის ღღეს), რომლითაც განთქმულია ეს IV საუკუნის მონასტერი, სხეა არაუერიღა, თუ არა თაღლითობა. როგორც თეითმხილეულმა, რომელიც იმყოფებოღა ამ არწივის ბუღეში, საღაც ნახეერად მშეირი ხუთი ღაგაკი განღვეიღი ცხოვრობს, ღაეწერე პასუხი, რომელსაც ცილისმწამებელი იმსახურებღა. ცენზურამ ეს ამიკრღალბა. როცა მიეეღი, ეისტანაც საჭირო იყო პირადი ახსნა-განმარტებისთეის ღაღაეუწყე მტკიცება,რომსახალხო სიწმინღეების გაბეთში ღაცინეა არის ბინძური სისაზიზღრე, რომლის საუკეთესო მხამსაწინაღმღეგო საშუალება იქნებოღა აღმწოთებული ბეჭღეთი სიგყეა, მაშინ ის ბაგონი, რომელსაც ეუხსნიღი, გააკეირებული ღიბერაღის სახით მომიბრუნღა ღა მითხრა:

– ეს რა სიყვარულია რელიგიის მიმართ?! მაპაგეთ, თქვენ ცოტა ჟანღარმული თეაღსაზრისი გაქეთ. სურვიღი, მხარი ღაუჭიროთ ღრომოჭმულ ნაყარნუყარს!

თანამღებობის პირის ბაგეთაგან ამის მოსმენა, სულ მტირე, არამართებული იყო!..

ამ შემთხვეეის საილუსტრაციოდ კიღეე რაღაცას ღაეუმატებ. აღნიშნული საძაგელი წერილის აეგორი იყო პოლიტიკური გაღასახლებული, ეგონებ I მარგის შეთქმულების მონაწილეთაგანი. როღესაც თბილისში აღმოჩნღა, იგი სისტემატურად მსახურობღა აღგილობრივი ბეჭღვის სომხურ სამეეახშეო-სეპარატისტულ ინტრიგაში ღა, სხეათა შორის, ღიბერალიზმის საბაბით სახელს უტეხღა ბეერ რამეს, რაც ნამღეიღი ქართეულებისა ღა რუსებისთეის

ძვირფასი იყო. როცა ეს არამზადამოკედა, მის გასვენებაში თბილისელ მგესლავებსა და გონებრივ ბოსიაკებს შორის ფიგურირებდა ერთი ადგილობრივი თავადაზნაურობის წინამძღოლი, კაცი, რომელიც ამაყობდა გიგულით და სასახლის კარის წოდებით. როგორც ჩანს, მან ეს გააკეთა სომეხ მესვეურთა ბრძანებით, რომელთა წინაშეც მოვალეთ.

ისეთი ფაქტის მნიშვნელობა, როგორიცაა რელიგიის დაცემა, პირდაპირ გრაგიკულია ხალხისთვის, რომლის მთელი კულტურა, მთელისულიერიცხოვრებადამყარებულია ამსაფუძველზე. უბედურება კიდევ მთელი რიგი ბუნებრივად წარმოშობილი მოვლენებით გართულდა, რომელთაგან ყველაზე საბედისწერო, განსაკუთრებით ქართული ხალხისთვის 60-იანი წლების რეჟორმა იყო; ეამბოზ ხალხისთვის და არა მხოლოდ თავადაზნაურობისთვის, იმიტომ რომ თავად-აზნაურებიც და გლეხებიც მათ შორის კავშირის გაწყვეტის შემდეგ მაშინვე სომხური ბურჟუაზიის კლანჭებში აღმოჩნდნენ; ის, რაც რეჟორმამდელი პატრიარქალური წყობის დროს შეიძლებოდა შენარჩუნებულიყო მხოლოდ ისეთი ბრძენი მმართველების მბრძანებლური ხელით, როგორებიც იყვნენ ერმოლოვი ან ეორონცოვი, გაიზარდა განკერძოებული სამართლებრივი წესრიგის ჭერქვეშ, რამაც უპირატესობა მიანიჭა პატრიარქალურთან და არა ყოველთვის (მხოლოდ გამონაკლის შემთხვევებში) მკაცრ გრადიციულ თვითნებობასთან შედარებით გაქნილ თაღლითობას. ახალმა სასამართლოებმა და, რაც მთავარია, უპირინციპო ადვოკატებმა განავითარეს მოღავეობა, მარიანობა, ცრუმოწმეობა, ჩვეულებრივ პატიოსნებას ფორმალური დაუსჯელობით ცელიდნენ და ა.შ. განსაკუთრებით ამით ცნობილი იყვნენ იმერლები. ისინი აძლევდნენ თავიანთ ქალიშვილებს მშითვად ასობით საგერბო ნიშანს. ერთხელ თბილისში, ქალაქის ბაღში, საათით ხელში თვალს ვადევნებდი ორი იმერელი მზარეულის საუბარს: თხუთმეტი წუთის განმავლობაში მათი ქართული მეტყველება ასნახევარზე მეტად გაწყდა შეძახილებით: „საკასაციო თხოვნა“, „თვალყური ადევნე მუხლებს“ და ა.შ.

ახალი სახის ქალაქის თვითმმართველობა დაუჯერებელი სისწრაფით აღმოჩნდა სომხური პლუტოკრატიის ხელში, რომელიც ბატონობდა ურცხვად და ღიად უგულებელყოფდა უფრო მრავალრიცხოვანი მოსახლეობის მრავალგომიანი მასის ინტერესებს. თითქმის ყველა ბანკი, სახელმწიფო ბანკის ჩათვლით, აღმოჩნდა სომხების ხელში, ასევე – სოფლის მეურნეობის

პროლუქტების გასაღება. მხარის მთელი ეკონომიკური ცხოვრება ამ შეთქმულთა რკინის მარწუხებშია.

ქართული მიწათმფლობელობა ღნება თეალსა და ხელს შუა არანახული სისწრაფით. სხედასხვა მანთაშევი, არამიანცი, არაფელოვი, მაკარიანცი და სხვა სომეხი ბობოლუბი გროშებად ყიდულობენ ქართულ მიწებს და მათზე ასახლებენ თურქეთიდან გამოსულთ; სამრეკლოები და ეკლესიებიც კი სომხების ხელში გადადის.

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ პროცესის უზარმაზარი ნაწილი მიმდინარეობს საიდუმლოდ: სომხები ჯერ კიდევ ვერ ბედავენ ღიად წარმოადგინონ თავიანთი ღოკუმენტები და მოახდინონ თავიანთი გომთაშორისი საკითხების ლიკვიდაცია მიწის სფეროში. მათ ქართველი საზოგადოების შეუპოვარი წინააღმდეგობის აფეთქების ეშინიათ და ეჭვობენ, რომ რუსული მთავრობა მკვეთრი კრიზისის გამო უფრო ღრმად ჩაუკეირდება კავკასიის საქმეებს.

არანაკლები ზიანი მიაყენა ქართველებს უახლესმა სკოლამაც, რომელიც გამსჭვალული იყო ერუკლასიციზმით და თითქმის არ გააჩნდა სასიკეთო აღმზრდელობითი მნიშვნელობა. ერმოლოვის და ეორონცოვის დროინდელი, უწინდელი ბაგალიონის და პოლკის სკოლა, როგორც ითქვა, მარტივი იყო, მაგრამ კარგად გამართული. იგი გონებას და ხასიათს აწრთობდა, აგუებდა აღსაზრდელებს ახალ სახელმწიფო პირობებზე გადასვლისთვის. მან მოგვცა არაერთი ცნობილი ქართველი მხედართმთავარი და აღმინისგრაგორი. ახალი სკოლის აღზრდილებს შორის ცნობილი ადამიანი ცოგაა, ხოლო თავგზააბნეული – დიდი უმრავლესობა. საქართველოში, სადაც თითქმის არაა ფაბრიკა და მუშა პროლეტარიატზე მსჯელობა სასააცილოც კია, გასაკვირი არაა, ახლა შეხედეთ მტკიცე მარქსისგს; ქვეყანაში, სადაც ლეინო მდინარესავეთ მოედინება, ხოლო თამბაქო ლამის ძილშიც ეწევიან, გვხვდებიან „ერუგოლსგოელები“. ინტელიგენტთა დიდმა რაოდენობამ, მიიღო რა რუსული დიპლომი, ვერ ახერხებს მის გამოყენებას, ამის გამო კნინდება და გარდაიქმნება გაურკვეველი კოლორიგის ადამიანად ან იღებს ლეეიანურ ელფერს.

ბრძოლა, რომელსაც აწარმოებდა კავკასიის სასწავლო ოლქის განსვენებული მზრუნველი კ.პ. იანოესკი, მაშინდელ სახალხო განათლების სამინისტროსთან, მიზნად ისახავდა პედაგოგიური საქმის მისაღაგებას ადგილობრივ ნიაღავთან. ამ შესანიშნავმა პედაგოგმა ვერ მიაღწია თავისი იდეების გამარჯვებამდე და ღმერთმა უწყის, როდის მოვესწრებით ამას. ღღემდე ჯერ კიდევ

ძლიერია „ერთიანი სკოლის“ დამღუპველი ცრურწმენა; ურევნ მიზნის და საშუალების ცნებებს. არადა თითქოს ამჟამად, რომ სწრაფა ერთნაირ საბოლოო მიზნამდე სხვადასხვა პირობის დროს წარმატებით მიიღწევა სწორედ საშუალებათა მრავალფეროვნებით. სკოლის იდეალია დიფერენციაცია და არა ერთიანობა.

ქვედა საფეხურის სკოლა აგრეთვე არ ღვას საესებით თავისი მოწოდების სიმძლავრე, იმიტომ რომ დროდადრო ძალზე ჩქარობს გამოდენოს მოსახლეობის მშობლიური ენა. ეს ფორმალური საანგარიშო ან, უფრო ზუსტად, სამსახურებრივი წარმატება სულიერი განვითარების მიზნის ფასად მიიღწევა, ვინაიდან მშობლიური ენა ამ უკანასკნელის ბუნებრივი, ორგანული იარაღია. სახელმწიფო ენა ხალხს, რა თქმა უნდა, სჭირდება, როგორც რუსი სრულუფლებიანი მოქალაქეების ყოველგვარი კეთილდღეობისა და უპირატესობის მისაღწევი გზა. ხალხს სწყურია რუსული ენის ცოდნა და ადგილობრივი ინგელიცენციის წარმომადგენლები, რომელთაც ეს გულში არ სურთ, ხელმძღვანელობენ ბაგონყმური გრძნობებით ან შეხედულებებით: მათთვის ხელსაყრელია მიიმწყვდიონ ხალხი უმეცრების ბნელ კუნჭულში, რათა ექსპლოატაცია დაუბრკოლებლად გაუწიონ. მაგრამ უსამართლონი არიან ის პედაგოგებიც, რომლებიც ენის შესახებ მარტივ და ნათელ საკითხზე გამაღიზიანებელი „ჩუ“-ს ძახილით აჩუმებენ, რათა ხალხის ნერვებზე ნდობა მოიპოვონ, იმ ხალხის, რომელსაც იმთავითვე პქონდა მიდრეკილება, ყოფილიყო ჩვენი მოკავშირე ამიერკავკასიაში. ნათელია, რომ სახელმწიფო და ბუნებრივ ადგილობრივ ენებს შეუძლია დაიყოს მშვიდობიანად, ერთმანეთის გამოურიცხაად: ეს გაქცის და მოსახლეობის კეთილმოსურნეობის საკითხია.

მე არ გამიმუქებია ფერები, როცა წარმოვადგენდი ქართული ცხოვრების უარყოფით მხარეებს. აუცილებელია აღინიშნოს, რომ თავად-აზნაურთა მნიშვნელოვანი ნაწილი, განსაკუთრებით თბილისში მცხოვრები და მფლანგველობას მიჩეუული, არა მარტო მაგერიალურად ნადგურდებოდა, არამედ მორალურადაც, ექვემდებარებოდა მდიდარი სომხების გაელენას, რომლებიც სულ უფრო საფუძვლიანად მიიჩნევდნენ მათ თავიანთ პოლიტიკურ იარაღად. ქალთა ზნეობის და ღირსების დონეც აგრეთვე შესამჩნევად ეცემა ასეთი ცხოვრების და საერთოდ, თბილისში ევროპული ცივილიზაციის კარიკატურული ცუდი მხარეების შედეგად.

იყო თუ არა ქართველი ქალი ზნეობრივი? ისეთი მოგზაურები, როგორებიც არიან: შარდენი და დიუმა, უარყოფენ ამას. უფიქრობ,

ისინი უსამართლონი არიან. ძველი წრთობის გიჟური ქართველი ქალები, რომლებიც შემხედვარია, სრულ პატივისცემას იმსახურებენ. სამხრეთის ფიცხი ქალის უწინდელი ღრრის ჩადრი და თავისებური ეტიკეტი ნაკარნახები იყო ალბათ თვით ბუნებით.

საქმე ცუდადაა, მაგრამ არა უიმედოდ. ჯერ ერთი, დაილულება და საშინლად დაილულება მაღალი წოდების მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომელიც მრავალი საუკუნის განმავლობაში განასახიერებდა მთელ საქართველოს. ეს ცუდია, რადგან ყოველ ხალხს სჭირდება მაღალი კლასი კეთილშობილური გრადიციებით; და ისინი იყვნენ. მაღალი კლასის უფრო მოკრძალებული ნაწილი ალბათ დარჩება თავის მამულში. ესენი არიან თადარიგის კაპიტანები, მილიციის პრაპორშჩიკები სამხედრო ორდენის ნიშნით ღილ-კილოში და ა.შ.; ისინი ნამდვილი მკეიდრი ქართველები არიან, კეთილშობილი ადამიანები, ერთგულნი თავიანთი ხალხის, მეფის და მამულის. ნელ-ნელა მემოდან და ქვემოდან ქართული ბურჟუაზია გაიზრდება, თუკი ნამდვილად მოწინავე ქართველები და რუსული ხელისუფლება მიხედება, რომ ამ საქმეს დაბეჯითებით სჭირდება შეელა. რუსული სკოლის და ბეჭდვითი სიგყვის გაჯანსაღებით გაიზრდება ქართველი ინტელიგენციის ღონეც; და ბოლოს, ხალხში დაფარულია დიდი ცოცხალი ძალა; ისე ყოველი ხალხი საჭიროებს დახმარებას და მთავრობის მზრუნველ ყურადღებას.

ახლა ქართველი გლეხი ჯერ კიდევ დაჩაგრულია, დარცხენილი და როგორღაც დაბნეული, მით უმეტეს, რომ თავისუფლება კი გამოუცხადეს, მაგრამ რეჟორმა მიაფუჩქეს, როგორც მეძლეს; მიწის საეპლდებულო ურთიერიობა ჯერ კიდევ აბურღულია, ისევე როგორც მოჯნის გაელება, არც ბევრი სხეა რამ. ეკონომიკური პირობები ჩაგრავს. შემსყიდველების და სომეხი კულაკების სახით მან მიიღო უფრო სასტიკი მზრძანებლები, კიდრე უწინდელი ბაგონები, რომელთა უკიათობას აქარწყლებდა სხეადასხეა კეთილი წეს-ჩვეულება, რაც წოდებებს ერთმანეთთან აახლოებდა. უწინდელ მკაცრ ფეოდალურ ძალაუფლებას გლეხი მორჩილებაში პყაედა, ამასთან აიძულებდა მათ, პატივი ეყათ სხეისი საკუთრებისთვის. ახლა ეს ძალაუფლება გაუქმებულია, მაგრამ კანონიერების ცნება ხალხის შეგნებაში ეერ დამკეიდრდა, ვინაიდან გარდაქმნა იყო ძალზე მკეეთრი და ხალხი ამისთვის მზად არ იყო. აგრარული გაუგებრობები ხშირად არ ხდება. ამასთანავე, გლეხი ეერ აღიქვამს თავს მოქალაქედ გარკვეული უფლებებითა და მოეალებებით. კვლავ თავს ნებას მივეცემ, ეისარგებლო ლექსის ფორმით, იმიტომ რომ მას აქვს გექნიკური

მოხერხებულობა: იგი მოკლეა და გარკვეული. ლექსის საგანია ქართველი გლეხი ეანო, რუსი ივანის შესაბამისი.

Тебе, семья богатырей,
Хвалу шлетъ ныне вся Россия *
И степь, и горы снеговые
И ширь мятежная морей!

Тебе, за подвиг величавый
Не ждавшей суетных наград.
Земных не ведая преград
И правду чтя превыше славы!

Тебе, что в пламени, в крови,
В томлени мук неистязимых
Святыню доблестей родимых
Блюла во гневе и любви!..

Ты просвещения денницу
Вела за бурей лютых сеч!
Все дальше гналь твой грозный мечь
Нашествий дикую границу!

И чтит земля твои труды –
И, кубок мира поднимая.
Тебе, от края и до края.
Все говорит: «Аллаверды!»

ღიას, მას სტიქიურად უყვარს თავისი სამშობლო, როგორც უყვარს ნებისმიერ ქართველს, იმიტომ რომ სხვაგვარად არ შეიძლება. მაგრამ რუს მეფეს იგი უყურებს არა უბრალოდ როგორც უფროსს, არამედ როგორც თავის კანონიერ მეფეს, წინა დინასტიათა ბუნებრივ მემკვიდრეს. ეს პატრიარქალური, ეაჟიშვილური სიყვარულია, რომელიც მონობის ნასახსაც არ შეიცავს.

აი ათასიდან ერთ-ერთი დამახასიათებელი შემთხვევა, რომელსაც ყველიან თბილისელი მღაბიონი იმპერატორ ალექსანდრე III-ის მოგზაურობაზე კახეთში. როცა მისი უდიდებულესობა თბილისიდან

* ეს ლექსი დაწერილია რუსული არმიის საქართველოში დამკვიდრებიდან 100 წლის თავთან დაკავშირებით.

გაეიდა, გზატკეცილზე დაინახა ერთი მდაბიო, რომელიც მწეაღს წეაეღა. თაეშეუკაეებელი აღტაცებით მარ ხელები ღაუქნია ღა ღეინით საესე ჭიქით ხელში ღაუყვირა:

– ალექსანდრე, მარიამო, გამარჯობა! ღმერთმა მოგცეთ გამარჯება!

ხელმწიფემ გააბეღნიერა ქართველი: მოსეა ღეინო ღა ღალია იაეისი ერთგული ქარიეელი ხალხის საღღეგრძელო.

4. რუსულ-ქართული ურთიერთობა

ძალზე საინტერესოა რუსულ-ქართული ურთიერთობის საკითხი. ხალხის ქვედა ფენები ერთმანეთთან დაახლოებულია, როგორც ორი მონათესავე სტიქიური საწყისი. უძველეს მცხეთასა და ბოლბის მონასტერში, კახეთში, ნამყოფია ათასობით რუსი მლოცველი, რომლებიც დაძმობილებული არიან ქართველებთან. არმიამიც რუსები ყველაზე ახლოს ქართველებთან არიან, მაშინ, როცა სომხებს მოგიერთი პოლკის ოფიცრობა, მაგალითად ნიჟეგოროდის, არ იღებს თავის წრეში. ქართველი გენერლები პოპულარობით სარგებლობენ რუს ჯარისკაცებს შორის, როგორც ადამიანები შესანიშნავი წარმოსადგეობითა და სიმამაცით. კორპუსის მეთაურის, თავად ამილახერის მიერ თავისი პოსტის დატოვებიდან ორი წლის შემდეგ ჯარისკაცები დარწმუნებული იყვნენ, რომ იგი „დროებითაა წასული“ და „სამხედრო მოქმედებების შემთხვევაში კელაე უხელმძღვანელებდა მათ“.

ხოლო ურთიერთობა მოხელეთა კლასსა და ქართველ თავადაზნაურობას შორის საკმაოდ წინააღმდეგობრივია, რაც უდავოდ ორივე მხარის ბრალია. ჯერ ერთი, ადგილობრივ უმაღლეს წოდებას საკმაოდ ძლიერი შეგუებითი ამბიცია აქვს, სამოქალაქო პრინციპულობა კი ხშირად არ ყოფნის. საკმარისია, მოხელემ რომელიმე ფეოდალის შთამომავალს უარი უთხრას შეუსრულებელ ან უკანონო თხოვნაზე, რომ მან ყველა მოხელე აღიქვას მგანჯელებად, ხოლო მთელი საქართველო უსამართლოდ დაჩაგრულად. ლოგიკა აშკარად ქალურია: თუკი ერთი მამაკაცი აწყენინებს ქალბატონს, იგი აუცილებლად იგყვის, რომ ყველა მამაკაცი მგარეალია!.. ამავდროს, ივეითონ ეს თავადები ხშირად ქედმაღლურად ეპყრობიან მოხელებს სემინარიისგან წრიდან ან არადიდგეაროვნებს, რითაც თვითონვე იქმნიან არაკეთილმოსურნეთ.

განსაკუთრებით „მოუხერხებელია“ გამოჩენილი ძველი გვარის მოგიერთი წარმომადგენელი, ისინი გამოირჩევიან პაგარა „როის ენ ეხილ“ ფსიქოლოგიით; ეს ის ადამიანები არიან, ვინც ვერ შეეგუენ თავიანთ ახალ მდგომარეობას, ვერანაირ საქმეს ვერ მოჰკიდეს ხელი და ცხოვრებას მხოლოდ დარდიმანდულად აგარებენ, შემოეჭამათ ფული, რომელიც აიღეს ხაზინიდან დაკარგული „სამფლობელოების“ ნაცვლად, შემდეგ სწრაფად გაფლანგეს კიდეე არაერთი „დახმარება“ და იმავე ხაზინის პროცესებიდან მოგებული

ნაყოფი – სწორედ ეს ხალხია ყოველგვარი რუსულის ყველაზე გააფთრებული მოძულე, მაშინაც კი, როცა კელაე თავზე ეყრებათ წყალობა; მათ უკმაყოფილებაში ჟღერს, თუკი შეიძლება ასე ითქვას, ორგანული მწუხარება დაკარგულ თვითნებობაზე, პრივილეგიებზე. პქონდათ რა ზოგჯერ დიდი კაემირი დედაქალაქის სფეროებთან, ეს ბატონები ხანდახან ნამდვილი უბედურება ხდებოდნენ კაეკასიაში რუს ხელისუფალთათვის; მუდმივად ფულის საჭიროება თავიანთი პარაზიტული „ბრწყინვალეების“ შესანარჩუნებლად მათ აიძულებდა პირი შეეკრათ სომხური მოძრაობის მდიდარ მეთაურებთან და ხდებოდნენ მათი ტენდენციების და ინტრიგების გამგარებლები მათთვის მისაწვდომ წრეებში. ისინი კი ჩვეულებისამებრ თავიანთ სასარგებლოდ იყენებდნენ რუსული მთავრობის სულგრძელ განწყობას, რომელიც დროდადრო ბუნდოვანი ფორმულით გამოიხატებოდა: „II ფოუგ ფაირე ქუელ ქუე ცპოსე პოურ ცეს ბონს ეორგიენს“. ლომის წილს ამ „ქუელ ქუე ცპოსე“-დან ხელს სტაყებენადამიანები, რომელთაც ისედაც არაკლიათ წყალობა, ხოლო ქართველებს, როგორც ერს, ამის გამო არ ულხინთ. რუს მსახურეულ კლასში პრივილეგიური პარაზიტები იწვევენ აღშფოთებას, რაც თითქმის სიძულვილამდე დადის მათი ქედმაღლობისა და სნობიზმის გამო. რუსი ადამიანი თავისი ბუნებით დემოკრატიულია და ფეოდალური სიამაყის არ ესმის; ის დამსახურებას აფასებს და არა გერბს.

ჩვეულებრივი მცხოვრების ურთიერთობაში მსახურეულ კლასთან (მოხელეებთან) საერთოდ აუცილებელია გარკვეული პოლიტიკა. როცა სომეხს რამე სურს, იგი ხალიჩასავეთ ფეხებში გვგება, გველივით დასრიალებს ნებისმაერი საქმისმწარმოებლის წინაშე და თავის მიზანს ხშირად მხოლოდ ეშმაკობით აღწევს. ქართველ არისტოკრატებს და ინტელიგენციას არ აქვს ასეთი „მარჯვე“ უნარი, არც უფრო მაღალი და პატივსაცემი თვისება – კერძოდ, თავშეკაეუბულობა. ამიგომაც მათი საქმიანი მღვთმარეობა ხშირად არამყარია. ისინი ზიანს აყენებენ თავიანთ თავს ისეთივე გულმოდგინებით, როგორც გეაროვნულ წარმომადელობას: ყველაზე კეთილმოსურნე მოხელეც კი, ბუნებრივია, ნაკლები ნდობით ეპყრობა ადამიანს, რომლის პრინციპული ხასიათის შეხედულებებში პარტიული ან ნათესაური კომბინაციის საფუძველს ჭერეგს.

შუასაუკუნეობრივ გრძნობათა ნაზავი XX საუკუნის თეორიულ ცნებებთან, რა თქმა უნდა, გარკვეულ ქაოსს ბადებს, რაც მისი მაგარებლისთვის არახელსაყრელია. ხშირი გაუგებრობების

შთაბეჭდილებათა ქვეშორივე დაინგერესებულ მხარეს მიდრეკილება აქვს უსაფუძელო მოსაზრებებისაკენ და იოლად იჯერებს ცილისწამებას, რის შედეგადაც ურთიერთობები კიდევ უფრო იძაბება. ქართველები განწყობილნი არიან იფიქრონ ისე, რომ ყველა კავკასიელი მოხელე აუცილებლად უდი ადამიანია, რაც, რა თქმა უნდა, არასწორია: ბერი – მართლაც, მაგრამ არა ყველა! ბერი კავკასიელი მოხელე ამტკიცებს, თითქოს ქართველები სერიოზული სეპარაგისტები არიან, რაც ასევე სრულიად არასწორია.

ქართველებს დაბეჯითებით უყვართ სიტყვა ერთგული ქვეშევრდომის წამოწევა, რაც კავკასიელთა სიმბოლურ ენაზე ხელმწიფის მიმართ ერთგულების გამოვლენას ნიშნავს, მაგრამ არა კავკასიელ ხელისუფალთა მორჩილებას. ქართველ თავად-აზნაურებს საოცრად ეხერხებათ მოხელეებთან „გაბუგვა“ და ამით თავიანთ თავს იზარალებენ. ძნელია აღეწეროთ, რამდენი განჯეა გამოიარა, მაგალითად, განსვენებულმა თავადმა ღონდუკოე-კორსაკოვმა, რომელსაც გულწრფელად სურდა ქართველებისთვის სიკეთე და მხოლოდ ბოლოს გამოვიდა მოთმინებიდან. მაგალითად, ყვებიან, რომ, როცა იგი ერთხელ ქუთაისში ჩავიდა, მას „გაუმასპინძლდნენ“ შემდეგი გრანსპარანგით: გამოსახეს მისი გეარის ორი საწყისი ასო: ღ, კ., ხოლო ზემოთ ინგერეალით, დაწერეს „ეაშა“. და ეს გააკეთეს, როგორც მოსწავლეებმა, უბრალოდ, ენაკიმაგობისთვის! ბერ ამგვარ საქციელს საფუძელად ედო უკმაყოფილება სამეფისნაცვლის გაუქმებასთან დაკავშირებით, რომელიც უფრო მეტად ესადაგებოდა აღმოსავლური მსოფლმხედველობის უარყოფით მხარეებს და ყოფას, ვიდრე მკაცრი, ცივი წესრიგი და კანონიერება. ■

კავკასიური აგმოსუფრო, გახრწნილი სომხური პირფერობითა და დაპირებებით და გამწეაეებული ქართული სიფიცხით, ძალზე ცუდად მოქმედებდა რუს სამოხელეო კლასზე, რომლის სახელისუფლებო წამომადგენლები გრძნობდნენ რა თავს პეტერბურგიდან მოშორებით, ნელ-ნელა ექცეოდნენ აღმოსავლური ბიუროკრატიული გნის გავლენაში. ამას იყენებდნენ თავიანთი სასარგებლოდ მოსახლეობის ეშმაკი ელემენტები, ხოლო ფიცხი, ნერვიული ელემენტები ამით აგებდნენ. ერთმა მოხუცებულმა ქართველმა როგორღაც ხუმრობით განაცხადა, რომ ვერ მოუნახავს ზღვარი „მთაერობის“, „მფარეულობის“ და „მისი აღმაგებულობის“ ცნებებს შორის („правительства“, „покровительства“ и „превосходительства“). საერთოდ, ქართულ მეტყველებაში მწარე იუმორი საკმაოდ ხშირია. მაგალითად, ერთმა თავადმა თავისი მდგომარეობა ასე დაახასიათა:

„მე მამული სომხებმა წამართვეს, სამსახური – უფროსობამ, დამრჩა მხოლოდ ერთგულქვეშევრდომული გრძნობა და კარგი მადა. არა უშავს, ცხოვრება შეიძლება!“

ღროდადრო ხან მოხელეების მიერ, ხან ბეჭდვით სიგყვაში წამოიჭრება საკითხი ქართულ სეპარატიზმზე. გვერდზე რომ გადავდეთ გადაჭარბება ან შესაძლოა ადამიანთა რაღაც გაელენის არმქონე ბრბოს ოცნება, აუცილებელია დაეაჩქეიდროთ ეს ბრალდება არსებული ფაქტის ნამდვილ ფარგლებში.

დიდებული ისტორია დაეიწყებას არ ეძლევა – არც ხალხის შეგნებულკლასებს, სულაც რომარელაღა ერთგულქვეშევრდომული გრძნობებისთვის და არ ეღაევა საქართველოს რუსეთთან ნებაყოფლობით შეერთებაზე, სურდა თავიანთი ეთნოგრაფიული თეიომყოფადობის დაკარგვა. ისინი უფრთხილდებოდნენ თავიანთ ხალხურსახეს, ენას, ყოველდღიურ დასაეკლესიო წესებს, სიმღერებს, ლიტერატურას, წეს-ჩვეულებების სიმბოლიზმს.

საეჭვოა, ეს ვინმეს ხელს უშლიდეს. მეგსაც ვიგყვი: ვინაიდან მნეობა და ადამიანური პიროვნების მთლიანობა დამყარებულია მნესა და წეს-ჩვეულებებზე, რასობრივ ნიადაგზე, ამდენად, გიპური ქართველი, სახელმწიფოებრივი ინგერესების ფართოდ გაგებული თვალსაზრისით, ჯობია ქართველს, რომელიც მოწყვეტილია თავის ნიადაგს და არ არის მგკიცედ დამკვიდრებული რუსულ საწყისებზე: ეს უკანასკნელი იღებს ლევიანელის იერს – ადამიანის, რომელსაც აქვს გომობრივი ნაკლოვანებები, გომობრივი სათნოებანი კი – არა, ე.ი. ადამიანია, რომელიც არაეისთვისაა სასარგებლო: არც ღმერთისთვის, არც ეშმაკისთვის!

განცალკეეებულობის უფრო მკეეთრი ფორმები, როგორც ზემოთ ითქვა, შეინიშნება სურამის იქით, ქუთაისის გუბერნიამი. ამის ახსნა უნდა ვეძიოთ ისტორიამი, რომელიც თავისი ხასიათით ფრიად ანარქიულია, ციებცხელებიან კლიმატში და ამ შგოს ქართველების საოცარ სიფიცხეში. სხეას ყველაფერს რომ თავი დაეანებოთ, იმერეთის სამეფო უფრო დაიპყრეს, ვიდრე ნებაყოფლობით შეიერთეს. დასასრულ, აღნიშნული პირობების დროს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს სოციალურ-ეკონომიკურ მოვლენებს, რომელთა გაელენითაც მოსახლეობის ყველაზე უფრო შეგნებული ნაწილი, ჩაეარდა რა დიდ გასაჭირში, ავლენდა ხასიათის საშში თვისებებს.

ქართველი საზოგადოების განცალკეეებული ნაწილის სწრაფვაში ცოგა შიდა წინააღმდეგობა როდი გვხვდება. ამ განწყობათა წარმომადგენლები, ერთი მხრივ, გასცქერიან რა წარსულს,

ეულობიან თავისებურ დიპლომატიურ არქეოლოგიაში, ნერეულად უფრთხილდებიან კოსტიუმს [ეროვნულ განისამოსს], ხანჯალს, არქიტექტურას და გომობრივინიშნითყოველგეარგარეგნულფორმას, მეორე მხრივ, სურთ საქართველოში გაერცელდეს საერთორუსული დაწესებულებები, ანუ ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოები, ერობები, უნივერსიტეტები და სხვა უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებები; ერთი მხრივ, ისინი მოითხოვენ ქართული ენის ხელშეუხებლობას, მეორე მხრივ – მარქსისტულ კლასობრივ ბრძოლას, უარყოფენ რა ენის მნიშვნელობას და გრადიციებს. ამ სხედასხვა მოსაზრებას გამოთქეამს ინტელიგენციის სხედასხვა ჯგუფი, რომლებიც ერთმანეთს ედაუებიან, მაგრამ ჩვეულებრივ ერთიანდებიან ცენტრიდანული სწრაფეის საერთო ნაკადში; ხშირად კი სრულიად წინააღმდეგობრივი გენდენციები თავსდება ერთისა და იმავე პირში, რაც ცნებათა არეულობას მოწმობს.

ქართველები ერთდროულად არაპოლიტიკური ხალხია და ამასთანავე მიდრეკილი ნერეული შეგრძნებებისკენ, რასაც აელენენ პოლიტიკური ბრძოლის თეატრალური მხარეებით და სპორტული ფორმებით. გადმოცემულ ამრში, ერთი შეხედვით, თითქოს წინააღმდეგობა ჩანს, მაგრამ საქმე ისაა, რომ პოლიტიკის მიმართ ნერეული მიდრეკილება ჯერ კიდევ არ არის მოწოდება, რომელიც წარმატებით გეირგეინდება. მუსკად რომ ეთქვათ, „პოლიტიკური ხალხის“ სახელწოდებას ყველაზე მეტად იმსახურებენ გერმანელები, განსაკუთრებით კი მათი ანგლოსაქსური შტო: იქ ხალხის მმართველობა მუშაობს თანაბრად, მკიცედ, წარმატებულად, ამასთან საზოგადოება თითქმის ერწყმის მთავრობას; სხვა ხალხთა უმეტესობა კი საჭიროებს ძლიერ ცენტრალურ ხელისუფლებას და აღმინისტრაციულ წყობას, იმიგომ რომ მათ მოქალაქეებს არ შეუძლიათ ასე „შეწყობილად“ იცხოვრონ, ან გულგრილნი არიან პოლიტიკის მიმართ, ან – ძალზე ფიცხები (თითქმის ყველა სამხრეთელი). ხალხი „პოლიტიკურად“ შეიძლება იყოს წერილმანი და ბურჟუაზიულად – უხამსი (მაგ., პოლანდიელები და ა.შ.), ხოლო „არაპოლიტიკურად“ – დიადი, როგორც, მაგალითად, რუსები. აქ საუბარია არა სულიერ დონეზე, არამედ ხარისხზე, ასე ეთქვათ, ამ ხალხის „აგომთა შეჭიდულობაზე“. ამ თეალსაზრისით, სამხრეთელთა უმეტესობა შეიძლება შეეადართო გაზისმაგეარ სხეულებს...

სამწუხაროდ, არა მარტო განცალკეეებულ, არამედ მთელ ქართველ ინტელიგენციაში ქართველებს ძლიერ არ ყოფნით შორსმჭერეკელი გომობრივი პატრიოგიზმი, მოქმედებათა

მოფიქრებული გეგმა თავისი ხალხისთვის დამსახურებულად პრივილეგირებული მდგომარეობის შესაქმნელად რუსეთის იმპერიაში. ამ უკანასკნელის მიღწევა ჩვეულებრივ შესაძლებელია ან იარაღით ხელში, ან სიკეთით; ქართველებს კი მიღრეკილება აქვთ მესამისკენ, მოქმედების საკმაოდ წარუმატებელი სახისკენ: ისინი ხშირად სრულიად უბრალოდ „იბუტებიან“, ფრონდერობენ – და ამით აფუტებენ თავიანთი საქმეს, სხვა კაეკასიელი კონკურენტების გასახარად. არადა ქართველებს უზარმაზარი მონაცემი აქვთ წარმატებისთვის: ისინი რუსი ხალხისთვის სიმპათიურნი არიან, აღიარებენ სახელმწიფო რელიგიას, იოლად ესადაგებიან (სურვილის შემთხვევაში) სხვადასხვა პირობას. მათ შეუძლიათ დაიკაონ ჩვენთან, თუკი მოუნდებათ, თვალში საცემი ადგილები და ზემოქმედება მოახდინონ საერთორუსულ საქმეებზე. და აი არ ყოფნით თავშეკაეებულობა, არც შორსმჭვრეტელობა...

ყოველგვარ უბრალო სამეურნეო ან ეკონომიკურ საკითხსაც კი, რომელიც არ მიეკუთვნება მათ ეთნოგრაფიულ თვითმყოფადობას და დაკავშირებულია საარჩევნო აგიტაციასთან, გამოსელებთან, კენჭისყრასთან და ა.შ., ქართველები პოლიტიკის მწეავე ხასიათს ანიჭებენ.

ძალიან კოლორიტული, სახასიათო სურათი იყო სულ ახლახან თბილისის და ქუთაისის სათაეადამნაურო მამულების ბანკთა გამგეობაში ჩატარებული არჩევნები. ხმაურიან ბრძოლაში მონაწილეობდამთელიმეტ-ნაკლებადინტელიგენტურისაქართველო. ქართველი თაეადამნაურობის თეატრის მაყურებელთა დარბაზში წარმოითქმებოდა სიყყეები, რომელთაც მოსდეეა წარმოუდგენელი ტაში, ღრიანცელი, საპროტესტო შეძახილები; ოდესლაც მკაყრ და მეტისმეტად თაედატერილ ქართველ მაგრონათა ექსპანსიურ შეილიშვილთა მიერ დაკაეებული ლოყებიდან ცეიოდა ყეაეილები და ისმოდა ისტერიკული შეძახილები. ორატორები ხშირად იარაღზე იკრაედნენ ხოლმე ხელს, მაგრამ, საბედნიეროდ, არ იყენებდნენ. თუმცა გააფთრებული მგრობა ჟართო ტალღად ედებოდა საბანკო დაწესებულებების და ინტერესების საზღვრებს. განსაკუთრებული შეურიგებლობით გამოირჩეოდა „მაჩაბელთა“ პარტია, რომელსაც ასე ეწოდა თაეად ი.გ. მაჩაბლის სახელის გამო, იგი შემდგომში უგზო-უკვლოდ დაიკარგა. იქ ყველაფერი იყო ურთიერთმი ჩაქსოვილი, მათ შორის მეორეხარისხოვანიც: ქალური ცოდვებიც, ლიტერატორთა შეჯიბრებებიც, ცალკეულ „ხეობებს“ შორის ძველი ჟეოდალური მგრობის გამოძახილიც; შეიძლება სწორედ ბოლო

ელემენტი ამბაჟრებადა ასე „მსესხებლების“, „ღირექვორების“, „სარევიზიო კომისიების“ ღაფას და ა.შ. ასე თუ ისე მგრობასაც და ბრძოლის ფორმებსაც ჳემმარიტად კორსიკული ხასიათი პქონდა: მებრძოლეს თაეში უწნდებოდათ და წარუშლელად უმკეიდრდებოდათ განსაკუთრებული „თინათინი“, შემლილობის პუნქტი, რომელიც ამრუდებდა მთელ მსოფლმხედეელობას, მთელ ნერეულ სისტემას, მთელცხოვრებას... აღკვეთარაან, უკიდურეს შემთხეეეაში, შეარბილა საბანკო ბრძოლის უხეში ფორმები, რუსულმა ხელისუფლებამ უზარმაზარი სამსახური გაუწია ქართელ სამოგაღობას, რომელიც ძალზე საჭიროებდა დამშეიდებას; აუცილებელია დაეუმაგოთ, რომ, სანამ ქართველები დროს, სამუალებებს და ძალებს ახმარდნენ ამ შეხლა-შემოხლას, სომხური ექსპლოატაციის განვრენა სულ უფრო წარმატებით ნთქაედა მათ კეთილდლეობას.

აღეილი წამოსადგენია, რად იქეეოლა იქ საერობო დაწესებულებები! გყუილად როდი მოითხოედა დაჟინებით მათ გამგებლობას განსაკუთრებით სომხური ბეჭდვითი სიგყყა. კაეკასიის ეკონომიკური და სულიერი დამონების ქომაგებს – სომხებს, რა თქმა უნდა, ძალიან სურდათ, რომ საქართველოში საერობო დაწესებულებები, ერთი მხრივ, ქეეულიყო შინაომის ასაარეზად, მეორე მხრივ – განკერძოებულობის კერად, რომელიც განწყობილი იქნებოდა საქმიანი სამეურნეო დაწესებულებები გადაეკცია პაგარა პარლამენტად და ბოლოს ქართველთა ყურადლება აერიდებინა ქალაქებისგან, რომლებიც გასაღებს წარმოადგენდა ეკონომიკური უპირატესობისთვის, ეინაიდან სწორედ ქალაქები, განსაკუთრებით მსხვილი, მნიშვნელოვანი ბაზრები იყო ამ საქონლის გასაყიდად და ამასთანაეე საკრედიგო ცენტრები, ჟასს რომ აღგენდა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებზე. პირდაპირ გასაოცარია, ქართველები როგორ დახარბებული არიან სომხურ კარნახზე, მიუხედაეად მწარე გამოცდილებისა!.. არასოდეს დამაეიწყდება თბილისში თაეად-ამზაურთა საკრებულოს ერთ-ერთი სხდომა, რომელიც ეძღენებოდა საერობო დაწესებულებებს. ამ უკანასკნელთა ქომაგებად გამოდიოდნენ „სომხური ინტერესების გამგარებელი“ სომხები, უნიჭო, მაგრამ ჟიუგი „სომხურ-ქართული სოლიდარობის“ ქადაგი, თაეადი გ.მ. თუმანოვი, გაბეით „ნოეოე ობოზრენიეს“ გამომცემელი და წარმომობით ნახეერად სომეხი, სომხურ ჟინანსურ წრეებში პოპულარული თაეადი დ.მ. მელიქოვი, შემდგომში თბილისში თაეადამზაურობის წინამძლოლად არჩეული. ორიეე საკმაოდ „გკბილად გალობდა“ ერობების თემებზე და საკრებულო

ხარბად უგდებდა მათ ყურს. ერთადერთი სალი და საქმიანი სიგყვა თქვა მაშინ პოლკოვნიკმა, თავადმა გრი. ორბელიანმა, რომელმაც გამოაქვინა ადგილობრივი პირობების ღრმა ცოდნა და პოლიტიკური ჭკუა. მან ყურადღება მიაქცია, რომ დაწესებულების ფორმასა და მის შინაარსს შორის არსებითი სხვაობაა; თუკი არ არსებობს სერიოზული ფაქტობრივი მონაცემები მათ შორის სრული შესაბამისობის დასამყარებლად, მაშინ დაწესებულებები იმუშავენ ცუდად მცხოვრებთა საბიანოდ და მხოლოდ მათ სასარგებლოდ, ეისაც შეუძლია მღვრიე წყალში თევზის დაჭერა. „ჩვენ გვიხაროდა, – აგრძელებდა თავადი, – თბილისში ახალი საქალაქო მდგომარეობის შემოღება, მაგრამ რა გამოვიდა შემდგომ? ქალაქი გახდა ნაკლებად კეთილმოწყობილი, ჩვენ, ქართველები და რუსები, გამოგვდევნეს ღუმიდან, ქართველ მუშას უფრო უჭირს ლუკმაპურის შოვნა, ვიდრე თურქეთიდან წამოსულს და ჩვენი უძველესი დედაქალაქი აღარაა ქართული ქალაქი; განა ამაში რამე გასახარია?! არა, ბაგონებო, ჩვენ გეჭირდება გუვერნიორი! უმჯობესია ეს გონიერულად ეალიართ, ვიდრე ვიართ თავგადასაულების გზით!“...

თავადი ორბელიანის მგზნებარე დამაჯერებელ სიტყვას გაშით შეხედნენ, მაგრამ შემდეგ... სხვა სხდომების შემდეგ საკრებულომ საერობო დაწესებულებების შემოღების სასარგებლოდ გამოთქვა აბრი, ამასთან ბოგი თავად-აზნაური გულწრფელად ალიარებდა, რომ ამაზე ხმა მისცეს მხოლოდ იმ საფრთხის გამო, რომ ისინი არ მიეჩნიათ „არალიბერალეზად“. მთავრობის სფეროებში პროექტს თანაგრძნობით არ შეხედრიან, ქართველთა საბედნიეროდ. პროექტის გულწრფელ (ქვენა ბრახვის არმქონე) მომხრეებს ავიწყდებოდათ, რომ საერობო მოღვაწეობა არის სამეურნეო სამუშაო, რომლისთვისაც ხელის მოკიდება სათანადო ცოდნის და პრაქტიკულობის გარეშე შეუძლებელია; თუკი აღამიანებმაჯერ კიდევ არ იციან ურთიერთდახმარების სასოფლო-სამეურნეო კავშირების, სამომხმარებლო საზოგადოებების კარგად ორგანიზება და ა.შ., მაშინ რანაირი ერობები გამოუვათ, როგორ არამწარმოებლურად და ტენდენციურად გაიზრდებოდა თვითდაბეგერა?! უცნაური იქნებოდა ლოგარიტმებისთვის ხელი მოეკიდა აღამიანს, რომელმაც ცუდად იცის არითმეტიკის ძირითადი წესები: ამ „ციფრებით“ მას გააბრიყვებს ნებისმიერი შარლაგანი! თუკი შიდა რუსეთის ბოგ ადგილას ერობა თავდაპირველად მოიკოჭლებდა, ხოლო შემდგომ ადგილობრივი მცხოვრებნი მას შეეთვისნენ, ჭრელი გომობრივი მოსახლეობის მქონე განაპირა მხარეში ამის მოლოდინი საეჭვო

იქნებოდა, განსაკუთრებით იქ, სადაც საეაჭრო-სამრეწველო კლასი თითქმის მთლიანად მიეკუთვნებოდა პარაზიტულ ერს, რომელიც სულ უფრო იმონებდა ქართველებს. ამჟამად, რომ დამონება მხოლოდ გაძლიერდებოდა, თუკი ამას მკაცრად არ მოეღებოდა ბოლო შეზღუდვითი კანონის მეშვეობით, რომლის დროულობა სულ უფრო ცხადი ხდებოდა.

ასევე ნაკლებმორსმჭერგელია ქართველი ინტელიგენციის წარმომადგენელთა ის განკერძოებული ნაწილი, რომელსაც სწყურია თბილისში უნივერსიტეტის ან პოლიტექნიკუმის დაარსება: ისინი ხომ ამ სიკეთიდან მხოლოდ „ნამეტყებს“ მიიღებდნენ, რადგან სომხური პლუტოკრატია ხელში ჩაიგდებდა მას, რათა იგი უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებიდან ექცია სომხური ინტრიგის აკადემიად.

ქართველები თავიანთ დამყოლობას სომხური ზემოქმედების მიმართ უსაუფძელოდ როდი ხსნიან იმით, რომ სომხები მხარეში ერთადერთი რეალური ძალაა, რომელსაც თვით რუსული ხელისუფლებაც არ უწევს სათანადო წინააღმდეგობას არც ერთ სარბიელზე; სომეხმა ბოზოლებმა დაუბრკოლებლად ჩაიგდეს ხელში ყველა სასიცოცხლო წყარო: ბაზრებიც, ბანკებიც და გაველენაც (თუმცა ჟარული, მაგრამ მით უფრო საშიში) მოხელეთა ბეღზე, თან მათ არ სჯიდნენ ისეთ შემთხვევებშიც კი, როცა ყველა სხვა კავკასიელი მცხოვრები უმკაცრესად აგებდა პასუხს. წარმატალი, დროებითი სარგებლის თვალსაზრისით, ისინი მართალნი არიან, მაგრამ ამასთან ერთად აღიარებენ, რომ ემსახურებიან პირად გამორჩენას და არა მაღალ იდეალებს, როგორც მათი წინაპარი-რაინდები. უნდა ვიქონიოთ იმედი, რომ ისინი დიდხანს არ იქნებიან მართალნი პრაქტიკული თვალსაზრისითაც: აუცილებლობა – რადიკალური ზომებით წინ აღუდგნენ კავკასიის გასომხებას – ხდება სულ უფრო გარდაუვალი. რუსული ისტორიული მისიის თვალსაზრისით, ცოდვა იქნებოდა მათთვის შესაბამეოდ მიეცათ ერთმორწმუნე და მთლიანობაში ჩვენი ერთგული ხალხი; ცოდვა იქნებოდა ამასთანავე უდიდესი პოლიტიკაც, ვინაიდან რუსული სახელმწიფოს საქმის თვალსაზრისით არახელსაყრელი იქნებოდა იმის დაშვება, რომ ქართველები გამხდარიყვნენ სომხური მოძრაობის კონდოგიერები!.. სომხები ამისკენ ილგვიან დაჟინებით და სისტემატურად, მაგრამ წარმატებას აღწევენ მხოლოდ გალაგაკებული ქვეყნის მაჩანჩალების მიმართ. ქართველი ხალხი მათ არ ენდობა. საეკლესიო-სახალხო ღღესასწაულებზე მცხეთაში, ალავერდსა და ბოდბეში ბრმა სომეხი მომღერლები დაუბრკოლებლად მღერიან „ქართულ“ რევოლუციურ

სიმღერებს, რომლებიც საპეციალურად შეთხზეს ბანკირთაგან სომეხმა პოლიტიკანებმა. ხალხი ამას უსმენს უყურადღებოდ, დამცინავი ღიმილით, როგორც რაღაც სისულელეს. მაგრამ როგორც კი ვინმე იმღერებს საყვარელი პოეტების, თავადი წერეთლის ან ჭავჭავაძის ლამაზ ლირიკულ ნაწარმოებს – ყველა ათრთოლდება, სმენად იქცევა... განერყილებული ინტელიგენციისთვის სომეხი ბოზოლები პარიზში გამოსცემენ ფრანგულ ენაზე გაზეთი "La Georgie", მაგრამ აქაც ეერ აღწევენ წარმატებას: გაზეთი წარმოებს უნიჭოდ, დაკეცებულია წერილმანი ჭორებითა და ცილისწამებების გაერცელებით. პირველ ხანებში საზოგადოება მისით ზედაპირულად დაინტერესდა, ახლა კი მასზე სერიოზულად აღარაფერს ლაპარაკობს...

მეგ-ნაკლებად უდრეკი, თუმცა, რა თქმა უნდა, არცთუ განსაკუთრებულად სამიმი ქართული განკერძოებულობის კერა, ეითარებათა საბედისწერო დამთხვევით, ადგილობრივი ცხოვრების სწორედ ის სფეროა, რომელიც ამასთანავე წარმოადგენს უმტკივნეულოს, რომელიც აერთიანებს პატარა საქართველოს დიდ რუსეთთან. მე ესაუბრობ ეკლესიაზე. ქართულ სამღვდლოებას არ შეუძლია დაივიწყოს თავისი ეკლესიის ავტოკეფალიურობა, ხოლო კაეკასიის რუსულ სამღვდლოებაში გვხვდებიან არამორსმკერველი ადამიანები, რომელთაც არ შეუძლიათ რელიგიის გამოყალკეება პოლიტიკისგან, ასევე არაკეთილსინდისიერი „კარიერისგები ანაფორამი“, მსახურეული პატივმოყვარეობის გამო მზად რომ არიან შეარყიონ საეკლესიო საქმეების წმინდა საძირკველი საქართველოში. სხვათა შორის, საჭიროა აღინიშნოს, რომ თავად ქართველი სამღვდლოებაც ხშირად არ გაძოირჩევა არც მაღალი კულტურის ღონით, არც სასარგებლო ზემოქმედებით ხალხის მასაზე, რომელთა შორისაც ავტორიტეტით თითქმის არ სარგებლობს. და ეს რუსული რეჟიმის ნაყოფი არ არის, პირიქით, XVIII საუკუნის ბოლოს საქართველოს სულიერი ძალების გამოფიგვის შედეგია. მე თავად მომიხდა მენახა ასეთი საკმაოდ ახალი ოფიციალური მიმოწერა: ორი მაღალი სასულიერო პირი ბრალს ღებდა ერთმანეთის სისხლის სამართლის დანაშაულში: ა-მ დაადანაშაულა ბ-ი დაქირავებული მკელელების შეგულიანებაში მასზე თავდასხმის მოსაწყობად. ბ-მ უპასუხა ამაყად, რომ მას არ სჭირდება დაქირავებული მკელელები, რადგან ჰყავს საკმაოდ ბევრი ახალგაზრდა ნათესავი, რომელთაც მის პირველივე ნიშანზე შეუძლიათ ნებისმიერის მოკლა.

საგვარეულო ანგარიშსწორება სამღვდლოებაში, განსაკუთრებით უმაღლესში, თქმულებათა სფეროს როდი

განეკუთვნება. ასეთ პირობებში ამკარაა, რომ ქართველი ხალხის რელიგიის და სულიერი ინტერესების თეალსამრისით მხარეში წარმომოებით რუსი, ობიექტური, სასურველი ეგზარქოსის არსებობა ძალზე სასარგებლოა რაიმე გამაერთიანებელი პოლიტიკური ამოცანების მიუხედავად, რომელთა განსახორციელებლად არსებობს ათასი სხვა საშუალება. ყველაზე დაკვირვებულ ქართველ პატრიოტებს ეს ესმით. როცა ქართული მართლმადიდებლობა ყველა ღონეს ხმარობდა იმისთვის, რომ არ დაღუპულიყო, რუსული ეკლესია ძლიერი ხელისუფლების მფარველობით, რომლის წყალობითაც მიუწევდომელი იყო გარეშე მტრებისთვისაც და საგეარეულო ანგარიშსწორებებისთვისაც, წამოსწევდა ხოლმე ღრმა და მშვიდი სულიერი აზრის წარმომადგენლებს, რომელთა ნააზრევი სასარგებლო იყო ერთმორწმუნე განჯული ხალხისთვის.

ამასთან ერთად, აუცილებელია, რა თქმა უნდა, გაეუფრთხილდეთ ქართულ საეკლესიო ენას და გრადიციულ პანგებს. ვაღიარებ, რომ ისინი ჩემზე ყოველთვის ღრმა შთაბეჭდილებას ახდენდა: მათგან მომაჯადოებელი მისტიკური სიძველის ქროლეა იგრძნობა; მათი მოსმენისას, ასე გგონია, უახლოელები ქრისტეს ხანას. ამ გრძნობას იზიარებს ბევრი რუსი მლოცველი მდაბიოთაგან, რომლებთანაც მიხდებოდა შეხვედრა ქართულ მონასტრებში. სხვათა შორის, უნდა ითქვას, რომ ზოგიერთი ქართული საეკლესიო საგალობელი ძალიან მაგონებს ჩვენს ძველებურ საღროშე პანგს.

კიდევ რამდენიმესიგყვა ქართული პატრიოტიზმის შესახებ. როცა ისტორიის ფართო შტრიხი და ცხოვრების ძირითადი საფუძვლები მჭევრმეცყველად მოწმობს მჭიდრო რუსულ-ქართული ერთიანობის სარგებლიანობას, ადგილობრივი პატრიოტიზმი შეიძლება გახდეს სახიფათო იმ შემთხვევაში, თუკი მთელი სამხარეო პოლიტიკა წარუმატებლად წარიმართება. დაწერილებით ამის შესახებ ეიგყვი ერთ-ერთ თავში, რომელიც ეძღვნება სომხების შესახებ საკითხს. ნორმალურ პირობებში კი ადგილობრივი პატრიოტიზმი სარგებელსაც კი მოუტანს სახელმწიფო საქმეს, თუკი წინ გაიხედავს და არა უკან, თანაც თუ ეკონომიკური ზრუნვა ხალხის კეთილდღობაზე გონიერ საფუძველს დაემყარება.

რა თქმა უნდა, უარი უნდა ეთქვას ფანტაზიაზე, რომლის შესახებაც ხალხმა მოიგონა გამოთქმა: „ადილდა, როგორც ლიახვი“; ლიახვი – მდინარე ქალაქ გორის მახლობლად, იგი მტკვარში ჩაედინება და ჩვეულებრივ ძალიან წყალმცირეა, მაგრამ სრული ადილებისას ფართოდ იშლება და უბედურებას იწვევს. ერთ-ერთი

ასეთი „ლიახვია“ ქართველთა პრეტენზია რაღაც განსაკუთრებულ „კულტურულ-ისტორიულ მისიაზე“ აუხაზეთში, რომელიც ემყარება იმას, რომ აუხაზეთის სამეფო ოდესღაც საქართველოს ვასალური სამფლობელო იყო (XII საუკუნეში) და ამ ლენის მფლობელები იყვნენ გაქართველებული სპარსელები, თავადები შერეაშიძეები (ეს გვარი შირვან-შაჰიდან, შირვან-შაჰიძიდან მოდის), რომლებიც აგარებენ გვარს „ძეზე“ და მიეკუთვნებიან ქართველ არისტოკრატებს. ზოგიერთი სასულიერო პირი ამასთან ერთად იგონებს ფიქციას „ქართულ-აუხაზურ ეკლესიაზე“, თუმცა აუხაზები ლაპარაკობენ ისეთ ენაზე, რომელსაც საერთო არაფერი აქვს ქართულთან. როგორც ხუმრობით აღნიშნა განსვენებულმა კაეკასიის ლინგვისტმა, ბარონმა უსლარმა, „აუხაზები ლაპარაკობენ ისეთ ძნელად გასაგებ ენაზე, რომ გასაკვირია, თავად როგორ ესმით თავიანთი თავის“. და უეცრად ქართველები აუხაზებს უყენებენ კულტურულ-ისტორიულ უფლებებს, რითაც მათ ხელიდან უსხლტებათ საკუთარი, მშობლიური მიწის აელადიდება!..

ქართველს ფანტასტიკური „ქონი“ კი არ სჭირდება, არამედ სიცოცხლე! საჭიროა, უპირველეს ყოვლისა, თვითმოქმედება – და ეს ბევრს ესმის. მე გაშიგია გულწრფელი სურვილი, რომ ქართულ ცენტრებში მომრავლებულიყო რაც შეიძლება მეტი რუსი მართლმადიდებელი ეპარქია, ვინაიდან ეს დაეხმარებოდა ქართული ბურჟუაზიის სასიცოცხლოდ აუცილებელ ზრდასაც, საეკლესიო საქმესაც, ეკონომიკურ სფეროში კულტურულ განვითარებასაც.

საქართველოს სხვადასხვა ადგილას ჩნდება სასოფლო-სამეურნეო სინდიკატები, სამომხმარებლო საზოგადოებები და ა.შ. მთავრობა უნდა დაეხმაროს მათ და საერთოდ აუცილებელია ამიერკაეკასიაში ჩვენთვის ყველაზე ახლობელი ხალხის ეკონომიკური აღორძინებისთვის ხელშეწყობა.

ბოლო გიპურმა ქართველმა თავადაზნაურობის წინამძღოლმა თბილისის გუბერნიაში, განსვენებულმა თავადმა კ.ი. ბაგრატიონ-მუხრანსკიმ ერთხელ თქვა, რომ ყველა ქართველი კონსერვატორია. ეს სიტყვები ყველამ ვერ გაიგო, ვინაიდან მათგან საკმაოდ ბევრს აუცილებლად უნდოდა ლიბერალად ყოფნა; მაგრამ თავადი მუხრანსკი ძირითადად მართალია. არ შემოიძლია დაეივიწყო, ერთხელ მოწინავე მოლაპარაკეთა წრეში გულახდილად საუბრობდნენ ჩემი თანდასწრებით კონსტიტუციაზე და განაპირა მხარის განცალკევების ყოველგვარ ფორმაზე. უეცრად რომელიღაც ახალგაზრდა თავადი შემოიჭრა ოთახში და შეგვაგყობინა მათი უდიდებულესობის

საეარაუდო ჩამოსვლის შესახებ კავკასიაში. შეუთანხმებლად ერთ წამში ყველას გაუბრწყინდა თეალები, ბოკალებში ღვინო აკიაჟდა და ქორიმ მრავალჯამიერი წამოიწყო – მეფის ღლეგრძელობაზე.

ახლოდან ვიცი რა ქართული ცხოვრების და მისი საზოგადოების ნაკლოვანებები, რომელთა შესახებაც მე არაერთხელ მითქვამს ღიად კავკასიაში, არ შემძლია ეს მრავალგანჯული, განერვიულებული ხალხი ჩვენთვის უცხოდ მივიჩნიო. მწამს რა ჩვენი გამაერთიანებელი კულტურული საფუძვლების ცხოველუნარიანობა, რომელიც დაფარულია ორივე ხალხის უმაღლესი ღვინის ცნობიერებაში ნაგვის გროვით, მაგრამ ცოცხალია ხალხის სულის სიღრმეში, მე სლავიანოფილების კეაღს მიეყვები და ეეთანხმები ისეთი გამორჩეული ადამიანების შეხედულებებს, როგორებიც არიან: ივან სერგეევიჩ აქსაკოვი და როსტისლავ ჟადეევი. ისინი უცხოდ არ მიიჩნეოდნენ ხალხს, რომელიც წარსულში ჩვენთან გაერთიანებული იყო ისტორიული მისიით, სახელგანთქმული გმირობებით, ღვინ კი – *რწმენის, მეფის და მამულის ერთიანობით.*

5. სომხები

საუკუნე-ნახევრის წინ, – ამბობს ლებონი, – ფილოსოფოსებმა, სხვათა შორის, საკმაოდ უმეცრებმა ადამიანის თავდაპირველი ისტორიის, მისი გონებრივი ორგანიზაციის და მემკვიდრეობითობის კანონების ცელილებების კუთხით, ისროლეს მსოფლიოში ინდივიდების და რასების თანასწორობის იდეა. ამ ღრმად არასწორმა იდეამ შეარყია ძველ საზოგადოებათა საფუძვლები, გააჩინა რევოლუციათაგან ყველაზე უზარმაზარი. თანამედროვე საზოგადოების თვალში ინსტიტუტები და აღზრდა პანაცეად იქცა და მხოლოდ ცოტათი ბედავს შეებრძოლოს იდეას, რომლის უსაფუძვლობა თვალნათლივ მტკიცდება თანამედროვე საზოგადოებრივი ფსიქოლოგიითაც და ცხოვრებითაც. საგანთა სახელწოდებები იცელება ხალხთა ისტორიაში, მაგრამ ახალი სიტყვების ქვეშ ცოცხლობენ ძნელად შესაცვლელი ძველი ფაქტები. ყოველი ხალხი ფლობს გონებრივ ორგანიზმს, ისეთივე მყარს, როგორიც მისი ანატომიური თვისებებია.

ჩვენი კოსმოპოლიტიზმის გეგმით, რომელიც აჩუქა მთელს მყინვარების დასკვნებს საზღვარგარეთელი სულისჩამდგმელების საამებლად, ყოველთვის გააფთრებულ კივილს გვხვს, თუ ვინმე თუნდაც ხმას დაძრავს რომელიმე ერის შედარებით საერთო, ელფერის მიმცემ გიპურ უარყოფით თვისებებზე, გარდარუსულსა. რუსების „გაანალიზება“ შეიძლება რამდენიც გნებავთ! სხვა ერებზე კი სიმართლის თქმა – ღმერთმა დაიფაროს! ყვირიან, რომ ეს ბნელეთის მოციქულობაა, კაცთმოძულეობა და ა.შ. და არა მარტო ყვირიან, არამედ ზომებსაც იღებენ, ისე, რომ საშუალებათა არჩევას არ ერიდებიან. ყველას ახსოვს ისტორია „კონგრებანდისტებზე“. ჩვენი საზოგადოებრივი და ნაწილობრივ სახელმწიფოებრივი (განაპირა მხარეებში) ცხოვრება მდიდარია ასეთი ჭკუის სასწაელებელი მაგალითებით.

როგორც ბუნებაში არსებობს მთელი რიგი საგნები და არსებები, ერთმანეთისგან რომ განსხვავდება ამა თუ იმ მკვეთრი დამახასიათებელი ნიშნებით, ასევე ეს უკანასკნელი აქვს ადამიანთა ჯგუფებს, რომლებმაც ისტორიაში და თავიანთ მებობელ-თანამედროვეებშიც შესაბამისი რეპუტაცია დაიმსახურეს.

სომხების შესახებ ძველთაგან ჩამოყალიბდა ცუდი აზრი – და ეს, რა თქმა უნდა, თავისთავად საფუძველს მოკლებული არაა, რადგან სხვაგვარად იგი არ გაჩნდებოდა სხვადასხვა ხალხში,

თანაც სხედასხეა დროს.

მაგრამ, რა თქმა უნდა, ასეთ მოსაზრებათა კატეგორიულობასა და უსაფუძვლოებაში, რომელთა ნიმუშებსაც ქვემოთ მოვიყვან, არ შეიძლება არ დაეინახოთ უსამართლობა. ჯერ ერთი, აუცილებელია გაეაცალკეოთ სომხური ხალხური მასა მგაცებული პლუტოკრატიისგან, უმეტარი მოპოლიტიკანე სამღვდულოებისგან და მოჩვენებით-ინტელიგენტური „პიჯანნიკებისგან“, ე.ი. იმ მმართველი სომეხი საზოგადოების ფენებისგან, რომლებიც ჩაგრავენ არა მარტო მემოხელ უცხოგომელებს, არამედ თავიანთ თანაგომელებსაც, უდანამაულო მღაბიოებს. მეორეც, მმართველ კლასებს შორისაც უეჭველად არსებობს ადამიანთა საკმაოდ მნიშვნელოვანი პროცენტი, რომელიც თავისთავად ცუდი და დამნაშავე არაა, რადგან ძირითადად სულმოკლეობით ემორჩილება თავისი მეთაურების გერორს და თავის აეადმყოფურად განვითარებულ გომობრივ ან, როგორც თვითონ ამბობენ (ამაზე ყოველგვარი უფლების გარეშე), ეროვნული იდეის პიპნოზს.

პატიოსანი ადამიანი, რომელიც უპირატესად ამ მოთაეეებს და მათ დაქირაებულებს აწყდება, ძნელი არაა აენთოს განურჩეველი ზიზლით სომხების მიმართ; ამ ამოუცნობ გომზე, მის ისტორიულ ბედსა და თანამედროვე მდგომარეობაზე უფრო გულდასმით დაკვირვებისას, შეუძლებელია არ განიმსჭვალო თანაგრძნობით სომეხი ხალხის მიმართ, რომელსაც უეჭველად ახასიათებს ბევრი კარგი თვისება.

მაგრამ, რაც უფრო მეტად ეუთანაგრძნობთ, რაც უფრო კარგად დაეუკვირდებით მის მდგომარეობას, მით უფრო საზიზლრად წარმოგიდგება მათი უგულო თანაგომელი მეთაურები, მოპოლიტიკანე მჩაგერელები და შუთისთაეები.

მე შეიძლება შემეკამათონ, რომ სომეხი მმართველი კლასები გამოვიდნენ იმავე ხალხის გარემოდან, რომელთა შვილები, მამასადამე, ასეთივე მგაცებლების ემბრიონები არიან. მაგრამ, ჯერ ერთი, მაღალი კლასები ყოველთვის როდია ხალხის სულიერი ღონის მაჩვენებელი, და მეორეც, ისტორიულმა და სოციალურმა პირობებმა, რომელშიც ბედის განგებით მოხედა სომეხი ხალხი, ხელი შეუწყო და ღლესაც *ხელს უწყობს ამ რასის ყველაზე მანკიერი და ეშმაკი წარმომადგენლების, უპირატესად უარესების გელაპირზე და ადვილობრივი ცხოვრების სიმალღებე ამოსელას.*

6. ისტორიული წარსული

ვინ არიან სომხები? მათი ძირითადი წარმომავლობა ნაკლებადაა გამოკეცული. ისტორია მოწმობს მათ შერწყმას თავიდან, ბაბილონის ტყვეობის დროს, ხოლო შემდეგ იერუსალიმის დანგრევის მერე ებრაელთა დიდ მასასთან. ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით ისინი, უმეტესობა უკიდურესი ბრაქიკეფალები არიან, ანუ მოკლეთაღიანები და ამ თვალსაზრისით ყველაზე მსგავსნი, როგორც ჩანს, შანგრას, ერკერგის, პანგიუხოვის და სხვ. გამოკვლევებით, მთიელ ებრაელებთან და ასირიელ-ქალდეელებთან (აისორებთან). ინგლისელი მეცნიერი ბერტინი მიიჩნევს მათ პალესტინამდელი პერიოდის ებრაელების მსგავს ერთი ტიპის ადამიანებად.

პროფესორი დ. ნ. ანუჩინი ამბობს, რომ სომეხთა გომიარაბიულია, არამედი უფრო არიანიზებული (ენით). გარდა აღნიშნულისა, ყველა როდია, ვინც თავს მიაკუთვნებს სომეხებს, სომეხი გომის ძირეული წარმომადგენელი. სომხური ჟურნალი „მურჩი“, როდესაც საუბრობდა სომეხთა მნიშვნელოვან უნარზე სხვა ერების ასიმილაციასთან დაკავშირებით, მიუთითებდა 90-იანი წლების ბოლოს სომეხთა შორის ასიმილირებულ ბოშათა საკმაოდ დიდ პროცენტს. ორივე გომის გაცნობა დამკვირვებელს მნიშვნელოვან მასალას აძლევს აღნიშნული ჟურნალის დასკვნების განსამტკიცებლად. კიდევ უფრო საინტერესო დასკვნამდე მივიდა სომეხთა მნიშვნელოვანი ჯგუფების მიმართ კავკასიელი ანთროპოლოგი, დოქტორი ი. ი. პანგიუხოვი. პაგიეცემულმა მეცნიერმა ისარგებლა შემთხვევით, როცა თბილისი საესე იყო ნახევრად ელური ლგოლელებით თურქეთიდან და მრავალი თურქი სომეხი ანთროპოლოგიურად გაბომა. აღმოჩნდა, რომ ამ დაუპატიჟებელი სტუმრების უმარმაბარი ნაწილი თავისი ფიზიკური წყობით წმინდაწყლის ქურთი იყო. ეს ხსნის სივრცეს ვარაუდისთვის, რომ თურქეთში სომეხთა ჟლეგის მოგირთი ეპიზოდი ძველი ოჯახური ანგარიშწორების შედეგი იყო სხვადასხვა სარწმუნოების ქურთულ გომებს შორის.

საკმაოდ საინტერესოა აგრეთვე ამიერკავკასიის ალბანეთის საკითხი, ანუ სომხურად ალვანეთი (Աղვანი). ეს ქვეყანა, რომლის შემადგენლობაში შედიოდა ახლანდელი ელისავეტოპოლის გუბერნია, თბილისის და დალესგნის ნაწილი, დასახლებული იყო

* „მურჩი“, 1897 წ., წერილი სათაურით „სომეხი ბოშებიდან მო-
დიან“.

არა სომხური წამომავლობის ხალხით, რომელთაც ქრისტიანობა მიიღეს სომხებისგან. XIX საუკუნის დამდეგამდე არსებობდა ცალკე ალენის ან გმნძასარის კათოლიკოსი, რომელიც მეტოქეობას უწევდა ერმიაძინისას და დროდადრო საესებით დამოუკიდებელი იყო ამ უკანასკნელისგან. ღვთაებობით ქრისტიანები, რომლებიც ოდესღაც იყვნენ ალენეთის კათოლიკოსის სამწყსო, ითვლებიან სომხებად და მათში აღრეულებმა შეითვისეს მათი ხასიათი.

სომხებს უხდებოდათ ხოლმე არანებაყოფლობითი, ძალადობრივი შეჯერება სხვა ხალხებთან. სპარსული ურდოებიც, აზერბაიჯანელი (Азербейджанские) თათრებიც, თურქებიც, ქართველებიც, მთიელებიც, ცხადია, არ ერიდებოდნენ იმ ხალხის ქალებს, რომელმაც ღიდი ხნის წინ დაკარგა სახელმწიფოებრიობა და მასთან დაკავშირებული ამაყი, მამაცური თავდაცვის ხერხები.

ასეთ პირობებში, ცხადია, სომეხთა ძარღვებში ყოველგვარი სისხლი ჩქეფს. სწორედ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ხალხი, რომლის სილაჩრე წინა აზიაში ანდაზად იქცა, დროდადრო წარმოშობს ნიჭიერ და მამაც მხედართმთავერებს, როგორც მკაფიო გამოწაკლისი „დედამიწაზე არსებობს მხოლოდ ორი ხალხი ეროვნული ენის და მამულის გარეშე: ესენი არიან ებრაელები და ბოშები. ვერც აზიურმა გირანიამ, ვერც შუასაუკუნეობრივმა დაუნდობელმა ღიენამ, ვერც თვით თანამედროვე პუმიანურმა კულტურამ ვერ შეძლო მათი ასიმილირება სხვა ხალხებთან და ყველა ეს მძლავრი ფაქტორი ამგვარად უძლური აღმოჩნდა დაეხრჩო ერთი ხალხის მაგერიალური სიხარბე და მეორის უსაზღვრო, მოუთოკავი ხეგიალის სწრაფვა. ყველგან: აზიასა თუ ევროპაში, ძველ თუ ახალ საზოგადოებაში, ბოშა რჩება ბოშად, ებრაელი – ებრაელად. მხოლოდ ერთადერთმა სომეხმა ხალხმა მოახერხა ბოშების ასიმილირება და ამას ეამბოზ მე, – დასძენს წერილის ავტორი, – არა უსაფუძვლოდ, არამედ სარწმუნო ფაქტებზე დაყრდნობით. ერეენელი, შემახელი, ელისავეტოპოლელი, თბილისელი და სხვა ბოშები, რომელთა არსებობას 50 წლის წინ მოწმობს ისტორია, გარდაიქმნენ და შეერწყენ სომხურ ელემენტებს, მოხდა მათი ასიმილირება სომხებთან, შემორჩათ მხოლოდ გვარი, როგორც ძველი მოგონება თავიანთ წარმომავლობაზე. რა მხრიდანაც უნდა განვიხილოთ ეს საკითხი, მიხვალ ერთსა და იმავე დასკვნამდე, რომ მასობრივი ასიმილაციის საქმე ვერც ერთმა ხალხმა ვერ მოახდინა, გარდა სომხებისა. ასიმილირებული ბოშა-სომხებიდან ნიჭიერი ადამიანებიც კი გამოვიდნენ. მაგალითად, სანქტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი კერობე

პატკანიანი ბოშური წარმომავლობისაა, ბერი პოეტი აღამდარიანი – აგრეთვე, ახლანდელი სომეხი მწერლებიდან ორი ასევე ბოშური წარმომავლობისაა, სახალხო პოეტი პანეს-ოლი, რომელმაც დაწერა მრავალი ლექსი და სხვ.

შეეფონზე: ამჟარაა, რომ მათში ხმიანობს სხეათა სისხლი, მამაცი ერების, ნორმალურ, წმინდა სისხლის სომეხს კი საერთოკაეკასიური ანდაზით, რომელიც რამდენიმე ადგილობრივ ენაზეა, „კურდღლისაჲ კი ეშინია“. ნიშანი ამჟარად სემიგურია. საერთოდ. სომეხი ხალხისთვის დამახასიათებელი სემიგური ნიშანი რამდენიც გნებაეთ, იმდენია: აქ ცოგაოდენ მდგრადი სახელმწიფოებრიობის ისტორიული უნარობაცაა, რამენაირი აეგორიგეგულისაგეარეულო არისტოკრატიის თანდათანობითი გაქრობაც და თეოკრატიული წყობის იაგაკქევეა პოლიტიკაზე ამჟამინდელი გადასვლაც, კოლექტივიზმის მკაფიო ნიშნებიც სარწყაჲ მიწების სარგებლობაში, რაც აქამდე შეინიშნებოდა გლეხურ გარემოში (ამჟა-ჩარეჟელ), ეაჭრობის, მეეახშეობის და საერთოდ გაუმადლარი მომხევექელობის მნიშვნელოვანი რასობრივი მიდრეკილებაც. ქედმაღლობა და სისასტიკე სუსტების მიმართ და მონური ქედის მოხრა ძლიერთა წინაშე, დასასრულ, რეკლამის ფენომენური უნარი და დაუმცხრალი პაგიეზოყეარეობა – ყოველივე ეს ებრაული თვისებებია, მხოლოდ სომხებში ის უფრო უხეშად და ინტენსიურადაა გამოხატული.

სომხებს ძალიან არ მოსწონთ, როცა მათ ადარებენ ებრაელებს და აეალებენ თავიანთ დამცეელებს, ხელიდან არ გაუშეან შემთხეეეა, რათა, რაც შეიძლება ენერგიულად ილაპარაკონ პაიკანელი ხალხის არიულ წარმომავლობაზე. ალბათ ასეთი ფაქტების გათეალისწინებით გონებამახილურად ამბობს ქართული ანდაზა:

„მხოლოდ მონას, როცა უბრძანებენ, მართებს ამკიცოს, რომ მუხა ეაშლებს ისხამს“.

ასეთი მონები, სამწუხაროდ, ოქროს ხბოს თაყეანისცემის ჩეენს საუკუნეში ბეერი მოიძებნება მოხელეთა შორის, პუბლიცისტებშიც და მეცნიერებშიც კი...

გარდა ამისა, ჩვენში ძალზე გავრცელებულია კეეკასიის და მისი გომების მიმართ საქმეში ჩაუხედაობა, თანაც საქმის მცოდნეთათვის თაედაჯერებული და გამაღიამიანებელი საქმეში ჩაუხედაობა. აი, რა მომწერა, სხეათა შორის, სოფლიდან ეარშაეეღმა დამსახურებულმა პროფესორმა დ.ი. აზარეიჩმა, რომელსაც პირადად არ ვიცნობ, ბ-ნ სირომიაცნიკოვის სულ ცოგა ხნის წინანდელი წერილების

თაობაზე:

„არა მაქვს რა ხელთ ბიბლიოთეკა, მე მხოლოდ შეგახსენებთ, რომ არქეოლოგიურ ყრილობაზე, რომელიც უკანასკნელად გაიმართა მოსკოვში, ანთროპოლოგიურმა განყოფილებამ ვიხროვის თავმჯდომარეობით მოისმინა ერთი ფრანგის მოხსენება (მგონი ფიგესი) სომხების სემიტიზმის შესახებ. ამ ყრილობის შრომები ძნელი არაა ვიპოვოთ საიმპერატორო საჯარო ბიბლიოთეკაში, ხოლო იქ თავად მოხსენებაც მოიძებნოს“.

პატივცემული მეცნიერი, რომელიც, ვიმედოვნებ, კადნიერებად არ ჩამომართმევს, რომ ვემყარები მის ავტორიტეტს, შეაუბუნა საკმაოდ გამბედავი დამცველების მხრიდან მეცნიერების მიმართ სომხობის სემიტიზმში დაუჭევებაზე მსუბუქმა მიდგომამ. ამ უკანასკნელთა ერთგვარ გამართლებად შეიძლება გამოდგეს პირდაპირი მითითება ბროკჰაუზის და ეფრონის ლექსიკონზე, რომელშიც წერია, რომ სომხები – „ირანული ჯგუფის ინდოევროპული ტომის შტოა“. მაგრამ, ამასთან ერთად, უეჭველად უნდა გვახსოვდეს გამონათქვამი: „კალენდრები სულ გყუის“, რომელიც განსაკუთრებით წარმატებით გამოიყენება ებრაელების მიერ გამოცემულ ლექსიკონებთან დაკავშირებით...

აქ, სხვათა შორის, საჭიროა აღინიშნოს, რომ სომეხი მეცენატები ნავთობმრეწველებიდან გაძლიერებით ბრუნავენ სომხების საესებით განსაკუთრებული ისტორიის შექმნაზე, ამ პაგარა ხალხის და მისი გმირების განდიდებაზე, დაწყებული შემთხვევითი გენერლებიდან, რომლებიც პატივისცემის ღირსი არიან და დამთავრებული პატივისცემის... ღირსი ყველანაირი ჯურის არაშემთხვევითი კონგრახანდისგან, მეორე მხრივ. კერძოდ, ისინი ხელიდან არ უშვებენ შემთხვევას, წამოწიონ თავიანთი ისტორიული „დამსახურებები“ და ახლანდელი ღირსებები პარაზიტული ხერხით, ანუ გზა-გზა ჩრდილის მიყენებით თავიანთი მეგობრული ხალხებისთვის, რომელთაც პქონდათ ისტორია უფრო ბევრად ნათელი, უეჭველი და ღირსეული. ქართველებს ისინი ისტორიულ-არქეოლოგიურ სფეროში ძარცვავენ ძალზე უსინდისო ხერხით: შლიან ქართულ წარწერებს ძეგლებიდან, იპყრობენ ძველ მართლმადიდებლურ სამრეკლოებს და მიგოვებულ ეკლესიებს“, თხზავენ ისტორიულ უაზრობებს და მიუთითებენ,

* „Новая Время“, 1903. #978

** ასეთი აღმაშფოთებელი ფაქტების მრავალრიცხოვანი მაგალითიდან მოგვყავს ამონარიდის სახით ორი შემთხვევა. რომლებიც მოხდა ორი თვის განმავლობაში. „კავკაზი“, 1897 წ. ივნისი. დუშეთის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის მლოცველებმა

როგორც უძველეს სომხურ სამშლობელოებს ისეთი მხარეებს, სადაც ყოველი ქვა ქართული სამეფოს წარსულზე ღაღადებს.

რუსულ ლიგერაგურაში სომეხთა პირველი დაქირაებული იყო სენკოესკი, ფსევდონიმით ბარონი ბრამბეუსა, რომელიც ამ სულისკეთებითწერდა. შემდეგსომეხი, „ისტორიკოსები“ ბრჭყალებში ემინი (მოსე ხორენელის ისტორია), ხულობამეი (სომხეთის მიმოსილვა), უფრო მოგვიანებით ერიცოვი („Кавказская Старина“, 1872 г. №1), წარსულის ისეთი მჭევრმეტყველი მოწმეების მიუხედავად, როგორებიცაა ძეგლები, მუშაობდნენ იმავე მიმართულებით; ისინი, მაგალითად, ცდილობენ მოსტაცონ საქართველოს ისტორიული უფლება საათაბაგოს მხარეზე, ე.ი. ათაბაგ ჯაყელის სამშლობელოზე, ახლანდელ ახალციხის მამრამზე. ყველა კავკასიელმა იცის, რომ ამ მხარეში ჯერ კიდევ არსებობს დიდი თამარ მეფის ყოფნის უეჭველი კვალი და მამრის მუსლიმანური მოსახლეობა შედგება გათურქებული ქართველებისგან, რომლებიც ქარიულად ლაპარაკობენ, სომხები კი დიდი რაოდენობით იქ გამოჩნდნენ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, როგორც თურქეთიდან ღვოლელები და არა ძირძველი

შეადგინეს განაჩენი, რომლითაც ავალებდნენ თავიანთი გარემოდან ორ პირს. ეშუამდგომლათ უმაღლესი კავკასიური ხელმძღვანელობის წინაშე, რათა მათ ზომები მიეღოთ სომხური სამღვდელოების მიერ „ბოდავის წმინდა გიორგის ნიშის“ სამრეკლოს და მისი კუთვნილი მიწის ნაკვეთის (ქ. დუშეთიდან 1/2 ვერსტზე) დაპატრონების წინააღმდეგ. ძველი ხატები დასახლებული სამრეკლოდან განაჩენის შემდგენლების სიტყვით, უკვე დიდი ხანია მოტაცებულია და გადატანილია დუშეთის სომხურ ეკლესიაში, ნაკვეთი მიჯნებულია მასზე „გაურკვეველი გზით“ გასულ 15 მაისს, ხოლო თავად სამრეკლო გადარჩეულია „სუპ-გეურქად“ და მართლმადიდებელ მღვდლებს მსახურებისთვის მას შემდეგ იქ აღარ უშვებენ.

„ივერია“, აპრილი, 1897 წ. ქ. ახალციხე. ქალაქის მახლობლად მდინარე ფოცხოვის იქითა მხარეს, არის სამკურნალო წყარო, რომლის წყალი შესანიშნავად შველის თავის ტკივილს. წყაროს მახლობლად ძველთაგანვე იდგა ქართული სამრეკლო და პატარა სენაკი. ამ წყაროს სამკურნალო თვისებები საყოველთაოდ ცნობილი იყო. ვინაიდან საქართველოს სხვადასხვა ნაწილიდან მოდიოდნენ ავადმყოფები და იკურნებოდნენ. წყლით უფასოდ სარგებლობდნენ, მაგრამ ნებაყოფლობითი შეწირულობები სამრეკლოში ბევრი გროვდებოდა. გასული მარტის დამდეგს ვილაცას მოაფიქრდა სამრეკლოში სომხური ხატების დასვენება, სამრეკლოსთვის კარის მიღმა, მისი დაკეტვა და გასაღების წაღება. ამ მოტაცების შესახებ ადგილობრივმა ღვთისმოსავმა მღვდელმა დ. ხახუტოვმა მოახსენა საქართველოს ეგზარქოსს.

მოსახლეობა.

არმენოლოგ პროფესორ პატკანოვს* აგრეთვე ნაკლებად რცხენია ფაქტების, როცა ემყარება ისეთ ყალბ მეცნიერებს, როგორებიც არიან: სენკოვსკი, მოგზაური ბოგანიკოსი კოხი და ა.შ. ქართველმა მწერალმა ბაქრაძემ დროულად ამხილა იგი, როგორც საპირობა, მაგრამ რუსი საზოგადოების დიდ ნაწილამდე ეს პოლემიკა არ მისულა; პატკანოვის მოსწავლე, ბ-ნი ბროსე ხელიდან არ უშვებდა შემთხვევას, რამე მოეგლეჯა ქართველებისგან სომეხთა სასარგებლოდ და სულ გეპირდება დაამტკიცოს, რომ შესანიშნავი ქართული პოემა „ეფუხისკყაოსანი“ („Баясова кожа“) არის ნასესხები ნაწარმოები.

ეს სასურველი სომეხი პოლიტიკანებისთვის იმიტომ, რომ სომეხებს არ აქვთ და არც პქონიათ თავიანთი არსებობის განმავლობაში რამე ძლიერი პოეტური ნაწარმოები, ე.ი. ხალხური სულის აყვავების ერთ-ერთი თვალსაჩინო ნიშანი. როგორც უნდა ცდილობდნენ უფრო გულმოდგინე, ვიდრე ნიჭიერი ლიტერატურული ბარკეები ბ-ნი იური ეესელოვსკის და მის მსგავსნი, დაარწმუნონ რუსი საზოგადოება კარგი სომხური ლიტერატურის არსებობაში, გიგინზე შორს ვერ მიდიან, იმიტომ, რომ როგორც უნდა ეცადო, არაფრისგან მხოლოდ არაფერი გამოდის.

ვინმე ბ-ნი ეზოვი, რომელმაც შეადგინა უცერემონიოზით ფენომენური წიგნი „პეტრე დიდის ურთიერთობა სომეხ ხალხთან“, მასში, საღი ამრის საწინააღმდეგოდ, რაღაც განსაკუთრებულ დიპლომატიურ მნიშვნელობას მიაწერს უცნობ ვიგინდარას, იბრაილ ორუს, ან ორიუსს, რომელიც ცდილობს პეტრე დიდი ჩაითრიოს სპარსეთთან ომში სწორედ შეედებთან ომის დროს. ეს ბ-ნი ეზოვი ყოველმხრივ მოიპოვებს ქართველებისთვის არახელსაყრელ ციგატებს, რის გამოც თავისი ამოცანის ფარგლებს საკმაოდ შორდება. ასეთივე ციგატებს გენდენციურად აჩეჩებენ მკითხველს ფილანთროპიულ კრებულში „ძმური დახმარება თურქეთში დაზარალებულ სომეხებს“ გლადსტონიდან ეპიგრაფით: „სიკეთე, სიკეთე და ... სიკეთე!“ სიკეთე გამოვიდა საკმაოდ შხამიანი, სომხურ სტილში.

ძალიან საინტერესო ბროშურა („სომეხი ბრძენნი და ქვათა ღალადი“) მიუძღვნა სომეხების ამ სიცრუეს, ყველა ამ ისტორიულ-არქეოლოგიურ ხელყოფასა და მიტაცებას ცნობილმა ქართველმა

* სწორედ ის, რომლის ბოშურ წარმოშობაზე მიუთითებს სომხური გაზეთი „მურჩი“.

პოემა და პუბლიცისტმა, თავადმა ილია ჭავჭავაძემ. ეს ბროშურა ითარგმნა რუსულ ენაზეც და იგი მდიდარია დამახასიათებელი ფაქტებით.

თბილისში, როცა საუბრობენ ქართულ-სომხურ გომთაშორის ურთიერთობებზე, იგონებენ "თემას"-ის კორესპონდენტს, ვინმე კუგულის. როგორც კი კუგული ჩამოვიდა თბილისში, იგი მამინეე დაიჭირა კუბიანმა, ეშმაკმა, ნიჭიერმა პოლიტიკურმა აგიტატორმა არწრუნიმ, რომელიც გაზეთ „მშაკის“ რედაქტორ-გამომცემელი იყო. მდიდარმა სომხებმა მოთაფელა და წრეგადასული ჭმევა ღაწყეს კუგულის, ერთი ნაბიჯითაც არ შორდებოდნენ. მან მთლიანად დაკარგა უნარი, შეეხედა იქაური გარემოსთვის საკუთარი თეალებით. საქმე იქამდეც კი მივიდა, რომ ყველა ლამაზ ქალზე, რომელიც გზად შემოხედებოდათ, ეუბნებოდნენ, სომხები არიან, ხოლო ყველა მახინჯი ქართველიაო. შეიქმნა ისეთი კომიკური მდგომარეობა, რომ თვით ქართველებიც კი, რომელთაც ისტორიულ-არქეოლოგიური თავმოყვარეობა ძალზე გამძაფრებული აქვთ, ელარ ბრაზობდნენ, როცა კითხულობდნენ ამ მიმნდობი ან ხათრიანი ჟრანგის შთაბეჭდილებებს.

ძალიან სასაცილო იყო იმის დანახვა, სულ ცოტა ხნის წინ როგორ ცდილობდნენ სომხები პოლიტიკანები და „ისტორიის მკეთებლები“, შეედომამი შეეყვანათ ჟრანგი მეცნიერი, ბარონი დე ბაი, რომელიც ბევრს წერდა რუსებზე, და როგორ უკვირდით თავიანთი წარუმაგებლობა. მან მოინახულა, სხვათა შორის, ერმიადინი, სომეხთა კათალიკოსის ქალაქი, სადაც მას აჩვენეს რაღაც უცნაური ძეგლი ნიეთები, რაღაც გვირგვინები, ჟიალები, მოქარგული ხალიჩა და ა.შ. გამოცდილმა არქეოლოგმა მამინეე შენიშნა სომხების მიერ მოყვანილი არქეოლოგიური მონაცემების საოცარი უზუსტობა და იუმორით გამოთქვა ეს ბეჭდვით სიგყვამი. სხვათა შორის, აღმოჩნდა, რომ ზოგიერთი მოჩვენებით ძეგლი მოხატულობა მიეკუთვნებოდა როკოკოს სტილის დაცემას. რუსული ასოებით დაბეჭდილი ადგილობრივი სომხური გაზეთების გაცოფება უხამსობამდეც კი მივიდა.

სომხების აეადმყოფური თავმოყვარეობა და პატივმოყვარეობა, ასევე მათი მიდრეკილება – მოხდინათ წარსულსა და აწმყოში თავიანთი სიდიადის რეკლამირება – აიხსნება და ნაწილობრივ იმით მართლდება, რომ მათ საუკუნეთა განმავლობაში მოიხვეჭეს ცუდი რეპუტაცია, რომლის თავიდან მოშორებაც სურდათ.

მიუკერძოებელი, პუმანური და მნეობრივი ტაციტუსი, რომელსაც

შეძლო ექო რომის მგრებიც კი, გერმანელები, სომხების შესახებ თავისი მე-2 წიგნის *Ab excessu Augusti* 53-ე პარაგრაფში ამბობს: „*Ambigua gens ea antiquitus hominum ingenii et situ terrarum*“, – ეს ოდითგან ორსახოვანი ხალხი როგორც ხასიათით, ასევე გეოგრაფიული მდგომარეობით; *saepius discords sunt, adversus Romanos odio et Parthum invidia*, ე.ი. განუწყვეტლივ იგლოჯება რომაელების სიძულვილით და პარტელთა მიმართ შურიით. მე-12 წიგნის 46-ე პარაგრაფში იგი მიუთითებს „სომეხთა საკმაოდ ცნობილ მუხანათობაზე“, *satis cognitam Areniorum perfidiam*.

„შენ ხარ ლაჩარი, შენ ხარ მონა, შენ ხარ სომეხი!“ – ამბობს პუშკინი მოხუცი მთიელის ბაგეებით. ქართველი ხალხი ამბობს: „მოვიდა სომეხი – მოიგანა სხვა მესხი“. ქართველი თავადაზნაურობის ჯერ სომეხი ეატრების, შემდეგ კი „აოჯაჩნიკების“ მიერ შევიწროების შესახებ შეიქმნა არაერთი ხალხური ანდაზა: „ბელაურები დაიხოცნენ, ეირებს დარჩათ მოელანი“, „გარეული მოვიდა, შინაური გააგლოო“ და ა.შ. ამიერკავკასიელი თათრები ამბობენ: „აუნთე საკუთარი ათი თითი, როგორც სანთელი, სომეხს გზის გასანათებლად და მაღლობასაც არ გეტყვისო“. რუსი ხალხი დიდი ხანია განწყობილია დაუძახოს სომეხებს დამამცირებელი სახელები, რომლებშიც გამოხატულია ხან გიჟი, ხან – დაცინვა. ნეკრასოვი, მოწინავე და პუშკინური პოეტი, ამბობს:

**Женуху с солидным чинном
Отказала, осердясь,
И с каким-то армянином
Обвенчалась, не спросясь.**

არანაკლებ პუშკინური ექმჩუენიკოვი („კომმა პრუტკინში“) მღერის ასე:

**На узкой кровати
Лежу я один,
В соседней палате
Кричит армянин.**

სიტყვა „кричить“ ფრიად გიჟურია: ისინი სწორედ მიღრეკილნი არიან **кричать** ყოველგვარი საბაბით: თუ არ შეუშვებენ მათ სხვის სახლში, ან გახსნიან მათ რამე ეშმაკობას, ან სასამართლოში

მისცემენ ქურდბაცაცას მათი გარემოდან – ისინი ყველაფერზე არა მარტო თვითონ ყვირიან, არამედ სულელ ან მოსყიდულ უცხოკომელებსაც აიძულებენ, იყვირონ.

ჩვენი მიუკერძოებელი ბელეგრისტიკაც აგრეთვე არაკეთილსასურველად ეკიდება მათ. ლესკოვს „სობორიანებში“ პყავს წარმოდგენილი, მაგალითად, შანგაუისტი ძლიერ განვითარებული მენჯით – თერმოსესოვი.

საფრანგეთსა და გერმანიაში, სადაც არსებობს სომხური რეეოლუციური წრეები და ბაქოელი ნავთობრეწველების ფულით წარმოებს გაძლიერებული აგიტაცია სომხების სასარგებლოდ, ხალხი, რომელიც ცოცხა მაინც იცნობს საკითხს, ამასთან მიუკერძოებელია, ხმას იმაღლებს ამ უკანასკნელთა წინააღმდეგ. სომხეთში, ქურთისგანსა და მესოპოტამიაში მოგზაური ფრანგი, გრაფი ლე შოლე, საქმის დიდი ცოდნით ხატავს ამ თურქული პროვინციების ცხოვრებას და სომეხი ხალხის მიმართ მუსლიმანების არაადამიანური მოპყრობით აღმწოთებული სომხებზე ამბობს: „და მიუხედავად მათ მიმართ უზარმაზარი თანაგრძნობისა, რომელსაც ჩემში აჩენდა მათი სილაგაკე და განჯება, მე ვერასოდეს მოეახერხე მათი შეყვარება, იმდენად ამაზრზენია მათი თაღლითობა, იმდენად სამარცხენოა მათი სიმდაბლე და აღმამწოთებელია მათი უნამუსობა“.

გერმანელი მოგზაური ალფრედ კიორტე თავის „ანაგოლიურ ესკიზებში“, რომელიც ეძღვნება ცნობილ გერმანელ მოლენაწეს თურქეთში, კოლმარ ჟონ ღერპოლეს, რა თქმა უნდა, რომეას არ მოყვებოდა, როცა წერდა: „თითქმის ყოველი, ვისაც მოუხდება ამ პროვინციებში ურთიერთობა ხალხის ბირთვთან, ისწავლის თურქების პატივისცემას და სიყვარულს, დაბლა დააყენებს ბერძნებს და შეიძულებს სომხებს... ყველგან მართლდება ანდაზა, რომ ბერძენი მოაგყუებს ორ ებრაელს, ხოლო სომეხი – ორ ბერძენს. უეჭველად შეიძლება ითქვას, რომ, თუკი თქვენ ანაგოლიაში საღმე მოგატყუებენ – ეს იმას ნიშნავს, რომ თქვენ საქმე გქონდათ სომხებთან“. იმავე ავტორს მოპყავს ესკი-მეხირეში მსხვილი მენარდის სიგყეები: „როცა მე ვუთანხმდები საქმეზე თურქს, წერილობითი შეთანხმება არ მჭირდება, რადგან სიგყეები საკმარისია. ბერძენთან ან სხვა ლევიანელთან მე ვღებ წერილობით ხელშეკრულებას, ვინაიდან ეს მათთან აუცილებელია და სასარგებლო; სომხებთან კი წერილობითაც კი არაერთარ საქმეს არ ვაწარმოებ, იმიტომ რომ მათი სიცრუისა და ინგრიგებისგან წერილობითი პირობაც კი ვერ დაგიცავს“.

ბუსგად რომ ვთქვათ, ინგელიგენგმა სომხებმა დიდი ხნის წინ

აღიარეს, რომ მათი გომის რეპუტაცია სათაქილოა. ამის გამო არც ისე დიდი ხნის წინ მათ სცადეს თავი გაეცნოთ ადამიანებისთვის, რომლებიც კაეკასიას არ იცნობდნენ, ქართველებად, ზოგჯერ კი მეტი პოეტურობისთვის „ჩერქეზებად“ ასალებდნენ თავს. აქამდე ისინიც და პუბლიცისტებიც, ყველა, ვინც მათ მიმართ თანაგრძნობით იყო განწყობილნი, სადაც კი შესაძლებელი იქნებოდა, სიგყვა „სომეხს“ ცელიდნენ სიგყვებით „ადგილობრივი მკვიდრი“, „კაეკასიელი“ და განსაკუთრებით „ქრისტიანი“. ეს ხაზგასმა „ქრისტიანობაზე“ ძალზე დამახასიათებელია, ვინაიდან სომხები წინააღმდეგი არ არიან იხირონ როგორც თავიანთი მეზობელი მუსლიმანების ხარჯზე, ასევე იმით, რომ სახელწოდება „ქრისტიანი“ ანიჭებს მათ პრივილეგიურ მდგომარეობას და მათთვის ძალიან ხელსაყრელია იმ შემთხვევაში, როცა ძალაუწებურად გინდა შეადარო ისინი ებრაელებს. ხოლო ებრაელთა თვისებები მათ იმდენი აქვთ, რომ მაშინაც კი, თუ მსოფლიოს ყველა მეცნიერი შეცდომით აღიარებდა მათ არიელებად, თავად ცხოვრება აღშფოთლებოდა ასეთი განსაზღვრის წინააღმდეგ...

როგორც უნდა არამუსტი იყოს სომხეთის ნაწერი ისტორია, მასში მაინც ბევრია დამახასიათებელი და ჭკუის სასწაელებელი როგორც თხრობის გონის დიდ უცერემონიოებაში, ასევე თავად ფაქტებში. კათოლიკოს იოანე VI-იდან დაწყებული („სომხეთის ისტორია სამყაროს დასაბამიდან 925 წლამდე“, სენ მარტენის მიერ თარგმნილი ფრანგულ ენაზე) უგვიანეს დრომდე – სომეხი ისტორიკოსები პრეტენზიას აცხადებენ ცნობების სიზუსტეზე, ისინი მიეკუთვნება სწორედ ზღაპრულ პერიოდს. სომხები წარმოიშვნენ თითქოს ნოესგან; მისი შვილთაშვილი და იაფეგის შვილიშვილი იყო მითიური პაიკი. სომეხი არქიეპიკოპოსის იოსების სიგყვით, რომელმაც თავისი წიგნი უძღვნა იმპერატორ პაულე I-ს – „სარწმუნო თხრობა სომხური გომის წინაპართა გენეოლოგიაზე გვაუწყებს ასე; ნოემ გააჩინა იაფეთი, იაფეთმა – გომერი, გომერმა – თირასი, თირასიმ – გორკომი, გორკომმა – პაიკი, რომელმაც ნებროთთან ერთად წამოიწყო ბაბილონის გოლოლი. ვინაიდან მას არ სურდა ელიარებინა ნებროთის უმაღლესი ხელისუფლება, ამიგომ დატოვა ეს წამოწყება და დაუბრუნდა თავის მიწას, რის გამოც ნებროთმა დაუწყო ომი, რომელშიც პაიკმა გაიმარჯვა და მოკლა ნებროთი. ამიგომ ხალხმა, რომელიც ემორჩილებოდა პაიკს, მიიჩნეოდა რა მას მამად და ხელმწიფედ, უწოდა თავის თავს მისი სახელისგან პაიკანელები“. შემდეგ მოდის მთელი რიგი ასევე სარწმუნო და დამტკიცებული

შუაქცები. შურცლები აჭრელებულია „დიადი“ სახელებით, რომლებიც უცნობია ყველა ისტორიისთვის, გარდა სომხურისა, ხანდახან კი ჩნდება ნაკლებად საეჭვო წარმომობის ძალიან გაბეზრებული სახის ფიგურები.

თუკი, გარდა სიგყვისა „მონარქმახი“, დაგეჰირდებოდა დაგეჰწერა სომხური ისტორიის შურცლებზე სიგყვა, რომელიც ზუსტად დაახასიათებდა დამაჯერებელ შუაქცებს, მაშინ ალბათ ვერ გავექცეოდით სიგყვას „ღალატი“. სომხეთის საეჭვო მბრძანებლები, ქვეყნის, რომლის საზღვრებიც მუდმივად იცვლებოდა, ყოველთვის დამოკიდებული იყვნენ ძლიერ მეზობელ მონარქიებზე და ყოველთვის, სისტემატურად ღალატობდნენ მათ. დიდგვაროვანი ადამიანები (ნახარარები) ღალატობდნენ მეფეებს, ხალხი – მათაც და სხვებსაც. ზნე-ჩვეულებათა სისასტიკე და ურთიერთობათა არასაიმედოობა ფენომენური იყო. საკმარისი იყო სპარსელებს, რომაელებს, არაბებს ეინზე დაენიშნათ სომხეთის მმართველად, რომ აუცილებლად ეს მმართველი მზადებას იწყებდა ამბოხებისთვის.

საკუთრივ სომხეთში, ე.ი. სომხეთის ზეგანგრაიმე დამოუკიდებელი სამეფო გაუქმდა საკმაოდ დიდი ხნის წინ, მე-5 საუკუნეში, როცა სომხეთი ამკარად გახდა სპარსეთის პროვინციად და შუაგობრივად, როგორც უახლოესი და ორგანიზებული ხელისუფლება სომეხ ხალხზე გამეფდა თეოკრატი კათოლიკოსის მეთაურობით. მას შემდეგ სომეხთა მესეჰური, ასე ვთქვათ, არანაკლებ თვალსაჩინოდ ეაჭრობენ ორ დახლზე: ყიდიან მამულს და ხალხს ხან სპარსელებზე, შემდეგ კი – საერთოდ მუსლიმანებზე, ხან – ბიზანტიაზე, ხოლო მალულად აწარმოებენ ბრძოლის საკუთარ ხაზს გომობრივი თვითმყოფადობისთვის.

სახელმწიფოებრიობის რაღაც აჩრდილი წარმოიშვა XI საუკუნის ბოლოს პატარა ქილიკიაში და საბოლოოდ გაიფანტა 1375 წელს.

7. გაღასვლა თეოკრატიასა და მონოფიზიტიზმზე

სომეხთა შორის ქრისტიანობის პირველი ხსენება (თავადი აბგარ ედესელი) მათი ებრაელებთან გომობრივი სიახლოვის გამო გეხედება ძალიან ადრე, ჩვ. წ-ალ-ის I საუკუნეში, მაგრამ ფორმალური, თუმცა, თავისი არსით, ფრიად საეჭვო ქრისტიანობის შემოღება განეკუთვნება 301 წელს: წმ. გრიგოლ განმანათლებელმა მოაქცია ქრისტიანულ რჯულზე მეფე თრდატი, რომელმაც მონათლა თავისი ქვეშეურდომები და ამის შემდეგ, მალე, უეცრად გარდაიცვალა: ეარაუდობენ, რომ იგი მოწამლეს ახალმა ქრისტიანებმა. სომხურ ენაზე მხოლოდ მე-5 საუკუნეში ჩნდება ბიბლია, რომელიც თარგმნა მესროპმა. ჰუმბარიტ ქრისტიანებს და ეკლესიის მეთაურებს სომხეთში მძიმე ცხოვრება უწევდათ; მაგალითად, კათოლიკოსი ნერსეს დიდი, სხვათა შორის, IV საუკუნის ბოლოს აწარმოებდა გააფთრებულ და იმთავითვე უღირს ბრძოლას მეფესთან არა ქრისტიანული იდეალების სახელით, არამედ თეოკრატიის დაარსების მიზნით და ზოგიერთი ცნობით, სიცოცხლე დაასრულა არაბუნებრივი სიკვდილით. მეფე გივრან II აიძულებდა სომხებს, თავყანი ეცათ იულიანე განდგომილის გამოსახულებისთვის.

განსაკუთრებით საინტერესოა სომხების მიერ მართლმადიდებლობისგან განდგომა. იგი გამომდინარეობდა თეოკრატიული სწრაფვისგან, მაგერიალური და პოლიტიკური შეხედულებებისგან, მზადდებოდა დიდხანს, მაგრამ გაუორმდა და იპოვა თავისთვის ღოგმაგური ჩაძიებანი მხოლოდ VI საუკუნეში, როცა სომხებმა სპარსეთის მეფის ხოსროს საამებლად საბოლოოდ უარყვეს ქალკედონის კრების ფორმულა და შეუერთდნენ მონოფიზიტებს. სპარსელებს ეს სჭირდებოდათ იმიტომ, რომ განხეთქილება შეეგანათ ქრისტიანულ სამყაროში და დაესუსტებინათ ბიზანტია. ასეთივე სწრაფვა გამოაელინეს არაბებმაც, რომელთაც ამისთვის აამოქმედეს მუქარაც და ფულიც, ანუ ის საშუალებები, რომელთა წინაშეც პაიკის შთამომავლები ყოველთვის უძლურნი იყვნენ. სომხები, ერთი მხრივ, სარწმუნოების ღალატის უასად დაადგნენ მონური დამოკიდებულების გზას უცხოელი მბრძანებლების წინაშე,

მეორე მხრივ კი, დაამკვიდრეს იაგაკეცემა სახელმწიფოს განსაკუთრებული გიპი, რომელიც უპასუხებდა მათ სემიგურ ინსტინქტებს, კერძოდ, თეოკრატიას, მასში კი პოლიტიკურ და მაგერიალურ ინგერესებს; განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს რელიგიურის საზიანოდ.

ღია სახელმწიფოებრიობის ასეთი ლიკეიდაცია, რომელიც საჭიროებდა სიმამაცესაც, ერთგულებასაც, ნებაყოფლობით, კეთილი მიზნით დისციპლინიების ცოდნასაც, ასევე მსხვერპლს მაგერიალური კეთილდღეობითა და სისხლით – ცხადია, არ გამოდგება რასის კეთილშობილებისთვის პაგენგად. მაგრამ საჭიროა ეალიაროთ, რომ საგარეო პირობები იყო ძალიან მძიმე და ღია ბრძოლა მეზობლებთან იქნებოდა მეგად უთანასწორო, ასე რომ, მონურ ბრძოლაზე გადასელა მოუხდათ უნებურად. მეორე მხრივ, თეოკრაგიაზე გადასელა იყო უეჭველად პრაქტიკულად ბრძნული აქტი, ეინაიდან სწორედ თეოკრაგიაშ შეინახა სომხური რასის თვითმყოფალობა და გამოაელინა ამ თვითმყოფალობის აღორძინების საოცარი უნარი იქ, სადაც ამ უკანასკნელმა, გეგონებოდათ, უკეე საუკუნოდ დაიძინა.

სომეხთა მთელ შემდგომ ისტორიას, რომელიც აღსაესეა დიდი და პაგარა უცხოელი მბრძანებლების წინაშე დამცირებით, გასდევს ძლიეს შესამჩნევი ნაკადი და არასოდეს დაიმრიგება სომეხი ხალხის და სახელმწიფოს აღორძინების იმელი.

რა თქმა უნდა, ამაზე ოცნებობს არ მთელი ხალხი, არამედ ერთეული პაგრიოტები, უპირატესად სასულიერო პირნი, გამდიდრებული ეატრები, ნახარარები ან მელიქები, რომლებიც წყალობისთვის მოხედნენ შაპებთან და სულთნებთან. ძალზე დამახასიათებელია, რომ ეს იმელი იზრდება სწორედ რუსეთის გერიგორიული ბრდის ეეალობაზე, მისი ძლეეამოსილი დროშის მიახლოებით წინა აზიასთან.

სომეხთა ურთიერთობა რუსულ მთავრობასთან საკმაოდ ჭრელია. პეგრე დიდს ღრმად ესმოდა რუსული ისტორიული მისიის მნიშვნელობა ახლო აღმოსაელეთში და, რა თქმა უნდა, არაფერი პქონდა საწინააღმდეგო, რომ ადამიანები, რომლებიც თავს მიიჩნეედნენ ქრისტიანებად, გაძლიერებულიყვნენ თავიანთი მუსლიმანი მბრძანებლების, მართლმადიდებლობის და რუსული სლაეიანური საქმის მტრების წინააღმდეგ. ამიგომ გემონახსენებ

აევანგიურისკს, იბრაელ ორიას, მეფემ გამოთქმის საშუალება მისცა, თუმცა მის ანკესს არ წამოეგო. დიდმა იმპერატორმა ბრძანა, სიტყვიერად განეცხადებინათ სომხებისთვის, რომ „ამჟამად დაკავებულია შვედეთის ომით“ და აევანგიურაში ჩათრევის საშუალება არ მისცა. იბრაელ ორიას თხოვნაზე კი, მიეცა მისთვის ამ ომში მონაწილეობის ნება რუს მეომრებთან ერთად, ხელმწიფემ უბრძანა ეპასუხათ, რომ „მას იქ არაფერი ესაქმებოდა“.

საინგერესოა, რომ XVIII საუკუნის მონარქთაგან ანა იოვანოვნა (ალბათ ეოლინსკისგან მიღებული ცნობების საფუძველზე, იგი ახლოს იცნობდა სომხებს) ამ უკანასკნელთ არ ენდობოდა, თუმცა ქრისტიანულ პოლიტიკას ეწეოდა, ვინაიდან მისი მხედართმთაერები ამარცხებდნენ მუსლიმანებს. ეკატერინე II კი, პირიქით, სომხების მიმართ მივიდა წყალობის უკიდურეს ზღვრამდე, რაც აიხსნება შესაძლოა მის კარზე გამეფებული მნე-ჩეეულებების გახრწნითა და დიდი ფუფუნებით. ეს ბუნებრივია, თუკი არსებობდნენ კარისკაცები, რომლებიც „ფეშქაშებს“ იღებდნენ სომეხი ეაჭრებისგან ძვირფასი საქონლის სახით. გარდა ამისა, „თაერიდის დიდებული თავადი“ უეჭველად იყო დიდი ჟანგაზიის ადამიანი და სომხეთის ზეგანზე ქრისტიანული სამეფოს აღორძინების ამრიართობა. იმპერატორ ეკატერინეს მეფობისას სომხებში გაჩნდა მრავალი თვალსაზრისით შესანიშნავი ადამიანი, დაუოკებელი ენერგიითა და დიდი პოლიტიკური წინდახედულობით, რაც სშირად აბეზარობამდე მიდიოდა. ეს იყო არქიეპისკოპოსი იოსები, წამოშობით ძველი, დიდი ხნის წინ კულტურის მიხედვით გაქართველებული სომხური გვარის წარმომადგენელი, რომელსაც პქონდა ქართველი მეფეებისგან მიღებული თავადის წოდება. მისი გვარი იყო არღუთაშვილი-მხარგრძელი, რაც ზუსტი თარგმანით ნიშნავს Аргутин-Плечистый, მაგრამ შემდეგ გადაკეთებული დიდი „ჟანგაზიით“ და რუსულ მეგყველებში შესულისახელით „Аргутинскі-Долгорукий“. რა თქმა უნდა, ამ გვარს რიურიკოვიჩ-დოლგორუკებთან საერთო არაფერი აქვს. ნახსენებმა არქიეპისკოპოსმა იოსებმა 1779 წელს ღონზე დააარსა ნახჭევანი, სომხური ქალაქი, რომელიც დასახლებული იყო ყირიმიდან და თურქეთიდან ლგოლვილებით, სულ 15000 კაცით. ლგოლვილებს მიეცათ კარგი შეღავათი:

ყირიმიდან მთელი ქონების გადაზიდვა ხაზინის ხარჯზე, 12000 ლესეგინა მიწა, რომელიც 10 წლის განმავლობაში ყველანაირი ბეგარისგან იყო განთავისუფლებული, თავისუფლება სადგომებისა და რეკრუტჩინისგან (სამხედრო ბეგარა); ყოველი მეოჯახისთვის განკუთვნილი იყო 30 ლესეგინა მიწა, ხე-ტყე და სამშენი მასალა უფასოდ ეძლეოდათ, ხოლო თესლი, პირუტყვი და ინვენტარი 10 წლის შემდეგ დაბრუნებით. ამ ყოველივე ჩამოთვლილზე არსებობს ბუსტი ცნობები კანონების სრულ კრებულში.

ქართველთა მეფის ერეკლე II-ის დროს იმავე არღუთინსკის ცოდვილობით, რომელიც ისწრაფოდა გაედვიძებინა სომხური თვითმეგნება, საქართველოში დაამკვიდრეს ეილაყ ყარაბაღელი მელიქები, რომელთაც პყავდათ თავიანთი დაქვემდებარებული გლეხები და დააარსეს სოფელი შულავერი. ორი მელიქმა, მეჯნუნმა და აბომ, იჩქარა თავიანთი ახალი მბრძანებლის დალაგა და ეახლნენ ჯაშუშ-გამცილებლად სპარსეთის შაჰს, ალა-შაჰმად-ხანს, რომელმაც 1795 წელს თბილისი დაანგრია. ამ უკანასკნელ უაქცს აღიარებს წარმომობით სომეხი, გენერალ-ლეიტენანტი ს.ო. ქიშმშიშევი. სანქტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი ა.ა. ცაგარელი საფუძვლიანად შენიშნავს, რომ XVIII საუკუნის ბოლოს არქიეპისკოპოსი იოსები დიდ ენერგიას ავლენდა „მარგო იმ მიმართულებით, რომელიც არ ეთანხმებოდა რუსული მმართველობის სახეებსა და გეგმებს!“ ამ დასკვნის დადასტურება შეიძლება ვიპოვოთ აკადემიკოს ნ.ფ. ღუბროვინთან, რომელიც ამბობდა, რომ 1796 წლის გაფხულში სომეხმა არქიეპისკოპოსმა გადაწყვიტა ჩარეულიყო დაპყრობილი ღერბენდის საბანოს საქმეებში და ხელიდან არ უშვებდა შემთხვევას, შარი მოელო მუსლიმანებისთვის, ცდილობდა დაემციოებინა ისინი სომეხების წინაშე – ერთი სიტყვით, ღერბენდში თავისი ყოფნის ყველაზე მოკლე ხნის განმავლობაში თავის წინააღმდეგ აიძუებდა მთელი მოსახლეობა. გრაფმა შუბოვმა გამოიძახა იოსები მთავარ ბანაკში, მაგრამ იქაც მოუხდა ზომების მიღება, რათა შეემღუდა არქიმწყემსის პოლიტიკანობა. შევიდა რა ურთიერთობაში ერზიამინის პაგრიარქთან, არავეისთვის უკითხავს ნებართვა, იოსებმა მასთან ერთად დაწერა „კოლექტიური წერილი სომეხებისთვის, რომლებიც ცხოვრობდნენ ყარაბაღსა და ამიერკავკასიის სხვა ადგილებში“. ამ მანიფესტში ნათქვამი იყო,

რომ რუსული ჯარების სპარსეთში შესვლის ძირითადი განზრახვა იყო „გაეთავისუფლებინა სომხები მუსლიმანთა უღლისგან და გაეხადა ისინი დამოუკიდებელი“. ამ წერილმა საყოველთაო მღელვარება გამოიწვია ამიერკავკასიის მთელ მოსახლეობაში; სომხები ოცნებობდნენ სომხეთის დიდი სამეფოს აღორძინებაზე.

ნახსენები არქიეპისკოპოსის თანამედროვე, პ.გ. ბუტკოვი, ადასტურებს იოსების დიდ პატივმოყვარობას, იგი თითქოს აპირებდა სომხეთის მეფედ გაეხადა თავისი ძმისშვილი და მოამზადა კიდეც სამეფო გეირგვინი. ჯერ კიდევ რუსეთში ყოფნის დროს არღუთინსკი-დოლგორუკი აპირებდა ერმიაძინის საპატრიარქო ტახტზე ასვლას, ამიტომაც შეუკეთა თავისთვის საკუთარი გრავერებული პორტრეტი საპატრიარქო სამოსელში.

სომხური ეკლესიის ძალიან საინტერესო პოლიტიკური ისტორიაა აღწერილი ბროშურაში „ერმიაძინის საპატრიარქო ტახტის ურთიერთობის დაწყება რუსულ მთავრობასთან“, რომელიც ეკუთვნოდა ზემონახსენებ ბ-ი ეზოვის კალამს. სომხების მიმართ მისი დამოკიდებულება შეუძლებელია იყოს კრიტიკული ან თუნდაც მიკერძოებელი, რადგან ისინი მას მიიჩნევდნენ თავიანთ ერთ-ერთ ხელმძღვანელად და აპოლოგეტად. XVIII საუკუნის ბოლოს, ერმიაძინის კათოლიკოსის საყოველთაო-სახალხო არჩევის პრინციპის მიუხედავად, ამ კათედრაზე ავიდა არქიეპისკოპოსი გუკასი (ლუკა), რომელიც აირჩია მხოლოდ ერმიაძინის სამღვდელოებამ. კონსტანტინოპოლის სომეხმა პატრიარქმა გაქარიამ ეს გააპროტესტა. გუკასი სწერდა მას დამატრულ წერილებს, ამ ხნის განმავლობაში კი კონსტანტინოპოლის სომხური თემი ბრუნავდა თურქეთის მთავრობისგან გამოეთხოვა გაქარიას გადაყენება. გუკასის მოუთმენლობა, რომელიც ბ-ნ ეზოეს ქებით ცამდე აპყავს, აიხსნება იმით, რომ საჭირო შეიქნა ერმიაძინის ტახტზე იზრაელის, ალვანის პატრიარქის (განჯისარაის მონასტრის ახლოს ქ. შუშა), არჩევის თავიდან ასარიდებლად. საუბარი იყო იმაზე, რომ ღარყმა მიეყენებინათ ალვანის განკერძოებული პატრიარქისთვის და დაემყარებინათ თეოკრატიული ერთმმართველობა. ამაში მოქმედი მოხელეების საქმეში ჩაუხედაობის ან მექრთამეობის გამო მას მხარი დაუჭირა თურქულმა და რუსულმა მთავრობამაც ამაღელვებელი ერთსულოვნებით, თუმცა მათი ინტერესები იყო

საპირისპირო. ჩვენი წარგზავნილი კონსტანტინოპოლში, გომარი, 1801 წელს თანაგრძნობით აგყობინებდა მთაერობას, რომ გუკასი ისწრაფოდა „აღედგინა თავისი ერი რუსეთის დახმარებით“. აღვანის პაგრიარქატი უცხოელი კათოლიკოსის საამებლად თავდაპირველად ძალზე შეაეწროვეს, შემდეგ კი, ყარაბაღის და განჯის მიერთების მერე რუსეთთან, შეუმჩნეველად გააუქმეს, მოახდინეს მისი ექსამოგირება. ჩანს, ჩვენი პოლიტიკოსები ნაკლებმორსმჭერეგელნი იყვნენ, ეიდრე თუნდაც თურქები, რომლებიც მიხედნენ, რომ საჭირო იყო თავიანთ საზღვრებში მხარი დაეჭირათ სიის და ახთამარის საპაგრიარქოების დამოუკიდებლობისთვის „სრულიად სომეხთა კათოლიკოსისგან“.

საქართველოს მიერთების მომენტში სომხური სამღვდელთა ისწრაფოდა ერეკენებინა, რომ სომეხები აქ რაღაც განსაკუთრებულ როლს ასრულებდნენ და მთავარი არსი სწორედ სომეხებში იყო. ეინაიდან სომეხების მონოფიზიგობა რუსი იერარქების მიერ იყო წარმოქმნილი, ხოლო რუსეთმა იხსნა და თავის წიაღში მიიღო საქართველო, როგორც ერთმორწმუნესამეფო, არქიეპისკოპოსმა იოსებმა იზრუნა გაეერცელებინა რაც შეიძლება სასურველი ცნობები სომეხთა გრიგორიანელობაზე. 1799 წელს სანქტ-პეტერბურგში გამოვიდა რუსეთში მცხოვრები სომეხი ხალხის არქიეპისკოპოსის, იოსების წიგნი „ქრისტიანული სარწმუნოების აღმსარებლობა სომხური ეკლესიის მიერ“. მე-14 გვერდზე ნათქვამია ქრისტეს შესახებ: „ერთ პირში, ერთ სახეში და შეერთებული ერთ ბუნებაში“; 50-ე გვერდზე იოსები ამბობს, რომ ბუნება აქ გოლია პირის ცნების. მაგრამ მაშინ რა საჭირო იყო ორისხედასხვა მნიშვნელობის ცნების მოყვანა? ამჟამად, რომ ეს კეთდებოდა სომეხთა მონოფიზიგობის დასაყარად. რა თქმა უნდა, იგი საგულდაგულოდ ღუმა კათოლიკოს იოანე IV ოგნიკელზე, ფილოსოფოსად წოდებულზე, რომელსაც გრიგორიანული ეკლესია მიაკუთვნებდა წმინდანებს. მუსლიმანი არაბების საამებლად და მათგან მიღებული ჯილდოს ფასად, ამ იერარქმა მოიწვია კრება, რომელზეც ანათემას გადასცა ქალკედონის კრება და წარმოთქვა შემდეგი გადაწყვეტილებები: „ვინც ამბობს, რომ ქრისტე იყო ადამიანი თავისი ბუნებით, და ქმნილება ხორციით ხრწნადი, რომელიც ექვემდებარება განჯვას და სიკედილს ადამიანური ბუნებით, იყოს შეჩვენებული; ვინც არ აღიარებს ქრისტეს ერთიან

უკედავ არსად, დაე შეაჩვენონ“.

ხელადენენ რა, რომ ეს სომხური ეკლესიის კომპრომეტირებას ახდენდა მართლმადიდებლების თვალში, XIII საუკუნეში სომეხი ისტორიკოსი კირაკოზი, ხოლო მოგვიანებით ნახსენები იოსები და კათალიკოსი ნერსესი ცდილობდნენ დაეფარათ სომეხთა მონოფიზიტობა.

ყველა ამ მაქინატიას საინტერესოდ ამხელს სასულიერო აკადემიის პროფესორი გროიცი „სომხური ეკლესიის სარწმუნოების გადმოცემაში“ 1877 წელს და ბ-ნი ანინსკი („სომხური ეკლესიის ისტორია“, კიშინიოვი, 1900 წელი).

არქიეპისკოპოსი იოსები, სხვათა შორის, გყუილად მფოთაედა ამ საკითხის გამო. იმ დროს ჩვენი ბიუროკრატია ნაკლებად მრუნაედა მართლმადიდებლობაზე და კიდეე უფრო ნაკლებად ესმოდა ეს. მას შემდეგ სომხური საქმე რუსულ ფარგლებში განუხრელად იმრდებოდა და დროდადრო დიდი ნახტომებით წინ მიიწეედა. თურქმენჩაის გრაქტატის მიხედვით, რუსეთის შემადგენლობაში შეეიდა ეჩმიადინი და კათალიკოსი დაგოვეს სრულიადსომეხთამსოფლიოსაეკლესიოპაგრიარქისუფლებებით. ქართული მართლმადიდებლური აეგოკეფალიური ეკლესია ჩვენ დროულად გაეაუქმეთ და მისი მიწები გადაეცა ხაზინას, ხოლო ამის გეერდით, რუსეთის ფარგლებში აღმოჩნდა თეოკრატული სახელმწიფო სახელმწიფოში, რომელიც ფაქტობრივად კონგროლს არ ექეემდებარებოდა და უზარმაზარი აეგორიგეტიპქონდათაეისი „პოლიტიკური სამწყსოს“ თვალში. პასკევიჩის დროს სპარსეთში გაგზავნეს პოლკოენიკი ლაზარევი სომეხთა მოსაწეეად, ისინი ამიერკავკასიაში დაახლოებით 40 000 სული გადმოვიდნენ. ეჩმიადინის პაგრიარქიე მონაწილეობდა ამ კომბინაციაში: მან უბრძანა სომეხ მღვდლებს გადმოსახლებულიყვნენ სპარსეთიდან, რათა მათ წამოყოლოდნენ თავიანთი სამრეელოები. ანდიანოპოლის ხელშეკრულებით, ჩვენ მივიღეთ 100 000 თურქ სომეხზე მეტი; მარგო ერზერუმელმა არქიეპისკოპოსმა კარაპეგმა 70 000-მდე სომეხი მოიყვანა. მას შემდეგ სომეხთა გადმოსახლება მუსლიმანური სახელმწიფოებიდან განუწყეეტლად მიმდინარეობდა: ხან ძლიეს შესამჩნევი ნაკადით, ხან, როგორც ბოლო რამდენიმე წლის განმავლობაში, ფართო, სწრაფი ნაკადით. ახლა, როცა მეტ-ნაკლებად ნათელია, რა შედეგებამდე

მიგვიყვანა კაეკასიელ ადმინისტრატორთა სწრაფებამ, მოეზიდათ რაც შეიძლება მეტი სომეხი, ურიგო არ იქნება გაეიხსენოთ მალოროსიული ანდაზა: „купишь собѣ бѣду, таѣ за свои гроши“.

რა თქმა უნდა, იოსებ არღუთინსკიც და კათოლიკოსი ნერსესიც, რომლებიც საქაგრიარქო გახვდნენ იმყოფებოდნენ 1843 წლიდან 1857 წლამდე, იყვნენ სომხური იდეის კოლოსები სხვა თავიანთ თანაგომელებთან შედარებით. სომხური თეალსაზრისით, ნერსესის შემოქმედებითი მოღვაწეობა მისი არქიეპისკოპოსად ყოფნის დროს თბილისსა და კიშინიოვში პირდაპირ უზარმაზარია.

8. ტომობრივი განაქრობულობა და ეკონომიკური მბრძანებლობა

სომხური მოსახლეობის მასა, ეგონებ, ფიქრობდა თურქეთსა და სპარსეთში აეგონომიების შესახებ, მაგრამ, როგორც კი გადავიდა უმძლავრესი რუსეთის ჟარგლებში, თანაც კავკასიაში, რომელიც მაშინ საკმაოდ რაციონალურად იმართებოდა, თავდაპირველად არ აპყეა უგუნურ ბოდვას. იგი ისევენებდა მძიმე განსაცდელისგან, მდიდრდებოდა და შეუმჩნეელად იმზადებდა ჯერ ეკონომიკურ ნიადაგს. თუმცა რომ აჯანყებულყო, მაგალითად, ერემოლოვის დროს არც ისე მოსახერხებელი იქნებოდა.

მისი უდიდებულესობის ბრძანებით გამოცემული „კავკასიაში რუსულ სამფლობელოთა მიმოხილვის“ (საბ. 1836) 197–199-ე გვერდებზე ნათქვამია: სომხები, მოსეს ხალხის მსგავსად, უნდა გაუანგლიყენენ მთელი დედამიწის ზურგზე, შეეგროვებიანთ სიმდიდრე, რასაც თავიანთი მბრძანებლების ულელქევშ ეერ აგროვებდნენ და ეერ გკებოდნენ საკუთარ მიწაზე. ეს გახდა სომხის უხასიათობის მიზეზი: ის გახდა კოსმოპოლიტი; მის სამშობლოდ იქცა ის ქვეყანა, რომელშიც იგი რაც შეიძლება მეტი სარგებლით და უსაფრთხოებით საკუთარ მარჯვე გონებას გამოიყენებდა მოგებისთვის. მაგრამ ამ თვალსაზრისითაც შესამჩნევია რაღაც სახით მისი სულის მფრთხალობა; საჭიროა ძალზე აშკარა, საკმაოდ დადებითი სარგებელი სომხის ბიძგისთვის რამე მნიშვნელოვანი საეაჭრო ბრუნვის განსახორციელებლად. თუმცა მაშინაც კი ხშირად შიში – დაკარგო უკვე შეძენილი – წარუმატებლობის მიზეზი ხდება წამოწყებულ საქმეში. ყოველივე ეს შეიძლება მომხდარიყო ნაწილობრივ იმ შევიწროებული მდგომარეობისგან, რომელშიც ისინი იყვნენ აზიური მმართველობის დროს, რადგან სიმდიდრე მოგჯერ სიცოცხლეს საფრთხეს უქმნიდა, ან, უკიდურეს შემთხვევაში, საჭირო იყო საგულდაგულოდ დაემაღათ შეძენილი. ეშმაკობა, ცბიერება – უმეცართა აუცილებელი თვისებებია და მით უმეტეს, ეაჭარ ხალხთა – დამახასიათებელი სომხებისთვის: მათთვის ყოველგვარი მოგყუება დასაშვებია ყიდეასა და გაყიდვაში, ყოველგვარი ზომა შესაძენად – კანონიერად. მათ ხელში ჩაიგდეს თბილისის და მთელი ამიერკავკასიის ეაჭრობა; ასრულებენ ყოველგვარი სახის დავალებებს, თითქმის ყველა იჯარა-შესყიდვა მათ ხელშია, იღებენ ყველა სანარდო სამუშაოს, ასრულებენ

საკომისარიატო და საპროვიანტო კომისიათა მოვალეობებს. ისინი არიან მთარგმნელები, მომხსენებლები, ფაქტორები; ერთი სიტყვით, სადაც არის შესაძლებლობა მიიღო მოგება, იქ აუცილებლად იმყოფება სომეხი. ანგარება – მათი ყოველგვარი ზრახვის და საქციელის პირველი მამოძრავებელია.

ეს დახასიათება დღესაც სწორია, გარდა კოსმოპოლიტობაზე მითითებისა. 30-იანი წლების შემდეგ ბევრმა წყალმა ჩაიარა და სომხური ტომობრივი განკერძოებულობა განვითარდა ძალიან სწრაფად სასულიერო და საერო პატრიოტების სწრაფი გამდიდრების და სიმდიდრის დაუბრკოლებელი მოხმარების შედეგად, აგრეთვე მთელ რიგ რუს მმართველებში შორსმჭერტეულობის უქონლობის გამო, მათ სომეხი მოთავეები ყოველთვის არწმუნებდნენ ყოველგვარი საშუალებით, ზოგჯერ კი, კაეკასიური გადმოცემების თანახმად, ნიეთიერი არგუმენტებითაც რუსეთის მიმართ თავიანთ ურყევ ერთგულებაში. ეს უკანასკნელი, სხვათა შორის, თითქოს მგკიცდებოდა ყოველი ომის დროს, როცა სომეხები მსახურობდნენ ჯაშუშებად თურქების და სპარსელების წინააღმდეგ; მგკიცებულება ნაკლებსაიმედო გახლდათ, ვინაიდან თვითონ ჯაშუშის ხელობაში არსებობს უნდობლობის საფუძველი მისი მაგარებლის მიმართ.

საკმაოდ დამახასიათებელია „მიმოხილვის“ ავტორის შენიშვნა სომეხთა სულის გაუხედაობაზე სამრეწველო სფეროშიც კი. თავადი ევრონეოვი თითქმის ძალით ახვევდა მათ ხელსაყრელ წამოწყებებს, რითაც სათავე დაუდო სომეხების უზარმაზარ ქონებას. მათ გამდიდრებაში პირველივე დღეებიდან დღემდე მამოძრავებელია პარაზიტული დასაბამი და არა შემოქმედებითი. გერმანულ ეკონომიკურ ლიტერატურაში ამას ეწოდება ჩონჯუნცურგენინ, არუ ხეირი, შემთხვევითი ან ხელოვნური, პირობათა განსაკუთრებული დამთხვევიდან მიღებული. ასეთ მომქაფავ გეჟნიკაში გაწაფისკენ, ადგილობრივ ხელისუფალთა და უცხო მოსახლეთა გაბმისკენ იყო მიმართული XIX საუკუნის პირველ ნახევარში სომეხი ბურჟუაზიის ყველა ძალა.

იმისთვის, რასაც „მიმოხილვის“ ავტორი ეწოდებს სომეხების „უხასიათობას“, უფრო ზუსტი იქნებოდა დაგვერქვია გარეგნობით ასიმილირების უნარი, ანუ უცხო სახელების, განსაცმლის და წეს-ჩვეულებების მიღება. საქართველოში სომეხთა დიდმა მასამ მიიღო გვარი დაბოლოებით „შვილი“, მუსლიმანურ პროვინციებში გაჩნდნენ უსუფ-ბეგები, ყარა-ბეგები, იბრაჟიმ-ხანები და ამის მსგავსი სომეხთა საუარი; რუსეთში გაჩნდა არა მარტო სახელები სომხური ძირით და

რუსული დაბოლოებით, არამედ კრასილნიკოვები, საპოჟნიკოვები, ლისიციწები, სერგეევები, პოპოვებიც კი. ასტრახანში იყო საშინელი სომეხი მევახშე რუსული გეარით, რომელსაც უწოდებდნენ „წითელ სარტყელს“. მისი შთამომავლები შეძერწნენ თავადაზნაურობაში და ისეთ წრეებში, სადაც ვერაჲინ წარმოიდგენდა...

ასიმილაცია, როგორც შემდგომ აღმოჩნდა, იყო ძალზე დაპირული და დროებითი. სომხობას განცალკევების ჯაფრი სჭირდა და ეს ჯაფრი იზრდებოდა, თავიდან შეუმჩნეველად, მაგრამ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში თეალსაჩინო, თავბრუდამხვევი სისწრაფით.

განცალკევების ილქას სომხებს კარნახობდნენ ინგლისელებიც, რომლებიც სულ თავიდან, ჩვენი კავკასიური ომის დაწყებიდან, ისწრაფოდნენ შეეგულიანებიანათ ყველა ადგილობრივი გომი რუსეთის წინააღმდეგ ასაჯანყებლად, პოლონელებიც, ორი, თუ ასე შეიძლება ითქვას, შემხაპუნებით, 30-იან და 60-იან წლებში, უფრო მოგვიანებით გერმანელები და ბოლოს თვითონ სომხები, რომლებიც მოდიოდნენ საზღვარგარეთიდან. ასეთ სომხებს შორის გამოირჩეოდა განსაკუთრებით „შხამიანი“ ორი ოჯახი: პირველს პქონდა კლერიკალურ-სეპარაგისტული მიმართულება, მეორეს კი – სეპარაგისტული, ბურჟუაზიულ-ლიბერალურ ნიადაგზე, ზოგჯერ რადიკალური ელფერით. რუსეთის ყოველი ომი მეზობელ აღმოსავლურ სახელმწიფოებთან, ერთი მხრივ, ზრდიდა სომეხთა რაოდენობას, ამასთან ისეთი ელემენტების მქონეთ, რომელთაც გამოიმუშავეს თავიანთ თავში ინსტინქტური მიდრეკილება ამბოხის მიმართ ქაოსურ აზიურ ღესაოგებში; მეორე მხრივ – ომი ჟრიად ამდიდრებდა მათ სამრეწველო კლასს. მიმწოდებლები, ჯაშუშები, მოროდირები ძალზე ითბობდნენ ხელს, ხოლო ჟასები ყველა აუცილებელ პროდუქტზე სწრაფად იზრდებოდა ომის საბაბით, შემდეგ კი რჩებოდა ამ არანორმალურ ღონეზე. ჯერ კიდევ პოგოდინი, რომელიც ეწვია ამიერკავკასიას თავად ბარიატინსკის დროს, აღნიშნავდა ცხოვრების საკმაო სიძვირეს, როგორც ჩანს, ხელოვნურს.

სამეფისნაცელომ აგრეთვე არანაკლებ შეუწყო ხელი სომხების ეკონომიკურ სიძლიერეს და გომობრივ განცალკევებას. ამჟამიდ უდავოდ დრომოჭმულ კავკასიის მმართველობის ჟორმას იმ ისტორიულ პერიოდში პქონდა თავისი გომიერულისა ფუძეელი, მაგრამ ამასთანავე ბნელი მხარეებიც. ასე, მაგალითად, მეფისნაცეალმა, თავადმა ეორონცოვმა, რომელმაც მიზნად დაისახა კავკასიელ ხალხთა „ევროპეიზაცია“, ისინი წაიყვანა მოთხოვნილებათა

ძლიერი გაზრდის გზით ფუფუნების და ხმაურიანი საზოგადოებისკენ განვითარებისკენ. ეკონომიკურად მოუმზადებელი ელემენტები ღატაკდებოდნენ, ხოლო მგაცეבלები, ე.ი. სომხური ბურჟუაზიის წარმომადგენლები, ძლიერ მდიდრდებოდნენ პაგიემოყვარე ღიდგეაროვანთა ძელებზე, რომლებიც მიფრინაუდნენ ახალ საცყუარათა ცეცხლზე. პირველივე მეფისნაცულის დროს წარმოიქმნა რალაც სამეფო კარის მსგაესი და თუმცა „კარისკაცები“ ძირითადად იყვნენ ღიდგეაროვანი ოჯახის წარმომადგენლები, მაგრამ მათი ფულადი დამოკიდებულება სომეხ მდიდრებზე განაპირობებდა იმას, რომ ეს უკანასკნელნი ფაქტობრივად გავლენიანი ადამიანები ხდებოდნენ, არა ყოველთვის მხარის უფროსობის ნებართვით.

სამხარეო განცალკეუების წინააღმდეგ შეიძლებოდა ბევრად ადრე ზომების მიღება რუსული ეკონომიკური ძალის გონიერული დანერგვით და რაც მთავარია, ამიერკავკასიის რუსეთთან უფრო მოკლე რკინიგზით შესაძლო შეერთებით. მაგრამ სწორედ ეს არ გააკეთეს, როგორც უკვე მქონდა შემთხვევა აღმენიშნა ეს წინა თაუებში. ამის ნაცულად გაიყვანეს ამიერკავკასიის რკინიგზა, ე.ი. მოხდა ერცელი მხარის ეკონომიკური სისხლის მიმოქცევის განცალკეუების ორგანიზება. ჩენში მიღებულია რკინიგზას ეუყუროთ როგორც პროგრესის და საერთოდ გამდიდრების ფაქტორს. ეს შეხედულება სრულიად არასწორია და შესაძლოა მოგონილია დაინგერესებული პირების მიერ, ხოლო ამას, არასათანადოდ გაგებულს, იმეორებენ სხვა მცხოვრებნიც. რკინიგზა არის იარაღი, რომელიც მთლიანად ემსახურება იმას, ვინც ეკონომიკურად ძლიერია სხეებზე, ასევე ძლიერსა და სუსტს შორის, ე.წ. შეთქმულთა ხროუასა და დაქსაქსულ მცხოვრებთა შორის უთანასწორო ბრძოლის კენძის გამამწეაუებელია და დამაჩქარებელი. ამიერკავკასიის გზა აღმოჩნდა უპირატესად ქვეყნის მთელი მოსახლეობის სწრაფი, მგაცეבלური ექსპლოატაციის იარაღი სომეხი ბურჟუაზიის მიერ, ისევე, როგორც ბანკები და მრავალი სხვა...

თავიანთი ეკონომიკური ზემოქმედების ერცელ რაიონს მბრძანებლები ასეთ პირობებში სიამოუნებით იღებენ მომავალ პოლიტიკურ გერიგორიად, მით უმეტეს, რომ წინა აზიის მთელი ისტორია მდიდარია ფაქტებით, რომლებიც აღსაუესა ასეთი „მეოცნებუობით“. ან როგორ არ უნდა ეოცნებათ ადამიანებს, რომლებიც სწრაფად გამდიდრდნენ ბნელი გზებით, ზემოქმედებითი შრომის გარეშე, თან ხედაუდნენ, რომ რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში მათთვის ყველაფერი იყო ნებადართული, ყველაფერი

ხახვივით შერჩათ! მექრთამეობის სისტემა ორგანიზებულია, ადგილობრივი და დედაქალაქის ბეჭდვითი სიგყვა მათ სამსახურშია, პეგერბურგი, ხელისუფლების პატიოსანი წარმომადგენლების სახით, საქმეში გარკვეული არაა ... რა თქმა უნდა, უცნაური იქნებოდა, არ ეოცნებათ!..

მუსლიმანები, დაპყრობილი ოლქების მცხოვრებნი, მწარეირონიით კითხულობენ: „სად არიან რუსები? მაინც ეისტეის დაგვიპყრეს? ყოველ შემთხვევაში, არა თავიანთთვის. ჩვენ ეხედავდით მამაც რუს ჯარისკაცებს, ახლა კი ეუყურებთ მხოლოდ სუსტ ან ანგარებიან რუს მოხელეებს, ხშირად არარუსული წარმომოებით. არც თქვენი ეაჭრები, არც თქვენი მხენელ-მთესეელები აქ არ ჩანან! ყველა სომეხი ჩვენი გუმინდელი მონაა. რალა გვეთქმის! ღირდა ომი, რომ ეს ცუდი ადამიანები გაგებაგონებინათ?!..“

კაკეასიელი სომხებისთვის გადამწყვეტი ეკონომიკური და შემდგომ პოლიტიკური მნიშვნელობა აქონდა ორ ფაქტს, რომლებმაც, ასე ეთქვათ, გაარღვია კამხალი, რამდენადმე მაინც რომ აკაეებდა მათ შეგვეით მოძრაობას. ეს იყო, ჯერ ერთი, 60-იანი წლების რეფორმების ხარეეებები, მეორეც, ნავთობმრეწეელობის განვითარება ბაქოს რაიონში.

პირეელმა ფაქტმა გამოიწვია თავდაზნაურობის გაღატაკება და მისი ავტორიტეტის დაცემა ამიერკავკასიაში, ბევრი ისეთი რუსის მომღეაეება, რომლებიც მტრულად განწყობილნი რუსული წყობის მიმართ გატაცებულნი იყენენ ახალი იდეებით – მურჟუაზიულ-ლიბერალურიდან დწყებული ანარქიის ჩათვლით. ასეთი ადამიანები ვერც რუსულ საქმეს შექმნიდნენ, ვერც ხელს შეუშლიდნენ არარუსულ განცალკეებას. სამართლებრივი წესრიგი, მართებული იქ, სადაც ძლიერაა განვითარებული მოსახლეობის ყველა ფენის და კატეგორიის მოქალაქეობრიობა და თვითმოქმედება, აღმამუოთებელ უგუნურებად იქცა ამიერკავკასიაში, რადგან ყველა და ყველაფერი ხელში ჩაუეარდა სომხებს, რომლებსაც ბურჟუაზიულ-სამართლებრივი წყობაში გამარჯეებისთვის აუცილებელი ხასიათის თვისეებები აქონდათ. გაღატარებული არ იქნება თუ ეიტყეით, რომ ეს თვისეებები განვითარებულია მათში სიმახინჯემდე. იატაკქეემა ორგანიზაციების მიმართ ისტორიული ჩეეულების ძალით, მათ იციან თითქმის შეუთანხმებლად წრეებში გაერთიანება, გამომუშაეებული აქეთ დისციპლინირების უნარი, შეუძლიათ გაფიცეების, პატარა ეკონომიკური და სხვა შეთქმულებების ორგანიზება ყველა სხვა მცხოვრების წინააღმდეგ. ამ უნარით ისინი ჯობიან ებრაელებს,

რომელთაც სამაგიეროდ დიდი შემოქმედებითი ჟანგაზია აქეთ, ვიდრე სომხებს.

ნათობმრეწველობის პიონერები მხარეში თავდაპირველად იყვნენ რუსები, მაგრამ მალე მათი კვალიც კი გაქრა, იმიტომ რომ მათარ შეეძლოთ გამდიდრების სომხური საშუალებების გამოყენება, არც კონკურენტების შეიწროების სომხური უნარი გააჩნდათ – სისხლის სამართლის დანაშაულებების მეშვეობით, გაფიცებით და ინტრიგებით სამუშაო ადგილების ყოველგვარ უწყებაში. რამდენიმე ათეული მილიონის ქონება თავბრუდამხვევი სისწრაფით წარმოიშობოდა. გუმინდელი მებელლე, მებარგული, ნაემსადგომის მკვირთაეი, წერილი ნოქარი ან მეგ-ნაილებად ცნობილი კონგრაბანდისგი, მიიღებდა რა „თაისი ხალხისგან“ ხაზინიდან მოპარულ სანაეთობე ერთი მგკაველ მიწას, რამდენიმე თვის შემდეგ შეეძლო ეყიდა ათეულობით მოსამსახურე პირი, რომლებიც იყვნენ ხელმოკლენი, იზოლირებულნი, ყოველმხრივ მოკლებულნი მნეობრივ და მაგერიალურ მხარდაჭერას. შეიქმნა სამინელი ბაკქანალია, რომელიც მზარდი ძალით ღელმდე გრძელდება.

იქაური რუსი მსახურეული კლასის ნაწილი დიდი ხანია დამოკიდებულია სომეხ მდიდრებზე. არ არსებობს მხარეში თითქმის არც ერთი დაწესებულება, საქმე და პროექტი, რომელიც აბსოლუტურ საიდუმლოდ დარჩებოდა სომხებისგან. ყველა ადგილობრივი გომის უმაღლესი წოდება თავიანთი წარმომადგენლების უმარმაზარი უმრავლესობის სახით თამასუქის ქამანდში მოქცეული დაწანწალებს და მნეობრივად, ასე ეთქვათ, მხარის ახალი მბრძანებლების ეგლის ძარის უკან, საგერფულზე ღვას. ბანკები, სახელმწიფოს ჩათელით, ემორჩილება მათ: სახელმწიფო ბანკის ადგილობრივი განყოფილების სააღრიცხეო კომიტეტში დიდ უმრავლესობას სომხები შეადგენენ და ამით ფართოდ სარგებლობენ. ურთიერთკრედიგის საზოგადოება, რომლის ძირითადი კაპიტალი შედგება წინანდელი მოხელეების შედარებით მცირე დანაზოგისგან, სისგემაგურად ემსახურება სოფლის და ქალაქის მეეახშეების დახმარებას, მგკიყე ბადეში რომ ხლართავენ მთელ ადგილობრივ მოსახლეობას. ახლა ყველა კაეკასიური ბეჭდვითი ორგანო მათ ძალაუფლებაშია ან სომხების გაელენის ქვეშ.

რამდენიმე რუსული გაზეთი, რომლებიც გამოცემულია სომხების მიერ და ამადლეუებლად სოლიდარულია ჩვენს ებრავლ ბეჭდვასთან, რათქმა უნდა, მხოლოდ რუსული ასოებითიბეჭდება და გამსკეალებულია რუსული შემოქმედებითი საწყისის მიმართ ზიზღით.

ცენზურა, რომელიც კანონით უნდა იყოს ობიექტური გომობრივ საკითხში, ხშირად ძალზე ამკარად კეთილგანწყობილია სომხების მიმართ!

იმისათვის, რომ ეს ნათქვამი არ იყოს უსაბუთო, მოვიყვან რამდენიმე მაგალითს. ბემოთ უკვე აღვნიშნე, რომ ერთ-ერთ უძველეს მართლმადიდებლურ სიწმინდებზე დაცინვით აღსაესე წერილი ცენზურამ გაუშვა, მე კი ნება არ დამრთეს, გაზეთ „კავკაზში“ მეპასუხა ამ სისაძაგლებზე, როგორც საჭირო იყო. მე შენახული მაქვს წერილის ამონაბეჭდი, რომელშიც რუსი ქალი მოუწოდებს თავის თბილისელ თანამემამულეებს მომჭირნეობისკენ, ბედმეტი ფუფუნებისა და საეჭვო კრედიტებისგან თავის შეკავებისკენ, ურჩეულა მათ გაფრთხილებოდნენ ქმრების, მამების და ძმების სამოხელეო ღირსებას და პატიოსნებას. წერილი აკრძალეს, იმიტომ რომ შეეძლო გაელიზიანებინა ადგილობრივი ბოზოლები, რომელთათვისაც ასეთი ქადაგების წარმატებულობა მიუღებელი იყო. ამგვარი წერილების აკრძალვის საბაბი იყო ეგრეთ წოდებული რასობრივი შეუწყნარებლობის დაუშვებლობა, თუმცა სომხების შესახებ იქ არც ერთი სიტყვა იყო ნათქვამი. ცენზურის რასობრივმა „შეწყნარებლობამ“ ხელი არ შეუშალა მას, ნება დაერთო ქუჩის ფურცელში დაებეჭდათ უხამსი პასკეილი მაჰმადიანობაზე. ვიღაც ადგილობრივმა დაქირაევებულმა კალმის აეაზაკმა დაწერა, რომ მაჰმადს ძალით უბიძგეს ჯოჯოხეთში. ეს გყუილ-უბრალოდ კი არ იყო დაწერილი, არამედ იმ მიზნით, რომ გამოეწვიათ უწესრიგობა. მოედნებსა და ბაზრებზე ამ ნომრის გამოსვლის დღეს სომხური ბრბოს წარმომადგენლებმა, რომლებიც მაშინვე იცოდნენ ეს, აჯაერებდნენ ამ წერილით ადგილობრივ მუსლიმანებს. ამ უკანასკნელთა გაღიზიანება იმ მომამდე მივიდა, რომ ადგილ-ადგილ ადამიანებმა ხანჯალზე იგაცეს ხელი: მხარის მეთაური გასული იყო და მუსლიმანური სამღვდლოების წარმომადგენლებმა განუცხადეს მის თანაშემწეს, რომ პასუხს არ აგებდნენ თავიანთი სამწყსოს სიმშვიდებზე.

მხოლოდ ამ უკანასკნელი გარემოების წყალობით დამართო ნება ცენზურამ, ძალიან მკეახე პასუხი გამეცა ნაძირალისთვის, რომელმაც უაზროდ ისროლა ბრბოში სხვა სარწმუნოების უხეში დაცინვა.

ამ ვითარების დასახასიათებლად დავამატებ, რომ წერილის ავტორი იყო სიღარიბისგან ღემორალიზებული ქართველი აზნაური, რომელმაც შეწყვიტა თავისი „ლიგერატურული“ კარიერა იმიით, რომ ჩასაფრებიდან მოკლა ადამიანი, რომელთანაც ღორი ვერ გაიყო.

სომეხი პლუტოკრატები აჭმევდნ ასეთ ადამიანებს და ვინაიდან მათ ინტელიგენციას წერა არ შეუძლია, ხშირად სარგებლობენ გამყიდველი უცხოგომელების, ასევე ადგილობრივი და დედაქალაქის რუსების მომსახურებით. აღნიშნულ გმირს რაღაც დიდხანს ასამართლებდნენ, ინსტანციებს შორის შუალედში მან დაწერა ამალელებელი წერილი „ს.-პეტერბურგის ეელმოსტში“, იგი გადაასახლეს, შემდეგ კი ვილაციის გულშემატკიერული შუამდგომლობით შეიწყალეს და ახლა გფილისის საზოგადოებას ზნეობრივ პრინციპებს ასწავლის.

მეშინია, გვერდზე არ დაგაეუხვიო და ჩავეარდე პირად მოგონებებში, მაგრამ თავს ეერ ვიკაეებ და მინდა მოგიტხროთ პაგარა ფაქტი, რომელიც მოწმობს ადგილობრივთა კულტურულ ღონეს, თუ ნებას დამრთაეთ, მწერლების, სომხური ეარცილიდან რომ იკეებებიან. ერთხელ, შობის წინ, ადგილობრივი ქალაქების მასწავლებელთა ჯგუფმა მოაწყო ნაძვის ხე ღარიბი ბავშვებისთვის და ბეჭდვითი სიგყვით მიმართა საზოგადოებას შეწირულობისთვის. თითქოს საჭირო იყო ამ სათნო, თავდადებული მშრომელი ქალების წამოწყების მხარდაჭერა, თუმცა ზემოაღნიშნული გმირი, ქარეასლის იმ ვაჭრების საამებლად, რომელთაც არ სურდათ შეწირულობა გაელოთ ამ საქმისთვის, გამოიედა მომაკეღინებული საწინააღმდეგო აზრით: „ღარიბთათვის ნაძვის ხის მოწყობას საფუძელად უდეეს კეთილი ქრისტიანული საქმე, მაგრამ ენერგია და ფული იხარჯება, მომიგევეთ უხეშობისთვის, სისულელებზე. რა საჭიროა ასეთი ხარჯვა: უკეთესი არ იქნებოდა გაგეყიდა ის და დაგვერიგებინა ღატაკთათვის. მაცხოვრის ეს სიგყვები ფრიად მართებულია ამ შემთხვევისთვის“.

სომხური მიმართულების გაბეთის ფელეგონისგმა ქრისტეს იუდას სიგყვები მიაწერა. ამის შემდეგ გამოთქმა „იუდას მორალი“ თბილისში ანდაზად იქცა.

სომხურ ბეჭდვით სიგყვაში რაღაც ენით აუწერელი ხდებოდა. მაგალითად, გაბეთი „არძაგაკანი“ სისტემატურად დასცინოდა ყოველივე რუსულს, რის შესახებაც ვიღებდი მხოლოდ არასრულ ცნობებს. კერძო მთარგმნელს თბილისში ოქროთიც ეერ იშოვიდი. ბოლოს და ბოლოს, შემთხვევით ეიპოვე ისეთი ადამიანი, რა თქმა უნდა, არასომეხი, რომელმაც მომაწოდა მისი უწმინდესობის, კათოლიკოს მერტიჩ I-ის ქადაგების ძალიან საჩოთირო თარგმანი და სომხური „პატრიოტიზმის“^{*} რაღაც-რაღაც კადნიერი აღიარებები.

^{*} აღნიშნულ ქადაგებაში, რომელიც მოთავსებულია 1897 წლის გაზეტ „არძაგანის“ №37-ში, კათოლიკოსი წინასიტყვაობის სახით აფრთხილებდა სამწყსოს

როგორც კი ეს ამბები დაებეჭდე, იღმეულა არა მარტო სომხური მიმართულების ბეჭდვითმა სიტყვამ, არამედ ცენზურამაც. რუსული ასოებით დაბეჭდილ გაზეთებში მიწოდებდნენ გრადიგტორეს – გამყიდველს, თითქოს მე ვილაყას ფიცა მივეცი, არასოდეს გადამეთარგმნა საჩოთირო ამბები, რომლებიც იბეჭდებოდა სომხურ გაზეთებში და მაშასადამე, თავს მიიჩნევდა *იაგაკევეშად*?! ცენზურა კი დაჟინებით მიუთითებდა ჩემს თარგმანში უზუსტობებზე და საერთოდ გაზეთ „არძაგანეს“ იყავდა.

შემდგომში თარგმანის სიზუსტე დაადასტურა კომპეტენტურმა პირმა, რომელსაც ოფიციალური ადგილი ეკავა; გაზეთი „არძაგანი“, რომლის კლერიკალურ-რევოლუციურმა მიმართულებამ შემდგომში უკიდურეს ზღვრებს მიადგინა, საბოლოოდ აიკრძალა ერთი წლის შემდეგ. ნახსენები მთარგმნელი კი სრულიად გაქრა ჩემი თვალსაწიერიდან... მას ემინოდა და არცთუ უსაფუძვლოდ, რომ გააგდებდნენ სამსახურიდან, თუმცა იგი რუსული მთავრობის დაწესებულებაში მსახურობდა...

აღბათ უცნაურია ასეთ ამბებზე საუბარიც კი, მაგრამ ამასთანვე, რასაც ვიგყვი, იმაში გადაჭარბებული არაფერია. მსხვილ თანამდებობრივ პირს კიდევ შეუძლია დაიცვას რუსული ინტერესები სომეხთა ხელყოფისგან, მაგრამ პაგარა მოხელისთვის საკმაოდ

სომეხი ხალხისთვის „გაზაფხულის“ დადგომაზე, თუმცაღა დაგვიანებით და იმ კეთილდღეობაზე, რასაც იგი მოუტანდა მათ: „აი მოგვადგა გაზაფხული, გამოცოცხლა ბუნება, მაგრამ ზანგარძლივი და მკაცრი ზამთრის შემდეგ ჩვენთვის სასურველი გაზაფხული ჯერ კიდევ არ დამდგარა“. არ ვიცი, ასე რატომ იგვიანებს იგი, მაგრამ, რაც უნდა მოხდეს, იგი, ბოლოს და ბოლოს, უნდა მოვიდეს. ღვთის იმედით, მას მოთმინებით დაველოდებით“.

რას გულისხმობდა „აირიკი“ „გაზაფხულში“, ჩანს ქადაგების დასკვნით სიტყვებში: „გქონდეთ რწმენა და ღვთის იმედი, თქვენი განთავისუფლების იმედი გქონდეთ, გიყვარდეთ ერთმანეთი, როგორც შეეფერება ჰუმანიტარული პრინციპები... აიღეთ ჩემგან მაგალითი. მე მთელი ცხოვრების განმავლობაში ბედის ყოველგვარი უკუღმართობა გამოვიარე და მივადგინე ღრმა სიბერეს მაინც რწმენით სავსემ და იმედინად. იმედს ნუ დაკარგავთ და იყავით მამაცნი! სამყაროში მარადიული არაფერია, ყველაფერი შედარებითია და დროებითი. ყოველთვის იმარჯვებს მარტოოდენ ჰუმანიტარულ და სამართლიანობა. და თუნდაც იმას, რაც თქვენთვის ათასჯერ მაინც მითქვამს, დღეს კიდევ გავიმეორებ: ყოველთვის, როცა ღმერთს ვევედრები, მე შევთხოვ, ჩემი არსებობა გაახანგრძლივოს მანამდე, სანამ არ მივესალმები ჩემი უბედური და მრავალტანჯული სომეხი ხალხის თავისუფლების მეწაბულ განთიადს“.

სამიშიაიყოს სომხური ინტრიგის არამარტოაქტიური მოწინააღმდეგე, არამედ უბრალოდ მკაცრად-პატიოსანი მოსამსახურე, რომელიც არ დაუშვებს სომეხი ბოზოლების მონაწილეობით უწესრიგობას და ბოროტმოქმედებას. ასეთ ადამიანს აუცილებლად ცილს დასწამებენ, ამოსერიან მის ფორმულარს, განდენიან ამა თუ იმ ხერხით, თუკი არ აქვს ძლიერი მხარდაჭერა; შეეცდებიან, გაელენა მოახდინონ მის ცოლსა ან შვილებზე, იყიდონ მისი თამასუქები, თუკი ისინი აქვს, არ მისცემენ კრედიტს, თუკი სჭირდება. თბილისში არსებობს მყვირალა ფუფუნებით გაწყობილი მოჩვენებით-კულტურული და შესაფერისი სახელის მქონე დაწესებულება, რომელიც სპეციალურად დაფუძნებულია რუსი მოხელეების ჩასაბმელად თავიანთი შესაძლებლობების მეშვეობით ცხოვრების ნირში, მოხელეთა ჭეშმარიტად წესიერი ცოლების გზიდან გადასახვევად და საერთოდ დროის გატარების სასიამოვნო საშუალებების საბაბით ადგილობრივი სამოგადოების გასაბრუებლად. ეს აღწერილი მაქვს ჩემს საგირაში თბილისურ მწემე: „ნორ-კაგაკი“ (ახალი ქალაქი). ამრის უხამსობა, ზნეობრივ საწყისთა აბუჩად აგდება, ფრანგობა, ღორმუცელობა და „კლუბნიჩკა“ – სომხური პოლიტიკის მოკაემირებია. ეს მთელი სისტემაა, თან რთული, დაკაემირებული რუსული სახელისთვის სამარცხენო მანგაჟთან.

მხარის მეპატრონეები სერიოზულ საკითხებში უკან არ იხევენ უკიდურესი მომების წინაშე. მაგალითად, პატიოსანი სასამართლო მოღვაწის, თბილისის სასამართლო პალატის წევრის, სკვბლიცკის სიკედილი ღლემდე გაურკვეველ (თუმცაღა „გარკვეული“) სამწუხარო გამოცანად ითვლება. იგი გარდაიცვალა მოულოდნელად, ჯერ კიდევ ძალებით აღსაესე, მნიშვნელოვანი საქმის წარმოების დროს. სამაგიეროდ დამყოლი ადამიანები „იფურჩქნებიან“; არსებობენ, მაგალითად, მსახურეული პირები თვალსაჩინო მდგომარეობით, რომელიც საშუალებას აძლევს მათ მსხვილი სომხური ქონების გაყოფა მოახდინონ სამედიაცორო სასამართლო წესით და ამაში „ნათობმრეწველების საჩუქრებს“ იღებენ.

პირდაპირ ბოროტმოქმედებებზე უკვე აღარ ვლაპარაკობ: მათი სახელი ლეგიონია. დაგაცებულია ათი ათასობით ღესეგინა სახაზინო მიწა, დაფარულია ასობით აღმაშფოთებელი დანაშაული, რომელთა შესახებაც ლაპარაკობს მთელი მხარე. ადამიანებმა, რომლებიც აშკარად იყვნენ დაკავებული კონგრახანდით, მიწების დაგაცებით, სიყალბეებით და სხვა დანაშაულებებით, შემდეგ დააგროვეს მილიონები და საკუთარი რეპუტაციის და ზნეობრივი

სიველურისთვის უმაღლეს წოდებებსა და ღირსებებს მიაღწიეს; ისინი უმეცრები და გარყვნილები აღმოჩნდნენ სასწაულო დაწესებულებების მფარველებად; ქურდები და მეთვალყურეობის ქვეშ მყოფები იქცნენ სომხური საეკლესიო სამზრუნველოების გაელენიან წევრებად, ბანკების მოთავეებად, საქველმოქმედო სამოგადოებების მეთაურებად.

იმავ, თუ რა სამინელ სურათს წარმოადგენდა და ღლემდე წარმოადგენს საქალაქო მეურნეობა, მაგალითად, თბილისის, ლაპარაკივ ბედმეგია. თუმცა სომხები იქ მხოლოდ მოსახლეობის 40%-ს შეადგენს, ღუმა მაინც მთლიანად მათ ხელშია. ქართველები, რუსები, მუსლიმანები მასში ვერ აღწევენ. არც რიგიანი ხიდურები, არც კარგი განათება, არც ასატანი წყალმომარაგება. მრავალი წლის განმავლობაში მტკერის მარცხენა ნაპირი, რომელიც დასახლებულია რუსებით, პერიოდულად წყალდიდობას განიცდის, ბავშვები იხოებიან, როგორც ბუბები, სახლები ღება. უფროსობა წერს, მოითხოვს, მიაწერს ეილაცას, საქმე კი წინ არ მიდის. სომეხი წინამძღოლები ღიად გრებახობენ, რომ რუსებს განდევნიან იმ ადგილებიდან. სიკყეას „რუსი“, როცა ის მღაბიოა, ისინი საკმაოდ ჩვეულებრივ ამაგებენ გერმინს „ძალი“; ინგელივგურ, მაგრამ არაგელენიან ადამიანებს არაფრად აგდებენ, ხოლო თავიანთ ღაქიებს ამყოფებენ ხან კომიკურ, ხან – სამარცხვინო როლში.

აი ფაქტი, რომელიც ურთიერთობის მთელ სურათს გვიხატავს. თბილისის საგუბერნიო ექიმმა, ბ-ნმა ქიქოძემ, ქართველმა, უმაღო და მიმაცმა ადგილობრივმა მოღვაწემ აღმოაჩინა, რომ ქალაქის სასაკლაოზე კი არ წეადნენ გრიქომონოზიან გატყავებულ და გამოშიგნულ ღორს, არამედ ეეგერინარი ექიმი, ისპანღარიანი, ყიღდა ღიდი ოდენობით. სიცოცხლის ფასად, ღაინგერესებულ პირთა მიერ გაშიმვლებული ხანჯლების მიუხედავად, ახალგაზრდა ექიმმა ღაიჭირა ნიეთიერი სამხილით ყასაბი-მყიღელი, აღმოაჩინა ქალაქის საწყობში ამკარად გრიქომონოზიანი ღორის ხორცი და შეადგინა ოქმი. გამოძიებამ ღაადგინა, რომ ეს სისტემა, რაღაც პერიოდი უკვე მოქმედებდა; გარდა უშუალო დამნაშავეისა, ამ საქმეში ირიბად გარეული იყვნენ სამკურნალო-სანიგარიული ინსპექტორის მოვალეობის შემსრულებელი და სასაკლაოს ბეღამხედველობაში ისპანღარიანის კოლეგები. ისპანღარიანმა თავი მოიკლა, ღუმელები აფორიაქდნენ დასხედასხეასაბაბით, მოჩვენებით-კეთილშობილური მომიზეებითა და ფორმალურობით ძალიან აჭიანურებდნენ (თითქმის წელიწადი!) საკითხის განხილვას ღუმადი. ამასობაში, კახეთის

ტყეებში, როგორც ადგილობრივ გაბეითებში წერდნენ, საცოდავი შეშის მჭრელები იხოებოდნენ უცნობი მგანჯეული აუადმყოფობისგან. ბოლოს და ბოლოს, გრიქენელოზის საკითხთან დაკავშირებით ძალიან დაგვიანებით შემდგარ ღუმის სხდომაზე გრიქონელოზიანი ღორის ხორცის ფარულად გაყიდვის გამო ამ დაავადების ამბავი დაისუა. ამ ამბავს მოჰყვა კამათი, მათი აზრით, თბილისს არაფერი ემუქრებოდა. ბოლოს, დამსახურებული გენერლის და ნაფიცი რწმუნებულის შეილმა, რუსმა ადამიანმა საუარო ღუმეში, ეინიგებ-ნმა ოპოჩინინმა თქვა, ეინაიდან მთავარმა დამნაშავემ თავი თვითონ დაისაჯა, ამიგომ საჭიროა საქმე დაეიწყებას მიეცეთო. საჩოთიროდ არ მიმაჩნია ამ ბატონის დასახელება, იმიგომ რომ თბილისში მაშინვე მკეეთრად გამოუხატე მის მიმართ აღმუთება ბეჭდვითი სიგყეის საშუალებით. სიგყეები, სხვათა შორის, არ შეელის იქ, სადაც „საჭიროა ძალაუფლების გამოყენება“!.. სანიგარიულ-საექიმო ინსპექტორის თანამდებობის შემსრულებელი ამ თანამდებობაზე დაამტკიცეს – და საქმე ასე დამთავრდა.

სომხური საკითხის სირთულე ისაა, რომ პარაზიტობის და პოლიტიკანობის ამოცანები ერთმანეთში მჭიდროდაა გადახლართული, ორგანულ კავშირშია... საქალაქო არჩევნების დროს ეს მედაენდება ძალზე თვალსაჩინოდ. ასეთი წესი ძალზე გაერყელდა ორი ძალიან „პატირიტი“ სომეხის დროს, ქალაქისთავებად მაგინოვის და განსაკუთრებით განსვენებული იმპალიოვის ყოფნისას, როცა სომხური პოლიტიკა ქალაქური ცხოვრების მთავარი მამოძრავებელი გახდა. ბევრ რუსსა და ქართველს ხელოვნურად ართმევდნენ შესაძლებლობას, მონაწილეობა მიეღოთ არჩევნებში, ნაწილობრივ დაბეგერის გადასახადის ნარჩენის გამო, ამასთან ზოგ შემთხვევაში ასეთ დაბრკოლებად ბოლო წუთს ხდებოდა გამგეობის მიერ უეცრად წარდგენილი გადასახადის ნარჩენი რამდენიმე კაპიკის ოდენობით. ნაწილობრივ კი იმიგომ, რომ არასომეხ ამომრჩეველს ბანკები ემუქრებოდა თამასუქების მიხედვით გადახდევინებას.

ამ უკანასკნელზე შეგვიძლია არცთუ უსაუბლოდ შევნიშნოთ – მაინც რა რჯით ადამიანებს თავი შარში გაიბან?! მაგრამ საქმე ისაა, რომ ამიერკავკასიაში ამ მხარის ყველა გერი გასაკეირი არაა გაებას. ბაზარი ამ შეთქმული ყაჩაღების ხელშია, საარსებო პროდუქტი ძალზე ძვირია, ხოლო კრედიტი, რომელიც იქნებოდა ნორმალური სხვა ადგილას, აქ ყოველთვის სახიფათოა. საერთოდ, როცა ეახსენებთ რუსი ადამიანების სათაქილო მდგომარეობას, მათ სისუსტეებსა და დამყოლობას ზოგ შემთხვევაში, საჭიროდ მიმაჩნია

შეენიშნო, რომ ცოდვებიც კი შეიძლება დანაშაულად ჩაეთვალოთ მათ მხოლოდ მცირე ხარისხით. დამნაშავენი არიან არა ცალკეული პირები, რომელთაც ჩვეულებრივ არ შეიძლება მოსთხოვო გმირობა და ზუსტად რომ ეთქვათ, არც მხარის ცალკეულ მეთაურებს, რომლებიც შეიძლება საუკეთესო ზრახვებით იყვნენ საესე, მაგრამ არ პქონდეთ სიბრძნე და ვერ პოულობდნენ პატიოსანი და ერთგული თანამშრომლებისსაკმაო კონგინგენგს. დამნაშავეა მხარის სისტორია, რომელმაც შექმნა განსაკუთრებული სისტემა, განსაკუთრებული ყოფითი წყობა, რომლის დროსაც რუსული ხელისუფლების უანგარო წარმომადგენელთა ყველაზე კარგი წამოწყებას კი მხოლოდ მცირე შედეგს იძლევა.

აქ ნამდვილი გორდიას კევანძია. აუცილებელია მრავალი გვინის, მთელი საპეციალური დაწესებულების მუშაობა, რომელიც გამოარკვევდა კავკასიაში საქმის ვითარების ჭეშმარიტ და არა მხოლოდ ფორმალურ-საანგარიშგებო მდგომარეობას და მის ისტორიულ მიზეზებს: ასეთი დაწესებულება არ უნდა ცდებოდეს ყოველდღიური ცხოვრების მძიმე საზრუნავზე, ისევე როგორც ადგილობრივი ხელისუფლება. ამ ჭრელ მხარეში ხომ ყაჩაღობებიცაა, მიწისძვრაც, სხვა სტიქიური უბედურებებიც და იმის აუცილებლობაც, ღედაქალაქის ნაკლებად პრინციპულ და ცუდად ინფორმირებულ „სფეროებში“ დაიცვა ცხოვრებით ნაკარნახები ესა თუ ის წამოწყება: დრო კი გადის, დრო ცოტაა და მოსვენება მცირეა შრომისთვის, რომელსაც თავისი სამეცნიერო მხარეები აქვს.

მარტივად რომ ეთქვათ, საჭიროა სენატორული რევიზია, ამასთან მნიშვნელოვანია, ასეთი სენატორი იყოს ჭეშმარიტად რუსი ადამიანი, თავისუფალი ძლიერი გაელენისგან, აგრეთვე ბურჟუაზიული სიყალბისა და ცრურწმენისგან; საჭიროა ღიდი პატიოსნება არა მარტო გულის, არამედ გონებისაც.

ღმერთმა ქნას, ეს უბედური მხარე ამას მოესწროს. ჯერჯერობით კი უნდა დაეაფასოთ ის, რომ ბოლო დროს რამდენადმე დაიკლო დატაცებათა ცინიზმმა და რამდენადმე მიწყნარდა მგზნებარება ადამიანთა, რომელნიც ბედადნენ წარმოეთქვათ სიგყვა „რუსი“ დამცინავი ღიმილით – მგზნებარება თავისი თავხედობით აუტანელი.

ადვილი წარმოსადგენია, როგორ უცერემონიოდ ეპყრობიან სომეხი პოლიტიკანები სხვა ხალხებს. რამდენიმე წლის წინ კახეთის ქალაქ სიღნაღში მართლმადიდებლები იორდანობას ღლესასწაულობდნენ. საპეციალურად მართლმადიდებლობის

დასაცინად სომეხმა „პიჯაჩნიკმა“ ინგელიგენტებმა დაიჭირავეს აუგანლად ჭყევიგინა ზურნა და ღოლი, აძერწენ მართლმადიდებლური იორდანის უახლოეს სამრეკლოზე და აგეხეს ისეთი წარმოუდგენელი ხმაური, რომ ღეთისმსახურების ხმა აღარ ისმოდა. ზურნა – ისეთი სკვირია, რომლის ხმა თითქმის ხუთ ეერსგზე ისმის. პოლიციამ ამ საყვარელ ადამიანებს თავის ნებაზე სკანდალის აგეხის ნება მისცა, რადგან მამრის უფროსი და მისი თანაშემწე სილნალში იმ დროს იყვნენ სომეხები. სკანდალისგები შემღვამ წესისამებრ გაასამართლეს და მიუსაჯეს რალაუ უბადრუკი სასჯელი, ისიყ არა თაუად მოთაუეებს, არამედ მათ მიერ დაჭირაუებულ მუსიკოსებს.

უახსენე რა სომხური ბურჟუაზიის პოლიტიკანობა, მე ეს სრულიად ობიექტურად გაუაკეთე და არ მსურდა მოვლენა გადაჭარბებით ამესახა, რომელიც შეიძლება სერიოზულად გაიზარდოს, მაგრამ შესაძლებელია დაეიდეს უფრო უმნიშვნელო ფორმამდე. ეს მომავლის საკითხია, რუსული თვითშეგნების საკითხი.

სომეხ ბობოლათა და მოჩენებით ინგელიგენტ ადამიანთა ნაწილის პოლიტიკური ოცნებები ჩამოყალიბდა მეტ-ნაკლებად გარკვეულ ფორმულებად, როგორც ჩანს, პოლონელთა 63 წლის ამბოხების შემდეგ, მერე კი მხარდაჭერა პოეა რუსეთში მთაურობის საწინააღმდეგო მოძრაობასა და საზღუარგარეთ რეოლუციონერთა პაგარა ჯგუფებში.

ამამი განსაკუთრებული როლი ითამაშა აწ განსენებულმა „მშაკის“ ყოფილმარედაქტორ-გამომცემელმა – არწრუნმა, რომელმაც კაეკასიელ ადგილობრივ მკეიდრთათვის გამოიგონა რალაუ ფორმულების სომხური ხელმძღვანელობის ქვეშეაერთიანების მიზნით, ამ ფორმულებს ახორციელებდნენ მეტ-ნაკლებად ეზოპეს ენაზე თვით რუსულ-სომხურ გამოცემებშიც კი: „გაერთიანდით საერთო მგრის წინააღმდეგ“, ანუ რუსეთის და „კაეკასია კაეკასიელებისთვის“. რუსი თვითუარმყოფელები, როგორც მიღებულია, მხარს უჭერდნენ ამას ძალზე უცერემონიოდ. თუმცა ქართველები მიხედნენ, რამიყ იყო საქმე და ნიჭიერმა პოეტმა-იუმორისტმა თაე. აკაკი წერეთელმა უპასუხა ამჟამად შეწყვეტილ გაბეთ „დროებაში“ არწრუნის მოწოდებას შემდეგი ლექსით, რომელიც ახლა ქვემოთ მომყავს ბ.პ. ლებელევის თარგმნით პირველად, ეინაიდან იგი არ შეიძლება გამოჩენილიყო „კაეკაბში“, თუმცა მის გვერდით სხეა გაბეთები ღიად ქადაგებდნენ „ქართულ-სომხურ სოლიდარობას“... საერთო მგრის წინააღმდეგ. აი ეს ლექსი:

Комар-хитрец сказал однажды мухе:

– «Сестрица, ведь тебе я друг!
Ты знаешь, всюду ходят слухи,
Что нас поймать затеял злой паук?!
Готова западня, готова паутина,
А мы все ссоримся с тобой!..
Давай, сестра, перед борьбой
Соединимся воедино,
Чтобы врагу навстречу полететь
Четою дружной, легкокрылой,
С двойною ловкостью и силой
Порвать губительную сеть!»
Лукавых речь всегда сладка для слуха –

И муха

Все лапки подала в восторг комару:
Отправились искать отважно паутину.
Комар на муху сель...Да, видно, не к добру!
Знать, пить он захотел в воинственном жару. –
И ну сестрицу жалить в спину!
Сестрица терпит; братец пьет да пьет:
Знать, кровопийствовать разбойнику не вновь!
И вот, почувствовав, что в теле мало крови
И сил нет двигаться вперед, –
Союзнику взмолилась муха: – «Больно!
Товарищ, ты кусаться брось,
Иль прочь ступай! Я мучалась довольно!
Не в моготу пришлось!»...
– «Безумная!» – комар жужжит сурово, –
«Ведь мы союзники! Тебе я первый друг!
Смотри, вдали уж виден злой паук
И паутина там готова!»
– «Ну хоть бы даже так», – сестра ему в ответ, –
«зато теперь грозит мне смерть такая ж!
Паук еще меня поймает или нет, –
А ты меня наверно доканаешь!»...

საქმის ასეთი ჯანსაღი გაგება, რა თქმა უნდა, კარგის ნიშანია, მაგრამ ცხოვრების პირობებმა შეიძლება შეიგანოს და შეაქვს კიდეც განხეთქილება ჯანსაღ გაგებასა და უაზრო, საბედისწერო საქციელთ შორის.

კავკასიაში ქართველი და ვალეებში ჩაეარდნილი ყარაბაღელი მუსლიმანები ზოგჯერ არაგულწრფელი ღიმილით ამბობენ, რომ საკმარისია რუსულმა მთაერობამ გაიყვანოს კავკასიიდან ჯარი და სომხებისგან ძელებიც არ დარჩება. უკვე ოცდაათი წელია, რაც ეს სიგჳეები ჭეშმარიტებიდან ძალზე შორსაა. ჯერ ერთი, სომხებმა არა მარტო ეკონომიკურად დაიმონეს ყველა სხვა, არამედ ნაწილობრივ ხელში ჩაიგდეს ზოგი განცალკეეებული ხალხის პოლიტიკური ტენდენციები; და ბოლოს, მათ უკვე კყავთ თავიანთი „არმია“ – ბრბო თურქეთიდან. კერძოდ, თბილისის ეთნოგრაფიული სურათი ბოლო რამდენიმე წლის განმავლობაში ძალზე შეიცვალა. ასე, მაგალითად, ახლა იქ ძნელია რაჭველი ქართველებიდან შეხედეთ მუშას (მებარგულს), ოდესღაც შავი მუშის ძალიან ცნობილ და სიმპათიურ გიჸს: ახლა ყველა რაღაც საოცრად ყაჩაღური სიფათის მქონეა თურქულ დოლბანდებსა და ყაბალახებში*. მდაბიო რუს და

* ქართული გაზეთი „ივერია“ 1897 წლის სექტემბერში ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ უწინ მთელი საქართველოდან მიედინებოდნენ თბილისსა და სხვა ქალაქებში შავი მუშები, რომლებმაც ვერ იპოვეს სამუშაო თავიანთ სოფლებში მცირემიწიანობის, კლიმატური და სხვა პირობების გამო. ახლა კი ერევნის გუბერნიის და განსაკუთრებით თურქეთიდან დევნილმა სომხებმა შეაიწროვეს ისინი. ეს მოხდა არა კონკურენციის ან რაიმე სხვა პოლიტიკურ-ეკონომიკური შეჯახების შედეგად, რადგან ხელფასი ამ წლების განმავლობაში არ შემცირებულა, როგორც ეს ბუნებრივი კონკურენციის პირობებში ხდება, არამედ. პირიქით, მნიშვნელოვნად გაიზარდა. მაგალითად, იმისათვის, რომ გადახერხონ კუბური საფენი არცთუ ისე მსხვილი შეშა სამი სომეხი „ამბალი“ 4 რუბლიდან 5,50 რუბლამდე ითხოვს, ამასთან სამუშაო სრულდება 4-5 საათში, თან ძალიან დაუდევრად.

იმავე გაზეთში იყო ცნობა, საიდანაც აშკარად ჩანდა, რომ ქალაქის შავ მუშა-მოსამსახურეთა რიცხვი 300-დან 400 კაცამდე და მათგან 93% სომეხია. ქუჩის მგველები და მომრწყელები, ავტალის წყალსადენის ყარაულები, 200 კაცამდე ადამიანი, სულ სომეხები არიან. რამდენიმე წლის წინ ამ თანამდებობათა უმრავლესობა ეკავათ რაჭველებს და აისორებს. ფხიზელ კარგ მუშაკებს, რომლებიც ამჟამად შეეცალეს ზარმაცმა და უხეშმა ლტოლვილებმა თურქეთიდან, მნიშვნელოვნად გაზარდილი ხელფასით. თბილისის სამუშაო ბაზრის ამ არანორმალური პირობების სავალალო შედეგის მკაფიო მაგალითად გამოდგება ფაქტი, რომელიც აღნიშნული იყო გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ იმავე

ქართულ მცხოვრებთა შევიწროება ქალაქის თვითმმართველობის
და პლუტოკრატ შეთქმულთა მიერ განუწყვეტლად ხდება.

1897 წელს.

12 დეკემბერს თიანეთის საფოსტო გზაზე, საბადურის ახლოს, მეეტლემ შენიშნა
ნახევრად შიშველი, დაქანცული ქვეითად მავალი, რომელიც აღმოჩნდა სოფელ
საყდრიონის მცხოვრები სიმონ სისაური. საწყალი მიიყვანეს საბადურის
დასახლებაში, სადაც გარდაიცვალა შიმშილისა და სიძაბუნისგან. გაირკვა, რომ
განსვენებულს ძალიან უპირდა და თბილისში გაემართა სამუშაოდ. რამდენიმე
ხანს იხეტიალა იქ და ვერ იპოვა ვერანაირი სამუშაო, სისაურმა ქალაქში
დახარჯა ბოლო გროშები და უკან, სოფელში, დაბრუნდა, რომლამდეც მიღწევა
არ ეწერა.

9. სიმართლე თურქული მხეცობის შესახებ

ძალიანმწვავემნიშვნელობაქონდამთელიამიერკაეკასიისთვის, კერძოდ კი, სომხობისთვის ბოლო რუსულ-თურქულ ომს და მის პოლიტიკურ შედეგს, რომელიც აისახა ბერლინის გრაქტაგის პარაგრაფში თურქ „ქრისტიანებთან“ დაკავშირებით. ეს უბრალოდ არ მომხდარა. ჯერ კიდევ ომამდე დიდი ხნით ადრე, გერმანია თავეის მშერას ააყრობდა ახლო აღმოსავლეთის, სადაც ახალგაზრდა ოფიცრად გეარიაანად მსახურობდა მოლკე. ბერლინის გრაქტაგის მუხლი თურქ ქრისტიანებზე გერმანიის პირველი ნაბიჯი იყო ბალდადის გზისკენ, მეორე მხრივ კი – გაღვიძებული ეულკანი, რომლის ამოფრქვევა ემუქრებოდა ეეროპის მშვიდობას, კერძოდ კი, რუსეთის საქმეს ახლო აღმოსავლეთში. აუცილებელია აღინიშნოს, რომ ბოლო ოცდაათი წელია, რაც გერმანია სისტემატურად მუშაობს სომხური სეპარატიზმის განვითარებაზე ამიერკაეკასიაში. ბევრი სომხური წრე თავმოყრილი იყო სწორედ გერმანიაში. თბილისს, ბერლინს, მიუნხენსა და ჩეენი ბალგის პანგერმანელებს შორის გაცხოველებულიურთიერთობაიყო, რომელშიცხარემონაწილეობას იღებდნენ ჟინელი დემაგოგებიც. გენერალური შტაბის გერმანელი ოფიცრები არქეოლოგთა, ნადირობის მოყვარულთა და გურისგთა სახით მნიშვნელოვან ჯგუფებად სტუმრობდნენ ამიერკაეკასიას. დამახასიათებელია აგრეთვე, რომ ინგელიგენტი სომხები, რომელთაც განათლება მიიღეს ყოფილ დერაგის უნივერსიტეტში, აელენენ სისტემატურად მტრობას რუსეთის მიმართ და კაეკასიაში მომუშავე გერმანელები განსაკუთრებით მფარელობენ სომხებს.

გემომოყვანილი პირობების გამო ბერლინის გრაქტაგის შემდეგ სომხებს გაუჩნდა უკვე რაღაც პოლიტიკური ოცნება აეგონომიაზე. მაგრამ არა პარაზიტული, არამედ რამდენადმე მტკიცე აეგონომიისთვის საჭიროა მეტ-ნაკლებად მთლიანი ტერიტორია. 1897 წელს საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს მიერ გამოქვეყნებული დოკუმენტებიდან როგორც ჩანს, თურქეთში მონაცემები ასეთი აეგონომიისთვის არ იყო და არც ყოფილა. მე-2 გვერდზე ნათქვამია: „სხედასხეა გომის განაწილების ღრმა შესწავლა საშუალებას იძლევა, დაეადასტუროთ, რომ თურქეთის იმპერიის არც ერთი ეილაეთში სომხები არ შეადგენენ მოსახლეობის უმრავლესობას“. ამას თვალსაჩინოდ ადასტურებენ ადგილებზე

მოპოვებული სტატისტიკური მონაცემებით გენერალური შტაბის კაეკასიელი ოფიცრები, გენერალი ზელიონი და პოლკოვნიკი კარცევი. ნახსენები წიგნის მე-12 გვერდზე ბ-ნ კამბონის, თურქეთის კარზე საფრანგეთის ელჩის, წერილში მინისტრ განოტოს მიმართ ნათქვამია, დამოუკიდებელ სომხეთზე ფიქრიც ზედმეტია და თუ რამე წარმოუდგენელი პირობების გამო ევროპა გადაწყვეტდა სომხეთის შექმნას, თითქმის შეუძლებელიც კი იქნებოდა მიგვეთითებინა ამ ახალი სახელმწიფოს საზღვრებიო.

იგივე ბ-ნი კამბონი პატაკში გვატყობინებს, რომ თურქეთში მიღის ინგლისის მიერ ხელოვნურად მომზადებული სომხური აჯანყების ძლიერი პროპაგანდა და როგორც ღირბეჭირში საფრანგეთის ვიცე-კონსულის 1894 წლის 5 ოქტომბრის მოხსენებიდან ჩანს, ნაწილობრივ ამ საქმეში გარეული აღმოჩნდა თბილისიც. აი რას წერს ეს ბ-ნი მერიე თავის უფროსს: „ამბობენ, რომ ეს მოძრაობა დიდი ხნით აღრე მოამზადა საზოგადოება „გნჩაკმა“, რომელიც ამჟამად იმართება თბილისიდან, აღრე კი იმართებოდა ლონდონიდან და ათენიდან. ინსურგენტები კი ემორჩილებიან ამ საზოგადოების ბრძანებებს“.

შეიძლება დავეუმატოთ, რომ სომეხი რევოლუციონერების მეორე ჯგუფი, სახელწოდებით „დროშაკ“, ანუ „დროშა“ კონცენტრირებულია ამავე სახელის მქონე გაზეთის ირგვლივ, ეს გაზეთი დღესაც არსებობს. იგი ჩვენს ფარგლებში არ გამოიყენა, მაგრამ „დროშაკისტები“ კაეკასიაში ცოტა როდი არიან.

საფრანგეთის ელჩის პატაკები გამსჭვალულია სომხების, როგორც ქრისტიანების, მიმართ ძალიან ღრმა სიმპათიით, აგრეთვე – სწრაფით სერიოზული რეფორმების განსახორციელებლად, რომელთაც გულწრფელად იზიარებს რუსული დიპლომატია, მათში ბ-ნი კამბონი ჩამოთვლის არაერთ მხეცურ მკელელობას, რომლებიც ჩადენილია სომხეთის რევოლუციური კომიტეტის წევრების და მათ მიერ დაქირავებულების ხელით, აღნიშნავს საკმაოდ დამახასიათებელ ფაქტს, რომელიც შემდგომში გარკვეულწილად შევამოწმე, რომ სომხების ძირითადი მასა არ თანაუგრძნობს რევოლუციას და მხოლოდ თურქი სომხების ერთეული მცირე ჯგუფები თანდათანობით ემორჩილება თავიანთი მეთაურების მუქარასა და გერორს, ნაწილობრივ კი საკუთარი ნების წინააღმდეგ ებმება ბრძოლაში. ბევრი თურქეთიდან ღეწილი სომეხი, რომლებთანაც მე ან ჩემს ნაცნობებს გვიხდებოდა საუბარი, გულწრფელად აღიარებდა, რომ გამოიქცა რუსეთში არა თურქებისგან, არამედ თავიანთივე გერორისკებისგან.

ნახსენებ წიგნში საუბარია სომხების მიერ გაჩაღებულ მასობრივ უწესრიგობებზე, ისინი ადგილ-ადგილ თავად ესხმოდნენ თურქებს და ქურთებს, რათა ხოცვა-ჟლეტა გამოეწვიათ. უწესრიგობების და აღმამუოთებელი მხეცობების დაწყებამდე კონსტანტინეპოლში, სადაც, როგორც ცნობილია, სომეხთა ბრბო შეიჭრა ღინამიგებით „ოტომანურ ბანკში“, სომხეთის რევოლუციური კომიტეტი პირდაპირ მიმართავს ბაგონ კამბონს შესაბამისი ნოტით, რომელშიც ნათქვამია, რომ სომეხებმა გადაწყვიტეს ჩაეგარებინათ „მშვიდობიანი ღემონსტრაცია“ და კომიტეტი პასუხს არ აგებს შედეგებზე, თუკი პოლიცია ჩაერევა. მომდევნო მანიფესტაციების დროს სომეხებმა პირველებმა დაიწყეს პოლიციელთა დახოცვა და ჟანდარმერიის ოფიცრებისაც კი. სწორედ ეს გახდა სომეხთა სამინელი ხოცვა-ჟლეტისთვის ბიძგი, რომლის გაფიქრებაზეც კი კაცს თმები ყალყზე დაუღება. აღნიშნული წიგნიდან ჩანს, რომ სომხური ხოცვა-ჟლეტისთვის საბაბი მნიშვნელოვანწილად მისცეს თავად რევოლუციონერებმა თავიანთი გამომწვევი მოქმედებებით, რაც შეგნებულად იყო მიმართული იმისკენ, რომ ინგლისის ელჩს და კონსულებს მთელი ძალით გაეებრათ და გაერთულებინათ ყოველივე ეს, ხოლო რუსეთის და საფრანგეთის ელჩები, თავიანთი სიმპათიის მიუხედავად ინტრიგანი და გასაგანებული მუსლიმანების უდანამაულო მსხვერპლთა მიმართ, აელენდნენ დიდ პოლიტიკურ გაქცს.

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია დაუეიწყარი თავადის, ლობანოე-როსტოესკის, ჩენი საგარეო საქმეთა მინისტრის გენიალური შორსმჭერეგელობა და რკინისებური ნებისყოფა, მან არ დაუშვა რუსეთის ჩაბმა ამ უაბრო ომში. ამ აღამიანმა, სხეათა შორის, პირველმა შეარყია, მაგრამ, სამწუხაროდ, ძირიანად ეერ ამოგლოჯა ჩენიდიპლომატიისდაუსაბუთებელიმეხედულუებასომეხებზე, როგორც მეგობრულ და ჩენთეისსასარგებლოელემენგმემზობელსპარსეთსა და განსაკუთრებით თურქეთში. მას ესმოდა, რომ დრო დადგა რუსულ-თურქული ურთიერთობება შესულიყო ახალ ფაზაში, კერძოდ, ჩენ უნდა დაგვეცვა თურქეთი უცხოური ექსპლოატაციისა და გარეშეთა ჩარევისგან, ხოლო ამის შემდეგ მშვიდობიანი გზით მიგველწია ქრისტიანთა ხეღრის გაუმჯობესებისთვის აღმოსაელეთში და რაც მთაეარია, განგვემტკიცებინა საკუთარი მღგომარეობა ყურეებზე. სხეა მოსამრების მომხრეები ეკეკლუცებოდნენ თურქეთში სომეხებს, ილდიოზ-კიოსკში მხარს უჭერდნენ ჩენ და სლავიანთა წინააღმდეგ გაბოროტებას, ამასთანავე არაპირდაპირ ეხმარებოდნენ სომხური

გომის პეგემონიას კაეკასიაში.

მაგრამ დაეუბრუნდეთ სომხების უწესრიგობებსა და ხოცვა-ჟლეტას თურქეთში. ოგომანთა პორტა უღირსად იქცეოდა: მთაერობა ამკარად კეთილგანწყობილი იყო ხოცვა-ჟლეტის მონაწილეების – მუსლიმანების – მიმართ, ნაწილობრივ იზიარებდა მათ გაღიზიანებას, ნაწილობრივ კი, როგორც შემდგომში აღმოჩნდა, თურქული თვალსაზრისით რაციონალური ნივთიერებათა ცვლის გეგმის შექმნით, ანუ რაც შეიძლება ღიდი, ერთიანი მუსლიმანური მოსახლეობის თავმოყრით წინა აზიაში და სომხების მოსაპოვით ან განდევნით რუსეთში, ესოდენ რომ დააეადღენ მწვავე პოლიტიკური სენით. ეს გეგმა (ღიდი ხნის წინ შეწყვეტილი, ხოცვა-ჟლეტის გარდა) ახლა ხორციელდება საოცარი ფენომენური წარმატებით.

ყოველი მოვლენა, განსაკუთრებით ის, ისტორიის მონაპოვარი რომ გახდა, საჭიროებს ზუსტ განსაზღვრას. უდავოა, რომ თურქული მხეცობა იყო საშინელი თავისი არსითაც და ზომითაც. მაგრამ უჭველია ისიც, რომ ინგლისურ-სომხური ბეჭდვითი სიგყვა, სხვადასხვა დილონის სახით და ყველა ქვეყნის კოსმოპოლიტური ბეჭდვის დახმარებით ძალიან აზეიადებდა ამ მძიმე სახალხო უბედურების ზომებს, უმატებდა რა ნულს ნამდვილი მსხვერპლის ათეულებს და ასეულებს.

ამიერკაეკასიაში რუსებიც და სომხებიც ერთნაირად იყვნენ შეძრწუნებულნი და აღშფოთებულნი, ესოდათ რა ათასობით ადამიანის სასიკვდილო კენესის გამოძახილი. უჭველია, აგრეთვე ის, რომ სიგყვა „მუსლიმანური რელიგიური ჟანაგიმში“ გაისმოდა ძალზე ხელალებით. ბერძნებიც, კათოლიკეებიც და თვით სომეხი კათოლიკეებიც მნიშვნელოვნად ნაკლებად დაზარალდნენ, ეიდრე გრიგორიანელები. ჟრანგი კონსული 1896 წლის 25 იანუარს უპაგაკებდა შემდეგ ღირსშესანიშნავე ჟაქტს გრაპიზონის ეილაეთში ხოცვა-ჟლეტის შესახებ: „სანამ ხოცვა-ჟლეტას დაიწყებდნენ სოფელ გიუმში-ხანეში, მუსლიმანები შეიკრიბნენ მოედანზე. გამოაცალკევეს სომხები სხვა ქრისტიანებისგან და გაიყვანეს ეს უკანასკნელნი გვერდზე, რათა არ არეოდათ ისინი აღრე მონიშნულ მსხვერპლთან“. ამკარა იყო, რომ თურქი ჟანაგიკოსები ებრძოდნენ სომხურ-გრიგორიანულ და რეეოლუციურ სომხურ ორგანიზაციას, რომელიც სახელმწიფოს სიმშვიდეს და შესაძლოა მთლიანობასაც კი ემუქრებოდა. ყველასთვის, ვინც ნამყოფია მცირე აზიაში ან იცის იქაური სოციალურ-ეკონომიკური პირობები, სრულიად ნათელია, რომ იქიყო უწესრიგობების ისეთივე ეკონომიკურ-ყოფითი ჟაქტორი,

როგორსაც ეხედებით ევროპული ბინადრობის ზოლში; მაგრამ, საუბედუროდ, თურქებმა და განსაკუთრებით ქურთებმა არ იციან თავშეკაეობა, როცა გამძვინვარებიან; რაც მთავარია, უმძიმესი ბრალდება მათ წინააღმდეგ ისაა, რომ ისინი მივიღწენისეთ მასობრივ ხოცვა-ჟლეტამდე, რომლის დროსაც არ არჩევდნენ სქესსა და ასაკს, არც რეეოლუციური ბანდების გაჟლეტით შემოფარგულან.

იმ ადამიანთა ხილვა, რომლებიც ნამდვილად დაზარალებდნენ ამ რბევის შედეგად და თავშესაფარი პოუეს რუსეთის დროშის ქვეშ, თავისთავად რაღაც სულის შემძერელი იყო. განსაკუთრებით გრაგიკული კი ის იყო, რომ ძირითადად თავად მდიდარმა სომხებმა, სასულიერო პირებმა და სხვა პოლიტიკანებმა გაწირეს დასაღუპი და შესაბლად თავიანთი ხალხის უმცროს ძმათა ნაწილი.

მოვიყვან მცირე პოეტურ სურათს, რომელიც ჩემ მიერაა გადაღებული ნატურადან.

Ш у ш а н и к а

Картинно прислонясь к узорной двери храма,
С утра до вечера, покорно иль упрямо,
Армянка-нищая проводит много дней;
Сидит, недвижимая, как будто изваянье,
Кивая изредка кладущим подаянье
В тарелку медную, лежащую пред ней.

Бедна, оборвана. Полузакрыты веки;
Под ними – взора нет; для нищенки навеки
Все в тьму погружено, погас небесный свет...
Лицо не горестно: по нем порою зыбко
Скользит болезненно-блаженная улыбка...

Улыбка? Почему?! Она дала ответ:

-- Зовутъ меня, ага, счастливой Шушанкой.
«Из Вана родом я. К нам для расправы дикой
Нагрянули враги, нещадней, чем гроза!
Насилье, трупы, кровь!.. Живые разбежались...
Я в церкви спряталась... Нашли и надругались
Два курда надо мной, и выжгли мне глаза»...

«Какая злая боль!.. Но легко жить мне стало:
Кого-то мучили, кого, – я не видала!
И что-то рушилось!.. Смятенье, крики, стон...
Затишье... Снова шум, и выстрелы, и топор!..
Потом... слышался мне торопливый шепот...
Зовут меня!.. Идем... и путь – как страшный сон!»

«Тут – мне велят ползти, там – мчатся, что есть мочи!..
Вот – резкий ветер гор... иль просто холод ночи?
Вот... на веревке я: должно быть, крутизна?
Иль хищники меня схватили вновь, быть может?
Нет, мирны голоса!.. Но голод, голод гложет!..
Нет сил! Я падаю... Что это?... Тишина?»..

«Где спутники мои? Где я, и что со мною?!
Вдруг.. снова голоса! Какою то волною
Я снова поднята!.. Крик слышен впереди,
На языке чужом... Везут меня куда-то:
Я слышу скрип арбы, и мерный шаг солдата,
И как-то мне легко, тревоги нет в груди»...

«Потом... не помню, что!.. Болела, верно, где-то...
И вот, теперь сажу, накормлена, одета...
Я знаю: это храм! – И хорошо мне тут:
Я возле Господа, близ милости великой!..
Я назвала себя «счастливой Шушаникой»:
Ведь на моем пути одни цветы цветут!»

«Недолго видела я близких истязанья,
А здесь зато навек ни злобы, ни страданья,
Ни жадности людской мне видеть не дано!
Шаги...звучат шаги... порой звучит монета...
Я брата-ближнего благодарю за это,
А Господа... за то, что все кругом темно!»..

10. ეკლესიის პოლიტიკური როლი და სომხური

პროგრამა

ღვთის გაძარმა იმედი არ გაუცრუა მრავალგანჯულ გლახას, მაგრამ, ცხადია, სწორედ სომხური საეკლესიო ორგანიზაციის ნაკლოვანებებს და საბელისწერო, ეერაფრით გამართლებულ შეცდომებს, მეტი რომ არ ეთქვათ, სომხურ საეკლესიო-თეოკრატიულ პოლიტიკაში პქონდა და დღემდე აქვს ძალზე დამლუპველი შედეგი არა მარტო რუსული სახალხო-სახელმწიფოებრივი საქმისთვის, არამედ თვით სომეხი ხალხისთვისაც.

არ შეიძლება არ აღენიშნოთ, რომ თურქეთში სომხური მანიფესტაციების და უწესრიგობების აღმავლობა და რუსეთის შარგლებში სომეხი გომის საყოველთაო ნერვიულობა დაემთხვა ერმიადინის საპაგრიარქო გახგვე მისი უწმინდესობის, კათოლიკოს მერგირ I-ის ასელას. მხცოვანი იერარქი სანამ რუსეთში ჩაეილოდა, თურქეთში იყო პოლიტიკურ მოღვაწედ, გახლდათ გულმხურეალე სომეხი პაგრიოტი, რის გამოც თურქული მთაერობა დენიდა მას.

სრულიადე არაა გასაკეირი, რომ მრავალწლიანი მოღვაწეობის შემდეგ, სიბერის ჟამს, პაგრიარქმა თავისი შეხელულებები, სწრაფეა და ინსტინქტური გრძნობები გადაიგანა თავის ახალ სამშობლოში.

პაგრიარქის არჩევის დროს სომხური ბურჟუაზიის და მორეენებით-ინტელიგენტური კლასის ნაწილი, გაერთიანებული გაბეთ „მშაქის“ მიერ, რომელიც შექმნა ცნობილმა არწრუნმა, იღგა მერგირის მოწინააღმდეგეთა რიგებში ბურჟუაზიულ-ლიბერალური და შესაძლოა ლიბერალურ-ათეისტური შეხელულებების სახელითაც. ახლაც ბეერ მსხვილ ვაჭარს, ბანკირს, ნაეთობმრეწელს გიბლს გერის კლერიკალიზმი ეეროპული კაფემანგანების და სმოკინგების გაცნობის შემდეგ და თავიანთ სულიერ ხელმძღვანელს არასათანადო პაგივით ეპყრობიან, მიდიან რა მასთან ერთად გომობრივი განცალკეეების საერთო მიზნისკენ, სჟერათ, რომ საქმე წაეილოდა სწრაფად ეგრეთ წოდებული სოციალურ-ეკონომიკური ევოლუციის დახმარებით.

საბოლოო ჯამში, უთანხმოება უფრო აკადემიურია, ვიდრე ღრმად ცხოვრებისეული, ეინაიდან ორივე პარტია ერთმანეთის შეეწყო და ეწყობა ყოველთვის, მაშინაც კი, როცა პაგარა შემთხვევა საბაბს აძლევთ, „გაერთიანდნენ საერთო მგრის წინააღმდეგ“.

ერმიადინის სომხურ ეკლესიაში მართვას რულიადერთპიროვნული არაა, რადგან, კანონით, სინოდის სათავეში კათოლიკოსი დგას, რომლის პროკურორი ინიშნება რუსული მთაერობის მიერ. ერმიადინის

სასულიერო აკადემია დიდი ხანია უნდა ხელმძღვანელობდეს კანონიერი წესდებით, ვინაიდან მისი შემცველი დროებითი წესების ვადა დიდი ხნის წინ ამოიწურა^{*}. დასასრულ, რუსული ხელისუფლების კომპეტენცია პოლიტიკური ან ზოგადი სისხლის სამართლის საქმეებში, რა თქმა უნდა, ვრცელდება ექშიაძინზეც. ამასობაში, მთავრობის კანონიერი მოთხოვნები ყოველთვის როდი სრულდება და ხშირად უპასუხოდაც კი რჩება, ან არასათანადო პასუხს სცემენ. ახალწვეულთა და სასამართლო საქმეების მონაწილეთა შიში, სენატის ბრძანებით, უნდა სრულდებოდეს რუსულ ენაზე, ხოლო პოლიტიკანი სამღვდლოება მღვდლებს უკრძალავს, დაემორჩილონ ამას. რამდენიმე წლის წინ კათოლიკოსი გელეგრამით ემუქრებოდა კაეკასიის ხელმძღვანელს, რომ დახურავს სინოდს, თუკი არ მოამორებენ მისი უწმინდესობისთვის არასასურველ სინოდის სამთავრობო ჩინოვნიკს. პასუხის მოლოდინში სინოდი დახურეს, ხოლო უკანონო მოთხოვნის დათმობის შემდეგ იგი გახსნა ახალმა კონდაკმა.

„კონდაკები“ საერთოდ გამოიყენებოდა ძალიან თავისებურად. ასე მაგალითად, კონდაკს ანიჭებდნენ რევოლუციურ-კლერიკალური გაზეთის „არმაგანკის“ გამომცემელს. ეს გაზეთი აკრძალული იყო რუსული მთავრობის მიერ. პაგრიარქის გიგულ – ვერხაპარი – ნიშნავდა უწმინდესობას; მიმართვა მის მიმართ – ცერკ გერუგიანუტი – ნიშნავდა თქვენს მმართველობას. თავად ეს ეპიტეტები იყო პოლიტიკური თეოკრატიის ნიშნები, რომლებიც დამოკიდებული არ იყო სხვა ძალაუფლებაზე. სინოდის წევრი, არქიმანდრიტი ეაგანი და კათოლიკოსის ყოფილი პირადი მდივანი და აკადემიის რექტორი, ნახაპეგიაინი, მთავრობის საწინააღმდეგო აგიტაციისა და სხვა უკანონო ქმედებებისთვის გაასახლეს მისი აღმაგებულობის ბრძანებით ამიერკაეკასიიდან, ხოლო შემდეგ კათოლიკოსმა პირველი რუსული მთავრობის უნებართვოდ დანიშნა ნახჭევანელ ვიკარად, მეორე კი – სომხური ეკლესიის კიშინიოეური მამულების მმართველად.

— რთჳა თჳრქეთმი რეოლუციონერთა ქმედებებით გამოწვეული
^{*} ეს „დროებითი წესები“, 1874 წელს დამტკიცებული ცხრა წლით, შემოიღო განსვენებულმა ზელმწიფემ, ალექსანდრე II-მ. ოგი ღღემდე ცვლის ექშიაძინის სასულიერო აკადემიისთვის ნებისმიერ წესდებას. ჯველა კათალიკოსო, ვინც ამ ოცდაათი წლის განმავლობაში ექშიაძინის ტახტზე იყო, ცდილობდა ამა თუ იმ გზით თავი აერიდებინა წესდების შემუშავებისთვის და, სამწუხაროდ, მიზანს მიაღწიეს, მიუხედავად ასეთი ვითარების აღმაშფოთებელი არანორმალურობისა და საფრთხისა.

ბოლო ხოცვა-ჟლეტა მოხდა, რუსულმა ხელისუფლებამ პაგრიარქს შესთავაზა, ეთქვა გამოსაფხიზლებელი სიგყვა, მან კი, პირიქით, აღმგზნები ქადაგება დაიწყო, დააწესა „ღამის ფხიზლობა“ და ასეთივე სახის ქადაგებები იბუჭდებოდა გაზეთ „არარაგმი“ არქიმანდრიტ კარაპეტის ხელმოწერით.

ერშიაძინი ფლობს უზამამარ მამულებს, რომელთა მართვა ხორციელდება რაღაც ამოუცნობი გზით. მონასტრებში გულდასმით მალავენ ინვენტარს, ქონების სიებს, უწყისებს და ა.შ. ქონებას ყიდულობენ და იღებენ გირაოთი. ასე, მაგალითად, ვიღაც ბ-ნი შაპ-ამბიოვ კამსარაკანის მამული გირაოთი აიღო ერშიაძინის მონასტერმა. მეორე მხრივ, საეკლესიო დაწესებულებები ფართოდ კრედიტდებოდა ბანკების მიერ. ასეთი ეკონომიკური ქაოსის დროს საკვირველია განისაზღვროს, რა მიდის საეკლესიო საქმეებზე და რა იხარჯება ბევრად ნაკლებმწარმოებლურად რელიგიური თეალსაზრისით. თუკი იმასაც დაეუმატებთ, რომ რამდენიმე წლის წინ ერშიაძინში, ერთ-ერთ მონასტერში, მოკალათდა რუსული ფულის ნიშნების გამყალბებულთა ბანდა, მაშინ ამ რაიონის ეკონომიკური სურათის ბუნდოვანება თავის აპოგეას მიაღწევს.

სომეხი ხალხის ნაღვლიანი ისტორიის შედეგი იყო ეკლესიის რელიგიურ ამოცანათა მნიშვნელოვანი აღრევა ყოველგვარ ამქვეყნიურ საქმესთან*. ეს ენებს სომხების სულიერი განვითარების

* აი თარგმანი იმისა, თუ რას წერს ამასთან დაკავშირებით ერშიაძინის ნახვის შემდეგ ფრანგი მეცნიერი, ბარონი დე ბაი, რომელსაც კჰონდა პატივი თავისი სამშობლოსთვის გაეცნო რუსეთი არაერთი წიგნითა და ბროშურით. კავკასია მან ჩამდენჯერმე დაიარა მთელ სივრცე-სივრცეზე, მისი თხრობის ტონი ყოველთვის გამოირჩეოდა ზომიერებითა და მიუკერძოებლობით.

„უუახლოდებით სოფელ ვარშაპეტს. უპირველეს ყოვლისა, ჩვენ ვხედავთ წმინდა რიფსიმეს ძველ მითრებულ ეკლესიას, ამჟამად აღდგენილს, რომელიც გარშემორტყმულია გაშავებული კედლებით. ეს ეკლესია ჩამდენიმე ხნის წინ ყალბი მონეტების მჭრელთა ბუდე იყო. მაგრამ აი ჩვენ უკვე ერშიაძინში ვართ; ყოველ უცხოელს იქ ძალიან გულლიად ხვდებიან და მე არ მჟოფნის სიტყვები, რომ გადმოვიცე. რა თავაზიანნი იყვნენ ჩემ მიმართ ბერები (თითქმის ყველა ეპისკოპოსის წოდებით იყო). მაგრამ, მიუხედავად ჩემი მადლიერებისა, მინდა ვიყო გულწრფელი. ამ მონასტერმა ჩემზე უფრო პოლიტიკური ცენტრის შთაბეჭდილება მოახდინა, ვიდრე რელიგიურის. მისი უწმინდესობა კათოლიკოსი საკმაოდ ღირსეული მოხუცია, რომელიც ალერსიანად იღებს უცხოელებს. მას ძალიან დახვეწილი, დიპლომატიური ჰქუა აქვს; ამბობენ, რომ იგი თავის ქადაგებებში სიამოვნებით იყენებს იგავებს“...

გადმოცემის საწინააღმდეგოდ, რომლის თანახმადაც ერშიაძინს მიაკუთვნებენ

საქმესაც და საბოლოო ჯამში, თვით კათოლიკოსის და სხვა იერარქების ზნეობრივ პრესტიჟსაც. როდესაც გარდაიცვალა კათოლიკოსი მაკარი, ამის შემდეგ ვერ იპოვეს ვერც ღოკუმენტები, ვერც ფული. არსებობს ეჭვი, რომ იგი გარდაიცვალა ძალადობრივი სიკედილით. ასეთივე საეჭვო ვითარებაში გარდაიცვალა არქიეპისკოპოსი იერემია, სომეხი ხალხის ჭეშმარიტი მეგობარი, ამასთანავე, რუსეთის გულმხურვალე ერთგული.

სომხური საეკლესიო ქონების სეკულარიზაცია არის დაუინებოთ აუცილებელი ზომა არა მარტო დიდი სიმშვიდის დასამყარებლად სომხებს შორის, არამედ ძირითადად იმ თვალსაზრისით, რომ სომხურ ეკლესიას შესაძლებლობა ჰქონდეს, შეასრულოს თავისი წმინდა სულიერი მისია და არ მოცდეს სხვა საქმეებით ან ოცნებებით*. როგორც ქვემოთ ენახათ, სომეხი ხალხი მიაგოვა თავისმა ხელმძღვანელობამ აღმზრდელიობითი თვალსაზრისით, მას ხელოვნურად რყვინდნენ, წყევტდნენ ღეთის სამართლიდანაც და ადამიანური კეთილგონიერებიდანაც.

აქ ღიდადაა დამნაშავე, სხვათა შორის, სომხური უმაღლესი სამღვდელთა. ერშიაძინის აკადემია და ნერსესიან-სემინარია, ასევე სხვა სემინარიები ისე იყო გადაეცეხული ახალგაზრდობით, რომ კედლები იზბარებოდა, ხოლო სამღვდელთა დიდი უმრავლესობა შედგებოდა უბრალო და უბირი გლეხებისგან.

მეოთხე საუკუნეს, ბარონი დე ბაი, არქეოლოგიური ნიშნებით, მას მეოთხეთმეტე საუკუნის ძეგლად მიიჩნევს და აღნიშნავს, რომ კედლის ფერწერა საპარსული ხელოვნების ანარეკლია. „უძველესი“ საგნების მიმართ ავტორი სკეპტიკურია:

„სადაც შემოჩენილ რელიკვიათა სიძველე, ძირითადად კი „წმინდა შუბის“, საკმაოდ გახდა ამ სფეროში ბევრად უფრო კომპეტენტური მეცნიერებისთვის, ვიდრე მე ვარ. ვინაიდან მონასტრების არქივები, საუბედუროდ, გაქრა, ამდენად, არ არსებობს არანაირი ცნობა, კი ამ საგანძურში შენახულ საგნებზე. ამ კედლებში ნაკლებად აწუხებთ არქეოლოგიური, ისტორიული და მხატვრული შრომები; ყოველგვარი ზრახვა და ზრუნვა ეძღვნება ახლანდელ დროს და მიმდინარე საკითხებს. ადამიანები, რომლებიც ეკვობენ, რომ აქ ინგლისის მიმართ დიდი სიმათიის კერაა, მკირვდითაც არ ცდებიან. ყოველ შემთხვევაში, ინგლისი ყველა საშუალებას იყენებს, რათა აღძრას ეს სიმათია ამ ადგილას, აზიური თურქეთის სიახლოვეს...“

* ეს სტრიქონები დაწერა ვ.ლ. ველიჩკომ 1903 წლის მიწურულს, 12 ივნისს სომხურ-გერგორიანული ეკლესიის ქონების მართვის წესის შესახებ კანონის უზენაესი მიერ დამტკიცების შემდეგ.

გამომც.

ჩვენი სახალხო განათლების სამინისტროს გამგებლობაში სომხური საეკლესიო სკოლების გადაყენის ისტორიას შევხები ძალიან მოკლედ*. ამ სამინისტროს ორგანოებმა აღმოაჩინა, რომ სომხური სამრევლო სკოლები, მიუხედავად სომეხი ხალხის მასის თვალსაჩინო და ყოველ ნაბიჯზე გამოხატული სწრაფვისა, შეესწავლა სახელმწიფო ენა, არა მარტო აფერხებდა მოქალაქეობრიობის განვითარების ამ ბუნებრივ საშუალებას, არამედ იყო ყველაზე უხეში და ჟანაგიკური განცალკევების დამწერგავი. რომ აღარაფერი ეთქვათ, სულელურსახელმძღვანელობებზე, რომლებშიც საუბრობდნენ ყბადალებულ დიდ სომხეთსა და სომეხთა მსოფლიო მოწოდებაზე, ყველა თავიანთი მემობელი ცივილიზებული გაეხადათ, ამ სკოლებში ერცელდებოდა დიდი სომხეთის რუკებიც თითქმის ევრონეუამდე, თბილისში დედაქალაქით** და ყოველგვარი ემბლემა, მათ იყენებდნენ სწორედ იმავე ინგრიგაში, რომელსაც თავდაპირველად ინგლისი უჭერდა მხარს, ახლა კი გერმანიზმის ერთ-ერთი საყვარელი ქმნილებაა. ეიყენებ სიგყვა გერმანიზმს და არა გერმანიას, იმიტომ რომ კავკასიაში რუსეთის ქვეშევრდომი გერმანელები, ხშირად მოხელეებიც კი, იყენენ სომხური ხრიკების მხერგაღე მომხრეები და მფარველები.

შესანიშნავეა ადგილობრივმა მოღვაწემ, კავკასიის სასწავლო ოლქის ყოფილმა მმრუნველმა, განსვენებულმა კ.პ. იანოვსკიმ, დაუღალავი ენერგიით მიაღწია აღნიშნული სკოლების გადაცემას სახალხო განათლების სამინისტროსთვის მათში სომხური ენის და სომხური ღვთისმეტყველების შენარჩუნებით. სომხური სამღვდლოება ამას არ დაეთანხმა და ერთბაშად დახურა მრავალი სკოლა, ამჯობინა რა, ხალხი დაეგოვებინა უმეცრების სიბნელეში, ოღონდ არ დაეკარგა მას ხელოვნური განცალკევება. სომეხთა ღარიბ ფენებში პირდაპირ „კენესოდნენ“, ამასთან აგიტაგორებმა წინასწარ გააერცელეს სიერუე, თითქოს სკოლები დახურეს არა სომხური თეოკრატიის აგენტებმა, არამედ რუსეთის მთავრობამ. ჩვენი

* ამ საკითხზე უფრო დაწვრილებითი ფაქტობრივი მონაცემები შეიძლება იპოვოთ ბ-ნ ღ-ის წერილიდან „სიმაართლე საეკლესიო-სამრევლო სკოლების დახურვაზე“, რომელიც დაბეჭდილია „დანართში“.

** ამ წარმოსახული ქვეყნის რუკები, რომლებიც მინახავს კავკასიის სასწავლო ოლქის ყოფილ მმრუნველთან, კ.პ. იანოვსკისთან, ერცელდებოდა ლითოგრაფიული სახით და აბრეშუმზე ნაქარგის სახითაც. ეს უკანასკნელი ეკუთვნის უცხოურ ყაიდაზე გაწვრთნილ რომელიმე მაზუთის დედოფლის ხელებს.

მოჩენებითი ლიბერალური ბეჭდვითი სიგყვა, რომელთა შორისაც აღმოჩნდნენ ბაქოს ნავთობის კრებების შიერ. სუბსიდირებული აღამიანები, გაძლიერებით უჭერდა მხარს ამ თავხედურ გყუილს რუს გაუთვითცნობიერებულ მკითხველ საზოგადოებაში. კაეკასიის სასწავლო ოლქმა მაინც მოახერხა გადმოეყვანა თავის გამგებლობაში არაერთი სკოლა, რომლებიც ახლა წარმატებით მუშაობს ახალ საწყისებზე. სკოლებთან ერთად მათ გამგებლობაში გადავიდა სკოლის ქონებაც, ანუ სკოლების შენახვის წყაროებიც და ის ინვენტარი, რომელიც სომხურმა სამღვდლოებამ ეერ მოასწრო დაემალა ან მიეთვისებინა; აქ, სხვათა შორის, შეენიშნავე, რომ ამ სახის ოპერაციები მიმდინარეობდა სკანდალურად, მთელი თბილისის დასანახად, სასწავლო უწყებამ კი ეერ მიიღო სათანადო მხარდაჭერა დაფარული ქონების დაღვენის და მითვისების საქმეში.

რაც შეეხება საშუალებებს (უძრავ ქონებას და კაპიტალს), რომლებითაც ინახებოდა სომხური სკოლები, აქ ადგილობრივ საქმოსანთა მოხერხებულობამ და მოდაეეობამ სასწავლო ოლქს არანაკლები გასაჭირი შეუქმნა – და გამომზეურდა ბეერი ისეთი სიურპრიზი, რომლებიც კაეკასიაში მოსალოდნელი იყო, როცა საუბარია რაიმე სომხურ ქონებაზე.

ამკარად სკოლის ქონება მნიშვნელოვანი ოდენობით აღმოჩნდა საეკლესიო და სამონასტრო ეტიკეტის ქვეშ. წამოვიდა სარჩელები, რომელთაც წინ უძღოდნენ სომეხი გერგერები ებრაული ადვოკატურის ისეთი ყოფაცხოვრებითი გაქნილობითა და თავხედობით, როგორიც „დიდი სომხეთის“ შეილებს შეეუერებოდა. კაეკასიაში სასამართლო პრაქტიკა ხშირად კეთილგანწყობილია სომხების მიმართ: შეიძლება ისინი მართლაც ყოველთვის სუფთა და მართლია, ანდა იქნებ ამას სხვა მიზეზები აქვს, რომელთა გამოკელება ბეერ საინტერესო ფაქტს წარმოაჩენდა. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ერთმა მომრიგებელმა მოსამართლემ (თუ არ ეცდებით, თემირ-ხან-შურინსკიმ) სცადა კიდეც თავის კამერაში გამოეძახა უწყებით თვით სასწავლო ოლქის მხცოვანი მზუნველი. კაეკასიის სასამართლო დაწესებულებებმა, რომელთა გადაწყვეტილებებითაც მრავალი წლის განმავლობაში სანქცირებული იყო სახაზინო მიწების სომეხი ბოზოლების მიერ არაერთი მიგაცება, ამ საკითხშიც საკმაოდ დიდი რაოდენობის საქმე გადაწყვიტა კაეკასიის სასწავლო უწყების საზიანოდ. ზოგი სარჩელი, სხვათა შორის, შეაჩერეს იმის გამო, რომ სკოლის ქონების შესახებ ერთ-ერთი მსხვილი საქმე მივიდა სენატამდე. მთავარი საკითხი მღვდმარეობდა იმაში, ექემდებარებოდა თუ არა მსგავსი

საქმეები ადმინისტრაციულ ან სასამართლო გადაწყვეტას. სენატმა აზრი გამოთქვა ამ უკანასკნელის სასარგებლოდ და ახლა საქმე აირღაირია, რაც ძალზე საზიანოა რუსული საქმისა და პრესტიჟისთვის კავკასიაში*.

ასეთი გაუგებრობა, უპირელეს ყოვლისა, მოწმობს კავკასიაში ერთიანი ეროვნული პოლიტიკისთვის სხვადასხვა უწყების მეგობრული მსახურების არარსებობას. სხვაგვარად ადგილზე გაიმარჯვებდა შეხედულება, რომ სახალხო სკოლის საკითხი არის სახელმწიფო საქმე და არა ვიწრო სამოქალაქო. სასწავლო უწყება სკოლებისთვის ან ეკლესიებისთვის ქონების კუთვნილების განსაზღვრისას იპოვიდა სათანადო მხარდაჭერას, რათა მუსგად გაერკვია ყველა წერილმანი, ამასთან ამ უკანასკნელთარ მიუყვმოდა გადაჭარბებული მნიშვნელობა მოხერხებულ-ფორმალური ნიშნების მიხედვით. ამ მოხერხებულობამ უფრო მეტად უბიძგა ადგილობრივ ხელისუფლებას აემოქმედებინა დიდი ხნის წინ მომწიფებული და აღმამუშოთებლად მწვავე საკითხი – სომხური საეკლესიო ქონების სეკულარიზაცია. მისი დამუშებით უარყოფით მოვლენათა მრავალი მღერივ გალდა, ახლა დაუბრკოლებლად რომ ვრცელდებოდა კავკასიაში, დაუბრუნდებოდა თავის ჩვეულ კალაპოგს.

ადგილობრივი რუსი ადამიანები თანაგრძნობით აღეწებენ თვალს შინაგან საქმეთა სამინისტროში მუშაობის ინტენსივობის ამაღლებას და ამ ცენტრალური დაწესებულების შემოქმედებითი ინიციატივისგან კეთილისმყოფელ ზემოქმედებას მოვლიან რუსული საქმის შერყეულ საფუძველზე, არასასურველ იერს რომ იძენს ამ ცენტრიდან ძალზე მომორებულ და საკმაოდ გახრწნილ განაპირას.

სომეხი ხალხი ხარბად ისწრაფვის რუსული ენის შესწავლისკენ, რადგან იგი მათ გზას უხსნის გასამრჯელოს და ნამდვილი კულტურის მისაღებად, მეთაურები კი დაბრკოლებას უქმნიან, იმიტომ რომ ეშინიათ არ დაუსხლგნენ ისინი გაელენის სფეროდან. თუ როგორია ეს გაელენა მეორეხარისხოვან საკითხებში, შეიძლება ვიმსჯელოთ იმით, რომ გაზეთი „მშაკი“ მთელ სომხურ ბურჟუაზიასთან ერთად ღრეიფუსის მხარეზე დადგა, მას მიეცა შემთხვევითად ღრთოვანებული ყო ასეთი შეხედულების გაერცელებით ელისავეგოპოლელ ნახევრად ეელურ მხენელ სომხებს შორის. ერთ-ერთმა ასეთმა ბრიყვმა შავგერემანმა თავის საყვარელ კამეჩებს ღრეიფუსის საქმის უახლოეს მონაწილეთა სახელებიც კი დაარქვა.

სხვათა შორის, კავკასიური არმიის გმირობებით სახელგანთქმულ

* 1903 წლის 12 ივნისის კანონით ამ აურზაურს ბოლო მოეღო.

მხარეში, რომელიც ქვეყანაში რუსული საქმის ერთადერთი ურყევი და უმწიკელო განსახიერება იყო, დაგეწერა დრეიფუსის წინააღმდეგ, ცენზურის პირობებში ძალზე ძნელი გახლდათ. სომხური მიმართულების და სომხურ ბეჭდვით ორგანოებში კი, რომელიც ყველაზე დაბალ ფენებამდე აღწედა, იქმნებოდა ამ „უკუღმა პაგრიოგის“ პატივსაცემად პიძნები. თბილისელ პოლიტიკანთა საკმაოდ მნიშვნელოვანმა წრემ, რომლის შემადგენლობაშიც შედიოდნენ გაუნათლებელი კონკიაულარუნები, ემილ ბოლას გაუგზავნა შემდეგი ტელეგრამა რუსულ ენაზე:

„პრომეთეს წამების ქვეყნიდან მოწიწებით ქელს ეიხრით იმ ეკლიანი გვირგვინის წინაშე, რომელიც დაგვაკისრა ჩვენმა ქვეყანამ მთელი კაცობრიობის სამარცხეინოდ. ეკლიანი გვირგვინი — საუკეთესო ჯილდოა სამართლიანობისთვის თავდადებული მებრძოლისთვის“.

ქარვასლელი ნოქრები, ჩანს, ისეთივე უფლებით მიიჩნევდნენ თავს პრომეთეს ტანჯვით ბეშთაგონებულებად, როგორც გაზეთი „ნოვოსტი“ ძველთაგან განთქმულ მცხეთას და ეერცხლისფერი არაგვის დაბლობს უწოდებდა „ცხელ სომხეთს“. სომეხთაგან კავკასიელი დრეიფუსიანელების გენდენციები ემთხვეოდა ზოგიერთი სამოქალაქო ჩინის მქონე პირებისას და როცა ერთ-ერთმა მათგანს, რუსეთის ქვეშევრდომ „გერმანელს“ მონათლულ ებრაელთაგან, ეკითხე, რა საფუძველზე „მირჩევს“, არ დაეწერო დრეიფუსის წინააღმდეგ, მან მხრების აჩეჩვით მიასუსხა:

— მომიტევეთ, თავად იმპერატორმა აღიარა დრეიფუსი უდანაშაულოდ!

— რომელმა იმპერატორმა?

— ეილპელმმა!

ამაზე მე, ჩემი თვინიერების მიუხედავად, გაეზრაბდი:

— მოითმინეთ! ეს შეიძლება თქვენი იმპერატორია და არც ერთ შემთხვევაში ჩემი.

კიდევ ორიოდე სიგყვა სკოლების შესახებ. უპირველეს ყოვლისა, სამწუხაროა, რომ საკითხი მათზე ან უფრო სწორად მათ ქონებაზე წყდებოდა და ღღემდე წყდება სასამართლო და არა ადმინისტრაციული წესით*. სასამართლო ხელისუფლებას, რომელიც მებლუღულია გარკვეული წესდებებით, ფორმებიდან და განყენებული სამართლებრივი საწყისებიდან გადახრა კეთილშობილური მიზნით

* დაწერილია 1903 წლის 12 ივნისის კანონამდე.

ან თუნდაც საერთოსახელმწიფოებრივი საქმის სასარგებლოდ არ შეუძლია. ის, რასაც მოგჯერ ნაჩქარევად ბრალად წაუყენებენ ხოლმე პატრიოტული თეალსაზრისით სასამართლო ხელისუფლებას კავკასიაში, უნდა მიეკუთვნებოდეს მიზეზთა მეორე კატეგორიას. სასამართლო წესდებები და მრავალი საერთოიმპერიული კანონები, უპირველეს ყოვლისა, არ ესადაგება კავკასიურ პირობებს. ასეთებია, მაგალითად, საკითხი დროგადასულობაზე, შეჯიბრებიუობის პროცესზე და მოცემულ შემთხვევაში სკოლების გადაცემაზე. სომხების მიერ სკოლის ქონებაზე რამდენიმე სასამართლო პროცესის მოგება მთელ ამიერკავკასიაში გაცხოველებული მოთქმა-მოთქმა გამოიწვია, ხოლო სომეხ პოლიტიკანებში უაზრო იმედები გააჩინა.

ახლა ახლოდან დაეაკვირდეთ ამ პოლიტიკანებს და მათ პროგრამას. თავისთავად ცხადია, არც ერთ რუსულად მოაზროვნე ადამიანს ისინი ამ პროგრამას ზუსტად ფორმულირებული სახით წასაკითხად არ მისცემენ; მაგრამ საკმარისია რამდენიმე წელი იცხოვრო მხარეში და დააკვირდე მრავალ მოვლენას, რომ სომხური პროგრამა გამირკვეს უცილობელი უკუყუარობით, ვიღებთ როგორც საძიებელ რიცხვს ამოხსნილ განტოლებაში.

სომეხი ხალხის არამკითხე მეურეთა შორის ავტონომიური „სამეფოს“ შექმნაზე ოცნება, თანაც სწორედ რუსეთის ფარგლებში, არ ქრება, პირიქით, სულ უფრო ღვივდება. თურქეთში არ იყო გერიგორია და იგი ხელოვნურად იქმნება ამიერკავკასიაში. ათი ათასობით თურქი ემიგრანტი იჭრება ჩვენს ფარგლებში, ხოლო ჩვენი მებრძოლები ეერ წყევტენ ესროლონ ამ „მშვიდობიან“ ბანდებს, იმიტომ რომ სომეხები წინ აყენებენ ქალებსა და ბაეშეებს. არაეითარი თურქული „მხეცობის“ ხსენებაც არაა, თურქეთის მთაერობა კი უკან არ იღებს ლგოლეილებს. ამ უკანასკნელთაგან ბევრი უარს ამბობს რუსეთის ქვეშევრდომობის მიღებაზე და უკეე თითქმის ყველა, გამონაკლისის გარეშე, დაეადებულია გადამდები სენით, მიდრეკილია სიზარმაცისა და სისხლის სამართლის ეელური დანაშაულისკენ.

ამიერკავკასიელი მდაბიო სომეხები, რომელთა მნე შედარებით შერბილდა რუსეთში ყოფნის რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში, თურქ თანამემამულეთა მოსელას მიიჩნევენ ღიდ უბედურებად. ადამიანებს სჭირდებათ მიწა – და ყველაფერი, რაც არის კავკასიასა დარუსეთის დედაქალაქებში სომხური გემოქმედებისთვის მისაღწევი, ამ მიწას მიაკუთვნებს სომხებს, ეწინააღმდეგება რა ამით რუსულ კოლონიზაციას, იმის მიუხედავად, რომ მხარის მეთაურმა მისი

უმალესობის ნებით ღიად ჩართო იგი თავის პროგრამაში.

ჩვენს ენაზე წინააღმდეგობა – ნიშნავს შეკამათებას; კავკასიაში კი ამ სიტყვის მნიშვნელობა საშინელია, ველური, ისეთი, რომ თმები ყალყზე გიღვება. რამდენიმე წლის განმავლობაში ღუბოზორულ საკითხზე ყოველმხრივ ჩაღრმავებითა და პირველწყაროებიდან ფაქტების შეგროვებით მთელი ჩემი სულიერი ძალებით მივედი დასკვნამდე, რომ ღუბოზორული მარგიროლოგიის, უგუნურების და დაღუპვის საწყისი გახდა სწორედ სომხური ინტრიგა, რომელიც მიზნად ისახავდა თურქი სომხების გადმოსახლებას მათ მიწაზე. მსახურეულ პირთა ერთი ნაწილის დანაშაული და მეორეთა შეცდომები, გოლსგოველების სენგიმენგალურ-არაადამიანური ბოდეა და ა.შ. – ყველა ეს ფაქტორი უკვე შემდგომი იყო და არა ძირითადი. საბედნიეროდ, სომხურმა პოლიტიკამ ამ მიზანს მიაღწია ძალიან მცირედ, მიგაცებით და სხვა შემოვლითი გზების მეშვეობით.

რას ნიშნავს სომხურად „წინააღმდეგობა“, ამის შესახებ იციან გერგერაში, ელისავეტოპოლის გუბერნიაში დაღუპული რუსული დაბის მცხოვრებლებმა. ამ საშინელ ეპოპეას დაწერილებით აღეწერ ქვემოთ, იმ თავში, რომელიც ეძღვნება რუს გადასახლებულებს. ერთ-ერთი ცოცხლად დარჩენილი გადასახლებულის ნაამბობმა მსმენელებზე ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა, რომ თურქული ხოცვა-ჟლეტის საშინელებები ფერმკრთალდება ცივი, საგანური სისაგითი ჩადენილი „მშვიდობიანი“ და „კულტურული“ სომხების მიერ რუსების გაწამების საქმეში იმ გერიგორიიდან, რომელიც მოპოვებული იყო რუსული სისხლით.

ნახსენებ პოლიტიკანებს სურთ გააწამონ აგრეთვე მხარის მუსლიმანური მოსახლეობა და შეულახონ რეპუტაცია მუსლიმანებს, რათა მომავალში ისარგებლონ მათი მიწებით. მათ მსახურეულ თანამოაზრეთა ან მონათა შორსმჭვრეტელურმა უმოქმედობამ დღემდე ხელი შეუშალა წოდებრივ-საადგილმამულო უფლებების განსაზღვრას მუსლიმანურ პროვინციებში და იქ სათავედგანაურო-საგლეხო ბანკის დაფუძნებას. თავისთავად ცხადია, რომ წოდებრივ-საადგილმამულო აურზაური ხელს უწყობს ადგილობრივი ფიცხი მოსახლეობის ნერვიულობას, იწვევს უკმაყოფილობას და ერთ-ერთი უსერიოზულესი მიზეზია ძარცვისა და სისხლიანი შეტაკებებისთვის. პეგერბურგის წინამეუსგულდასმითინილება – დავიღაც „კავკასიელი მკვიდრი“ ბ-ნი ვ.ს.კ. „ნოვოე ვრემენის“ საოლქო განყოფილების რედაქტორთან პოლემიკისას ხაზს უსვამდა კავკასიელ მუსლიმანთა სიფიცხეს, ნერვიულობას და საგულდაგულოდ გვერდს უვლიდა

საკითხის ერთ-ერთ მთავარ ფაქტორს, რომელიც ზემოქმედებას ახდენდა ამ სიფიცებზე. ფაქტი ამკარაა: მრავალი ათწლეულის განმავლობაში მოსახლეობის მთელი ჯგუფის ინტერესების საკითხებზე საქმეები არ იძერის და ამისთვის გონიერული მიზეზი არ მოიძებნება! შედეგები კი ცხადია! ძნელია არაა იმის მიხედვით, აქ ვინ მოქმედებს!... შედეგად მთელი მუსლიმანური ამიერკავკასია უკვე გახვეულია სომხურ ქსელში, ისევე, როგორც დანარჩენი ალგილები, ნაწილობრივ ქუთაისის გუბერნიის გარდა. სომეხი მილიონერები – ემბაჟები არიან, რომლებზეც შენდება „სომხეთის“ სამრეწველო-პოლიტიკური ტერორი, – გრომებად ყიდულობენ ათეულობით ათას ღესეგინა მიწას ქართული თაყალებისგან, თათარი ალაღარებისგან და ისაკუთრებენ ცუდად შენახულ სახაზინო მამულებს^{*}; ეს მამულები კი ღლემდე ცუდად ინახება, ნაწილობრივ ალგილობრივი პირობების მიმართ საერთოიმპერიული კანონების გამოუსადეგრობის შედეგად.

ამასთან ერთად, რუს ადამიანებს გამყიდველი რუსივე პუბლიცისტები არწმუნებენ, რომ სომეხები კავკასიაში ერთადერთი მშვიდობიანი და კულტურული ელემენტია. პეგერბურგში მდიდარ სომეხებსა და მათ რწმუნებულებს შეუძლიათ დაუმტკიცონ ეს გაუღენიან კლასებს და საეალალოდ, ბეჭდვითი სიგყვის ბეერ წარმომადგენელს ნავთობის აქციებით, გემრიელი საღილებით და სპეციალურად მათთვის დაქირაებული ლამაზი ქალების ბაკეებითაც კი. ვიმეორებ: გაუთვითცნობიერებლობაც ჩვენში საოცარია, თითქმის დანამაჟულებრივი. თვით რუსული მიმართულების იშვიათ გამოცემებშიც კი გვიხდება წაკითხვა, რომ სომეხები – „აღმოსაელეთში ქრისტიანობის ბურჯია“, ხოლო სრულიად არარუსულიმიმართულებისგამოცემებიკავკასიასადაღელაქალაქში (მაგალითად, ყბადაღებული „ს.-პეგერბურგის ედომოსტი“) სომეხების მიმართ მორგების ისეთ პერკულესურ გოლოებაზე აღწევს, რომ ეს პირდაპირ სამარცხენია და ამამზენი.

ახალგაზრდა, თან გულბრყვილო რუს ადამიანებს სომეხი მეთაურები და მათი თანამოაზრეები, ებრაელების მსგავსად, ცდილობენ დაარწმუნონ, რომ რუსეთი სავსებით მომწიფდა მბრძანებლური სახალხო წარმომადგენლობისთვის და ჭეშმარიტი პატიოტიზმი უნდა გამოიხატებოდეს ამ „სიმწიფის“ ფართო გამოყენებაში, განაპირა მხარისა და არარუსებისთვის თავისთავადობის მიანიჭებაში. საქმის მიმართ სხვაგვარი

* ეს მიწები მთლიანად დასახლებულია თურქი სომეხებით.

დამოკიდებულება იქნებოდა „შეუწყნარებლობა“ და „ბნელეთის მოციქულობა“. ვისაც მოუსმენია ასეთი აფორიზმები კავკასიაში, მისთვის გასაგებია ბევრი პეტერბურგული ნაწერი, როგორც უნდა იყოს ისინი შენიღბული თვით განსაკუთრებული სახის რუსული „ნაციონალიზმითაც“ კი. როცა სომხები და მათი დაქირავებული მჯღაბნელები იყენებენ რუსი ინტელიგენციის გონებაჩლუნგი ნაწილისთვის ბურჟუაზიული ლიბერალიზმის ჩვეულ ფორმულებს და საუბრობენ, მაგალითად, ყველა ხალხის თანასწორობასა და ძმობაზე, რა თქმა უნდა, ეს სიცრუეა, საზიზღარი და ცუდად დაფარული სიცრუე, რომელსაც ბავშვიც კი არ გაიმეორებს, თუკი ის პატიოსანია და მიხვდა, რა ხდება. ადამიანები, რომლებიც თავს ისე გეაჩვენებენ თითქოს სომხური ლიბერალურ-პუმანური რწმუნებების სჯერათ, ისეთივე მაგყუარები არიან, როგორიც ამგვარი რწმუნებების აეგორები. საკმარისია, ცოცხალ ყურადღებით წაიკითხოთ, თუ რას წერენ სომხურ საკითხზე და დაუკვირდეთ კავკასიურ საქმეებს, რომ მოყვანილი დასკვნა აქსიომად იქცეს.

მაგალითად, ისე ჩანს, რომ ლიბერალურ-პუმანური იდეა არ კრძალავს რუსი ხალხის მასაზე ზრუნვას, პირიქით, გვაუბლებს დაეხმაროთ იმჯგუფებს, რომლებსაც ჩვენი ცენგრის გაღარიბება და უმიწობა განაპირა მხარეებში ღენის. ამასობაში, პუბლიცისტიკის სომხები მეცენატების თაოსნობით რამდენიმე წლის განმავლობაში ყველა საშუალებით წარმოებს ბრძოლა უმაღლესი ხელისუფლების მიერ განსაზღვრული ამიერკავკასიის თავისუფალი მიწების რუსი მოახალშენეების მიერ დაკაუების წინააღმდეგ.

აეილოთ სხეა ანომალია, კიდევ უფრო აღმამფოთიებული კავკასიური თვალსაზრისით და თვით სომხური ფორმულის „კავკასია კავკასიელებისთვის“ აშკარად საპირისპირო. აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის მრავალ ქალაქში მუსლიმანები შეადგენენ მოსახლეობის უმრავლესობას, ამ დროს კი ისინი არ სარგებლობენ ქალაქის თვითმმართველობაში სომხების თანაბარი უფლებებით, იმ საბაბით, რომ ეს უკანასკნელნი „ქრისტიანები“ არიან. ასეთი საბაბით შეიძლება თავგზა აუბნო მხოლოდ იმ ადამიანებს, რომელთაც კავკასიაზე წარმოდგენა აქვთ მხოლოდ საკალენდრო ცნობებით. მოსახლეობის გარკვეული ჯგუფების უფლებების შეზღუდვა სასარგებლოა და აუცილებელი ჭრელგომობრივ სახელმწიფოში, მაგრამ ეს უნდა გამომდინარეობდეს საყოფაცხოვრებო პირობებიდან და არ უნდა იყოს დამყარებული ფორმალურ ნიშნებზე. ექსპლოატატორების, „მეთქმულების“

ხროვის, პოლიტიკანების, კაგალური წყობის ადამიანების შეზღუდვა აუცილებელია; ასეთი ადამიანები კი არიან სწორედ სომხები და არა მუსლიმანები. ქრისტიანობა ქრისტიანული მორალის გარეშე ყალბია და გყუილად როდი მითხრა ერთხელ ერთმა განთქმულმა იერარქმა, რომელიც კავკასიის ცხოვრებას იცნობდა, რომ მუსლიმანებს სულითა და მნეობრივი არსით უფრო ახლოს მდგომად მიიჩნევს მართლმადიდებლობასთან, ვიდრე მონოფიზიტ-სომხებს. მაგრამ, მაშინაც კი, თუ დაედგებით სამართლიანობის მექანიკურ-გამათანაბრებელ თვალსაზრისზე და უარეყოთ ყველანაირ შეზღუდვას, საესებით ბუნებრივი იქნებოდა, მუსლიმანებისთვის მიგვენიჭებინა სომხების თანაბარი უფლებები, განსაკუთრებით ქვეყანაში, სადაც მუსლიმანები უფრო მკვიდრი მოსახლეობაა.

კავკასიური ხელისუფლება ამისკენ კეთისინდისიერადისწრაფოდა და ხანმოკლე დროის განმავლობაში საკითხი სასურველი გაგებით გადაჭრილად მიიჩნიეს. სომხური ბეჭდვა, რომელიც ქადაგებდა ეგრეთ წოდებული „ლიბერალიზმის“ ყველა ღოგმაგს და საკმაოდ უცერემონიოდ ექცეოდა მართლმადიდებლურ სიწმინდეებს, უცრად განსაკუთრებით ცხარედ ამღერდა „ქრისტიანობის“ თემაზე, ხოლო პეტერბურგში აამოქმედეს ყოველგვარი გაულენა, რაშია მუსლიმანთა უფლებების შეზღუდვა ძალაში დარჩენილიყო. გაზეთები, რომლებზეც სომხებს ხელი მიუწვდებოდათ, უცებ ახმაურდა პანისლამიზმზე. და დამყოლმა პეტერბურგმა გააუქმა კეთილშობილური ზომა, რომელსაც კავკასიური ხელისუფლება უკვე პრაქტიკაში ახორციელებდა...

სომხები დამათილდამქაშები, როგორც ჩანს, თავიანთ ლიბერალიზმს ჯიბეში მალავენ, როცა საქმე ეხება მათ გომობრივ ინტერესებს. გყუილად კი არ აქვთ ანდაზა: „გინდა – ისაი არაქელოვიჩი, გინდა არაქელ – ისაიჩი“. ყველაფერი სხვისი, თუნდაც სისხლით და გმირობით მოპოვებული, მათ არასწორად მოხევეილი ეჩვენებათ. ასე, მაგალითად, მართალია, სომხები კავკასიაში უკვე ორმოცი წელია დე ფაქტო სიგყვის სრული გაგებით მხარის პატრონები არიან, რუსული ხელისუფლება მეგ გარეგან პაგიცს გრადიციულად მიაგებს რუსეთის ერთგულ ძველი ქართული გეარების წარმომადგენლებს და დამსახურებულ მეომრებს, ვიდრე გუშინდელ ნოქრებს ან სახაზინო მიწების მიმგაცებლებს. მაგრამ ესეც „სწყინთ“ სომხური პეტეგმონიის დამცეულებს და აღმამუთთებელ უსამართლობად ეჩვენებათ!

გაზეთ „კავკაზში“ ჩემს რედაქტორობამდე ცოგა ხნით აღრე თბილისში, ჩემთან სასგუმროში გაცნობის მიზნით მოვიდა ცნობილი „მოწინავე“ პუბლიცისტი – გრიგორი ავეგოვიჩ ჟანშიევი. იგი

სარგებლობდა გულწრფელი, უმწიკლო ლიბერალის რეპუტაციით. პატივს ეცემ რა ყოველგვარ გულწრფელობას და მის შესახებ კარგი გამიგია პეტერბურგში, ძალიან მესიამოვნა მისი ყურადღება; მან სრულიად მომხიბლა თეორიული შეხედულებების სიფართოვით. მე გულწრფელად ეუთხარი, რომ მკეთრად ეასხეავენ ერთმანეთისგან სომხურ ხალხურ მასას მოჩვენებით-ინტელიგენტური კლასისგან და განსაკუთრებით მგაცებელი პლუტოკრატიისგან. ის ოდნავ შეიჭმუნა, მაგრამ რწმენა გამოთქვა, რომ სხეადასხეა ბანაკის ადამიანებს შეუძლიათ გაერთიანდნენ ხალხის კეთილდღეობის სახელით, თუკი ისინი სინათლის, საჯაროობის, ცხოვრებისეული სიმართლის წინააღმდეგნი არ არიან.

მე გულუბრყვილოდ ეირწმუნე მისი. თუმცა თბილისის საქალაქო მესვეურთა ანგისამოგადოებრივი ოინების და გომობრივი შეუწყნარებლობის პირველივე სერიოზული მხილების შემდეგ ამ მოჩვენებითი ლიბერალისა და თავგამოდებული სომეხი პატრიოტისგან (ამ სიტყვის პარაზიტული გაგებით) მივიღე საკმაოდ დამახასიათებელი წერილი. მომყავს ამ წერილიდან სტრიქონები, რომლებშიც ჯანშეიქმა „გახსნა კარტები“:

„მე მთელი გულით ეუსურებ მას (ქართველ ხალხს) ყოველგვარ წარმატებას, მაგრამ მხოლოდ თანაბარუფლებიანობის და არა როგორცადმინისტრაციისგანგაკაპრიმებულინებერასაფუძველზე, როგორიც ის ყოველთვის იყო და ღღემდე რჩება თვით „ნოვოე ერემენის“ აღიარებით. სომხებს იმიტომ ექნებათ მომავალი, რომ ისინი არსად და არასოდეს ითხოვდნენ თავიანთთვის პრივილეგიებს სხვა ხალხების საზიანოდ. თქვენს გაზეთში კი იგრძნობა მათი, როგორც მაენე ელემენტის, არაფრად ჩაგდების გენდენცია. არ უნდა დაგვაეიწყდეს, რომ ისინი, მსახურეული პირნი, უკვე სამი წელია ღენის საგანი გახდნენ, განსაკუთრებით მგრძნობიარენი არიან ყოველგვარი უსამართლობის, განსაკუთრებით იმ პირთაგან, რომელთამიუკერძოებლობისწამდათ. ასეთიგანწყობისდროს თვით სამართლიანმა მომამაც კი შეიძლება გაღიზიანება გამოიწვიოს. რა იქნებოდა იმაზე სამართლიანი, რომ თათრები გაგვეთანაბრებინა ქრისტიანებთან ქალაქის მმართველობაში? მაგრამ მე სრულიად მესმის იმ ადამიანების, რომელთაც ეს ზომა უდროოდ მიაჩნიათ, ეინაიდანიგიაშკარადშთაგონებულიაარაიმდენადსამართლიანობის სიყვარულით, რამდენადაც ზიზღით სომხების მიმართ. თქვენ, რა თქმა უნდა, არ გეეჭვებათ, რომ უნკოესკის უყვარდა ხალხი, ამ დროს კი აღშფოთებული იყო მილიუტინზე მისი პოლონური საგლეხო

ნადელების გამო, იმიტომ რომ ის შთაგონებული იყო პოლონელი ხალხის სიძულელით და არა მასზე ზრუნვით!..“

ფეიქრობთ, კომენტარი ზედმეტია, თუკი თვით სამართლიან ზომასაც კი შეუძლია გამოიწვიოს გაღიზიანება იმ მგრძნობიარე ბატონებში, „რომლებიც არ ითხოვენ თავიანთთვის პრივილეგიებს“, მაგრამ მუსლიმანთა თანაბარუფლებიანობის წინააღმდეგნი არიან!

სომეხთა რუსი დამქაშები ამ გზაზე კიდევ უფრო შორს მიდიოდნენ. ასე, მაგალითად, თავად უხგომსკის ორგანოში სომეხ გადმოსახლებულთა კუნძულ კრეგაზე მოწყობის ეარაუდთან დაკავშირებით ერთხელ ამრი გამოითქვა, რომ ასეთი ზომა არასასურველია, ვინაიდან სომეხები, როგორც ეკონომიკურ სფეროში განსაკუთრებით მარჯენი, ახალ აღვილზეც თავიანთ წინააღმდეგ განაწყობდნენ დანარჩენ ქრისტიანებს.

რაღა ითქმის, კარგი „უნარია“, რომელიც გარდაუელად იწვეეს მეზობელი მოსახლეობის უკმაყოფილებას! ამქარაა, რომ ასეთ „უნარიან“ ადამიანებს აღგილი აქვთ მხოლოდ ბევრისმომთმენ რუსეთში: მასთან, დელილოსთან, საცერემონიო არაფერია!..

განსაკუთრებით საინტერესოა ფრანგი მწერალი-არმენოლოგის, ბ-ნ პიერ მორანის (ჟურნალი „Correspondant“, 1897 წლის 10 აპრილი) წერილი, რომელიც ამქარად სომეხი პოლიტიკანების მიერ „იყო მომზადებული“ და მათ კარგებს ხსნიდა.

ამ მწერლის აზრით, რუსეთმა მორალურად ეერ განამტკიცა თავისი ბატონობა შავსა და კასპიის ზღეებს შორის, რაც სრულიად არასწორია. განსაკუთრებით ღრმაა და აქტიური, – ამბობს ის, – თვითმყოფადობის იდეა და განცალკევების წყურვილი სწორედ სომეხებში. ისინი წუწუნებენ თავიანთი მდგომარეობის მიმართ გულგრილობაზე საფრანგეთის მხრიდან, რომელმაც მისთვის დამამტკიცებელ ფრანგულ-რუსულ კავშირში დაივიწყა თავისი პრინციპები და უარყო საკუთარი გრადიციები; რუსეთის მთავრობა კი, არ ასრულებს რა თავის მოვალეობას, გამოიხსნას საზღვარგარეთელი სომეხები, თითქოსდა ჩაგრაეს რუსეთის სომეხებს გამაღიზიანებელი ღონისძიებებით პარ დეს პროცედეს ეხზაგოირეს. ვითომ სომეხებს ღენიან რუსეთში მათი შემოქმედებითი ენერგიისთვის, კეთილდღეობისთვის, ძლიერი გონებრივი კულტურისთვის, დასასრულ, მხოლოდ იმიტომ, რომ „ისინი უბრალოდ სომეხები არიან“. ბ-ნი მორანი მიიჩნევს, რომ ამ ადამიანებს აქვთ რკინისებური ნებისყოფა, შეუპოვრობა, გამჭრიახობა და მრომისმოყვარეობა, ერთი სიგყვით, არიან ადამიანები დიდი შინაგანი ძალით და არა ის

seve vigoureuse. იგი აღიარებს, რომ მათ ამიერკავკასიაში ყველგან „მიიგატეს ადგილები, რომლებიც განკუთვნილი იყო თითქოს უფრო რუსებისთვის“ და რომ ისინი თავიანთი თავისთვის ქმნიან რუსულ საზღვრებში ახალ სამშობლოს, ხელში იგდებენ ყველა ღიდ საწარმოს არცთუ კეთისინდისიერად, ასე ეთქვათ, ბნელი გზით (პარ ლეს დესსოუს), როგორც უმოწყალო მეფაბუები, ბნელი საქმოსნები, „ქრისტიანი ურიები“, რომლებისაც რუსებს შურთ, ეინაიდან არ შეუძლიათ მათთან კონკურენცია.

სიღრმისეულად სწორად განსაზღვრავს მორანი ეჩმიადინის პაგრიარქის როლს, როცა ამბობს, რომ ისინი კი, „ეინც მებუნებრივის მიმართ რწმენა დაკარგა“ (ე.ი. მთელი სომეხი ინტელიგენცია) პაგივს სეკმენ თავიანთ ეკლესიას, ეინაიდან იგი — ეროვნული დაწესებულებაა და მათ ეროვნულ თვითშეგნებას ინახავს. მასზე გადააქეთ სომხებს ის გრძნობა, რომელსაც სხვა ხალხები სამშობლოს სიყვარულს უწოდებენ.

ცნობები გეოგრაფიაზე, ისტორიასა და ლიტერატურაზე, როგორც ჩანს, ამოკრეფილი სომეხი პოლიტიკანებისგან, შესაბამისად, უბუსტობით გამოირჩევა. ასე, მაგალითად, ის ამბობს, რომ ბათუმი, ყარსი და არდაგანი თავიანთი გერიგორიებით ოდითგან სომხური სამფლობელოები იყო და ქართუელები არსებითად აგრეთვე სომხურ მიწებზე ცხოვრობდნენ.

იგი ცოლს სწამებს იმპერატორ ნიკოლოზ I-ს, რომელიც თითქოს დაპაირდა სომხებს აეგონომიას, ამბობს, რომ ალექსანდრე II-ის დროს (გრავ ლორის-მელიქოვის ძლეეამოსილების ხანაში) სომხები ღიდ იმელს ამყარებდნენ თავიანთი „სამეფოს“ აღორძინებაზე და ხატავს იმპერატორ ალექსანდრე III-ის ღიადი მეფობის ცილისმწამებლურ, უხემად არასწორ სურათს, ამასთან, გამოთქვამს სწორ ამრს, რომ სომხებს განსაკუთრებით სძულთ თვითმპყრობელობა და მისი ემინიათ, რადგან იგი იმპერიის ყველა ნაწილის და განცალკეეებული ელემენტის ცენტრალიზებას და ნიეელირებას ახდენს.

მას მიაჩნია, რომ სომხებს თავიანთი პაგრიოტული იმედების დამყარება შეუძლიათ მხოლოდ „ლიბერალურ მთაერობაზე“. ამრი სწორია და ამხსნელი, თუ რაგომ აქეთ სომხებს, დაწყებული ცნობილი კარაკომოვიდან, ებრაელების მსგავსად, ასეთი მიდრეკილება მონაწილეობა მიიღონ ყოეელგვარ ამბოხში, რომელიც მიზნად ისახავს ჩვენი სახელმწიფო წყობის შერყევას ან შეეკლას.

მორანიამბობს, რომსომხებსარშეუძლიათარიყენგანუსაზღვრელ მონარქიაში ოპოზიციური ელემენტები და სამიში ქეეშეერღომებიც კი, *des sujets redoutables* როგორც პოლიტიკური თეალსამრისით, ასეეე სახალხო მეურნეობის სფეროში, როგორც „ქრისტიანი ისრაელი“. — *un Israel chretien*. ეს მწერალი საკმაოდ ეწინააღმდეგება თავის თავს: ერთ ადგილას ის ამბობს, რომ სომხებს მხოლოდ სურთ „სამოქალაქო თანასწორობა და რელიგიური თავისუფლება“ (თუმცა, როგორც

კაეკასიიდან ჩანს, ისინი არა მარტო ფართოდ იყენებენ, არამედ უკანონოდაც ბოროტად სარგებლობენ ერთითაც და მეორითაც), ხოლო სხვა ადგილას აღიარებს, რომ „წარმატებამ სომხებს მიაღწია სიამაყე, ენერგია, მგზნებარება და ძალა; სანამისინი იყენებდნენ ღირებულებას სუსტები, თავს იღრეკდნენ თავიანთი მბრძანებლების წინაშე; გამდიდრებული კი წინააღმდეგობაზე ფიქრობენ; ბევრს არ აკმაყოფილებს თავისი მდგომარეობა“. ნათუბობრეწეულების ბოლოების და ბანკირების ფსიქოლოგია სწორედ ამითაა განსაზღვრული.

საუბრობს რა შემდგომ ძირეულ წინააღმდეგობაზე სომხურ გენდენციებსა და რუსულ სახელმწიფოებრივ წყობას შორის, სომხებს უწოდებს სამიმ ქვეშევრდომებს, ხოლო სომხურ ეკლესიას – ეროვნულ დაწესებულებას და „ვატიკანსაც“ კი (Vatican armenien), მორანი წერილს აბოლოებს სომხების მიმართ მხურვალე აპოლოგიით და დაჟინებით ურჩევს რუსულ მთავრობას მათი მოთხოვნები შეასრულოს, უარი თქვას „უპატიოსნო“ (deloyale) პოლიტიკასა და „ნოვოე ერემენის“ და „მოსკოესკი ეელმოსგის“ ნდობაზე, რადგან ისინი იგონებენ ყოველგვარ ზღაპარს სომხურ „კომპოტებზე“.

როგორც ჩანს, რუსეთმა უნდა უარი თქვას თავისი წყობის ძირითად პრინციპებზე, რათა გზა მისცეს ავტონომიურ „ქრისტიანულ ისრაელს“ ეორონეჟამდე და შეიძლება იმის იქითაც?! რას ეიბამთ, გმადლობთ კეთილი რჩევისთვის, რომელსაც ალბათ მხარს დაუჭერს ზოგიერთი „რუსული წყობის ფილოსოფიური განახლების“ ქომავი!..

მანამდე კი, სანამ რჩევა ჯერ კიდევ არ მიგვიღია, სომხური პროგრამა განუხრელად სრულდება.

მიჰყავთ რა ამიერკაეკასიის დანარჩენი მოსახლეობა გაერთიანებისკენ და ასე ეთქვათ, ბოლოვებული უკმაყოფილებისკენ, სომეხი მესევერები იმედოვნებენ დანარჩენი მკვიდრნი გადააქციონ თავიანთ კონდოციერებად, რომლებიც გამოადგებათ რუსეთისთვის წარუმატებელი ომის შემთხვევაში. ძალზე დამახასიათებელია, რომ სომეხი პოლიტიკანებისთვის განსაკუთრებით საძულელია ყოველგვარი ზომა, ყოველგვარი კეთილი სიგჳვა სხვა მკვიდრი მოსახლეობის სასარგებლოდ ან დასაცავად. ისინი სრულიადაც არ ბრამბენ რუსებზე, რომლებიც ხელაღებით ლანძღავენ „ყველა კაეკასიელს“; ასეთი რუსი პაგრიოგებისთვის სომეხები მზად არიან ფული გაიღონ, რადგან, ყოველთვის უსამართლო, უსაფუძვლო მსჯელობა სომხური ფორმულისთვის „კაეკასია კაეკასიელებისთვის“ განსაკუთრებით მისაღება. მათი ძირითადი თვისებაა – სინათლის შიში, მოუსყიდველი საჯაროობის შიში და ამაში ისინი ერთსულოვანნი არიან არასაიმედო მსახურეული ადამიანების, რომლებიც პირობით „საანგარიშო“ და არა ცხოვრებისეულ სიმართლეს ემსახურებიან. სომეხ პოლიტიკანებს განსაკუთრებით ალამუოთებთ მითითება, რომ სომხური პეგემონია ღუპავს დანარჩენ კაეკასიელ მოსახლეობას; მაშინ ისინი ყვირიან, რომ ეს გომთამორისი განხეთქილების გაჩაღებაა; მათი ღაფა კი იღებს „ორმხრივი დაბეშების“ ფორმას, რომელიც

ესოდენ დამახასიათებელია სომხებისა და ებრაელებისთვის, და ყველა, ვინც კი არის სამხარეო სამსახურში დამპალი, გამყიდველი, სომხური ბაგონობის გაგრძელებით დაინტერესებული, უკვე „ცენზურული“ თელსაზრისით ხმას იმალლებს სისაძაგლის მხილების, ასევე სინამდვილის კეთისანდისიერი ასახვის წინააღმდეგ.

პოლიტიკურ ოცნებებში გადაეარდნილი ხალხის ხელში კოლოსალური კაპიტალი შეიძლება სერიოზულ საფრთხედ იქცეს არა მარტო რამე გართულების შემთხვევაში, არამედ ჩვეულებრივ ღროსაც. არის რა არა შეუპოვარი შრომის და შთაგონებული ცოდნის, არამედ სულელურ-შემთხვევითი ან არასწორი მომხევექლობის ნაყოფი, ეს კაპიტალი უშეყარ, უკულგურო ხელში სოციალური საფრთხეა, როგორც მოქრთამეის და გარყენის შაქტორი.

ვინაიდან თანამედროვე სახელმწიფოში ამ სიმდიდრის ჩამორთმევა არ შეიძლება, გარდა დამტკიცებული ამბოხებისთვის ან კრამოლისთვის კონფისკაციის კანონიერი შემთხვევებისა, ამდენად, საჭიროა გაამზრებული ეკონომიკური პოლიტიკა, საჭიროა კულტურული ბრძოლა. დროა, რუსულმა უხიანობამ თავისი სულიერი და მაგერიალური ძალები გამოიყენოს ჩვენს სამხრეთ განაპირაში. დროა, ეს შემოქმედებითი ამრი საფუძელად დაედოს ჩვენს განაპირა სახელმწიფო პროგრამას. მნიშვნელოვანია პოლიციური დაცვის გაძლიერება, რუს კაეკასიელ მსახურეულთა ღონის ამალეება, მაგრამ ყველაფერი ეს პალიატივია, რომელიც მომწიფებულ საკითხს ეერ გადაჭრის.

სომეხ პოლიტიკანთა ჩმახეა ალბათ ჩმახეად დარჩება, ვინაიდან ეერაეითარი რეეოლუციური აევანგიურა წინ ეერ დაუდგება რუსი ჯარისკაცის ხიმტს. მაგრამ უბოზა ეკონომიკური და სულიერი მიანი, რომელსაც კაეკასიაში სომეხი წინამძროლები აყენებენ რუსულ სახალხო-სახელმწიფო საქმესაც და თვით სომეხ მოსახლეობასაც. ეს წინამძროლები ამამრზენი არიან, როგორც გამხრწნელები, როგორც სოციალური ხრწნის მიკრობები და პარამიგები.

11. ხალხის მასა

ახლა ორიოდ სიგყვა ამ გომის ხალხის მასაზე. მხოლოდ ორი სიგყვა, ეინაიდან ამ ბნელი ბრბოს ფსიქოლოგია რთული არაა. უძველესი, მრავალსაუკუნოვანი მონობის ლაქა დიდხანს არ სცილდებოდა და ღღემდე აქვს შერჩენილი მათ სულიერ პიროვნებას, მაცულასერეიგუგის, რომლისმილმაცნელ-ნელასჭვეისრალაცურო აღამიანური. მე მიხდებოდა ამიერკაეკასიის სხედასხვა ადგილას მდაბიო სომხებთან შეხვედრა და ასეთები სამსახურშიც ამყაედა – შესანიშნავი, მშეილობიანი, მუშა და აკურაგული აღამიანები. თუმცა ასეთი გიპისყველადაღამიანი არათანაგრძნობითეცეოდათბილისელ მოლაპარაკე-პაგრიოგებს და ღმერთს შესთხოვდა მხოლოდ ერის: ისინი დაეყარა სომხური განცალკევების მოჩვენებით-კულტურული ხელოვნური ამოცანებისა და პერიპეტიებისგან, რათა საშუალება პქონოდათ, მშეილობიანად ემუშაეთ რუსული ხელისუფლების ჭერქვეშ.

რა თქმა უნდა, არსებობს ძალიან ბევრი მდაბიო სომეხი, ნახევრად ეელური, თურქულ სტილში და ეერავი – ეეროპულ სტილში, მაგრამ სულიერად გაკეთილმოხილებულ, ბუჯით და ჭკეიან არაერთეულ სომეხთა არსებობა კულტურის მიმართ ამ ხალხის უნარის სასარგებლოდ მეგყველებს. ამას ხელს უწყობს ფიზიკური პირობებიც. სომეხები – ესაა ხალხი ჟართო მაგარი ყბებით, ამგანი და სიცოცხლისუნარიანი. მათ შორის ძალზე გაერეცელებულია უსუფთაობა, ებრაველთა ანალოგიურად, მაგრამ განათლებას მეუძლია აღმოუხერას ისიც და დააუადებებიც, რომლებიც მისით ჩნდება. სომეხთა დიდი ნაწილი ზეგანის მცხოვრებია ან იქიდან წამოსული, იქ დამლუპეელი არაა არც პაპანაქება, არც მალარია: ეს წარმატებისთვის მნიშვნელოვანი ფაქტორია, ეინაიდან შედარებით ჯანმრთელი კლიმატი უშუალოდ მოქმედებს გაწონასწორებული ხასიათის გამომუშაებაზე, რაც ყოველგვარი პროგრესის ჭეშმარიტი ბერკეტია. უნდა დაემაგოთ, რომ სომეხთა შერეული ქორწინებები სხვა გომთა წარმომადგენლებთან კარგ, სულიერად გაუმჯობესებულ შთამომავლობას იძლევა. სამწუხაროდ, სომხური განკერძოებულობა ახლა ხელს უშლის შერეულ ქორწინებებს.

მეგანსაკუთრებულმნიშვნელობასეანიჭებხალხურმემოქმედებას, იმიგომ რომ მათში ხალხი თავის თავზე ლაპარაკობს.

მოვიყვან ერთ სომხურ ზღაპარს, რომელშიც, რამდენადაც

მეჩვენება, აისახა ამ გომის სწორედ საშუალო სულიერი ღონე.

იყო და არა იყო რა, იყო ერთი სოფელი, რომელშიც ცხოვრობდა ღარიბი სარქისი, ჩვენებურად სერგეი. ის იყო ისე ღარიბი, ხოლო მისი მეზობლები ისე ძუნწი და გულქვა იყვნენ, რომ, როცა შეეძინა ბიჭი, მეზობელთაგან არაყინ ისურვა მისი მონათულა, რათა თავი აერიდებინათ ღარიბი კაცის სახლში ხარჯისთვის. გავიდა სარქისი გზაზე, რათა ნათლიობა ეთხოვა პირველი შემხვედრისათვის. ხელაეს, მისკენ მოდის ძალიან ღარიბი მოხუცი. სარქისმა არ იუკადრისა და პკითხა სახელი.

– მე სუფ-სარქისი, წმინდა სარქისი ვარ, შენი პატრონი, – უპასუხა იმან, – და მზად ვარ მოვნათლო შენი შვილი.

– შენს გზას დაადექი! – უყვირა განრისხებულმა სარქისმა, – კარგი წმინდანი ხარ, კარგი პატრონი, თუკი ასეთ სილაგაკეში მამყოფებ. შეიძლება აღიარო და პატივი სცე ისეთ წმინდანებს, რომლებიც გვეხმარებიან და არა უსაქმურობენ. აი კარაპეტს მისი წმინდანი დაეხმარა გაეხსნა ღუქანი და გამდიდრებულიყო, შენ კი? გასწი, დამეკარგე!

მეორე შემხვედრი აღმოჩნდა ლამაზი ყმაწვილი, რომელმაც უთხრა სარქისს, რომ იგი გაბრიელია, სიკედილის ანგელოზი და მზად იყო ნათლია გამხდარიყო.

– კარგი, – უპასუხა სარქისმა, – შენ არ არჩევ არც მდიდარს, არც ღარიბს და მიხვალ როდისმე მდიდარ კარაპეტთანაც სიკედილისთვის, ამიგომაც მოდი ჩემთან ნათლიად.

გაბრიელი თანასწორობის მომხრე იყო და ეს სიტყვა მოეწონა. ნათლობის შემდეგ მან უთხრა სარქისს:

– მე შენ მოგცემ სიმდიდრის წყაროს: ექიმად გაქცე. ბევრს უმკურნალებ და ყოველთვის შეუცდომლად. როგორც კი მიხვალ აუადმყოფთან და დაინახავ, რომ მის ფეხებთან ედგაყარ და ვილიმები, მაშინ ხელი მოპკიდე მკურნალობას, თავი მოაჩვენე, თითქოს ამზადებ რაღაც შინაურ წამალს – და მიზანს მიაღწევ. ხოლო, თუ მე პირქუში სახით თავითი დაუდგები, მაშინ მკურნალობაც არ სცადო: მამასადამე, მისი საქმე წასულია. მაგრამ პირობა მომეცი: გახსოვდეს სინდისი და ღეთის ნებით დაეხმარე ღარიბებს.

თქვა ეს გაბრიელმა, სიკედილის ანგელოზმა და გაქრა.

ორი ათასჯერ და კიდეჯერ ნახა სარქისმა გაბრიელ ანგელოზი აუადმყოფთა ფეხებთან. მკურნალობდა და მდიდრდებოდა. ასე გაითქვა სახელი განჯამიც, ყარაბაღშიც და ამ ხმამ თავიერიზამდეც მიაღწია. აუად გახდა ერთი ძლეეამოსილი მეფე, მოიწვია ყველა ქვეყნის

ექიმი: რუმიდან, სამარყანდიდან, ინდოეთიდან, მაკრიგანიიდან. ისინი ცდილობენ, აძლევენ წამლებს, მეფე კი უარესადაა. აქ მეფემ მოიკრიბა უკანასკნელი ძალები და თქვა:

— ყველა ექიმი უეცრად, ერთ სომეხ ექიმს კიდე შეუძლია ჩემი დახმარება. ეერც ერთი სამეფო ეერაფერს გახდება სომხის გარეშე: ისინი დიადი ხალხია და მოხერხებული.

ეახლა სარქისი მეფეს მოწოდებაზე: პოი, სიხარულო! მეფის ჟესებთან დგას გაბრიელი და ილიმება. სარქისი ჩაფიქრდა და სერიოზული სახე მიიღო, გადაწყვიტა, ერთბაშად არ ეჩვენებინა თავისი ხელოვნება, რათა მისთვის უფრო მეტი ჟასი მიეცა. მან მეფეს გამოუცხადა, რომ განკურნავდა, მაგრამ მანამდე 7 ღლე და 7 ღამე დაყო განსაკუთრებულ ოთახში, სადაც ითხოვდა კარგ საჭმელს და ყოველგვარ შინაურ წამალს. მეფემ უკვე იმედი დაკარგა, როცა ბოლოს და ბოლოს სარქისი მივიდა, მისცა რაღაც დასალევად და წუთში მოარჩინა. მეფემ სარქისი ააესო უდიდესი წყალობით, გახადა იგი კარის ექიმი — და დაიწყო ცხოვრება სარქისმა, როგორც დამოუკიდებელმა ხანმა. მთელი ღლეები გადადიოდა ბაქმაზიდან ტკბილ ღვინომდე ან გრილ მაწვნამდე, ჟლავეში ღამის ბანაობდა, გადაცოცდებოდა ხოლმე ხორენული ხალიჩიდან თექისაზე; ხოლო მაშმადის სამოთხის სიამოვნების შესახებ მან მიმართა თავის სინდისს: „თუკი მე ჩემი მბრძანებლის პატიოსანი ექიმი ვარ, მაშინ არ ძალმიძს მისი საქციელის გაკიცხვა, პირიქით, მის მაგალითს უნდა მივბადო“. და როცა მბრძანებელი არეუებდა ხოლმე სარქისს მონა ქალს, მის მიმართ ალერსიანი თუ არ იქნებოდა, ეს მეფის მიმართ ერთგვარ ამბობს დაემსგავსებოდა. თანაც მართლაც ხომ არ უნდა დაკარგულიყო სიკეთე: დაბერდებოდა ქალი და არაჟერი ჟასი აღარ ექნებოდა.

მაგრამ ერთხელაც სარქისთან მივიდა ღაგაკი ღელაბერი; ნოქარმა (მსახურმა) ამის შესახებ მოახსენა, შევიდა რა რბილი ჟესსაყმლით, რათა არ შეეშინებინა იგი.

— გარეთ გაუძახე! ცოგა როდი დაეთრევა ასეთი! — უყვირა სარქისმა და გადაბრუნდა მეორე გვერდზე, თან ერთი მუჭა ქიშიშიმ პირში ჩაიდო.

კიდე მოდის მსახური.

— ჩემო ბატონო, ღაგაკი ღელაბერი ამბობს, რომ სარქის-ხანის წყალობის იმედი აქეს, გთხოვს, გაიხსენო სინდისი, იფიქრო ღარიბებზე.

— გაეთრიე! — წამოიძახა სარქისმა და წამოიჭრა ისე ძლიერ, რომ

თავის ქვეშიდან მუთაქა გადმოუვარდა ძირს. მოგრიალდა სარქისი და ხელავს, სიკედილის ანგელოზი, გაბრიელი, ღვას მის თავთან და პირქუშად უყურებს.

სარქისს, უპირველეს ყოვლისა, გაახსენდა ანდაზა, რომელიც მამამ დააეალა დაემახსოვრებინა, როგორც ქადაგება: „стой впереди лежающего и позади кускающего“. წამში მოგრიალდა გახტბე, ისე, რომ გაბრიელი ფეხებთან აღმოჩენილიყო. მაგრამ გაბრიელი, პირქუში, როგორც სარდალი, იღვა მის უკან, თავთან. კიდეე უფრო სწრაფად მოგრიალდა სარქისი და ისეე ის განმეორდა.

– რას აკეთებ? – უყვირა სარქისმა, – შენ ხომ ჩემი ნათლია ხარ, ჩვენ ნათესაეები ვართ! შენ ნათესაეის მოკელა არ შეგიძლია, ეს წმინდა წესის საწინააღმდეგოა! კანონის საწინააღმდეგოა! მოკალი გარეშეები, აირჩიე ნებისმიერი, მე არ შეგედაეები. წაიყვანე ყველა ჩემი ავადმყოფი, ახლანდელი და მომავალი.

მაგრამ გაბრიელმა უთხრა:

– მე სახუმაროდ არ მოესულვარ!

სარქისმა მიაღო ცერა თითი საჩვენებელს და შეევედრა:

– შენ ხომ ჩემი ნათლია ხარ! მამ, შემისრულე სიკედილის წინ თხოვნა: ნება მომეცი, არ მოვეკდე მანამ, სანამ არ წაეიკითხაე ლოცვას „მამაო ჩვენო“. ხომ არ შეიძლება ლოცვის გარეშე სიკედილი!

ნათლია დაეთანხმა და დაიფიცა კიდეე, რომ შეუსრულებდა თხოვნას.

მაშინ სარქისმა რაღაც უცნაურად ჩაიციხა და დაიწყო ლოცვის კითხვა.

– „Гхаир-мер-вор-геркинзес-сурп-иергхуы-анунко“, – და შეჩერდა.

– რა იყო?

სარქისი კი ხელახლა იწყებდა: „Гхаир-мер-вор“...

ასე გრძელდებოდა მანამ, სანამ გაბრიელი არ მიხედა, რომ სარქისმა იგი გააბრიყვა.

მაშინ გაბრიელმა გადაწყვიტა, სარქისს დადარაჯებოდა. შეიღიწელი სარქისმა არც ერთხელ არ წაიკითხა ბოლომდე უფლის ლოცვა და წირებაზე კი ეკლესიიდან მაშინ გამოდიოდა, როცა მას მღეროდნენ.

მაგრამ სიკედილის ანგელოზი ყოველ ადამიანზე ეშმაკია. ერთხელ სარქისი შეილთან ერთად სამოგზაუროდ გაემართა და ღამით გზაზე მკედარი დაინახა. შეებრალა სარქისს, თუმცა მდიდარი ადამიანი იყო და უთხრა შეილს:

– ნუთუ ის აქ უნდა დარჩეს ლოცვისა და დამარხვის გარეშე?

და წაუკითხა უფლის ლოცვა. აქ მეყდარი აღმოჩნდა არა მარტო ცოცხალი, არამედ თვით გაბრიელი. სარქისი, როგორც ჭკეპანი ადამიანი, მიხედა, რომ ვერაფერს იზამდა და მოკედა...

ზღაპარი დამახასიათებელია და ბრძნული. საჭიროა დაემატოთ, რომ ორიგინალობით იგი უდავოდ სომხური არაა, სხვა ხალხებიდანაა ნასესხები. დამახასიათებელია დეტალები, რომლებშიც გამოიხატა ღრმა მაგერიალიზმი, არსებითად სომეხი ხალხის ყველა შენას რომ განაცალკევებს. ეს ის მაგერიალიზმია, რომლის ძალითაც ერთმა ინტელიგენტმა სომეხმა მიმითითა მოხუც ეგეერანზე, რომელიც გიროლა მეფე-მშვიდობისმყოფლის პანაშვილზე და მკითხა სულის ეპიკური უბრალოებით:

– რატომ გირის იგი? გეგონება, ჯიბიდან ფული ამოაცალეს!

ანგარების ნაგვისა და ცბიერების ვიწრობში, ხალხური სულის უჩინარი სამალავიდან გზას იკელეეს სიგყვა ღეთის სიყვარული. გაასუფთაო გზა ამ ცოცხალი ნაკადისთვის, გაათავისუფლო იგი ხელოვნური დაბრკოლებების უღლისგან, რომელსაც სომხური განკერძოებულობის ანგარებიანი ხელმძღვანელები ქმნიან, ძმური ხელი გაუწოდო ხალხს, რომლის ზნეობრივი სახე დამახინჯებულია ხანგრძლივი მონობით, მაგრამ იმსახურებს აღდგენას და ამის უნარი გააჩნია – აი რუსული პუშკინური ამოცანა, რომელიც ემთხვევა მხარეში ჩვენი სახელმწიფო-სახალხო საქმის ამოცანას.

გომობრივ თვითმყოფადობასა და პარაზიტულ გომობრივ ეგოიზმს შორის მთელი უფსკრულია და ნამდვილად კულტურულმა სომეხებმა დროა ეს შეიგნონ. გონიერული გომობრივი თვითმყოფადობა საეცებით ესადაგება ლოიალურობას რუსეთის მიმართ და მისი კულტურის უმაღლესი ძღვენის ათვისებას. მეგსაც ვიგყვი: მხოლოდ ვიწრო, ანგარებიანი განცალკევების და აუხდენელი ოცნებების უარყოფით, მხოლოდ საკუთარ გაგებათა და გრძნობათა საზღვრების გაუარყოფით, მხოლოდ რუსული სულის საგანძურადან სომხობისთვის რელიგიურ-ზნეობრივისა წყისისამოღებით, რომელიც აკლიათ – შეუძლიათ სომხებს ფეხზე დააყენონ და გადაარჩინონ თავიანთი ხალხი, მოუპოვონ მას კეთილი სახელი. ეინაიდან რელიგია ერთადერთი საიმედო წყაროა იდეალიზმისთვის, სომხებს თავად მართებთ იფიქრონ საეკლესიო რეფორმაზე, წმ. გრიგორის ეკლესიის განთავისუფლებაზე პოლიტიკური და ფისკალური ამოცანებისგან, მის ღოგმაგურ დაახლოებაზე მსოფლიო მართლმადიდებლობასთან. დიდ რელიგიასთან მიკუთვნება უზარმაზარ ზნეობრივ და გონებრივ

მესაძლებლობას იძლევა. მაგალითად, სომეხი-კათოლიკეები სომეხი გრიგორიანელების რასის არიან, მაგრამ ამ უკანასკნელებზე ბევრად მაღლა დგანან: უფრო ჭკეიანები არიან, მნებორიეები, ისინი ნაკლებად სძულთ მეზობლებს. სომხებს სჭირდებათ იდეალიზმი ლიტერატურაშიც და საზოგადოებაშიც. ზოგიერთი პოეტი, მაგალითად პატკანიანი, ცდილობდა ემუშაე ამ მიმართულებით, მაგრამ ასეთებს არ აყოფნიდათ უნარი, არც საზოგადოებრივი მხარდაჭერა პქონდათ; და ბოლოს, მათ ხელს უშლიდა „ბოლოლოგიური პატრიოტიზმი“, რომელიც ძირს უთხრიდა სამართლიანობას და სიმართლეს აბუნდოვანებდა. სომხებს სჭირდებათ უშიშარი, თავდადებული საგირიკოსები, რომელთაც ეყოფოდათ გამბედაობა ეთქვათ მათთვის მთელი სიმართლე. თუკი ამას ეგყვის რუსი ადამიანი, მაშინ მიზანს მცირედ თუ მიაღწევენ: სომეხი პოლიტიკანები მაშინვე დაიწყებენ ყვირილს „სომეხი ხალხის დენამზე“, არაკეთილსინდისიერი მოხელეები და გამყიდველი პუბლიცისტები აპყეებიან ასეთ ყვირილს იმის შიშით, რომ მათთვის არასასურველი მხილება არ მოხდეს – და სიმართლეს საღდაც ბნელ კუნჭულში მიჩქმალავენ.

ყველაზე სასურველი იქნებოდა ძლიერი ეთიკური მიმდინარეობა ახალგაზრდა სომხურ თაობაში, რომელიც აღიზარდა კარგ პირობებსა და სიმშვიდეში: მას შეეძლო გაეჯანსაღებინა „სომხური იდეა“, მიანიჭებდა მას სხვა ხალხების მხრიდან პატივისცემას. ცალკეული ახალგაზრდა ინტელიგენტი სომეხი, როგორც ჩანს, ამამე უიქრობს, მაგრამ ისინი ერთმანეთისგან დაშორიშორებული არიან, ღათრგუნეილები, თავიანთი სულიერი და საერო წინამძღოლების გერორით. ასეთი გერორის თანდათანობით შესუსტება და შემდეგ მოსაშობა დამოკიდებულია მხარეში რუსულ ხელისუფლებაზე, მის სისტემატურ მუშაობაზე. ამ სისტემის ერთ-ერთი საფუძველი უნდა გახდეს ღიად ნაქადაგები და პრაქტიკაში გატარებული მნებორიეი საწყისების უპირატესობა საეჭეო წარმოშობის სიმღიდრესთან შედარებით. როცა სომეხი ინტელიგენცია და სახალხო მასა დაინახავს მოსამსახურე ადამიანების მოუსყიდველობას და გამღიდრებული მტაცებლების დაუსჯელობის მოსაშობას, დაინახავს გამბედავ პატიოსნებას, როგორც სამხარეო პოლიტიკის ხელმძღვანელ საწყისს, მაშინ დაიწყება სომეხი ხალხის აღზრდა.

მანამდე კი მისი ჭეშმარიტი მეგობრები უნდა იყვნენ არა „მეგობარი-მღანძღელები“, არამედ „შემხვედრი-მეგობრები“, ე.ი. უნდა ჩანდნენ მტრებად და ატარებდნენ ასეთი გარეგნობის ყველა მძიმე შედეგს.

დაე სომეხმა პაგრიოგებმა (ამ სიგყვის ჭეშმარიტი გაგებით!) იფიქრონ ყოველივე ამაზე მშვიდად, ცრუ თავმოყვარეობის და თავიანთი არამკითხე მოთავეების წინაშე შიშის გარეშე.

სომეხ ხალხთან ნუ გააიგივებენ თავს ის შუოთისთაეები და ბნელი ადამიანები, რომლებიც არ ინდობენ თავიანთ სისხლ-ხორცს და არცხვენენ მის სახელს; ამოდ უწოდებენ ისინი და მათი დამქირავებლები „ბნელეთის მოციქულობას“ ადგილობრივი ცხოვრების მიუკერძოებელ ასახვას.

რუსული საქმე საყვედურსა და ცილისწამებაზე მაღლა ღვას, როცა იგი წარმოებს ჭეშმარიტების სიმაღლეზე და არა პირობითი ან ყალბი ადამიანურობით.

12. სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის ქონების მართვის რეჟორმა და სომხური უხამსობა

12 ივნისს გამოქვეყნდა უზენაესი ბრძანება რუსეთში სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის ქონების მართვის თაემოყრამეთაურობის დაწესებულებების გამგებლობაში და სახალხო განათლების სამინისტროსთვის აღნიშნულ ეკლესიათა იმ საშუალებების და ქონების გადაცემაზე, რომლებითაც უზრუნველყოფილი იყო ყოფილი სომხურ-გრიგორიანული საეკლესიო სასწავლებლების არსებობა, დასახელებულ სამინისტროს რომ ექვემდებარება 1898 წლიდან.

საეკლესიო მიწები უნდა იყოს მიწათმოქმედების და სახელმწიფო ქონების სამინისტროს, ხოლო კაპიტალი – შინაგან საქმეთა მინისტრის გამგებლობაში. საკუთრების უფლება უძრავ ქონებაზე და კაპიტალი რჩება სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიაზე, ხოლო შემოსავალი დაიხარჯება მის ახლანდელ, კანონიერ საჭიროებებზე, გარდა ქონების მართვისა და სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის დამხმარე კაპიტალის შექმნაზე ხარჯისა.

ესზომამ უზარმაზარი მნიშვნელობის აპოლიტიკური დარელიგიური თეალსაზრისით. სიცხადის, წესრიგის და კანონიერების შეგანა საშუალებების განკარგვაში მრავალი თეალსაზრისით მოუწყობელ სომხურ-გრიგორიანულ ეკლესიაში უეჭველად აღმოფხვრის შესაძლებლობას, გამოიყენონ საეკლესიო ფული საქმეებზე, რომლებსაც საერთო არაფერი აქვს ეკლესიასთან; ეკლესიასთან, რომელსაც არ შეუძლია ზომიერი გახადოს სომხური თეოკრატიის პოლიტიკური ხასიათი და დააცხროს სომეხი ხალხისთვის ზიანის მომგანი სულიერი და სხედასხვა შეხედულების მრავალი ოცნება. ეს საკითხი დიდი ხნის წინ მომწიფებული, დიდხანს იყო დამუხრუჭებული, იმიტომ რომ სომეხ მრეწველ-პოლიტიკოს საქმოსნებს ძლიერი მხარდაჭერა ჰქონდათ კავკასიის და დედაქალაქის გაელენიან სფეროებში. რუსული სახელისთვის არასახარბიელო ეს მხარდაჭერა ხშირად იმდენად უხემ ფორმებს იღებდა ბეჭდვამიც, ცხოვრებამიც და ოფიციალურ წრეებშიც, რომ სახელმწიფო წესრიგის ქომაგებს, რომელთათვისაც შეუთავსებელი იყო ისეთი ანომალია, როგორცაა პოლიტიკანური თეოკრატია, ზოგჯერ ეჩვენებოდათ, რომ ჯანსაღ მოსაზრებათა ზეიმი საეჭვო მისაღწევი იყო.

სომხური საეკლესიო სკოლების და მათი ქონების გადაცემის

საკითხი სახალხო განათლების სამინისტროს გამგებლობაში სულ თავიდანვე იმავე არასასურველი ზემოქმედების გავლენით დაისვა არანორმალურად და საჩოთიროდ, ვინაიდან ღია ქონებაზე წყდებოდა სასამართლო წესით მთავრობისთვის ღირად არასასურველ პირობებში: კაეკასიაში უმდაბლესი ადმინისტრაცია სომხების კაბალაშია, ხოლო უმაღლესი ხშირად არასაკმარისადაა გათვითცნობიერებული, იმისათვის რომ ებრძოლოს ამ ბოროტებას: ცრუმონუმობა, გაყალბებული დოკუმენტები, ეშმაკური დამთმობობა ოფიციალური ოქმების, რომლებიც საეკლესიო სამმრუნველოებიდან მოდიოდა; საოცარი მომხვეჭელური მოხერხებულობა სომეხ საქმოსანთა, რომელთაც „ხელი“ მიუწვდებოდათ არსებითად მხარის ყველა დაწესებულებაში – ყოველივე ეს ძალზე არასასურველ ვითარებას უქმნიდა სახალხო განათლების სამინისტროს ორგანოებს სკოლის ინტერესებისთვის საბრძოლველად. მთელი თბილისის თვალწინ სომეხ პაგრიოტებს მიპქონდათ, იგაცებდნენ ან გროშებად ყიდდნენ სასკოლო ქონებას, ხოლო, როცა ამას ვერ ახერხებდნენ, მაშინ ძალზე თავხედურად იწყებდნენ სამოქალაქო პროცესებს მაშინაც კი, როცა ეგონათ, რომ საქმეს ვერ მოიგებდნენ.

სახალხო განათლების სამინისტროს მიერ სკოლის ქონებაზე პროცესის წაგების ყოველი შემთხვევა დიდ ხმაურს იწვევდა ადგილობრივ სომხური მიმართულების ბეჭდვით ორგანოში, ამასთან ადგილობრივი უცნაური ცენზურით, ამის პარალელურად ყურადღებას არ აქცევდნენ სასწავლო უწყების წინააღმდეგ ელურ გამოხდომებს; საზოგადოებაში ეს სენსაციას იწვევდა და ყველა ადგილობრივი ელემენტი, რომლებიც კეთილგანწყობილნი არ იყვნენ რუსეთის მიმართ, შემთხვევით სარგებლობდა, რათა მიეთითებინა რუსული ხელისუფლების უძლურება ან მისი ღონისძიების მიზანშეწონილობა.

ეს ბაკქანალია ხუთი წელი გრძელდებოდა იმიგომ, რომ ამ ანტირუსულ გრძნობებს მოეგანა რაც შეიძლება მეტი ნაყოფი.

ახლა, მაღლობა ღმერთს, ამ უმსგავსოებებს ბოლო მოეღო: საკითხი სომხურ საეკლესიო და სასკოლო ქონებაზე განიხილეს მინისტრთა კომიტეტში და იმპერატორის ნებით დაიწყეს ცხოვრებაში გამაჟანსაღებელი ზომების გატარება. ის ეხება ძირითადად ამიერკავკასიას, ბესარაბიას, ნაწილობრივ ყირიმს, ღონის ოლქს და ასტრახანის გუბერნიას. სამწუხაროდ, ახალი კანონის მოქმედებას არ ექვემდებარება სომხურ-გრიგორიანული საეკლესიო ქონება ორივე დედაქალაქში, სადაც ეკლესიათა გარშემო დაჯგუფებული

სომხური ორგანიზაციები (სომხურად „ჯოგები“) მხოლოდ რელიგიურ ამოცანებზე როდი ზრუნავს. მაგრამ ასეა თუ ისე, მთავარი საქმე გაკეთდა.

კერძოდ, ეს საკანონმდებლო ზომა მნიშვნელოვანი იდეური ზეიმი ამა სტრიქონების დამწერისთვის. მთელ რიგ წერილებში, თუნდაც დამახინჯებული სახით, ადგილობრივი ცენტრის გავლით ძლიერ რომ ებეჭდავდი გამეთ „კაეკაში“ ჩემი რედაქტორობისას და 1903 წლის „რუსი ეესტნიკის“ იენისის წიგნში ეცდილობდი, შეძლებისდაგვარად გამერკვია სომხური საეკლესიო საკითხი და მიეუთითებდი სწორედ იმ ზომათა აუცილებლობას, რომლებიც ამჟამად აღიარებულია სასარგებლოდ და ღროულად, რის წყალობითაც ისინი კანონიერი გახდა. მარგო ეს ფაქტი მაღალი სულიერი ჯილდოა სახელმწიფო და სახალხო ინგერესების გამოერკვევის უმაღური სამუშაოსთვის, რომელიც არ მოსწონდათ არარუსულ ორგანიზაციებს და მათ დაქირაებულ აგენტებს. ამ სფეროში კი მართალი სიკცევა მაშინვე იწევებს ცილისმწამებლურ ბრალდებებს ბნელეთის მოციქულობაში, რასობრივ შეუწყნარებლობაში და ა.შ.

ამ შემთხვევაში ურიგო არ იქნება კიდევ ერთხელ აღენიშნოთ, რომ ნაეთობრეწელებისა და სხვა სომეხი პოლიტიკანებისთვის არასასურველი ახალი ზომა მთაგონებულია, უპირველეს ყოვლისა, სომეხი ხალხის სულიერ და სამოქალაქო ინგერესებზე ზრუნით. ამ ხალხისთვის მნიშვნელოვანია საეკლესიო საშუალებები იხარჯებოდეს ეკლესიისთვის, სკოლისა – სკოლისთვის, ამასთან მწარმოებლურად, ანუ იმიტომ რომ ხალხი იღებდეს განათლებულ სულიერ და საერო წინამძღოლებს, რომლებიც თავიანთი კეთილი გაელენით „ბელნიერდამშეილობიან ცხოვრებას“ განამტკიცებენ. ამას კირუსეთიძღვეს ყველა თავის ხალხს, არარუსული ორგანიზაციების თეითმარქვია მეთაურების ჯიბრზეც კი. როგორც ყველგან, ასევე ჩვენს სამხრეთ აზიურ განაპირასაც, რუსული ხელისუფლების ჩარევა სულიერი განვითარების და სახალხო მასის თავისუფლების საქმეს ემსახურება, მზრუნველობას და თანაგრძნობას რომ იმსახურებს.

ხალხისთვის კეთილისმყოფელი ეს ზომა საბაბი გახდა ჩემ მიერ კაეკასიური სინამდელიდან ამოღებული და ასე ეთქვათ, სიმწრით მოპოვებული შეხედულებების მჭევრმეტკველი დადასტურებისთვის სომეხთა სოციალურ-პოლიტიკურ არაკეთილსაიმედოობაზე.

მიუხედავად მძიმე დაბრკოლებებისა და უსიამოვნებებისა, კაეკასიაში კიდევ მომიხდა საუბარი იმის შესახებ, რომ მხარის ეკონომიკურ დაპყრობას ორგანიზებულ სომეხ „შეთქმულთა“

მიერ, რომელიც თავისი თავხედობით სამრეწველო-პოლიტიკურ გერორამლე მიეიდა, გარდაუელა უნდა გამოეწეია პოლიტიკური გართულებები.

ბევრ პაგიოსან, ჭემმარიგად რუს აღამიანსაც კი ასეთი მხედლეება ეჩენებოდა მიკერძოებულობის ან პირადი გალიზიანების ნაყოფად, ხოლო მოყვანილი განზოგადება – ძალზე ცალმხრივად და ნაჩქარევად. შემდგომ განვითარებული მოვლენები ახლა თელსაჩინოდ აღასგურებს იმ დასკვნებს, რომელთა თქმა თავის დროზე საკმაოდ ძვირი დამიჯდა.

ბათუმის ერთ-ერთ ფორგში აფეთქება, სხედასხეა სახის ქუჩის უწესრიგობა, ბოროტმოქმედების მიერ მოწყობილი მაგარებელთა კაგასტროფები, ძარცვა-გლეჯის გაძლიერება – ერთისიგყვით, მთელი რიგი მოვლენები ხლებოდა პირდაპირი ან არაპირდაპირი გზით ამ სამრეწველო-პოლიტიკური გერორის მიერ, რომელთა მეთაურებისაც უზარმაზარი საშუალება გააჩნიათ – ყოველივე ამან ბოლო წლებში კავკასიური ქრონიკის ბინძური ფურცლები შეავსო, თუმცა პირდაპირი კავშირი ამ მოვლენებსა და მათ პირველსაწყისებთან ჯერ კიდეე ოფიციალურად არ იყო დადასგურებული.

შემდეგ დაიწყო პოლიტიკური მკელელობები (ჯამგაროვის და სხე.), ამასთან სომხური მრაველსაუკუნოიანი ისგორიული წესით პოლიტიკა მკიდროდ იყო გადახლართული საკუთრების წინააღმდეგ დანაშაულობებთან. ნახევრად ევლური თურქი სომხების ბანდები, რომლებიც შეადგენდნენ სომხური რევოლუციური ჟონდის მოქმედ არმიას, გადმოდიოდნენ ჩვენს ცუდად დაცულ აზიურ სამღერებზე და ან სახლდებოდნენ მიწებზე, რომლებიც ნაყიდი იყო სხედასხეა სომეხი ბობოლას მიერ გაღარიბებული ქართველი თავადებისა და თათარი აღალარებისგან, ან დაეხეგებოდნენ ქალაქებში და მთელ ამიერკავკასიაში, რითაც აესებდნენ დაქირაებულ მკელელთა და ყოველგვარი სახის დამნაშავეთა რიგებს.

ქართველი საზოგადოების ნაწილი რამდენიმე წელიწადში გაიხლართა სომხურ ინტრიგაში, რომლის საბოლოო მიზანი იყო ამბოხების მოწყობა მხარის ჭრელგომობრიუ მოსახლეობაში და „ხელსაყრელი გარემოების“ შემთხვევაში (მაგალითად, რუსეთის ჩაბმა წარუმაგებელ ომში) მითიური სომხური სამეფოს აღდგენა კავკასიაში რუსული გამგებლობის ნანგრეეებზე.

რა თქმა უნდა, ეს იყო უაზრო ოცნება; მაგრამ არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ სომხეთის მთელი ისგორია, საესე მოულოდნელი ღალაგით, მუხანათობითა და კაცთმოძულებით, ამ ოცნების ხან

იაგაკქვემა, ხან გარეთ გამოფრქვეული მსახურებაა. V საუკუნეში სომხური სამეფოს გაუქმების გამო სამღვდლოება კათოლიკოს იოსების წინამძღოლობით სათავეში ჩაუდგა სომეხთა აჯანყებას სპარსეთისმეფისიემდღერისწინააღმდეგ; მან თავის სამწყსოს ასეთი სახასიათო წერილით მიმართა: „დე აღიმართოს ძმის ხელი ღვიძლ ძმაზე, თუკი იგი უარყოფს ღეთის ქადაგებას და მამა თანაგრძნობის გარეშე წაიღეს შეილზე, შეილი კი – მამაზე; დე ნუ შეუშინდება ცოლი ხელის აღმართვას მუხანათ ქმარზე და დაე აჯანყდეს მსახური ბაგონის წინააღმდეგ“. ასეთი იყო უკვე მამინ კლერიკალური გეროი, რომელიც ამძიმებდა ხალხის შედარებით მშვიდ ნაწილს, ხშირად არც ისე სიამოვნებით რომ იღებდა მონაწილეობას მოპოლიტიკანო სამღვდლოების სახიფათო წამოწყებებში. ისე მხარის შედარებით ახალ ისტორიაშიც არსებობს დამახასიათებელი ფაქტები, რომელთა შესახებაც წერა და ლაპარაკი, სამწუხაროდ, შესაძლებელი იქნება მხოლოდ 50 წლის შემდეგ.

აღნიშნული ოცნების განუხორციელებლობა საეჭვოა საჭიროებდეს დამტკიცებას, ვინაიდან ხალხი, რომელიც იმსახურებს სახელმწიფოს ფორმის მიღებას, ბუნებრივად აღწევს ამას. გარე დაბრკოლებები ისე მნიშვნელოვანი არაა, როგორც შიდა. სახელმწიფოს უნდა ჰქონდეს პოლიტიკური, საზოგადოებრივი და პირადი სათნოებები (პატიოსნება), რომლებიც სომხებს არასოდეს გააჩნდათ. როგორც ქალაქი, სულ მცირე, „სამ წმინდანს ემყარება“, ასევე სახელმწიფოს სჭირდება საკმაო კონგინგენციით სულიერად მაღალი და თაყვანებული ადამიანები, აგრეთვე ის, რომ ხალხის მასა გამსჭვალული იყოს სახელმწიფოებრივი იდეალით, საერთო კეთილდღეობისთვის პირადი ცხოვრების მრავალი მხარის და სიხარულის დათმობის აუცილებლობის შეგნებით, არ უნდა იშურებდეს მისთვის არც მაგერიალურ ინტერესებს, არც თავად სიცოცხლეს. სახელმწიფოსთვის აუცილებელია გარკვეული გერიტორია, რომელთანაც ხალხი დაკავშირებული იქნებოდა ხანგრძლივი დროითაც და მაღალი მწეობრივი გრადიციებითაც; და ბოლოს, ძალიან მნიშვნელოვანია ხალხის მიდრეკილება შემოქმედებითი, არაპარამიგული შრომისკენ.

სომხებს, რომელთა ძარღვებშიც უპირატესად სემიგური სისხლი ჩქეფს, სათანადოდ არ აქვთ განვითარებული ხალხის სახელმწიფოებრივი თვისებები, უანგარო შემოქმედების უნარი და უფრო სპეკულაციური მიდრეკილებით გამოირჩევიან, ვიდრე

შრომის, რომელიც დაკავშირებულია მოყვასის⁶ გაუბელურებასთან. აი რატომ აქვთ მათ, თავიანთი ნათესაეი ებრაელების მსგავსად, უპირველეს ყოვლისა, ეპჭრობის და შუამბალობის ყოველგვარი შრომისკენ მიდრეკილება, თვით დანაშაულებრივისკენაც კი.

* აი რას ამბობს სომეხინტელიგენციაზე 1898 წლის 30 იანვრის №... გაზეთი „მშაქი“.

ერთადერთი სომხურ გაზეთთან, რომელიც ხანდახან ამთარახებდა თავის თანამემამულეთა მანიკიერებებს და ნაკლოვანებებს: „მთელი რიგი ფაქტორები ამტკიცებს, რომ სომეხი საზოგადოების არც ერთი კლასი ისე ზარმაცი არაა და უდარდელი, როგორც მისი ინტელიგენცია. მას შიშე და კეთისინდისიერი შრომის ეშინია, საჭმის მიმართ სერიოზული დამოკიდებულების ეშინია.

ავიღოთ მაგალითი! აი მასწავლებელი ცენზის გარეშე და ამდენად, სომხურ სკოლებში სწავლების უფლებას მოკლებული; მას სთავაზობენ მოეშადოს დაწეებითი მასწავლებლის წოდებაზე გამოცდის ჩასაბარებლად – იგი ამაზე უარს აცხადებს. არადა ის ხომ მთელი წლები დაკავებული იყო პედაგოგიური მოღვაწეობით, ის ხომ მოუწოდებდა თავის მოსწავლეებს სიბეჭითისა და შრომისაკენ და უეცრად თავად ისე ზარმაცია, რომ არ უნდა თავის შეწუხებაც კი, რათა მოეშადოს ასეთი ადგილი გამოცდისთვის. შემდეგ, აი სომეხ მსახიობთა დასი, რომელიც ჩიოდა სომხური თეატრის მიმართ საზოგადოების სიცივეზე; ამასობაში, იგი მთელი ამ ხნის განმავლობაში საზოგადოებას სთავაზობდა აუტანელ ჰიესებს. მსახიობები გადიოდნენ სცენაზე ისე, რომ როლებს კარგადაც კი არ სწავლობდნენ, რომ აღარაფერი ეთქვათ რაიმე სრულყოფისკენ სწრაფვაზე... აი ლიტერატურის მუშაკთა მთელი პლეადა, რომელთაც თავიანთ თავზე აიღეს უცხოური ენებიდან გამოჩენილი ლიტერატურული ნაწარმოებების სომხურად თარგმნა: ისინიც საჭმის მიმართ ზერელე მიდგომით გამოირჩევიან. სახელდახელოდ თარგმნიან, ძალიან ხშირად ისე, რომ ორიგინალის აზრიც არ ესმით, საზოგადოებას აწვდიან ცუდ თარგმანებს, რომლებიც სავსეა კორექტურული შეცდომებით.

ჩვენში არ არის და არც წარმოიშობა ლიტერატურულ ან გონებრივ ინტერესებთან მჭიდროდ დაკავშირებული წრეები: არც ერთი სამეცნიერო ან საზოგადოებრივი გამოკითხვა არ იქცევა ინტელიგენციის ყურადღებას, რომელიც საერთო ძალებით შეეცდებოდა ეს საკითხები გადაეკრა. და თუ ეს უკანასკნელი არის, მაშინაც ყველაფერი კეთდება ზედაპირულად, დამახინჯებულად და იგი სავსეა მხოლოდ ფრაზიორობით“...

თუკი ამას დავუმატებთ მდარეხარისხიან პოლიტიკანობისკენ დაუძღველ სწრაფვას და რუსეთის მიერ მათთვის გაწეული სულგრძელი სტუმარმასპინძლობის და სხვა სიკეთეების მიმართ უმადურობას, მივიღებთ „ინტელიგენტის“ სახეს, რომელიც ძალიან შორსაა იმ „კულტურულობისგან“, რაზეც ხმამალა პრეტენზიას აცხადებენ სომხები.

ამასთან ერთად, ისინი, საერთოდ სხვა აღმოსავლელი ხალხების და განსაკუთრებით სემიტების მსგავსად, უკიდურესად პატივმოყვარენი არიან. რუსული ეროვნული გრძნობის საპირისპიროდ, რომელიც გამოირჩევა თვითკრიტიკის და სინდისიერების მაღალი ელემენტით, აგრეთვე ინგლისური ეროვნული სიამაყის საპირისპიროდ, რომელიც გულისხმობს კულტურის ცნობილი სიკეთეების საველდებულობას, სომეხთა გომობრივი ამბიციის გამომდინარეობს მდაბალი პატივმოყვარეობიდან, რომელსაც მურგს უმაგრებს ბნელი გზებით მიღწეული ეკონომიკური წარმატება.

რუსული ადმინისტრაციის მიერ ჭრელ ამიერკავკასიაში თავიანთი ამოცანების მრავალი წლის განმავლობაში გაუგებრობამ, ასევე მხარეში ეროვნულ-რუსული ფინანსური პოლიტიკის მრავალწლიანმა არარსებობამ, დასასრულ, ქარით მოგანილი სანაეთობე მილიონებმა აეადმყოფურად გაამძაფრა სომხური გომობრივი პატივმოყვარეობა. აუხდენელი ოცნების ჭაობის ცეცხლმა კაშკაშით დაიწყო თავისკენ სომხების მიზიდვა, ამასთან, თავისთავად ცხადია, რომ რუსეთის საზღვარგარეთელმა მტრებმა: ინგლისელებმა, ამერიკელებმა, გერმანელებმა, ფრანგმა მასონებმა და მთელი მსოფლიოს ებრაელებმა, დაიწყეს ამ ცეცხლზე ნავთის დასხმა. ნავთობმრეწველობის სირინოზებმა ინგლისურ სერტუქებში და მათმა გაიძეერა რწმუნებულებმა რუსეთის და საზღვარგარეთის სხვადასხვა გავლენიან ცენტრში პოლიტიკურ მოღვაწეთა, ბიუროკრატთა და ზოგ-ზოგი პუბლიცისტის გულში შეღწევის გზა მონახეს.

ბეჭდვითი ორგანოების გამყიდველობის და უპრინციპობის ხარისხი განიზომება მათში მოკალათებული პირდაპირი ან გადაცმული ებრაელების პროცენტით. როგორც ჩანს, იგი ყველგან საკმაოდ დიდია, ენაიდან საზღვარგარეთული ბეჭდვა თითქმის საყოველთაოდ შეუდგა სომხური ბაყაყის გაბერვას ხარის მომამდე. ეგყობა, რუსულ ბეჭდვაშიც საქმე ურიგოდაა, რადგან სომეხი პლუტოკრატების, მევახშეების და პოლიტიკანების საკმაოდ დასაბუთებულმა მხილებამ მათი ეელური გააფთრება გამოიწვია, განსაკუთრებით ეგრეთ წოდებული ლიბერალების, რომლებსაც თითქოსდა პირიქით, თუკი ისინი გულწრფელნი იყვნენ, უნდა თანაეგრძნოთ თაღლითობის და ხალხის შრომის მჩაგვრელი ექსპლოატაციის წინააღმდეგ ყოველგვარი ბრძოლისთვის. როგორც ჩანს, ამ ბაგონებს აქვთ პოლიტიკური პროგრამის განსაკუთრებული პუნქტი, რომლის თანახმადაც ისინი თანაუგრძნობენ ყოველგვარ

ანგირუსულ მოძრაობას, ყოველ თუნდაც უბადრუკ ძალას, რომელიც ბედავს დაემუქროს რუსულ წყობას, წესრიგს და სიმშვიდეს.

სომხური შეტევითი მყვირალობა ამ ბაგონებს ძალზე მოეწონათ და ამან გამოძახილი პოეა, როგორც რაღაც მშობლიურმა, გაზეთის ებრაელებში. ეს მყვირალობა, ზუსტად რომ ეთქვათ, უფრო ებრაულია, თუკი გაეითვალისწინებთ, რომ ებრაელები შედარებით დიდი და სულიერად ნიჭიერი ხალხია, რომელმაც მსოფლიოს ცოცხალი საზრუნავი როლი გაუჩინა, მაგრამ ასევე მისცა მრავალი გამოჩენილი ადამიანი გონებრივი ცხოვრების სხვადასხვა ასპარეზზე. ორივე ხალხი ერთმანეთს ემსგავსება იმით, რომ მთელი თავიანთი მოხერხებულობის და სულიერი გაუბედაობის მიუხედავად, შეუძლიათ ხმაურის ატეხა, გაყოყოყება და არაადამიანური შეუწყნარებლობის გამოვლენა, როცა ეჩვენებათ, რომ ძალა მათ მხარეზეა.

სომხები, სხვათა შორის, გაყოყორდნენ არა მარტო იმიტომ, რომ მათ დაუბრკოლებლად გაახვიეს თავიანთ ბაღში მნიშვნელოვანი ტერიტორია, რომელიც ზომით საფრანგეთს აჭარბებს, არამედ უკვე მარტო იმიტაც, რომ სარგებლობენ ქრისტიანთა ყველა უფლებით, გამოირჩევიან რა ებრაელთა ყველა ინსტინქტით. ასეთ პირობებში კანონზომიერი თანაბარუფლებიანობა ფაქტობრივი პრივილეგიაა ამიერკავკასიის დანარჩენ მოსახლეობასთან შედარებით.

მრავალი წელია უკვე ისმის ბეჭდვით ორგანოებშიც და მმართველ სფეროებშიც თავისი ცოდნით აეგორიგეგული ხმა, რომლებიც მიუთითებს ასეთი მდგომარეობის არანორმალურობას. და ყოველთვის სომხური ორგანიზაცია, რომელიც ემყარება ფულად ძალას და მისთვის მისაწვდომ ცდუნების ყველა საშუალებას, პოულობდა გაელენიან დამცველებს, ხან პრინციპული, ხან ნაკლებად პატივისცემი ბრახვით რომ ხელმძღვანელობდა. რუსული ხელისუფლება და რუსული საზოგადოებრივი აზრი დროებით კვლავ მიიძინებდა ხოლმე და ნელ-ნელა გრძელდებოდა ორმაგი სამუშაო: მხარის ეკონომიკური დამორჩილება და რუსულ სახელმწიფოებრივ საწყისთან ბრძოლისთვის მზადება.

სომხური განკერძოებულობის ცენტრალური ორგანო მრავალი საუკუნის განმავლობაში იყო დაღვმეფე არის, როგორც ზემოთ ითქვა, სომხური თეოკრატია, რომელიც თავისთავად ნახევრად ფარული სახელმწიფოებრიობის განსაკუთრებული ფორმა იყო. გარეგნულად — ეს ეკლესია იყო, ხოლო არსით — უპირველეს ყოვლისა, „ეროვნული“ დაწესებულება, რომელიც მეტწილად რელიგიურ მოწოდებაზე მაღლა ფარულ პოლიტიკურ ამოცანას აყენებდა. ეს ეკლესია, — რა

თქმა უნდა, იყო არა ღეთის გაძარი, არამედ სომეხთა საკრებულო, გაერთიანებული საერთო ამოცანებით, – ხშირად წარმოადგენდა ხან ბირჟას, ხან პოლიტიკური და სხვა თათბირებისთვის ადგილს. კაეკასიაში საკმაოდ გავრცელებულია ერმიადინის ღაუძახონ „სახელმწიფო ქალაქების დამზადების ექსპედიცია“.

საეკლესიო ორგანიზაციისთვის, რომელიც ემთხვეოდა პოლიტიკურს, უცხო არ იყო, ამ და ყველა სხვა ბნელი მხარის შედეგად რელიგიურ-ზნეობრივი და სახელმწიფო წესრიგის საწინააღმდეგო ყოფილიყო. ამიგომაც ნებისმიერ სომხურ ეპარქიაში და თვით ერმიადინშიც ხშირად გადამწყვეტ როლს ასრულებდნენ საერო პირები, რომელთაც ხელთ ეპყრათ ან პოლიტიკური ინტრიგის ძაფი, ან მაგრად გატენილი ფულის ყუთის გასაღები. ყოფილ თბილისელ ქალაქისთავს – გეორქ ევანგულიანს, რომელსაც რუსულად ევანგულოვს უწოდებდნენ, მაგალითად, მნიშვნელოვანი გავლენა აქონდა ერმიადინის საქმეებზე*, ისევე როგორც ამჟამად აკრძალული გაზეთის „არძაგანკის“ გამომცემელს, ეინმე აბგარ იოანისიანს და მოსკოველ ადვოკატს გრიქურ ჯანშიევს, ცრუ-ლიბერალ, ცრუ-რუს პუბლიცისტს. ეშმაკმა, კუმბიანმა არწრუნიმ, თბილისის გაზეთ „შშაკის“ ყოფილმა გამომცემელმა, კათოლიკოსის ბოლო არჩევნებისას, კინაღამ ერმიადინის ტახტზე დასვა თავისი კაცი; არსებობს ვარაუდიც, რომ მას თავად სურდა გამხდარიყო

* ეს დასტურდება სომხურივე გაზეთით „შშაკი“ (№116, 1897წ.), რომელიც წერდა, რომ „იგი ათ წელიწადზე მეტი ხანი უახლოესი მრჩეველის როლს ასრულებდა ერმიადინის მონასტრის საქმეებთან დაკავშირებით და ყველაფერი, კარგი თუ ცუდი, რაც მოხდა იქ ამ დროის განმავლობაში, გაკეთდა მისი რჩევით, რასაც არ მალავენ მისი მგვობრებიც კი. მის მგვობრებს რჩებათ მხოლოდ ის, გვიჩვენონ: რამდენი კარგი და რამდენი ცუდი გააკეთა მან იქ“. იმავე პატივსაცემი მოღვაწის დახასიათების გაგრძელებისას, გაზეთი ამბობდა: „იგი ცნობილია როგორც მტერი არა მარტოხალხთა სოლიდარობის, არამედ როგორც არაგრიგორიანული აღმსარებლობის სომხების მტერი. მიუხედავად უმაღლესი განათლებისა, იგი ყოველთვის ქადაგებდა: „სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის გარეშე ხსნა შეუძლებელია“ და უნდა ვაღიაროთ, რომ ის დიდი წარმატებით ატარებდა ცხოვრებაში ამ იეზუიტურ იდეას. იგი არასოდეს სცემდა პატივს საზოგადოებრივ აზრს, არ აღიარებდა კონტროლის უფლებებს საზოგადოებრივ დაწესებულებებში“. თავისი მსოფლმხედველობის ეს უკანასკნელი თავისებურება ბ-მა ევანგულოვმა თვალსაჩინოდ გამოავლინა თბილისის საქალაქო დუმაში თავისი დიქტატურის დროს.

კათოლიკოსი, ისევე როგორც ნახსენებ ევანგელიანს. დღესდღეობით ნებისმიერი მსხვილი ნათობმრეწველი ან ბანკირი, მანთაშევის ან ცაგუროვის მსგავსი, ერეა თავისი ეკლესიის საქმეებში და დროდადრო ელაპარაკება ერმიაძინს ღიქგატორის გონით. გადმოცემული აუცილებელია გაეთვალისწინოთ ბოლო დროს გამოკეთილიმოელენების შეფასებისას, რადგან ისინი თელსაჩინოდ გვიდასტურებს, რომ სომხურ ეკლესიაში ჭარბობს პოლიტიკური ელემენტი და ამ უხამსობაში დამნაშავე მარტო სამღვდლოება არაა, ვინაიდან ეს ორგანიზაციის საქმეებია, ხალხის ყველა შენას რომ მოიცავს, ერმიაძინის უზენაესი ხელმძღვანელობით.

მოკლედ შეგახსენებთ დიდი ხნის წინ მომზადებული სომხური ამბოხების უდროო აფეთქებებს. 1903 წლის 13 აგვისტოს, საღამოს შვიდ საათზე ქ. ალექსანდრეპოლში ქუჩაში ხანჯლით მოკლეს მართლმადიდებელი ღეკანოზი ვასილოვი, რომელმაც სომხური რევოლუციური კომიგეტი აღშფოთებული იყო სამი სომხური სოფლის მართლმადიდებლურად მოქცევის გამო. კაეკასიაში ჭრიად გაერცელებული წესით მკვლედი უკეალოდ გაქრა. ცოტა ხნით ადრე თურქი სომხებისგან დაქირაებულმა მკვლელებმა ხანჯლებით მოკლეს ერეენის რკინიგზის ერთ-ერთ საღვრზე ერმიაძინის მაჭრის შაგრირის მცხოვრები, სტეპან დრამპოვი, რომელიც ეჭმიგანილი იყო, რომ მან გასცა სომხური ეროვნული მიზნისთვის ფულის აკრეფის ორი მთავარი ორგანიზატორი; ეჭვი უსაფუძვლო იყო, რადგან საქმის ნამღვილად მთავარი ორგანიზატორები არათუ დადიან, არამედ დანაეარდობენ კიდევ თავისუფლად ძვირფას ეგლებში, კაეკასიის და ღედაქალაქის ბიუროკრაგიაში მხარდაჭერით სარგებლობენ, აგარებენ საპაგო წოდებებს და მაკონგროლებელი ხელისუფლებისთვის ჯერჯერობით მიუწვდომელნი რჩებიან. სწორედ თურქი სომხების, თურქული „სკოლის“ ღირსეული აღმრდილების როლი, წარმოშობით ნახეგრად ქურთები რომ არიან, ამკარად იკეეტება როგორც აღნიშნულ, ასევე მრავალ სხვა საქმეში; საპროკურორო ზედამხედველობის ცნობით, როგორც იგყობინება „ნოვოე ერემენის“ ერეენელი კორესპონდენტი, ბ-ნი გრიგორიევი, სომხების მიერ ჩადენილი ყველა დანაშაული! 85% ხდება სწორედ თურქი სომხების მიერ, რომლებიც აესებენ დაქირაებულ მკვლელთა ერცელ კონგინგენგს, ხოლო ამ მკვლელობათა საბაბი მეგ-ნაკლებად იძულებითი შემოწირულობების აკრებაა ყბადაღებული „ეროვნული მიზნებისთვის“.

ცალკეულ მკვლელობებზე და ფულის გამოძალვის შემთხვევებზე

ცნობები ყოველთვის როლი ხედება ბეჭდვით ორგანოებში, ეინაიდან მათში გარეულები აღმოჩნდებიან ხოლმე (როგორც, მაგალითად, ჯამაგაროვის საქმეში) საკმაოდ შეძლებული და მხარის სხვადასხვა დაწესებულებაში კავშირების მქონე სომხების „ინგელიგენტი“ შვილები. თუმცა უეჭველია, რომ მთელ ამიერკავკასიაში სუფევს პოლიტიკური მანტაჟის დამთრგუნველი აგმოსფერო და ამას გრძნობს ყოველი ცოცხალი მანკი ყურადღებიანი მცხოვრები. დიდხანს დაჟარულმა სოციალურ-პოლიტიკურმა სენმა ბოლო დროს იმდენად რელიეფური ფორმები მიიღო, რომ თვით კავკასიის ბეჭდვითი ორგანოებისთვისაც შეუძლებელი გახდა მათ შესახებ გაჩუმება. ეს მოხდა უზენაესი ბრძანებით 1903 წლის 12 ივნისს სომხების საეკლესიო ქონების სამოქალაქო ხელისუფლების გამგებლობაში გადაცემასთან დაკავშირებით. ზემოთ დაწერილებით განვიხილეთ ამ სამთავრობო ზომის ღრმა მიზანშეწონილობა, რომელიც ძლიერ ოპოზიციას წააწყდა ზოგიერთ ჩვენს გაუგებრიან სუფროში. აქ საკმარისია მოკლე გავიშეოროთ, რომ ეს ზომა ანტირელიგიური არ ყოფილა, არც ანტიეკლესიური, უფრო პირიქით, ეინაიდანის ერთ-ერთი აუცილებელი სამკურნალო საშუალება იყო სომხური ეკლესიისთვის, რითაც დაეხმარებოდა ამ უკანასკნელს შეესრულებინა თავისი მაღალი ქრისტიანული ამოცანა პოლიტიკური აევანგიურის და სათაქილო გუმუფტების მხარეს გადახრის გარეშე. ეს შესანიშნავად ესმით იმ მცირე განცალკევებულ და მორიდებულ ჭეშმარიტ სომეხ პატრიოტებს, რომელთაც პოლიტიკური გეროი ახლა პირს უხშობს. ამას გაიგებს სომეხი ხალხის მასაც, რომელიც ნელ-ნელა განთავისუფლება თავისი თვითმარქვია მეთაურებისგან.

ამ ზომის მოწინააღმდეგეები გყუილად ფიქრობდნენ, რომ მას თავისთავად შეუძლია სომეხი ხალხის უკმაყოფილება გამოიწვიოს. რათქმაუნდა, აქარანაკლებ როლს თამაშობს მის განმხორციელებელ ხელისუფალთა მოხერხებულობის ხარისხი; ხალხმა უნდა იცოდეს, რომ სომხური ეკლესიის საშუალებები რჩება ხელუხლებელი და მას მხოლოდ იცავენ იმ მიზნებზე დახარჯვისგან, რომელთაც საერთო არაფერი აქვს რელიგიასთან. ცხადია, სომეხი პოლიტიკური

* თავად განსვენებული ვ.ლ. ველიჩკო მის მიერ გაზეთ „კავკაზის“ რედაქტორობის დროსაც და შემდგომაც, სიცოცხლის ბოლო დღეებამდე, ყველაზე სხვადასხვანაირი გამოვლინებით განიცდიდა ამ შანტაჟს, დაწეხული ანონიმური წერილებიდან, რომლებიც ხან მუქარის იყო, ხან ისტერიულად სალანძღავი და დამთავრებული თავისი პრაველფეროვნებით გასაოცარი სხვა შანტაჟურ ზემოქმედებათა მცდელობებით.

წინამძღოლები ცდილობდნენ დაემტკიცებინათ ხალხის მასისთვის სწორედ საწინააღმდეგო და წარმატებას მიაღწიეს კიდეც თავიანთ სწრაფებაში იმიგომ, რომ სომეხი მოსახლეობის ანტირუსული ორგანიზაცია ძლიერ წაყვლიდა წინ. ამის მომდევნო უწესრიგობები, რომელთა შესახებაც ქვემოთ დაწერილებით ვიგეყით, აღმოჩნდა საკმაოდ ღირებული რეაქტივი, რაც იმის მაჩვენებელი იყო, რომ რაღაც მზადდებოდა, მწიფდებოდა და გარდაუეღად იფეთქებდა რუსული საქმისთვის უფრო არახელსაყრელი ვითარების დროს. უნდა გვიხაროდეს, რომ გარდაუეღალი მოხდა ნაადრევად და სომხურმა პოლიტიკურმა ინგრიგამ გახსნა თავისი კარგი მანამ, სანამ უფრო საგრძნობ ზომებს მიაღწევდა.

სომხური საიდუმლო ორგანიზაციის ამკარა ნიშნები ელინდებოდა ისეთ გარემო და შემთხვევით საბაბთაგან დამოუკიდებლად, როგორც აღნიშნული ზომა იყო; ეს მტკიცდება ზემონახსენები მკელელობებითა და სხვა დამახასიათებელი ფაქტებით. ასე მაგალითად, ართენის ოლქში დაიჭირეს სომხების ბანდა, რომელსაც მეთაურობდა შგუგარდგის პოლიტექნიკუმის სტუდენტი აბრამიანი; ამ პაგრიოგებთან იპოვეს დროშა წარწერით „სიკედელი ან თავისუფლება“, იარაღი, ღინამიგები, სასკლოში ბომბები და ა.შ.; ბანდის წევრები მანამდე ცხოვრობდნენ ამიერკავკასიის სხვადასხვა ქალაქში. ბანდა თითქოსდა მიემართებოდა თურქეთში, მაგრამ ალბათ საეჭვო არაა, რომ მას განზრახული პქონდა „წაემუშაე“ რუსულ ფარგლებში. ამასთან, ეს ერთეული შემთხვევა როდი იყო: 1903 წლის 29 აგვისტოს ყარსში, ყრუ შესახვევში, ყუბანის პოლკის ყაზარმების მახლობლად, ეინმე განოევის ბინაში ამერიკის ქვეშეურლოში, სომეხი ჯონ ნახიკიანი, დაკაეებული იყო ხელის გრანატების დამზადებით; როგორც ჩანს, ეს პაგრიოგი და მისი თანამოაზრეები ემზადებოდნენ არა ქურთებთან საბრძოლველად, არამედ სურდათ გაეპროტესტებინათ ღინამიგებითა და სხვა ფეთქებადი ნივთიერებებით 12 იენისის უზენაესი ბრძანება. განგებამ თავად დასაჯა ეს ბოროტმოქმედები: მოხდა აფეთქება, რის შედეგადაც ისინი დაიღუპნენ.

შემდეგ ამიერკავკასიის სხვადასხვა ადგილიდან მოდის ცნობები სომხური ამბოხებების აფეთქებებზე. ერიეანში, ერმიადინსა და ახლომდებარე სოფლებში აცყდა წარმოუდგენელი ხმაური. მთელი ბრბოები მიემართებოდა კათოლიკოსთან, ითხოვდნენ, რომ მას გაეპროტესტებინა კანონი, თუმცა სამღვდლელება აღიარებდა, რომ ამის მოთხოვნა საჭირო არ იყო, რადგან კანონის მიმართ

დაუმორჩილებლობა თავად ერშიაძინის პაგრიარქისგან მოდიოდა.

29 აგვისტოს ელისავეტოპოლში, ქალაქის განაპირას, სომხური ეკლესიის მახლობლად ბარის დარეკვის ხმაზე შეიკრიბა რამდენიმე ათასი სომეხი, რომლებმაც შეავიწროვეს პოლიცია და საერო მცველები (ჩაფრები), თან დაშლის მოთხოვნას უპასუხეს ქვების სეგყვითა და რევოლვერის გასროლით. უწესრიგობის ადგილზე დროულად მისული ჯარისკაცები იძულებული იყვნენ, ცეცხლი გაეხსნათ, რის შემდეგაც ბრბო გაიჟანგა, ადგილზე კი დატოვა 7 მოკლული და 27 დაჭრილი.

ამ მოვლენამ ძალზე მწვავე გამოძახილი პოვა თავად ამიერკავკასიის დედაქალაქში, სადაც თავმოყრილი იყო მთავარი ადგილობრივი სამთავრობო დაწესებულებებიც და უამრავი ჯარისკაცი. ეს ადამიანები საოცრად თავხედურად იქცეოდნენ. სამთავრობო შეგყობინებით, 31 აგვისტოს თბილისში, სომხურ ტიპარში ლიტურგიის შემდეგ სამღვდელოებამ ეკლესიის ღობის მივნიტ 2000-კაციანი ბრბოს წინაშე გადაიხადა პანაშედი 7 პირზე, რომლებიც დახოცეს ელისავეტოპოლში ადგილობრივი სომხების მიერ მოწყობილი უწესრიგობის დროს. პანაშედიც შემდეგ მღვდელმა გერ-არარაგოვმა დაწყევლა („ნოვოე ერემია“ საფუძვლიანად კითხულობს: „ეინ?“) საეკლესიო ქონების ჩამორთმევის გამო. იქ გაისმოდა რევოლუციური მოწოდებები, ბრბო ხმაურობდა, ისროდა ქვებს და დაახლოებით 40-ჯერ ესროლა პოლიციის ჩინოსნებს. უწესრიგობის ადგილზე გამოიძახეს კაზაკები, რომლებმაც გაუანგჯეს ბრბო, დააპატიმრეს 4 წამომწყები, მათ შორის მღვდელი გერ-არარაგოვი.

1903 წლის 2 სექტემბერს ასეთივე ამბოხებამ იფეთქა ყარსში სახაზინო მმართველობაში სომხური ეკლესიების – სუპ-ნიშანის და წმინდა ღვთისმშობლის – ქონების გადაცემის გამო. როგორც „კაეკაზი“ აღწერს, ისევ და ისევ ბარის რეკეაზე, შეიყარა სომხების დიდი ბრბო და განლაგდა სუპ-ნიშანის ეკლესიის გარშემო, აგრეთვე – მეზობელი სახლების სახურავებზე და შიგნით. პოლიციის და პოლიციის ჩაფრების მოთხოვნაზე, დაშლილიყვნენ, ბრბომ ქვების სეგყვით და სროლით უპასუხა, მერე უკან დაახევინა მათ. მალე ეკლესიაში მოვიდა ჩაფრების რეზერვი ოლქის უფროსით და ეისკის კაზაკთა პოლკის ორი ასეული. სულ უფრო გამრდილი ბრბო მათ ქვების და იარაღის სროლით შეხვდა. ვინაიდან მოთხოვნა დაშლილიყვნენ, არ შესრულდა, მცველები იძულებული გახდნენ, რამდენჯერმე გაესროლათ, რის შემდეგაც მათ კაზაკებთან ერთად მოედანი

და სახლები გაათავისუფლეს ბრბოსგან. ჯარს აგრეთვე მოუხდა სომხების ბრბოს განდევნა წმინდა ღვთისმშობლის ეკლესიიდან, ამასთან დააპატიმრეს 77 სომეხი, მათ შორის ორი მღვდელი.

კიდევ უფრო ორგანიზებული და ცხარე წინააღმდეგობა გაუწიეს ბაქოელებმა, რომლებიც, როგორც ჩანს, უფრო შეეჩვივნენ თავიანთ ნათობის მეფეთა ხელისუფლების აღიარებას, ვიდრე რუსული მთავრობის. იმავე „კავკაზის“ აღწერით, ქალაქბაქოში 2 სექტემბერს, დაახლოებით საღამოს 5 საათზე, ადგილობრივი სომხური გაძრის ბარების რეკვის ხმაზე თავი მოიყარა სომეხთა ღიღმა ბრბომ. პოლიციის წინადადებაზე, დაშლილიყვნენ, ბრბომ ქეების სეკეითა და რევოლვერებიდან სროლით უპასუხა; ისროდნენ თვით ეკლესიის ჟანჯრებიდანაც კი, რის გამოც გამოიძახეს ორი ასეული კაზაკი და სალიანსკის ქვეითი სარეზერვო პოლის ნახევარასეული. ჯარისკაცებს ასევე ქეებითა და რევოლვერების სროლით შეხედნენ, ამასთან ბრბო დაიშალა ეკლესიის ქვის ღობის მიღმა და თვით ეკლესიაში; ამის გამო ნახევარასეულმა ცეცხლი გახსნა და ბრბომ, რომელსაც მიჰყავდა გაძარში მოკლულები, თავი შეაშარა გაძარს, მას კი ალყა შემოარტყეს ჯარისკაცებმა. ჩამორთმეულია და ნაპოვნია ბევრი იარაღი, ამასთან ივით გაძარშიც კი, ხოლო მის საკურთხეველზე აღმოჩნდა დაგოვილი რევოლვერები, პაგრონები და სასროლი პილგები.

შუშაში, რომელიც ძველთაგან ცნობილია ადგილობრივი სომხური ელემენტის პოლიტიკური მღელვარებითა და საოცარი თავხედობით, 12 სექტემბერს, ხაზინის გამგებლობაში საეკლესიო ქონების მიღების დროს, სომეხთა ბრბომ აგრეთვე ატეხა წარმოუდგენელი ხმაური და მუქარით გაემართა გუბერნატორის ბინისკენ; ჯარისკაცებს მათთან მოუხდათ შეტაკება, რის გამოც თავი ვერ აარიდეს დახოცვასა და დაჭრას. შუშაში სამღვდლოება არ იყო წამოწეული. ბევრ სხვა პუნქტში საეკლესიო ქონების გადაცემა ხდებოდა ასევე არასასიკეთოდ. პოლიტიკური მკელელობები გრძელდებოდა. ყარსში 9 სექტემბერს დაქირავებულმა თურქმა სომხებმა მოკლეს თურქი შარიფლამბეკოვი, რომელიც შემჩნეული იყო სომხების სიძულვილსა და მათ შესახებ ცნობების მიწოდებაში თურქ ხელისუფალთათვის. მკელელობა მოხდა გუბერნატორის კანცელარიიდან ორ ნაბიჯზე, ამასთან, იქ შეკრებილი სომეხთა ბრბო დაეხმარა მკელელს, დამალულიყო, მან ამასთანავე დაჭრა ქალაქის პოლიციელი. შემდეგ ყველა ეს მღელვანე და ნოქარი სრულ უცოდინრობას აელენდა მომხდარის შესახებ. სომეხთა ღვას მთლიანი კედელივით, ჟარავს

როგორც გნებავთ ისეთ საშინელებებს და გრაბაჯობს კიდეც დანაშაულთა ზოგიერთი წერილმანით; ასე, მაგალითად, ხმამალა ლაპარაკობენ, რომ მართლმადიდებლური ტაძრის დეკანოზის, ეასილოვის მკელელობისთვის მკელელებმა მიიღეს 25 000 რუბლი. ამკარაა, რა როლს ასრულებენ ასეთ საქმეებში სომეხი ჟულიანი ბოზოლები.

13 სექტემბერს, დღისით-მზისით, ერშიაძინში თურქმა სომხებმა, როგორც ჩანს, მათი მბრძანებლების დაეალებით ბაზრის მოედანზე მოკლეს ვინმე პოტოიანი, რომელსაც ადანაშაულებდნენ, რომ იგი საეკლესიო ქონების ხაზინაში გადაცემის დროს მოწმეთა შორის იყო და ხელი მოაწერა ოქმს, რეკლუციური კომიტეტის მუქარის მიუხედავად. ეს ამ რაიონში უამრავ პოლიტიკურ მკელელობათაგან ერთ-ერთია. მოსახლეობა გერორიბებულია, განსაკუთრებით იმით, რომ მკელელები და მათი მბრძანებლები უჩინარნი და დაუსჯელნი რჩებიან. ცნობილია, რომ ერშიაძინის მონასტერი ინახავს და აკმევს ასეულობით თურქ სომეხს, ადამიანებს, რომელთაც ყაჩაღური იერი და ცხოვრების წესი აქვთ.

სომხური ამბოხების ყველა შემოაღწერილ აჟეთებებაში თვალში საცემია რიგი დამახასიათებელი ჟაქტი. ჯერ ერთი, სომეხთა ბრბოს, რომელსაც ჩვეულებრივ მიიჩნევენ მშვიდობიან და მორცხე ადამიანებად და რომელიც მართლაც ბუნებით ლაჩარია, აღმოაჩნდა ბეერიიარალი; როგორც ჩანს, არსებობდა დიდხნის წინ მომზადებული იარაღის საწყობები, რაც მოწმობდა გარკვეული მოქმედებისთვის მომზადებული ორგანიზაციის არსებობას. მეორეც, უწესრიგობების ადგილზე მუამბოხე სომხები იხმეს ბარების რეკით და ისინი იარაღით ხელში მოვიდნენ, ამასთან ყარსსა და ბაქოში დაიკავეს თავისებური სტრაგეგიული პოზიცია; მაშასადამე, ყველაჟური ადრევე იყო მომზადებული. მესამეც, ეკლესია, რომელიც მოიხმობს ადამიანებს ბარების რეკით არა ლოცვისთვის, არამედ ხოცვა-ჟლეტვისთვის, ეკლესია, რომლის საკურთხეველი მებლალულია განადგურების იარაღით, სალოცავი სახლი კი არაა, არამედ მხეცობის კერა და ამბოხების ბუნაგი კანონიერი ხელისუფლების წინააღმდეგ, ხელისუფლების, რომელიც მოქმედებს ამავე ეკლესიის სულიერი ინტერესებისთვის.

და ბოლოს, 1903 წლის 14 ოქტომბერს, დღისით-მზისით თბილისის გასასვლელთან, ბოგანიკური ბაღის ახლოს, კავკასიაში სამოქალაქო ნაწილის მთავარსარდალს, გენერალ-ადიუგანგ თავად გოლიცინს, რომელიც მეუღლესთან ერთად ბრუნდებოდა ეგლით ქალაქგარეთ

სეირნობიდან თავს დაესხა სამი არამზადა, რომლებმაც ხანჯლით მიაყენეს რამდენიმე ჭრილობა თავზე, სახესა და ხელზე, თან ცდილობდნენ გადმოეთრიათ მხარის მეთაური ეკლიდან. თავადი მამაცურად იგერიებდა ჯოხით და რამდენიმე სახიფათო დარტყმა აიცილა. კაზაკისიპლიენკომამაცურადშეებრძოლათავადმსხმელებს და დაიჭრა; მათ დასახმარებლად მოუსწრეს ჩინოსანმა საეროზო ჩაურებმა, შემდეგ კი – კაზაკებმა. თავებელალებულნი ხეობით გაიქცნენ, თან ისროდნენ; ერთი მათგანი უსულოდ მკედარი დაეცა, ხოლო ორი სასიკედილოდ დაიჭრა და იმავე დღეს გარდაიცვალა.

თბილისიდან მაშინვე მიღებული ცნობით, აღმოჩნდა, რომ კავკასიაში ძლევა მოსილი ხელისუფლების წარმომადგენელზე თავხედურ თავდასხმაში მონაწილე დამნაშავენი ეკუთვნოდნენ სომხური მოსახლეობის ყველაზე დაბალ ფენებს. საკითხი დანაშაულის ბნეობრივ დარწმუნებებზე, მის მოგვიებზე და სრულ ვითარებაზეც კი გაურკვეველი დარჩა. ჩვენი ბეჭდვითი ორგანოების ნაწილმა გამოაქვინა ან უცოდინარობა ან, ებრაული სულისკეთების ბეჭდვის სახით, პირდაპირი სწრაფვა ამ ბნელი საქმიდან გამოეხსნა სომხური ინგრიგა, გადააბრალა რა იგი მთლიანად კავკასიულ ყაჩაღებს. იმ ადამიანებისთვის, რომლებიც იცნობენ კავკასიას, ასეთ განმარტებაში არის უეჭველი ძალდატანება. მოგვიანებით გაირკვა, რომ ჩქელელები რუსი ქვეშევრდომი სომხები კი არ არიან, არამედ ეკუთვნიან სომხურ გეროროსტულ ბანდას. კარგი იქნებოდა გაგვეგო, გარეგნულად როგორი მშვიდობიანი სომხები მონაწილეობდნენ მასში ფულით ან სხვა საშუალებებით...

საერთოდ ალბათ საკმაოდ დაგვიანებულიცაა სერიოზულად ჩაუდრმაუდეთი როლს, რომელსაც ასრულებენ დანაშაულებში, ძარცვა-გლეჯაში, ამბოხებებსა და კავკასიური ცხოვრების სხვა წყულებში სომხები, ასევე ბნელი წარსულის და კიდევ უფრო ბუნდოვანი აწმყოს მქონე ზოგიერთი მდიდრის მრავალმილიონიანი ქონების და გაელენის საკითხს. კავკასიისთვის ამ ძირეული საკითხის კეთილსინდისიერი და სიღრმისეული შესწავლა გასაღებს მისცემდა მთავრობას მრავალი საიდუმლო კარისთვის, რომელთა მიღმაც ხდებოდა მხარის სიმშვიდისთვის უკეთური და დამღუპელი საქმეები.

ყოველივე გემოთქმულის შემდეგ განა ნათელი არაა, რომ 12 ივნისის კანონი იყო ძალზე აუცილებელი ზომა, თანაც უფრო დაგვიანებული, ვიდრე ნაადრევი?!

ამ თვალსაზრისით ყოველი დაკარგული წელი, ყოველი დღე

საეალალო გართულებების მომგანი იყო, იმიტომ, რომ სომხური რევოლუციური ორგანიზაცია იბრღეობდა ღრმად და ჟართოდ. თუკი ღროულად წინ აღუდგებოდნენ ამას, მაშინ არ იქნებოდა მოუსაზრებლობის, რევოლუციური პიანობის და ბრმა ჟანაგომის მრავალი არასაჭირო, საუუქველშიეე საცოდავი მსხვერპლი. ასეა თუ ისე, ეს ეელურები სიბრალულს იმსახურებენ, რადგან თავიანთ უსულგულო მეთაურებს რომ არ ჩაეთრიათ ამ საქმეებში, თუ განსაკუთრებული სარგებლობის მომგანნი არ იქნებოდნენ, მშვიდობიანი რუსი ქვეშევრდომები მაინც გახდებოდნენ.

სახელმწიფო პოლიტიკაში, როცა მას საქმე აქეს ღიდ სახალხო მასებთან, არაუერი ისე უხეშია არაბა, როგორც თვინიერება ან ნახეერბომა იმ მეთაურების მიმართ, რომლებსაც ბრბო მიჰყავდათ ამბოხების გბით. რამდენიმე წლის წინ მკიცე, მბრძანებლური ხელით რომ გაეძეეებინათ ღლემდე პრეილეგიური, ათეულობით ბედნიერი სომეხი პოლიტიკანი, ახლა ჯარისკაცებს სროლა აღარ დასკირდებოდათ. ღაიჭირო და დასაჯო წერილი აგიგატორები და განზე დაგრჩნენ მთაყარი საქმოსნები, ნიშნაუს, ეცალო მღინარის ეედროებით ამოხაპეას. ყოველ მეგ-ნაკლებად სერიოზულ მოელენას, რომელიც უბედურების მომგანია, უნდა სათაეეშიეე სტაცო ხელი: თუ არაღა, არამიბანშეწონილი სახელმწიფო საქმე გამოღის წესრიგის თეალსაბრისით და სასტიკი ხალხისთვის, რომელიც სისხლით ზღავს იმ უგუნურებისთვის, მასში რომ იბრღეობდა ანარქიული მოელენების მთაყარი ღამნაშაეეების მიმართ ხელისუულების რბილი ღამოკიდებულების გამო.

ნათქეაში განსაკუთრებით ეხება სწორედ აღმოსაელეთის ხალხებს. აღმოსაელეთი ემორჩილება მხოლოდ მრისხანე ძალას, სამართლიანს, მაგრამ აუცილებლად მრისხანეს. თვინიერებას, წარმოშობილს პუმანური ზრახეებით, იგი სისუსტედ მიიჩნევს. განსაკუთრებით სომეხს, როგორც ხალხის გიპს, არ ესმის ღიდსულოენება, იმიტომ, რომ თავად ეს განცდა მისთვის ძალზე უცხოა.

„ნოვოე ერემია“, სხეათა შორის, ერთ-ერთ თავის მოწინაეე წერილში მეამბოხე მღელღის გერ-არარაგოვის გაუგონარ თავეხღობასთან დაკაეშირებით წერღა: „თუკი მოგიერთი სომეხი მღელღის სულს ძალზე ელაშუნება 1863 წელს პოლონელი ქსენძების როლი, მხოლოდ იმიტომ, რომ მათ რუსული ისტორიის უცოღინრობის გამო არ იცოდნენ იმათი შემღგომი ბედი, ვისზეც მურავიოე-ვილენსკი ამბობღა, რომ, თუ ღამგკიცდებოღა ამ

მღელღების დანაშაული, მათ „ანაჟორებიც კი ვერ იხსნიდა“...

ანალოგია ზუსტადაა მოძებნილი: იგი თავისთავად ჩნდება, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ კათოლიკე ქსენდები აჯანყების დროსაც კი არ კარგავდნენ ღვთის ნაპერწკალს და არ იეიწყებდნენ, რომ ისინი ქრისტიანები იყვნენ. სომეხი სამღვდელოების უმეტესობას კი თითქმის არაფერი პქონდა საერთო ნამდვილ ქრისტიანებთან.

რა დასკვნამდე შეიძლება მივიღეთ გემოაღნიშნული საეკლესიო მოვლენების გამო?

ჯერ ერთი, რაც უნდა სამწუხარო იყოს, კარგია, რომ ეს მოხდა ადრე, ვიდრე სომხური რევოლუციური ორგანიზაცია ფარულად გაიზრდებოდა უფრო მასშტაბურ ზომებამდე.

მეორეც, არეულობების ვითარება და კერძოდ, მნიშვნელოვანი რაოდენობის იარაღის არსებობა მოწმობდა, რომ ორგანიზაციამ მოიცვა სომეხი გომის ყველა ფენა და არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ სამღვდელოებით.

და მესამე, საკითხი არ ამოწურულა, სომხურ ამბოხებას ბოლო არ მოღებია. ჩვენ ენახეთ მხოლოდ უდროოდ გაფურჩქნილი ყვავილები. ხოლო შხამიანი კენკრა ჯერ კიდევ წინაა. რუსეთის მთავრობას მართებს გაიხსენოს კარგად გათვითცნობიერებული არმენოლოგის პიერ მორანის სიტყვები, რომელმაც სომხებს სამიში ქვეშევრდომები უწოდა. თუკი ისინი ხელსაყრელ დრომდე თავს შეიკაებენ შეიარაღებული აჯანყებისგან, მაშინ მათი იაგაკქეშვა გამხრწნელი საქმიანობა უცილობლად გაძლიერდება. საჭიროა მათგან დაეიცვათ სასწაელო დაწესებულებები. ეჭვგარეშეა, რომ სომეხი აგიტატორები, ყურში ჩამწვეთებელი ებრაელების მსგავსად, შეეცდებიან არეულობებში ჩაითრიონ ჩვენი მოსწაელე ახალგაზრდობა. ამ აგიტატორების ლოგიკა აღმოჩნდება სუსტი, ვინაიდან გამოვლენ რა ეკლესიის წინააღმდეგი „ლიბერალური“ ახალგაზრდობის წინაშე თავიანთი ეკლესიისთვის, ისინი იძულებული გახდებიან აქცენტი გააკეთონ სომხური თეოკრატიის საერო, პოლიტიკურ მხარეზე, რითაც გასცემენ თავიანთ ამჟამად დაფარულ ჰემმარიგ არსს. სომხური ორგანიზაცია, რომელმაც მოიცვა ამიერკავკასია და ბუდე გაიკეთა ჩვენს ორივე დედაქალაქში, იმუშაებს გაორმაგებული ძალით – ერთ ნაწილს გახრწნის, მეორეს მიადინებს და მესამეს ააჯანყებს. ხოლო, როცა დადგება „დრო“, არადა, რა იცი, რა მოხდება! ხომ არ შეჩერებულან სომეხი რევოლუციონერები ოგომანთა ბანკის შეიარაღებული ალების წინაშე და მისი სახურავიდან ბომბის სროლისგან! და ეს მოხდა თურქეთში, სადაც მკვიდრი მოსახლეობა

არ ხუმრობს!..

რა თქმა უნდა, ყოველივე ეს შეიძლება და საჭიროა ალიკეეთოს მნიშვნელოვანწილად. ამისათვის აუცილებელია ორგანული, მუდმივი ზომები მხარეში, საჭიროა ხელი შევეშალოთ სომეხ ინტელიგენციას თავგასულობაში. საჭიროა ცოგაოდენად საქმის ცოდნა და სიმტკიცე.

სომხურმა ინგრიგამ ნაადრევი „კარგის გახსნით“ ზიანი მიაყენა თავის თავს, რითაც მიუთითა კაეკასიური ცხოვრების რადიკალური გაჯანსაღების აუცილებლობას. უდავოდ, უნდა პქონოდათ დიდი წარმოდგენა თავანთ თავზე და ქედმაღლობა, რათა მსგავსი შეცდომა ჩაედინათ და გაეცათ თავი: ეს შეიძლება მომხდარიყო მხოლოდ რუსული ხელისუფლების და სახელმწიფო კანონების მიმართ ხანგრძლივი უპატიუცემულობის ფონზე.

კათოლიკოსი მიეჩნია მთაერობის განკარგულებების დაუსჯელად შეუსრულებლობას; სომეხი მდიდრები, სახაზინო მიწების მიმგაცეבלები, სახაზინო დაწესებულებებისთვის უხარისხო პროდუქტების მიმწოდებლები, კონგრახანდისტები და ბნელი საბანკო საწარმოების ხელმძღვანელები მიეჩნევენ უპასუხისმგებლობას აღმინისტრაიული და სასამართლო დაწესებულებების წინაშე; სომეხი პოლიტიკანები მიეჩნევენ თავიანთი თავხედობის ღიად გამოვლენას ადგილობრივ და ღედაქალაქის დაწესებულებებში კავშირის საფარველქვეშ; სულ რამდენიმე წლის წინ ერთმა სომეხმა აგიტატორმა, რომელმაც სახელი გაიტეხა მნიშვნელოვანი სახელმწიფო ღოკუმენტის გაგაცების საქმეში, თავხედურად დაბეჭდა იგი მთლიანად „Times“-სა და თურქეთში გამოცემულ სომხურ გაზეთში „არაეელქში“, იბოეა გაელენიანი ქომაგები და თითქმის დაუსჯელი გადარჩა*. სომხური და სომხური მიმართულების ბეჭდვითი სიგყეა მრავალი წლის განმავლობაში სარგებლობდა თავზე ხელის გადასმით და აელენდა თავგასულობას, რომელსაც უუნაროდ აღკვეთდნენ ხოლმე და თანაც უმეტესწილად მას შემდეგ, როცა მიყენებული იყო დიდი პოლიტიკური ზიანი, ამის აღმოფხვრა კი შეეძლო და უნდა განეხორციელებინა კიდეც ადგილობრივ ცენზურას. ბოლო რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში ამიერკაეკასიის ცხოვრება ყოველგვარი დაუსჯელობის მთელი ზღეა იყო, ე.ი. ჯამში პოლიტიკური და სამართლებრივი უპრინციპობა.

* მას უბრალოდ შესთავაზეს მოსკოვში ეცხოვრა პეტერბურგის ნაცვლად, სადაც იგი, სხვათა შორის, სრულიად დაუბრკოლებლად, ხშირად ჩადის ხოლმე. (ეს სქოლიო 84-ე გვერდზეა!!!)

რაც უფრო ადრე აელენდნენ ასეთი უწესრიგობის მწვავე შედეგებს, მით უკეთესი იყო და მით მეტ პატივს მიაგებდნენ სახელმწიფო აღამიანებს, რომელთაც თავიანთ თავზე აიღეს ღონისძიებათა თაოსნობა, ესოდენ მკვეთრი რეაქტივი რომ პქონდა.

სომეხ მემამბოხეთა შეთქმულება აიხსნება აგრეთვე ზოგიერთი პეტერბურგული სუფროს უპრინციპობით საერთოდ, კერძოდ კი გარემოებათა სულელური განმარტებით, რომელთა მიხედვითაც გაგარდა სომხური საეკლესიო ქონების რეფორმა. ნებისმიერი მელუქნე თბილისში, ერევანში ან შუშაში შეუსვენებლად მოგითხრობთ ამ საკითხთან დაკავშირებით დაეის წერილმანებს, რომელიც მიმდინარეობდა შესაბამის სახელმწიფო დაწესებულებებში, ამასთან ღიად და მრავალმნიშვნელოვნად ასახელებენ იმ პირთა სახელებს, რომელთა მორალური მხარდაჭერის იმედი აქეთ სომეხ მემამბოხეებს. ასეთი აღმამყოთებელი ფაქტის მიზეზები და შედეგები, აგრეთვე მისი ინგიმური სარჩული ძნელია გამოარკეო ბეჭდვით ორგანოში, მაგრამ ამაზე გაჩუმებაც იქნებოდა არაპაგრიოგული და არაპუმანური თავად სომხების მიმართ, რომელთაც შეიძლება ძვირად დაუჯდეთ თავიანთი ცდომილება.

ისინი ხომ დარწმუნებული არიან, რომ ღელაქალაქში მოძებნიან გავლენიან მფარველებს, რომელთაც შეუძლიათ მიაღწიონ იმის გაუქმებასაც კი, რაც უზენაესი ნებით გაკეთდა და თვითწინააღმდეგობას არ ექვემდებარება. ასეთ უაზრო ცდომილებაში მათ განამტკიცებს მხარეში გაერცელებული (და შესაძლოა გამოგონილიც) ნახსენები დაეებიდან ციტატები, რომლებიც თითქოსდა არაპირდაპირ რჩევას იძლევა, უზენაესის ნებას უკიდურესი წინააღმდეგობა გაუწიონ. ეს უკვე პირდაპირ გადიდგულებული აღმოსაელელი ხალხის რაღაც ფსიქოზიადაა მკარაა, რომ ასეთი სამიშისენის წინააღმდეგ საუკეთესო წამალი შეიძლება ყოფილიყო ხელმწიფე-იმპერატორის წინასწარდასახულობის შემსრულებელთა მხრიდან პატიოსანი სიმტკიცე.

თითქოს არ გვაქვს საბაბი, ეჭვი შეგვეპაროს ღელაქალაქის და კაეკასიის ამ საქმის მთავარ ხელმძღვანელებში ასეთი სიმტკიცის არსებობაზე, მაგრამ, ამის მიუხედავად, აუცილებელია ყურადღება მივაქციოთ აღმოსაელურ ფსიქოლოგიას და ეს უნდა გაითვალისწინონ მეორეხარისხოვანმა ადგილობრივმა ორგანოებმა, რათა იმოქმედონ მკაცრად შემუშავებული პროგრამით, განუხრელად და სისტემატურად. ამასობაში ამ კუთხით შეინიშნება რაღაც ზადი, იგი სათაკილოა კაეკასიური აღმინისგრაიის მეორეხარისხოვანი

ორგანოებისთვის, რომლებსაც უშუალოდ ეხება ეს საქმეები.

ზუსტად რომ ეთქვათ, ზემონახსენებ რეფორმას არ უნდა გაეოცებინა არც ჩვენი მმართველი სფეროები, არც თავად სომხები. 90-იან წლებში განსვენებული გენერალ-ადიუტანტი ს.ა. შერემეტევი პირადად მესაუბრებოდა მთელ რიგ სერიოზულ მონაცემებზე, რომლებიც ამისკენ უბიძგებდა და მხოლოდ დაურწმუნებლობას გამოხატავდა პეტერბურგის მაშინდელი გავლენიანი წრეების მიმართ საკმაო გულისხმიერებასა და მიუკერძოებლობაში. როგორც ჩანს, ნახსენები მონაცემების კვალი უნდა არსებობდეს როგორც კავკასიის, ასევე დედაქალაქის ცენტრალურ დაწესებულებებში. თავად სომხები როგორც უბრალო, ასევე ინტელიგენტები იყვნენ ძალზე უკმაყოფილო თავიანთი საეკლესიო წესებით, მღვდლებსა და სამწყსოს შორის მუდმივად ხდებოდა უთანხმოება ეკონომიკურ ნიადაგზე. თბილისში ჩემი ყოფნის დროს სომხური გაზეთები „მშაკი“ და „ნორ-დარი“ აჭრელებული იყო მწვავე მხილებით სასულიერო და საერო პირებზე, რომლებიც მართავენ სომხური ეკლესიის ქონებას“. ამ მოთავეებს

* 1898 წლის 23 იანვრის „მშაკი“ ჟმიაძინის სალაროდან 200 000 რუბლის ქურდობის შესახებ სმაზე, სხვათა შორის, წერდა:

„ფულის მსხვილი ქურდობის ეს შემთხვევა საბაბს გვაძლევს გავიმეოროთ ჟმიაძინის მონასტრის მისამართით ის ელემენტარული კეშმარიტება, რომ საჭიროა საზოგადოებას ჩავაბაროთ ანგარიში სომეხთა ამ რელიგიური ცენტრის ფულად საქმებზე. მიუხედავად ამ ძალიან მარტივი კეშმარიტების ჩვენი არაერთგზის შეხსენებისა, სამწუხაროდ, ყველა ჩვენი საჩივარი რჩებოდა „უდაბნოში ჰალაღების ხმად“. არასასურველი ხმების წარმოშობის მთავარი მიზეზი თავად ჟმიაძინია, ვინაიდან მან დღემდე ვერ ისწავლა თავისი ფულადი საქმეების სწორი სისტემით მართვა, ვერ ისწავლა სამონასტრო ფულის დაცვა შემთხვევითი თავგანსაჯლებისგან, ვერ ისწავლა საზოგადოებისთვის დაწვრილებითი და სწორი ანგარიშის მიცემა იმის შესახებ, რამდენი აქვს შემოსავალი, რამდენი გასავალი და რამდენი რჩება სალაროში. აკეთებს რა ყოველივე ამას საიდუმლოდ, ჟმიაძინი ამით ზემონახსენების მსგავსი უსიამოვნო ხმების წარმოშობის საბაბს იძლევა; იგი პირდაპირ ვნებს საკუთარ თავს კიდევ იმით, რომ აიძულებს საზოგადოებას იფიქროს, თითქმის ფლობს განუსაზღვრელ ქონებას, რომელსაც ყოველმხრივ ძარცვავენ, ამიტომაც საჭიროდ არ მიაჩნიათ წარუდგინონ საზოგადოებას ანგარიში. ასეთი ხმების უარსაყოფად საუკეთესო ხერხი, ასევე მონასტრის ფულადი საქმეების რეგულირებისთვის არის ყველა ფულადი საქმის სისტემაში მოყვანა და ზუსტი, დაწვრილებითი ანგარიშის წარდგენა ყველა საქმეზე. ჩვენ იძულებული ვართ გავიმეოროთ ეს ელემენტარული კეშმარიტება კიდევ ერთხელ, თუმცა სომეხ სამღვდლოებას ამის გაგონებაც არ სურს“.

ხშირად ბეჭდელისას ქურდებს უწოდებდნენ ყოველგვარი შელამაზების გარეშე, ამის დასტურად კი მომაკლინებლად-მჭევრმეტყველი ფაქტობრივი საფუძველი მოპყავდათ.

აი რამდენიმე ფაქტი, რომლებიც მეხსიერებაში შემომრჩა, რა თქმა უნდა, მხოლოდ ზოგადი მონახაზით. ელისავეტოპოლის გუბერნიის განჯის და ხოჯეანის მამულებს, რომელთა საერთო ფართობიც შეადგენდა 90 000 ღესეგინა მიწას და იმართებოდა ბერების მიერ, საერთო ჯამში, სომხური ეკლესიისთვის მოჰქონდა 50 მანეთზე ნაკლები შემოსავალი წელიწადში. თანაც არა ერთ ღესეგინაზე, არამედ მთლიანად! თავად კათოლიკოსოს უშუალო ზედამხედველობის ქვეშ მყოფი ბორჩალოს და ყაზახის მაზრებში არსებულ უზარმაზარ მარცის მამული, რომელიც მდიდარი იყო საუკუნოვანი ფიჭვის ტყეებით, საბაღოებით და საძოვრებით, ზომით თითქმის 200 000 ღესეგინა იყო და 1-დან 3 ათას მანეთამდე შემოსავალი მოჰქონდა. გარდა სომხური ეკლესიისა, ამ მამულით სარგებლობდა კიდევ რამდენიმე თანამონაწილე კერძო პირი, რომლებიც ღიად წუხდნენ ამ უზარმაზარი სიმდიდრის მიმართ მტაცებულ დამოკიდებულებაზე. იგი მღებარეობდა საღვურსანაინის მახლობლად, ყარსის რკინიგზასთან. ბარბაროსულად იმართებოდა ასევე ელისავეტოპოლის გუბერნიის მამული ჩარეჟაქანქი. საქმე მიდიოდა იქამდე, რომ, ფინანსთა სამინისტროს ადგილობრივი წარმომადგენლების სიგყეებით, ზოგიერთ კონსისგორიაში (მაგ., ყარაბაღის) გროვებოდა სახაზინო დანაკლისის მნიშვნელოვანი თანხა, ხოლო ერმიადინის მონასტრის ხარჯთაღრიცხვა ხშირად წელიწადში 100 000 რუბლზე ზევით ღეფიციტით თავდებოდა.

ჩანს, სომხური ბეჭდეა სრულიად მართალი იყო, როცა ღიად საუბრობდა ბარბაროსობაზე. უეჭველი იყო ისიც, რომ ეს ტერმინი საკმაოდ გასაგები გახლდათ სამოგალოების ყველა ფენის პრაქტიკული სომხებისთვის, რომლებიც ძალზე კარგად ერკვეოდნენ ფულად საქმეებში. მოსახლეობას, რა თქმა უნდა, არ მოსწონდა საეკლესიო მონაპოვრის დატაცება.

ამასობაში, 12 ივნისის კანონის გამოცხადების შემდეგ პრაქტიკაში ეს ხელსაყრელი ნიადაგი ნაკლებად გამოიყენა ადგილობრივმა ორგანოებმა, რომლებიც ფაქტობრივად მთავრობის განკარგულებებს ახორციელებდნენ. ჯერ ერთი, სომეხ ხალხს არც კი აუხსნეს სათანადოდ, როგორი იყო ახალი ღონისძიება: ვერ მოიძებნა სათანადო პირი, რომელიც პოპულარულად, გასაგებად და დამაჯერებლად გადმოსცემდა სომხურად რეფორმების არსსა

და საფუძველს, თუმცა იფიქრებდი, ასეთი ადამიანის მოძებნა შეუძლებოდა, თუნდაც ადგილობრივი ენგურის კომიტეტის ჩინოსნებს შორის. მეორეც, მკვეთრმა წინააღმდეგობამ კათოლიკოსის და მისი მაჩანაწალების მხრიდან სომხური ქონების სახაზინო მართვაში გადაცემას მისცა გარეგნულად ისეთი სახე, რომელიც სრულიად არ შეესაბამებოდა ამ გამაჯანსაღებელი აქტის ჭეშმარიტ აზრს. აქ აუცილებელია აღინიშნოს, რომ ყაზახის მაზრის მცხოვრებლებმა, როგორც დელიჯანიდან მწერენ, ყურადღება მიაპყრეს აგარცინის მონასტრის უზარმაზარ ტყეებში საშინელ ხე-ტყის გაჩეხას, რომელიც მოხდა ამ მამულის სახაზინო მართვაში ჩაბარების წინ; დამახასიათებელია, რომ აღარცინის მამულს განაგებდა თავად კათოლიკოსი. გამოდის მოქმედება... *in fraudem rei publicae*. დასასრულ, სამწუხაროდ! უნდა ვაღიაროთ, რომ ხელისუფლების ზოგიერთი მეორეხარისხოვანი ადგილობრივი წარმომადგენელი, მაგ., ერევნის გუბერნიაში, თავის მოვალეობას ახალი კანონის გამოყენებისას ასრულებდა, რბილად რომ ვთქვათ, არასათანადოდ. სომეხი პოლიტიკანი პლუტოკრატების გარემოში პოპულარული ეს ხალხი, უპირველეს ყოვლისა, უფრთხილდებოდა ანგირუსულ გარემოსთან თავის კარგ ურთიერთობას და არაპირდაპირ შეეძლო საბაბი მიეცა ზომების არასწორი ახსნისთვის, რომელთაც საერთო არაფერი ჰქონდათ რელიგიურ შეუწყნარებლობასთან ან სომეხი ხალხის არაკეთილმოსურნეობასთან, რომლის ჭეშმარიტი ინტერესები მთავრობის მიერ შორსმჭვრეტელურად დაცულია...

სომეხმა აგიტატორებმა სამღვდელოების მეთაურობით დაბეჭდილი პროკლამაციების და ზეპირი „ქადაგებების“ მეშვეობით გააერცელეს უაზრო არაკი, თითქოს მთავრობას სურდა ჩამოერთმია წმ. გრიგორის ეკლესიისთვის თავისი საკუთრება და ძალდატანებით მოექცია სომეხები მართლმადიდებლებად. იმან, რომ მღვდელი გერარარატოვი ჯერ კიდევ თვალსაჩინოდ და ჭკუის სასწაელებლად არ დასაჯეს გაუგონარი მემამოხური თავხედობისთვის, ფრთები შეასხა სომეხი პოლიტიკანების ამგვარივე თავხედობას, რომელთა საუბარსაც ხალხის მასამ კიდევ უფრო მიუღო ყური. ბევრი თბილისელი ეკითხება თავის თავს: როგორ მოხდა, რომ თუნდაც საპროკურორო ბელამხედველობამ, სასჯელის შესახებ დებულების საწინააღმდეგოდ,

* ამასწინანდელი ცნობებით, ტერ-არარატოვი „გაასახლეს“ ქუთაისში (!), სადაც მშვიდობიანად არაგზნებდა უფრო გზნებარე ადგილობრივ ელემენტებს მტკიცებით, რომ მისი უწმინდესობა, კათალიკოსი მისი ხელის ხლების უფლებას არ მისცემს რუსულ ხელისუფლებას.

ყურადღება არ მიაქცია გერ-არარაგოვის დანაშაულს, რის გამოც სერიოზულად აგებდა პასუხს რუსეთის და საერთოდ ნებისმიერი სახელმწიფოს ყოველი მკვიდრი? შეიძლება დარწმუნებით ითქვას, რომ თავადი გოლიცინის წინააღმდეგ თავდასხმის შესაძლებლობა მნიშვნელოვნად შემცირდებოდა, თუკი სომხური ამბოხების ნახსენებ აუთენტებს უმაღლესად მოქცეულია მკაცრი რეპრესია. აღმოსავლეთში ნახევარბომაზე უარესი არაფერია, განსაკუთრებით სახალხო მღელვარების დროს: ნახევარბომა ყოველი მსგავსი მოძრაობის მეთაურთა თავხედობას, წინდახედულობას და ავგორიგეგმს ზრდის.

საკმაოდ დამახასიათებელია, რომ მთავარსარდლის სიცოცხლეზე ავაზაკური თავდასხმის შემდეგ მხარის მთელმა საზოგადოებრივმა დაწესებულებებმა და გომობრივმა ჯგუფებმა გამოხატეს თავადი გოლიცინის, როგორც ადამიანის და რუსული ხელისუფლების წარმომადგენლის, მიმართ ლოიალური გრძნობა აღრესების, პარაკლისების და ა.შ. მეშვეობით. გამონაკლისს შეადგენდნენ სომხები – და შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამ გაყოფილებული ხალხის ყველა ჟენა მკვლელების სოლიდარული იყო.

სინამდვილეში ეს, რა თქმა უნდა, ასე არაა და საკითხი დიდის იქამდე, რომ, ერთი მხრივ, ავგორიგეგი შეურყიონ სომეხი გომის თვითმარქვია მეურვეებს და, მეორე მხრივ, დაამსხერიონ ზემონახსენები არაკი სომხური რელიგიის ხელყოფაზე. ერთი და მეორეც, რა თქმა უნდა, შესაძლებელია, განსაკუთრებით, თუ პეტერბურგი თავისი უპრინციპო ელემენტების სახით არ შეუდგება ხელისუფალთა მუშაობის პარალიზებას, დიდი ხნის წინ მიშვებული კაეკასიის საქმეების მოწესრიგებას რომ ლამობენ.

ასეთ უპრინციპო პეტერბურგელებზე ღელესაც დიდძალს ამყარებენ სომეხი პოლიტიკანები. მე მწერენ თბილისიდან, რომ სომხების იმედი ბოლო დროს იზრდება, ეინაიდან მათ უკვე მისცეს ინსტრუქცია „თავიანთ ხალხს“ ღელაქალაქის სალონებისთვის. ჩამოვა აქ ვიღაც ვითომ ქართველი თავადი ან უბრალოდ უცხო მოგზაური და დაიწყებს რაღაცის ლაპარაკს, ქვემოთ მოყვანილის მსგავსს:

– „ეს მე არ მეხება, მე სომეხი არ ვარ და სომხები არ მიყვარს, მაგრამ შემინდეთ! პრინციპში, სასარგებლო რეფორმა ჩაგარდა ნაადრევად, ეს უგაქტობაა და სახიფათოა, მით უმეტეს, რომ ხალხი თელიდა და ყოველთვის (!) ჩათელის ამას თავისი რელიგიის ხელყოფად! კათოლიკოსიც საშინლად დამწუხრებულია! ეს რუსეთის ერთგული კეთილი მოხუცი იძულებულია (!) წინააღმდეგობა გააწიოს ახალ კანონს, თუმცა მისი გული საესეა ულოიალურესი გრძნობებით.

ყველაზე კარგი იქნებოდა მისთვის ახსნის შესაძლებლობა მიგვეცა...“
და ა.შ. და ა.შ. კავკასიის ყველა ხალხი უზარმაზარ მნიშვნელობას
ანიჭებს თავიანთი წარმომადგენლების გამგზავრებას პეტერბურგში,
განსაკუთრებით მაშინ, როცა ეს გამგზავრება დაკავშირებულია
ხელმწიფე-იმპერატორთან პირადად წარდგენის შესაძლებლობასთან.
ახლა გასაგებია, რაგომ ცდილობენ დიდი მონღოლებით სომეხი
პოლიტიკანები ხმების გაერთეულებას აქ კათოლიკოსის მალე
ჩამოსვლის შესახებ „პირადი მოლაპარაკებებისთვის“, რადგან
დიდ იმედს ამყარებენ თავიანთი დელაქალაქელი შუამავლების
ჩვეულებრივ მხარდაჭერაზე.

უნდა ვისურვოთ, რომ რუსეთის სახელმწიფო ღირსებისთვის
ამგვარმა ჩაგონებამ ვერ მიაღწიოს მიზანს. როგორც ზემოთ ითქვა,
რეფორმათა დროულობა მტკიცდება უკვე იმით, რომ მისი წყალობით
გამოვლინდა დიდი ხნის წინ ფარულად დაწყებული სომხური
ინტრიგის გეგმები. ზღაპრები წმ. გრიგორის ეკლესიის რელიგიური
ან მაგერიალური ინტერესების ხელყოფის შესახებ თავისთავად
იმსხერევა, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც სომეხი მოსახლეობა
დაინახავს, რომ ეკლესიამ, კერძოდ, მაგერიალურად მხოლოდ მოიგო
და დაადგა სულიერი გაჯანსაღების გზას. ამისათვის სასარგებლო
იქნებოდა ფართო საჯაროობა, ერთი მხრივ და გადამწყვეტი სიმტკიცე
– მეორე მხრივ.

აუცილებელია, რა თქმა უნდა, აგრეთვე, რომ მიწათმოქმედების
და სახელმწიფო ქონების სამინისტროს ადგილობრივმა
ორგანოებმა მკაცრი სამსახურებრივი სასჯელის საფრთხის გამო
თავებამოდებით მოჰქილონ ხელი მათთვის მინდობილი სომხური
საეკლესიო მიწების რაციონალურ მეურნეობას; ამ საქმეში
მათი მხრიდან მცირედი დაუდევრობა იქნებოდა პოლიტიკური
შეცდომა, რომელსაც სომეხი ავტიკატორები მოუთმენლად ელიან
სახელმწიფოს ორგული მსახურების დახმარების იმედით. ეს
სახუმარო საკითხი არაა. კათოლიკოსის როლი მასში საკმაოდ
ნათელია, მაგრამ აღამიანები, რომლებიც ისწრაფვიან მის
გამართლებას, უკან არ იხევენ წარმოადგინონ იგი მსხვერპლად და
არა იმ მოძრაობის სულისჩამდგმელად, რომელიც „ნაადრევად“ იქნა
გამოწვეული თითქოსდა სამთავრობო ბოშით. ამავე მიზნით ქალაქ
ალექსანდროპოლში გაითამაშეს კიდევ განსაკუთრებული სახის
პოლიტიკური „საექტაკლი“. ბრბო ქვევს ესროდა მკრტიჩ ხრიმიანის
ვაგონს, ხოლო ბრბოს მიერ ხელში მღვდელი გერ-ოვანესოვი,
აყვანილი, იკლავებოდა და თავხედურად უყვიროდა თავის სულიერ

მეთაურს, რომ მან ან უნდა უარყოს პაგრიარქობა, ან წინააღმდეგობა გაუწიოს რუსულ ხელისუფლებას. ეს მოხდა მკრგჩ I-ის შეიღწიანი აგმნებული ბორგეის შემდეგ ერეენის ეპარქიის სხედასხეა ადგილას, სადაც იგი, ერთი მხრივ, თავს არიდებდა ახალი კანონის შესახებ ოფიციალური ცნობის მიღებას, ხოლო, მეორე მხრივ – თავის ხელქვეითებს შესაბამის ინსტრუქციებს აძლევდა... კათოლიკოსს არაფრის ახსნა არ სჭირდება. ის უკვე მრავალი წელია ხსნის თავისი მიმართულების არსს საკმაოდ ენაწყლიანად – სამთაერობო განკარგულებების მიმართ თავხედური დაუმორჩილებლობის ფაქტებით.

რა თქმა უნდა, ძნელი არაა წინასწარ განუქერიგოთ, რა მომამდე მივა სომხური ფსიქოზი*, მით უმეტეს, რომ სწორედ ადგილობრივი ხელისუფლების არც ისე საიმედო მეორეხარისხოვან წარმომადგენლებზეა დამოკიდებული ფარულად მისი გაღვივება ან დამოშმინება ავადმყოფობის გამომწვევი მიკრობების მოსპობით. ერთი რამ უეჭველია, რომ ამ კაეკასიურ სენს შეუძლია შემთხვევითი საფრთხის შექმნა მხოლოდ ცალკეული თანამდებობის პირებისთვის და არა მხარეში რუსული საქმისთვის. საბოლოო ჯამში, ჩვენ დროული რეფორმის წყალობით ვიცით, რა არის მისი არსი და აქ გამოგვაღებოდა დამამშვიდებელი ფრანგული ანდაზა: „Un home prevenu en vault deux“...

* თავისი სისასტიკითა და სიმდაბლით აღმაშფოთებელი ბრბოში ბოშის სროლის ერთადერთი ფაქტი ბაქოში ომთან დაკავშირებით ადგილობრივი სომხების უფრო ადამიანური წარმომადგენლების მიერ გამართულ თანამგზავობ მანიფესტაციაზე ნათლად ამტკიცებს, რომ ამ „ფსიქოზს“ სჭირდება სერიოზული და სწრაფი მკურნალობა. ჩაოდენ ველური და ბოროტი უნდა იყო, რომ ხელი აღმართო ამგვარი ბოროტმოქმედების ჩასაღწეად, მაშინ, როცა მთელი რუსეთი თავისი ყველაზე მშფოთვარე განაპირა მხარეების ჩათვლით მოცულია სოფარულის და ერთგულების კეთილშობილური, სულის გამაერთიანებელი სწრაფვით მეფისა და მამულის მიმართ.

13. აზერბაიჯანელი თათრები

კაუკასიელი მუსლიმანები დამახასიათებელი თვისებების მიხედვით შეიძლება გაეყოთ ორ მკვეთრ კატეგორიად: პირველს შეადგენენ მუსლიმანები, რომლებიც მედიან თურქეთის შემადგენლობაში და განსაკუთრებით სპარსეთის, თავისი ენასა და სახანოებით; მეორეს – დაღესტნის მცხოვრებნი და სხვა მთიულნი, რომლებიც ისლამს აღიარებენ. თურქები და ქურთები ჩვენს სამფლობელოებში ცოცხა და ისინი თავისთავად პაგარა არაკანონიერად ლაქა ჭრელ კაუკასიურ ხალიჩაზე. აზერბაიჯანელი თათრები სულ სხვა საქმეა: ისინი ბეერნი არიან და მნიშვნელოვანი და ბეერი თვალსაზრისით ღირებული ელემენტია; რომელსაც აუცილებლად უნდა დააკვირდე ახლოდან.

აღმოსავლეთ ამიერკაუკასია საუკუნეების განმავლობაში ითვლებოდა სპარსეთის სამფლობელოდ და ნაწილად და ასეთი იყო სინამდვილეში ცალკეულ შემთხვევებში; ჩვეულებრივ კი იგი დაყოფილი იყო წერილ სახანოებად (განჯის, ერენის, გალიშინის, შექის და ა.შ.), რომლის მფლობელებიც თავიდან იყენებდნენ სპარსეთის მთავრობის მიერ დანიშნული მოხელეები, რომლებიც შემდგომ აღწევდნენ თავიანთი აღმინისგრაიული უფლებამოსილებების გადაცემას მემკვიდრეობით, ბოლოს კი ჩამოშორდებოდნენ ხოლმე სპარსეთს, იღწოდნენ დამოუკიდებლობისთვის და იყენებდნენ პაგარა გირანები აღმოსავლურ სტილში. ასეთივე მემკვიდრეობითობას გერმანიის უფრო პაგარა ნაწილების მართვაში აღწევდნენ ბეგები, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ისინი დანათესავებულნი იყვნენ ხანის სახლებთან. მუსლიმანური მოსახლეობა ემორჩილებოდა ამ მმართველებს აღმოსავლურ-სახელმწიფოებრივ საწყისებზე და არ იყო მათ მიმართ ბაგონყმურ დამოკიდებულებაში. აზერბაიჯანელები ხნადნენ მიწას, დაკავებული იყვნენ მებაღეობით და მეცხოველეობით, ნადირობით, ომით და ... ძარცვა-გლეჯით, რომელთა პრინციპული განსხვავება ომისგან, მიწის საზღვრების და სამართლებრივი ცნებების ბუნდოვანების გამო აღვილობრივი მოსახლეობისთვის ღვემდე სავსებით ნათელი არ იყო. თუკი ერთი სახანოს ან საათაბაგოს მცხოვრებნი თავს ესხმოდნენ სხვა სოფელს გაძარცვის მიზნით, სისხლის ასაღებად ან სიმამაცის გამოსავლენად, მაშინ ამას ეძახდნენ ომს. ახლა ეს ძარცვა-გლეჯაა, ამასთან, თანამედროვე რუსული სასამართლოს აზრით, რომლის პრინციპები

მოსახლეობისთვის გაუგებარია, ხოლო ფორმები – ცდუნებათა წყარო, გაბოროტებას და ახალ-ახალ დანაშაულს რომ წარმოშობს. სომხები დაკავებული იყვნენ ეპტრობით, თრთოლნენ ხანის მათრახის წინაშე, დახოხავენ ბეგების წინაშე და ჟითრღებოდნენ ხანჯლიანი კაცის დანახეაზე. მათ ხშირად უხდებოდათ მონახევეკის იძულებით გაყოფა თავიანთი მუსლიმანი მბრძანებლებისთვის. გამონაკლისს შეადგენდნენ არასწორად წოდებულნი (წარსულის თვალსაზრისით) სომხებად, ყარაბაღის (Албания или Агвания) მცხოვრებნი, რომლებიც სომხურ-გრიგორიანული სარწმუნოების მიმდევრები იყვნენ, მაგრამ წარმოშობით მთიულებისა და თურქული გომებიდან იყვნენ, ოღონდ გასომხდნენ მხოლოდ 3—4 საუკუნის წინ. ქრისტიანი ყარაბაღელები ხშირად აელენდნენ მეომრულ სულისკეთებასაც და ადგილობრივი ხანებიც მათ ანგარიშს უწევდნენ.

ამერბაიჯანელებს თათრებს ეძახიან, მაგრამ ეს სრულიად არაზუსტია, თუკი მათ ამასთანავე მივაკუთვნებთ მონღოლურ გომს. თუ ამერბაიჯანელების ძარღვებში თათრული სისხლიცაა, ეს მხოლოდ მონღოლური შემოსევის შედეგია, ბათუ-ყაენის, მანგუს და (ამიერკავკასიაში) ხულაგუ-ხანის დროს; ასეთივე სახის შედეგი დარჩა არაბების შემდეგაც: ღღემღე აღმოსაელეთ ამიერკავკასიაში გეხედებიან არაბული გიპის ადამიანები, ისეთებიც კი, მულაგებს რომ მოგეაგონებენ, ძალიან შავი კანით და ხუჭუჭა თმით. ძირითადად კი წარმოშობით ამერბაიჯანელები არიან თურქები, თურანელები, ძველიოგუზების, სელჯუკების, თანამედროვეთურქების და ქურთების ღვიძლი ნათესაეები. ამერბაიჯანმა სპარსეთს მისცა თავისი ერთ-ერთი უღიადესი ღინასგია, რომლის დროსაც ამ სახელმწიფოში გაიფურჩქნა მეცნიერებები, ხელოვნება, მიწათმოქმედება და საბრძოლო საქმე. ალპ-არსლანის სახელი ღღემღე ახსოვთ ამიის ამ მხარეში.

თუკი პეგერბურგის სასტუმროებსა და სალაყბოებში, რომლებიც გაჟღენთილი იყო კოსმოპოლიტიზმით, არსებობს გენდენციური მოთხოვნა, არ დასვან საკითხი ვინმეს გომობრივ წარმოშობაზე, კავკასიაში და საერთოდ ყველა ქვეყანაში, სადაც ადამიანები ახლოს არიან ბუნებასთან, მიღებულია ყურადღების გამახვილება სისხლზე: იქ იციან, რომ ადამიანი ფსიქო-ფიზიკური არსებაა და არა განყენებული მათემატიკური გამოანგარიშება; რომ სულიერი წყობა მჭიდრო კავშირშია თავისი და სხეულის სხვა ნაწილების მოწყობილობასთან, ადამიანთა საქციელს კი მართავს არა მარტო აწმყო, არამედ წარსულიც; მათში ხომ წინაპართა სისხლი

მეგყველებს.

აზერბაიჯანელების სისხლი უეჭველად კეთილშობილური აქეთ; ისინი ბუნებით კეთილნი, მამაცი, სულგრძელნი არიან, აქეთ გონებრივი და მნებრივი განვითარების უნარი. სახელმწიფოებრიობის იდეა, თანაც ძლიერი, რომელიც შთააგონებს მათ ძალაუფლების, გრადიციების და წესრიგის პატივისცემას, უდავოდ დამახასიათებელია მათთვის, მიუხედავად მათი მოჩვენებითი ანარქიულობისა, ისტორიით, მხარის გეოგრაფიული მდებარეობით და მისგან გამომდინარე საყოფაცხოვრებო პირობებით რომ აიხსნება. აზერბაიჯანელები განუსაზღვრელი, ძლიერი და პატრიარქალურ-სამართლიანი ხელისუფლების სტიქიური მომხრეები არიან. ეს თითქმის იგივე ფსიქიკური რასობრივი თვისებაა, რომელიც არსებობს რუს ხალხშიც, თვითმპყრობელობის ერთგული რომ არის არა მარტო გონებითა და გულით, არამედ, ასე ვთქვათ, შინაგანი არსით. რამდენადაც სომხები და ებრაელები თავიანთი რასობრივი ინსტინქტის გამო შინაგანი არსით ყოველგვარი სახელმწიფოებრიობის და განსაკუთრებით განუსაზღვრელი მონარქიის მიმართ მგრულად არიან განწყობილნი, იმდენად, აზერბაიჯანელების სტიქიურად, ორგანულად თანაუგრძნობენ მას, თვით შეამბოხებებიც და ყაჩაღებიც კი. რა თქმა უნდა, რუსეთთან ამ საკითხში ფსიქიკური იგივეობა არ არსებობს, ეინაიდან რუსი ხალხი გამოადიდა უფრო მაღალმა ბიზანტიურმა რელიგიურ-პოლიტიკურმა კულტურამ და მასობრივად არ ექვემდებარებოდა ისეთ ანარქიულ შემოქმედებას, როგორიც აისახა აზერბაიჯანელების ხასიათზე; მაგრამ საუბრეებში უეჭველად არსებობს ანალოგია.

ისლამს, რომელიც ამ ხალხის ერთ-ერთი კულტურული საწყისი იყო, რა თქმა უნდა, შეეძლო მხოლოდ განვითარებინა აღნიშნული თვისება და მიეცა მისთვის იდეური დასაბუთებულობა: ალაჰი ერთიანია, მოციქული ერთიანია, წინასწარმეგყველის ერთადერთი წარმომადგენელია, საერო ხელისუფლების მატარებელი. ყველაფერში არსებობს ერთმმართველობის იდეა, იდეა იმდენად ძლიერი, რომ ლახავს აღმსარებლობის განსხვავებებს და ყოველი ხელისუფალი, თუნდაც უცხო სარწმუნოების, სათაყვანოა, როგორც განუსაზღვრელი ერთმმართველობის წარმომადგენელი. ამიერკავკასიელი მუსლიმანები არაერთხელ შებრძოლებიან თავიანთი სარწმუნოების მქონე თურქებს თეთრი მეფის დროშის ქვეშ, ქედს იდრეკდნენ რა განათლებული, კულტურული ერთმმართველობის სიდიადის წინაშე.

დასაუფელ ხალხებს, განსაკუთრებით გერმანელი გომის ენერგიულ ნაწილს – ანგლოსაქსებს – ორგანული მიდრეკილება აქეთ

პოლიტიკის მიმართ, ყველა თავისი წერილმანით, კინკლაობითა და ყოველდღიური ორომგრიანით, რომელიც უამრავ დროს და ძალ-
ღონეს აკარგვინებს მათ გადამწყვეტი როლისთვის ბრძოლაში
ხალხის მმართველობაში. აღმოსაელელ ხალხებს და განსაკუთრებით
ამერბაოჯანელებს ურჩევნიათ ირწმუნონ პოლიტიკურად ძლიერი
პიროვნების, რომელსაც თავყანს სცემენ და მაღლობას უძღვნიან
ხალხის გასაჭირზე მამობრივი მშრუნელობისთვის, სიმშვიდისთვის,
ძალისა და ღიღებისთვის, რომელსაც მიაღწიეს მისი დროშის ქვეშ.
სწორედ ესაა ორგანული სხეობა მსოფლმხედველობებში, რომელსაც
შეიძლება მოჰყეს მრავალი პოლიტიკური და საყოფაცხოვრებო
შედეგი.

ალბათ საჭირო არაა იმის დამტკიცება, რომ ხალხი სახელმწიფოს
შესახებ აღმოსაელური შეხედულებით ღირებული შემოქმედებითი
ელემენტია ისეთი განუსაზღვრელი მონარქიისთვის, როგორიც
რუსეთია; იგი თავისთავად სამშენებლო მასალაა, რომლითაც
სახელმწიფო ხელისუფლებას, საკმარისი სიფხიმლე რომ გააჩნია,
შეუძლია ისარგებლოს თავისი განვითარებისა და ისტორიული
მისიის წარმატებული შესრულებისთვის.

ისლამის ცნებას ჩვენში ხელალებით უკავშირებენ ფანაგიზმს.
როგორც კი ალაპარაკდებიან მუსლიმანებზე, მაშინვე ახსენებენ
სიგყვა „ჰაზვათს“, ანუ წმინდა ომს, ამინებენ აღამიანებს
პანისლამიზმით, თურქული მხეცობებით და ა.შ., განსაკუთრებით
ახლა იმ გამოუთქმელი ტანჯვის გაელენით, რომელიც განიცადა
მაკედონიის და ძველი სერბეთის უბედურმა მოსახლეობამ
გამხეცებული ბალკანელი მუსლიმანების ულელქვეშ; ამავე დროს
კი, ჩვეულებრივ, ივიწყებენ ამერიკელთა მხეცობებს ზანგების და
ფილიპინელების მიმართ, გერმანელების – ჩინელებზე, ინგლისელების
– ბურებზე, დაქირავებული ებრაელი ბანკირების – კონგრეგაციების
მიმართ. ისლამი ჩვენში არ იცოდა: ყურანიდან იციან მხოლოდ ორი-
სამი საბრძოლო სურა, რომლებიც დაწერილია შემთხვევისთვის და
იღებს დროებით ღოგმატურ მნიშვნელობას მხოლოდ მაშინ, როცა
ამა თუ იმ ქვეყნის მუსლიმანური მოსახლეობა ან გააფთრებულია
არანორმალური ცხოვრების პირობებით, ან მთავრებულია
რომელიმე ენერგიული ბელადის მიერ, რომელიც ცისარტყელისებურ
პერსექუციებს უხატავს.

ისლამის საკითხს ჩვენ აქამდე უკულტუროდ ეუდებოდით.
მუსლიმანებს ჩვენს სახელმწიფოში რაოდენობის მიხედვით რუსების
შემდეგ პირველი ადგილი უკავიათ, ხოლო ჩვენ არ გვაქვს წიგნი

„Le coran analyse“-ს თარგმანიც კი, რომელიც ყოველი ფრანგი მოხელისთვის ჩრდილოეთ აფრიკაში სამაგიდო წიგნია; რაიმე სერიოზულ და მიუკერძოებელ დამოუკიდებელ გამოკვლევებზე, რომელიც დაეხმარებოდა მუსლიმანებთან ურთიერთობაში მსახურეულ ადამიანებს, რათა ჩაეხედათ ამ უკანასკნელთა მსოფლმხედველობის მთავარ წყაროში, ჩვენთან ლაპარაკიც კი ზედმეტია. სიმართლე რომ ეთქვას, ჯერჯერობით ასეთი წიგნები არაეისთვისაა საჭირო, რადგან ჩვენი აზიური მიყრუებული მხარეების მოხელეები სულ სხვა ინგერესებით სულდგმულობენ.

სარწმუნოების ერთგულება, რომელსაც ადამიანი მართლად მიიჩნევს, ბუნებრივია, უნდა ემთხვეოდეს სხვა სარწმუნოებათა ჭეშმარიტობის უარყოფას მათი სრული მოცულობით: როგორც მართლმადიდებელი, მე შემიძლია მხოლოდ მართლმადიდებლობა ჩაეთვალო ჭეშმარიტ სარწმუნოებად, სხვა დანარჩენი რელიგიების საბარალოდ. მიუხედავად ამისა, უცნაური იქნებოდა უარგვეყო ამ უკანასკნელში იმ მარადიული ერთიანი ჭეშმარიტების ნაწილის არსებობა, რომელიც საესებით შეადგენს მართლმადიდებლობის შინაარსს; კიდევ უფრო უცნაური იქნებოდა ამა თუ იმ უცხო რჯულის აღმსარებლობის არა მარტო კეთილისმყოფელი გაელენის უარყოფა მათ მიერ გასხივოსნებულ ხალხებზე, არამედ ცალკეულ შემთხვევაში ასეთ აღმსარებლობათა პრაქტიკულ-სუბიექტური უპირატესობისაც ადამიანთა რასებისთვის, რომლებიც იმყოფებიან შესაბამის სულიერ ღონეზედამოწყობილიაქეთსაქციალური პირობები. ასეთია, კერძოდ, ისლამი. არ აქვს რა, ჩვენი მართლმადიდებლური თვალსაზრისით, ჭეშმარიტების სისრულე, იგი იძლევა იმ ხალხებისთვის, ვინც ის აღიარა, თავისელემენტებსმოკლე, ადვილადგასაგებიფორმულებითა და ასათვისებელი ღობით. პრაქტიკულად თუ ვიგყავით, შეიძლება ითქვას, რომ ერთი და იგივე ადამიანი, კეთილსინდისიერად რომ ასრულებს ისლამის ნებას, რომელიც თავის თავში მოიცავს ქრისტიანული მორალის მნიშვნელოვან ღობას, ამის შედეგად პაგანიარქალურ-ღირსეულ ცხოვრების გზას ეწევა, შეიძლება ბევრად უარესი გამხდარიყო, თუ მას მიაწვდიდნენ მისი გაგებისთვის უფრო მაღალ, მაგრამ ნაკლებად მისაწვდომ ქრისტიანობის საწყისთ, რომელნიც ნაკლებად უპასუხებდა მის ფსიქიკურ წყობას; გაუგებრობას მოჰყვებოდა გამოუყენებლობა. მნებობრივი შინაარსი აორთქლებოდა და დარჩებოდა მკედარი წეს-ჩვეულება, სწორედ იმ წარმართობის სხვა ფორმა, რომელთანაც ბრძოლაში მუჰამედი წარმოგვიდგა ჭეშმარიტ განმანათლებლად, თავის თანამემამულეთა

ზნეობრივი პროგრესის ჰუმარიტი მოღვაწედ.

თუკი ჩაეულრმადელებით ისლამის ღოგმაგოგმს და ისგორიას, არ შეიძლება, არ ეალიაროთ, რომ ეს რელიგია, რომელიც ქადაგებს გულმოწყალებას ახლობელთა მიმართ, ზრუნეს უძლურთა და განჯულთათვის, აღამიანს ღღეში რამღენჯერმე რომ ასხიოსნებს (მკაცრად აუცილებელი ნამაგებით) ერთიანი ღმერთის შეხსენებით, არის, ასე ეთქვათ, თავისი ეთიკური მხარეებით, მართალია, გადახლართული მეომრულ შეუწყნარებლობასთან და მგრძნობიარე მაგერიალიგმთან, ქრისტიანობის სულიერი შგო, შენაკადი, რომელიც მოსწყდა ამ ღიად მღინარეს და გარდაუელად დაუბრუნდება მას. თუკი ღაეაკერილებით გამუსლიმანებულ ქართულ აჭარელს და მართლმადიდებელ გურულს (გომობრივი წარმოშობით თითქმის ღვიძლ ძმებს), მამინ უპირატესობა უნდა მიეანიჭოთ პირელს, რადგან იგი უფრო პაგიოსანიი, ღიდსულივანი და საერთოდ ზნეობრივად უფრო მაღლა ღვას. თუკი ავიღებთ მუსლიმან აგერბაოჯანელს, თუნდაც ყაჩაღებიდან და მორწყუნეს, „ყველას მიერ პაგიეცემულ“, კეკასიელ ხელისუფლთაგან ნაყერებ „ქრისტიან“ სომეხს, ფილოსოფიის ღოქგორის ღიღლომით ჯიბჟმი და საპაგიო წოდებით საეიზიგო ბარათმე, მამინ ყველა ზნეობრივი უპირატესობა აღმოჩნდება პირელის მხარემე; პირელი, მართალია, ცოღილია, მაგრამ ჰუმარიტად სწამს ღმერთის, ამიგომაც პირელის სული მის საყუძველში ქრისტიანულია, ხოლო მეორის სული უბრალოდ ინგლისურ ქურთუკში გამოწყობილი ეშმაკი ცხოველია, რომლისთვისაც ქრისტიანობა მეღდარია და ამასთან ღამაზინჯებული ასო.

ისლამის უმარმაბარი კულგურული ღამსახურება ხალხთა წინაშე, რომელთაც იგი შეითვისეს – ეს მისი მიწერილობების და ღოგმების ეღემენტარულობა და სინათლეა. იგი არ გამორიცხავს მასში ღრმა თეოსოფიურ საწყისებს, რომელთა ღოგიკური განეითარება აშკარად და უშუალოდ აახლოებს ისლამს ქრისტიანობასთან. სუფიების სექტები ამის თეალსაჩინო დასგურია, ხოლო ომარ ხაიამის ღექსები, რომლებშიც ასახულია „იესოს ცხოველმყოფელი სუნთქვა“, ისლამის ქრისტიანულ განწყობათა მხაგერული დადასგურებაა. ამ უკანასკნელის რთული ღოგმაგური მეშაობა არაბული ცივილიზაციის აყეაეების ხანაში ძალიან ორიგინალური ნაყოფია, კერძოდ, ესაა სწრაფეა შეარიგოს სარწყმუნობა გონებასთან. რამღენიმე საღეთისმეგყეელო სკოლამ წარმატებულად უძღვნა საკუთარი თავი ამ შრომას. შეხედულებას, რომ ჰუმარიტი სიბრძნე

ემთხვევა სათნოებას და ღეთის სიმართლეს, შეიძლება ხშირად წააწყდეთ კავკასიელ მუსლიმანებში საკმაოდ დამახასიათებელი გამოვლინებებით. ასე, მაგალითად, ამერბაიჯანელი, რომელიც კიცხავს რომელიმე ძალიან ეშმაკ და შორსმჭვრეტელ ვიგინდარას, აუცილებლად იგყვის მასზე მოპარსული თავის კანგურიტ: „ოჰ, როგორი განუსჯელი ადამიანია!“...

რა თქმა უნდა, რელიგიის უმაღლესი საწყისების და პრაქტიკაში გამოხატული ფორმების იდეალებს შორის არის საკმაოდ არსებითი სხვაობა. როდესაც ამიერკავკასიაში ისლამის შესახებ ვსაუბრობთ, უნდა გავითვალისწინოთ ბნელი მასის უმეცარი დამოკიდებულებაც რელიგიის მეღავითნურად (სიგყეასიგყეით) დაცვაზე (მაგ., შიიტებთან „შაჰსეი-ეახსეი“) და მოხეტიალე დერვიშებით, რომლებიც აფორიაქებენ ხალხს თავიანთი ჟანგაზიებით, ბუნდოვანი ქადაგებებითა და ფოკუსებით, ასევე – ემისრები მეზობელი აზიური სახელმწიფოებიდან – პოლიტიკური მოღვაწეები რელიგიურ ნიადაგზე. პრაქტიკაში ისლამი ხშირად უხეშ, ეელურ ფორმებს იღებს და ცრურწმენა, რომლის შესახებაც ჯერ კიდევ თავადი დმიტრი კანგემირი წერდა თავის შესანიშნავ „სისტემათა წიგნში“, პამულეგში „მაჰმადიანური რელიგიის“ წინააღმდეგ, ღლემდე არ გამქრალა და ეგონებ, მალე არც გაქრება თქმულებათა სფეროში. ყოველივე ეს არის, ყოველივე ამის გათვალისწინება აუცილებელია, მაგრამ არ შეიძლება ისლამში იმათ იგნორირება, რაც თუნდაც ხშირად განხორციელებული მსარეები არაა, თუმცა საჭიროა ისინი ვადიაროთ დადებითად მოგადადამიანური სიმართლის და ჩეენი სახელმწიფოებრივი ინტერესების თვალსაზრისით.

კიდევ უფრო ნაკლებდასაშვებია მოსახლეობის იმ ბუნებრივი თვისებების იგნორირება, რომელთა განვითარებას შეუძლია, სახელმწიფო თვალსაზრისით, სასურველი შედეგების მოგანა. ამერბაიჯანელების კულტურულ განვითარებას ასე თუ ისე შეუძლია განაპირობოსმათმიერმხოლოდრუსულიდაარადასაველეთეეროპული საწყისების ათვისება; მსგავსად მთელი ვოლგისპირეთის თათრებისა და შუა აზიის სახანოების მოსახლეობისა, ამერბაიჯანელები. კულტურის თვალსაზრისით ბუნებრივად ელგვიან სწორედ რუსულ წყობას, რომელიც მათთვის, ასე ეთქვათ, განვითარების ბუნებრივი სგადიაა. რუსულ-თათრული სკოლები შესანიშნავად იკიდებს ფეხს და თანაგრძნობით სარგებლობს მთელ მოსახლეობაში, რუსული ენის შესწავლას და რუსებთან დაახლოებას რომ ესწრაფვიან. ისეთი მოელენა, როგორიცაა სომხური სამღელელოების და პლუტოკრატიის

ბრძოლა რუსულ ხელისუფლებასთან ძველი გიპის სკოლებისთვის, რომლებშიც რუსული ენა ფაქტობრივად მხოლოდ ფიქტიურად ისწავლება, თათრებს შორის ღრმად არ შემჩნეულა. არსად ვლინდება ის მიკერძოებული ზიზი რუსების მიმართ, რომელსაც ადგილ-ადგილ გამოხატავენ თავისი თვითმარქვია ხელმძღვანელების მიერ წაქეზებული სომეხი მოსახლეობა. რა თქმა უნდა, მხარის პირველი რუსი კოლონიზატორები, ჩეენი სექტანტები, პირველ ხანებში მაინც ეერასდნენ თათრულ ხანჯლებს. ახლანდელი სენტიმენტალურობამდე მღვრიე ღვთაებების წინაპრები. რომლებიც გრაფმა გოლსტიმ მიერ ისტერიკამდე მიიყვანა, ამ საკითხს საკმაოდ რეალურად უყურებდნენ და თათარ ყაზალებს სისხლიან წინააღმდეგობას უწევდნენ; საქმე იქამდეც კი მივიდა, რომ სექტანტების სოფლებამდე რამდენიმე საიარალო გასროლის მანძილზე ეერე ერთი შეიარაღებული თათარი ეერ ბედავდა გამოჩენას და ღვთაებებმა სრულ უსაფრთხოებას მიაღწიეს.

თათრებს ესმით და აფასებენ ძალას, რომელიც გონებით ხელმძღვანელობს. სექტანტების ენერგიის წყალობით რუსთა სახელი თათრებში საკმაოდ სათანადო სიმაღლეზე იდგა და ახლანდელ რუს გადასახლებულებს ამიერკავკასიაში ძალზე უიოლდობადი ურთიერთობა თათრებთან, ეიდრე სხვა მეზობლებთან. თვით ერთმორწმუნე ქართველებიც კი უფრო ხშირად აღმორჩნდებოდნენ ნაკლებმოხერხებულნი, ეიდრე მუსლიმანნი, სწორედ იმიტომ, რომ ეს უკანასკნელნი ბუნებით და ისტორიის გაკვეთილებითაც რუსების მიმართ კეთილმოსურნენი იყვნენ.

ამებრაიჯანელებს კარგი ისტორიული მეხსიერება და გმირობების ღიღი მემკვიდრეობითი პატივისცემა აქვთ. ღრმად დიდების სხივით ბრწყინავს კოგლიარეისის სახელი, ლენქორანის გმირის, რომელსაც ერთი მუკა ღვეგმირების წყალობით წმიდათაწმიდა შიშსა და მორჩილებაში ჰყავდა ამიერკავკასიის ყველა მუსლიმანი. რა თქმა უნდა, კანცელარიებმა თავიანთი ორომგრიალით და მომაკედინებელი დამოკიდებულებით ცხოვრების მიმართ საშინელმა ბიუროკრატიამ და ადგილობრივი გაგებისთვის უცხო სასამართლოებმა ბოლო 50 წლის განმავლობაში ძალიან აენო რუსულ პრესტიჟს, ისე, რომ მუსლიმანთა ახლანდელ მდგომარეობას და მათი განწყობას სრულიადაც ეერ უწოდებ ნორმალურს. ზოგან წესრიგი ჯერჯერობით ემყარება ისტორიულ მეხსიერებას და თეთრი მეფის სამართლიანობის ღრმა რწმენას. ასეა თუ ისე, ჩვენ ახლა ამ მხარეში ეხარჯაეთ ჩეენი გონიერი წინაპრების ძვირფას

მემკვიდრეობას, ხოლო მხარის ცხოვრების რეფორმის შემდგომი პირობები თითქოს ძალად ჩამოყალიბდა ისე, რომ ხელი შეუწყოს უცხო გომის ელემენტებში განკერძოებულობას, ხელოვნურად მოიშოროს ყველა, ვისაც სწამს ჩვენი ძალის და სიმაართლის და საბოლოო ჯამში, გამოიწვიონ სისხლიანი გართულებები.

ამერბაიჯანელ თათრებს ჩვენი მბრძანებლობის დროს არ უმარაილებდათ. თვით თაეადმა ეორონცოვმაც კი, შემოქმედმა მეფისრაცვალმა, თავისი პირადი შეხედულებების გამო შეცდომა დაუშვა, როცა დააწესა ბატონყმობა იქ, სადაც ის არ ყოფილა და შეეცადა წამოეწია თათართა საგვარეულო თაეადმზანურობა. მაგრამ ეს შეცდომაც ეერ მიიყვანეს ბოლომდე და ღღემდე ამიერკავკასიის მუსლიმანური მოსახლეობა არაფრით გამართლებული მიზეზების გამო განწირულია ქაოსისთვის წოდებრივ-სამამულო სფეროში.

ბეერი რამ კეთლებოდა და ღღემდე კეთლება განმზახ, რათა ამ ხალხს გაურთულონ მშვიდი ცხოვრება და გადასეღა უფრო კულტურულ ფორმებზე. რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში არსებულმა წოდებრივ-სამამულო კომისიამ ეერაფერი გააკეთა და იგი გააუქმეს, მისი საქმეები კი გადასცეს სამოქალაქო ნაწილის მთავარმართებლის კანცელარიას კავკასიაში სამხედრო-სახალხო მართვისთვის. იმის შესახებ, რომ ეს საქმეები წინ მიდის, ჯერჯერობით არაფერი ისმის. ამასობაში ურთიერთობათა წარმოუდგენელი ქაოსია: ბატონყმობა გააუქმეს, ხოლო სავალდებულო ურთიერთობა გღებ მუსლიმანებსა და ბეგებს შორის დარჩა, ამასთან სავარგულები არ დაუყვიათ; გაუგებრობა ზღება ყოველ ნაბიჯზე, რაც ადგილობრივ პაგარა ხელისუფლათათვის შემოსავლის წყაროა და სიმაართლიან უკმაყოფილებას იწვევს მოსახლეობის ყველა ფენაში.

წოდებრივ უღლებათა გაურკვეველობა აგრეთვე იწვევს მძიმე ეკონომიკურ და საყოფაცხოვრებო შედეგებს. მთელი რიგი გარემოებების შედეგად, რომლებიც გამოწვეულია ბატონყმობის გაუქმებით და პატრიარქალური წყობიდან გახრწნილ ბურჟუაზიულზე გადასეღის გამო ცხოვრების თანდათანობითი გაძვირებით, ბეგებს და ალაღარებს, ანუ ადგილობრივ მიწათმფლობელებს, აუცილებლად დასჭირდათ კრედიტი. ამ დროს ჯერ კიდევ თაეად-აზნაურთა უღლებების არმქონეთ არ შეეძლოთ სათაეადაზნაურო ბანკში კრედიტის აღება, ხოლო სახალხო მასისთვის აუცილებელი ბანკი ჯერ კიდევ არ იყო დაარსებული. ამის შედეგად ადგილობრივი მოსახლეობის ყველა ფენა წინდაუხედავი რუსული ხელისუფლების გამო სომეხი მეეახშეების მარჯვე ხელებში აღმოჩნდა. თუკი ამას

მეუფარდებთ წოდებრივ-სამამულო კომისიის მრავალწლიან უმოქმედობას, მაშინ ძნელი არ იქნება მივიღეთ ლოგიკურ და სასიოცხლოდ სწორ დასკვნამდე, რომ სწორედ სომხური პლუტოკრატია, რომლისთვისაც ხელსაყრელი იყო ეს არანორმალური საქმის ვითარება, ხელს უწყობდა თავისი გამხრწნელი გაელენით ადგილობრივ სამთავრობო დაწესებულებებს ან ერთეულ უსინდისო მოღვაწეს. მუსლიმან ბეგებს, რომელთა წინაპრებს თვალსაჩინო თანამდებობები ეკავათ ქართველი მეფეების ხელში, ხოლო შეძლე იყვნენ რუსული ჯარის ოფიცრები, არ შეეძლოთ თავიანთი შვილები მოეწყოთ კადეტთა კორპუსში სახაზინო ანგარიშზე, იმას გამო, რომ არ იყო გარკვეული მათი წოდებრივი უფლებები. მაღალი წოდების წარმომადგენლებს, ბეგებსა და ალალარებს, მიღრეკილება პქონდათ სამხედრო სამსახურისკენ; მაგრამ იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ისინი ამას უმწიკლოდ ასრულებდნენ, წარმატებით, მაინც არ თავისუფლებოდნენ გადასახადისგან, რომელსაც ახდევინებდნენ მუსლიმან მოსახლეობას სამხედრო ბეგარის ნაცვლად.

მხარეში ეროვნული ფინანსური პოლიტიკის უქონლობის გამო ყოველწლიურად სწორედ მუსლიმანთა ეკონომიკური მდგომარეობა უარესდება. სომეხი პლუტოკრატია მგვიცედ შეკრული შეთქმულნი არიან, რომელნიც აუფასურებენ თათარი მიწათმოქმედების და მეცხოველეების შრომას, მათ დაიპყრეს საერთოდ ყველა ბაზარი კრედიტით და ფულადი მიმოქცევით. მთელი მხარე დაყოფილია რაიონებად, რომლებიც დატაცებული აქვთ მეგ-ნაკლებად მსხვილ ობობა-სომხებს, ისინი ექსპლოატაციას უწევენ ადგილობრივ თათარ მოსახლეობას. ერთ ადგილას ზის გრომებად ნაყიდი თუთია და ყურძნით რომელიღაც ხუბლაროვი, მეორეგან – სოლომონოვი, მესამეგან – კიდევ ვიღაც ასეთივე. სოფლის პროდუქტები კი მაღე ფუჭდება, დროულად თუ არ გაყიდის, გლეხს შრომა წყალში ჩაეყრება და მისი ოჯახი ულუკმაპუროდ დარჩება. ქალაქში წაეა და გადამყიდველები არ მიუშევენ ბაზრამდე, წერილი პოლიტიაც მათ მხარეზე იქნება. ამიგომ იძულებულია იმოქმედოს უკრაინული ანდამის მიხედვით: „скажи, враже, якъ пан каже“...

კავკასიური ცხოვრების თანამედროვე არანორმალურ პირობებში საშინელება იქნებოდა იმაზე ფიქრიც კი, რომ მევახშური ექსპლოატაციის თათარი მოსახლეობის რაიონებში შეკრილიყო გარეშე ეკონომიკური ძალა, გაეწია კონკურენცია და აემაღლებინა სახალხო გასამრჯელოს დონე. ასეთ მცდელობებთან საბრძოლველად იყენებენ ყველანაირსაშუალებას, უმძიმესი დანაშაულების ჩათვლით.

კავკასიაში დიდი ხმაური ატყდა ეგრეთ წოდებულ ხუბლაროვის საქმეზე, ანუ მკვლელობის გამო სოფელ შელაში ელისავეტოპოლის გუბერნიაში. რუსმა მრეწველმა გადაწყვიტა, მონოპოლისტ-სომეხის ხუბლაროვის რაიონში არყის ქარხანა გაეხსნა. ყველანაირად ეცადნენ მის გადათქმევენებას და საწარმოს გახსნისთვის ხელის შეშლას. ხოლო, როცა მან ადგილზე, ე.ი. შუშის მამრის აგდამის უბანში რამდენიმე მოსამსახურე გაგზავნა დასაპროექტებელი ქარხნის საქმეებზე, ისინი დასოცეს, თან გეამები რამდენიმე დღე დაუმარხავე დაგოვეს, ეინაიდან სასამართლო გამომძიებელს სამსახურებრივი მოვალეობისთვის არ ეცალა რაღაც ოჯახური ბედნიერების გამო. საქმეს კი ისეთი „მონღომებით“ მოჰკიდა ხელი, როგორითაც დათეური მიმიკით „ქალები სამუშაოზე დადიან“. ამასთან შემდგომშიც ცდილობდა მოეპოვებინა მტკიცებულებები მონოპოლისტ-ხუბლაროვის გასამართლებლად, მიუხედავად ამისა, ამ უკანასკნელს საკმაოდ წონიანი სამხილების გამო მიუსაჯეს წინასწარი პატიმრობა, მთელი სომეხი ფულიანი არისტოკრატის გააფთრების მიუხედავად. განსაკუთრებით წონიანი სამხილები მოიპოვეს არა წინასწარ გამომძიებლისას, არამედ საპოლიციო მოკვლევის დროს. მაშინ დაიწყო ყველა იმ პირის წინააღმდეგ დევნა, ვინც გულთან მიიგანა მხეცური დანაშაულის გახსნა. ამოქექეს საქმეები, რომელთა მიხედვითაც ხდებოდა მამრის უფროსის და უბნის ბოქაულის კომპრომეტირება, ამოწიეს მანამდე აღძრული საქმეები, ისინი შეძლევ ცხრაკლიტულში დადეს და საჭირო მომენტში ამოიღეს მხოლოდ იმ მიზნით, რომ ნდობა შეელახათ ამ მსახურეული აღამიანების ჩვენებებისთვის და ეს უკანასკნელნი ოფიციალური მიმართვიდან გაექროთ. იმაედროულად შეთითხნეს აღმამფოთებელი ჭორი შუშელ მიწათმფლობელზე, თათარ ჯაფარ-ბეგ ვეზიროვზე, რომელიც დაადანაშაულეს იმიტომ, რომ დაინგერესდა დანაშაულის გახსნით, ეინაიდან მისი ერთ-ერთი ნათესავე იყო მოკლული. შეთხმეს და კადნიერად ექცეოდნენ იმ მიზნით, რომ მოემზადებინათ საზოგადოებრივი აზრი დიდი ხნის წინ ჩაფიქრებული ფოკუსისთვის, იურიდიულ საზოგადოებაში საჯაროდ, გამჭვირვალე მინიშნებით ელაპარაკათ, რომ ჯაფარ-ბეგ ვეზიროვს, თავის რაიონში გაელენიან კაცს, ადგილობრივი მოსახლეობა მიჰყავდა მეჩეთში და აიძულებდა მას დაეფიცა (!) მის ერთგულებაზე. იმაედროულად ცნობასთან ერთად, რომ ხუბლაროვის საქმე გადაეცემა კავკასიის უფროსობის ნებით სამოქალაქო სასამართლოდან სამხედროს და ბატონი ხუბლაროვისთვის არასასიამოვნო პოლიტიკის მოხელეები

უნდა გაათავისუფლონ სამსახურიდან, თბილისში გაერცელდა ხმა, რომ ხუბლაროვის ღაცეის საქმე ორგანიზებულია სრულიად განსაკუთრებული სახით: მის „გააცილებას“ ხელი მოჰქიდა ერთმა ადგილობრივმა არამზადამ, წარმოშობით კავკასიელმა, რომელსაც კავშირები გააჩნია თბილისის სხეიდასხვა სფეროში და ღიდი ხნის წინ შელახა რუსული სახელი ცინიკური მსახურებით ყოველგვარ სომხურ ფანდთან. სწორედ მას უნდა „გაეცილებინა“ საქმე, თვითონ კი ჩრდილში დარჩებოდა; ამ უცოდელ დანახარჯებისთვის ასიგნებული თანხები, მთხრობელთა პირით, მერყეობდა 40-დან 100 ათასამდე. სომხური ბეჭდე უკიდურეს ლირიზმამდე მივიდა ხუბლაროვის დასაცავად, ხოლო მის წინააღმდეგ ადგილობრივი ცენზურის პირობებში დაწერა ძალზე ძნელი იყო.

შუშაში ჩაეიდა სამხედრო-საოლქო სასამართლოს სესია სამხედრო მოსამართლის, ივანენკოს თავმჯდომარეობით. როგორ წარმოებდა საქმე, ანუ ახალი წინასწარი დასასამართლო გამოძიება – ეს შეეძლო გამოერკვია მიუკერძოებელ რევიზორს, რომელიც, სამწუხაროდ, იქ არ გაუგზავნიათ. უეჭველი იყო მხოლოდ სამი ფაქტი: პროკურორის თანამშემწემ საბრალდებო სიგეყის ნაცელად თქვა რაღაც თითქოს გამამართლებელი და იგი იმავე სახით დაიბეჭდა სომხური მიმართულების გაზეთ „ნოვოე ობოზრენიეში“; შემდეგ, განაჩენის გამოტანამდე ორი დღით ადრე, რომელიც, წესით, წინასწარ არაეის უნდა სცოდნოდა, მთელი შუშა ემზადებოდა ლუკულუსისებური აბიური ნადიმისთვის და გასვლითმა სესიის შემადგენლობამ, გარდა ერეენის პოლკის ერთი პოლპოლკოვნიკისა, მონაწილეობა მიიღო ხუბლაროვის ბეიშებში მას შემდეგ, რაც ბატონმა ივანენკომ გამოიგანა გამამართლებელი ეერდიქტი ლირიკული მისალმებით მშვიდობიანი ბატონი ხუბლაროვის მიმართ. ჯაფარ-ბეგ ეეზიროვი

* ვ.ლ. ველიჩკოს სიკვდილის შემდეგ და ამ თავის „რუსკი ვესტნიკის“ № 10-ში ცალკე წერილად გამოჩენიდან სამი თვის მერე ამ ფაქტების შესახებ დაიბეჭდა იმავე ჟურნალში (№ 1, 1904 წ., ცენზ. და ბეჭდ. შესახებ დრ. ბრძ. 26-ე მუხ. საფუძვ., დან. 1868 წ. კან. კრ. ტ. XIV-ის წინასიტყ.ში) კავკასიის სამხედრო-საოლქო სასამართლოს თავმჯდომარის, ბ-ნი მაკედონსკის უარყოფა. იმის გამო, რომ იგი, როგორც ჩვენ გვგონია, არის მხოლოდ შეპასუხება და არა საჩვენებელი უარყოფა არისის მიხედვით, შესაძლებლად ვერ მივიჩნევთ ამ წიგნის გამოცემისას შევიტანოთ რაიმე ცვლილება ან შემოკლება ტექსტში, მით უმეტეს, რომ ავტორი ძალზე სერიოზულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ამ საქმის დაგვირგვინებას „მოუ-

მთელი გუბერნიისთვის მოულოდნელად დააპაგიმრეს და წინასწარი პაგიმრობა მიუსაჯეს. იქ იგი საკმაოდ ღიბხანს დააკავეს და შემდეგ გაუშვეს უდანაშაულო აეადმყოფი მოხუცი, უთხრეს რა: „pardon, monsieur!“

შემდეგ ... ყველაფერი მოგვარდა შესანიშნავად. ვერც ერთმა ასალმა მეწარმემ ვერ გაბედა კონკურიება სომეხ სამრეწველო ფეოდალებთან, რომელთაც „ვერაფერი ერევა“. ყველა პაგიოსანი აღამიანი კაეკასიაში, განსაკუთრებით ჩვენი ბრწყინვალე არმიის წარმომადგენლები, აღშოთებულნი იყვნენ, იხმაურეს, ილაპარაკეს, შემდეგ კი ამ ბინძურმა საქმემ სხვა ბინძურ საქმეებს დაუთმო აღგილი, მათი სახელი კი ლეგიონია.

აღნიშნულ საქმეში, ისევე როგორც სხვა მრავალ სასამართლო დრამაში, რომლებიც გათამამდა ამიერკაეკასიაში, სათაკილო, მაგრამ, სამწუხაროდ, თათარი მოსახლეობისთვის დამახასიათებელი წერილმანებია დაქირაებულ მკელელთა არსებობა და თათართა შესამჩნევი მიდრეკილება ცრუმოწმეობისკენ. ორივე მოვლენის მიზეზი რთულია და ყველა შემთხვევაში არ შეიძლება მიეკუთვნოთ მხოლოდ თავად აზერბაიჯანული რასის დანაშაულს. დაქირაებულ მკელელებზე საკითხის განხილვა უმჯობესი იქნება ძარცვა-გლეჯასთან დაკავშირებულ საკითხებთან ერთად, ამას ქვემოთ შევხები და იგი აქილევსის ქუსლია მხარის ყველა უფროსისთვის, რადგან ამჟარად არღევედა საანგარიშო კეთილდღეობის პარმონიას კაეკასიაში.

ცრუმოწმეობა – ეს საეალალო, თითქმის საყოველთაო მოვლენა ფესეგადგმულია არა იმდენად მუსლიმანი მოსახლეობის ხასიათში, რამდენადაც გარემომიზებებში. აზერბაიჯანელი თათარი რელიგიური და საერთოდ, ცხოვრებაში მართალი; იგი მეგობრობაში ერთგულია, სიგყვის პაგრონია და უფრთხილდება სახელს. სასამართლოში კი ის აუცილებლად იცრუებს. ერთი მხრივ, მისთვის გაუგებარია ჩვენი სასამართლოს პრინციპები, მეორე მხრივ – მის ნერვებზე დამლუპეულად მოქმედებს ჩვენი საძართალწარმეობა. სულში იგი მგზნებარედ სპორტული აღამიანია; შუჯიბრებითი პროცესი მისთვის არა ჭეშმარიტების გამორკევეის საშუალებაა, არამედ ბრძოლა, რომელშიც მართალი აღმოჩნდება გამარჯვებული. გარდა ამისა, სასამართლო, რომელიც არ ითვალისწინებს აღგილობრივ წეს-

წველადი“ მონოპოლისტი სომხების პრესტიჟისთვის. სამართლიანად მიგვაჩნია აღნიშნული შეპასუხების მოთავსება ჩვენი შენიშვნებით ამ წიგნის „დანართში“.

ჩვეულებებს და გაგებას, ხშირად ცდება ცხოვრებისეული სიმართლის წინაშე, ვერ უწერგავს მუსლიმანს იმ ნდობას და თაყვანისცემას, რომლის დროსაც ენა ძლიერ ვიბრუნდება სიცრუის სათქმელად. ადვოკატურა, როგორც იატაკქვეშა, ასევე ირონიულად წოდებული „მსაჯულთა“, რომელიც ყველას და ყველაფრის დაცვას კისრულობს, თავად უბიძგებს დამნაშავეებს და მოწმეებს სიცრუის გზაზე, კანონის დაცინვის გზაზე. თუკი ამას დაეუმაგებოთ მძიმე მაგერიალურ და საყოფაცხოვრებო პირობებს, რომელიც აკინებს ბნეობრივ ღონეს, პირობებს, რომლებშიც კაეკასიაში ჩაყენებულია მთელი მსახურეული კლასი, მათ შორის სასამართლო უწყება, მაშინ ძნელი არაა, მივხედოთ და გარკვეულწილად გაეამართლოთ მუსლიმანი ადვრბეიჯანელების, ასევე საერთოდ მთელი დანარჩენი კაეკასიელი მოსახლეობის უარყოფითი დამოკიდებულება ჩვენი სასამართლოს მიმართ.

საკმეს ძალიან ენებს აგრეთვე მკვიდრი მოსახლეობის მიერ სახელმწიფო ენის არცოდნა, რომელზეც წარმოებს სამართალწარმოება, სასამართლო უწყების ჩინოსნების მიერ მკვიდრი ენების არცოდნა და საბოლოო ჯამში, უზომოდ ფართო და გარკვეულწილად ნაკლებსაიმიელო მთარგმნელების გადამწყვეტი როლი. ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა კარგად იციან ამ უკანასკნელთა ფასი და ეს კიდეე მეგ საფუძველს აძლევს მათ, სკეპტიკურად განეწყონ რუსული სასამართლოს მიმართ. ამისთვის კიდეე ერთი მიზეზიც არსებობს აზერბაიჯანელი თათრების ფსიქოლოგიაში. ისინი საუკუნეების განმავლობაში მიჩვეული იყვნენ, რომ თაყვანისი ალაღარების და ხანების მკაცრი გადაწყვეტილებები სწრაფად შეესრულებინათ, ე.ი. დამნაშავეს მაშინვე ჩამოახრჩობდნენ ხოლმე უახლოეს ჭადარბე ან სასწრაფოდ ჩამოართმევდნენ ქონებას. სისხლის სამართლის უსამართლობის ცნება არც ისე მკეეთრად იყო გამოიჩნული სამოქალაქო უსამართლობისგან და ბოგ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, ცხოვრებისეულად აიხსნებოდა. ასე, მაგალითად, თუკი პურიტ მოეაჭრე აწესებდა საკმაოდ მაღალ ფასს პურზე, რითაც იწვევდა მოსახლეობაში უკმაყოფილებას, მაშინ ხანი ან ყადი მას ყურით აჭედებდა კარზე და ამყოფებდა ასეთ პოზაში, სანამ ის არ უარყოფდა მევეხმურ ფასს სასიცოცხლოდ აუცილებელ პროდუქტზე. ეს წესი ღღემდე გამოიყენება სპარსეთში. თანამედროვე კანონმდებლების ნერვებისთვის ეს საშინელი სისასტიკეა, მაგრამ ადგილობრივ ბნე-ჩვეულებათა თვალსაზრისით იგი რაციონალურია, ვიდრე ჩვენი ხანგრძლივი სამართალწარმოება

თავისი აპელაციებით, კასაციებით, თაედებობით და გადასახლებით, საიდანაც მამაც ჯიგის არ გაუჭირდებოდა გაქცევა. ამ ორი უკანასკნელი პირობის გამო მოწმეებს ემინიათ სიმართლის თქმა, რადგან შესანიშნავად იციან, რომ დამნაშავე აუცილებლად იძიებს შურს: ან სახლ-კარს გადაუწევს, ან მოკლავს. ასეთი საფუძვლიანი შიში საკმაოდ ართულებს მართლმსაჯულების საქმეს არა მარტო ამიერკავკასიაში, არამედ რუსეთის სხვა ნაწილებშიც, ამიტომ ამის მიწერა მხოლოდ მუსლიმანთა უკულტურობისთვის იქნებოდა უსამართლობა.

საბოლოო ჯამში, როგორც ჩანს, ამიერკავკასიის მკვიდრი მოსახლეობა და კერძოდ, მუსლიმანები საჭიროებენ სხვაგვარ ღრმად გააზრებულ სამართალმოწყობას და სამართალწარმოებას, მხარეში სასამართლო ხელისუფლების მოღვაწეობასთან მჭიდროდ დაკავშირებულ სხვა დანარჩენ სახელმწიფო ფუნქციათა სათანადო რეგულირებასთან ერთად. სხვათა შორის, საჭიროა, რომ სკოლამ, რაც შეიძლება, ფართოდ და ღრმად მოახდინოს გემოქმედება მოსახლეობის მასაზე. მუსლიმანთა გაელენიანი კლასები არ ეწინააღმდეგებიან რუსული სკოლის შემოღებას სომხების და ნაწილობრივ ქართველი პაგრიოგების საპირისპიროდ, ხოლო კავკასიური ხელისუფლება ამ საქმეში სიძუნწეს იჩენს, სომხები პოლიტიკანების, წერილმანი ეაჭრების და მიყრუებული ადგილების მოხელეების გასახარად, რომელთათვისაც ხელსაყრელია მუსლიმანი მოსახლეობა, რომელმაც არიცი სახელმწიფო ენა, არც კანონები, რაც შეიძლება დიდხანს იყოს ყოველგვარი ექსპლოატაციის მსხვერპლი. სომხებისთვის ხელსაყრელია აგრეთვე, რომ მუსლიმანების შესახებ ჩამოყალიბდეს რუს საზოგადოებაში ცუდი აზრი, როგორც უკულტურო, ეელურ და ყოველმხრივ არასაიმედო ელემენტზე. სომხური იდეოლოგიის ბეჭდვისთვის შესაძლებლობა, შეაგყობინონ თათართა ძარცვა-გლეჯის შესახებ, რომელიც თითქოსდა ჩრდილს აყენებს „ქრისტიანთა“, ანუ სომხების მშვიდობიან განწყობას და ძირს უთხრის მხარეში რუსული ხელისუფლების ძალის მიმართ ნდობას, ჭეშმარიტი გეგია...

ყაჩაღობა ადგილობრივი ცხოვრების დიდი წყლულია. ამამი უპირატესად ღამნაშავეა აღმოსავლეთ აზიურკაუკასიამი მუსლიმანები და დასავლეთ-ქართველური გომები ქუთაისის, შავიზღვისპირეთისგუბერნიებში, ასევეახლადწარმოქმნილბათუმის ოლქში. ყაჩაღობების და მათ წინააღმდეგ ბრძოლის საშუალებების შესახებ დაწერილია მთელი გომები, მაგრამ ამ უბედურების პანაცეა ღელმდე ეერ მოუძებნიათ. ამკარაა, რომ ეს ადგილობრივი სოციალური ორგანიზმის რომელიმე ნაწილის სენი კი არაა, არამედ მთელი ორგანიზმის. მისი წარმომშობი მიზეზიც რთულია.

ერთი მხრივ, პარგიზანული ცხოვრების მრავალსაუკუნოვანი ჩევეა და სათანადო სახელმწიფოებრიობის უქონლობა, რომელიც უმრუნველყოფდა მშვიდობას და ერცელ ჟართობზე წესრიგს, ფეთქებადი ზნე, სპორტულობა, გმირობის წყურვილი, ადგილობრივი მოსახლეობის ნერეული გაუწონასწორობლობა; მეორე მხრივ, მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური პირობები, რომელშიც იგია ჩაყენებული: სომეხ-ექსპლოატატორთა დაუბრკოლებელი ბატონობა, მსახურეული კლასის მნიშვნელოვანი ნაწილის გრადიციადქეეული გამყიდველობა, წოდებრივ-სამამულო ურთიერთობათაგაურკეველობა, გვაროენული სისხლიანი ანგარიშსწორებები; ჯამში – ეს უსამართლობის მიეილი ზღეაა, რომელიც თავისი ბინძური გაღლებით მთელ ადგილობრივ ცხოვრებას ჟარავს.

გასაკვირი არაა, რომ ისეთმა ყაჩაღებმა, როგორებიც არიან: არსენა თბილისის გუბერნიამი, ხან-ბაბა ბაქოს, ქიარამი, ანუ ქერიმი ელისაეეგოპოლში, ხოლო მოგვიანებით ალაი-ბეგ მურსაკულოვი იზილისის და მის მომიჯნავე გუბერნიებში, ასე დიღხანს გაძღეს, იყენენ მოუხელთებელი და მოსახლეობაში მოიხეეჭეს საქები და გარკეველწილად საპატიო სახელი. ეს ადამიანები ბანალური ყაჩაღები კი არა, ზოგ შემთხეეეაში შელახული სამართლიანობის აღმდგენლებად გვეელინებოდნენ. ისინი ძარცეაენ და ხოცეენენ ხალხის მჩაგერელებს, ამასთანავე აელენდნენ სიმაბაცის და მოხერხებულობის სასწაულებს, რიიაც აკმაყოფილებდნენ იაეიანთი თანამემამულეების ზნეობრივ და მხაგერულ მოთხოენებსაც კი.

მათი ოინები ბრწყინაეა ხან ზღაპრული ეეექტურობით, ხან – რაინდული სულგრძელობით, ხან – შესანიშნაეი იუმორით. ალაი-ბეგ მურსაკულოვმა, მაგალითად, რამდენიმე ეაუკატან ერთად გაძარცეა დილიენების ქარაეანი, მასში 100 კაცამდე იჯდა, მათ შორის

ყოფა როდი იყო შეიარაღებული; თავის ხელქვეითებს იგი მკაცრად უკრძალავდა ქალების და ბავშვების წყენინებას, ზოგ შემთხვევაში კი ქალებისთვის უკან დაუბრუნებია სამკაულები, როცა გაუგია, რომ ისინი დაკავშირებული იყო ძვირფას მოგონებებთან. ქიარამი სისტემატურად ურიგებდა ღარიბებს ნამარცხის მნიშვნელოვან ნაწილს. იგი უკიდურესობამდე მოუხელთებული და გამბედავი იყო. ასე, მაგალითად, როცა მაზრის ერთმა უფროსმა მიზნად დაისახა, რაღაც უნდა დასჯდომოდა, დაეჭირა ქიარამი, ეს უკანასკნელი ერთი თვის განმავლობაში ცხენით დაპქროდა მაზრაში თავგამოდებული აღმინისტრატორის ჩაფრების ან მცველების რიცხვში, რა თქმა უნდა, საერთო პოლიციის დაბალი ჩინიანთა თანადგომით. ალაი-ბეგ მურსაკულოვმა, რომელიც 4 ყაჩაღით გამოცხადდა ბორჯომის ერთ-ერთ სააგარაკო ადგილას, სომეხ პლუტოკრატთა საყვარელ საბაყბულო რეზიდენციაში, აიძულა მილიონერი სომეხი ქალი, პირადად დაეღვა მისთვის სამოვარი და მაგიდას მომსახურებოდა. ამ ეპიზოდმა ფურორით მოახდინა ადგილობრივ საზოგადოებაში, რომელიც დათრგუნეული იყო პრივილეგიური სომეხი მდიდრების თავხელობით და გაუხარდა, როცა მიეცა საშუალება მიეღო გარკვეული მწიგნობრივი დაკმაყოფილება, თუნდაც იუმორისტი ყაჩაღის დახმარებით.

ალაი-ბეგ მურსაკულოვი, ყაჩაღების სხვა აგამანების მსგავსად, იყო გარკვეულწილად შემთხვევითი, უნებური ყაჩაღი და არა პროფესიონალი. იგი წარმოშობით მხარეში განთქმული, კარგი, პატივისცემი ალაღარების ოჯახიდან იყო, გაიარა გიმნაზიის რამდენიმე კლასი, შესანიშნავად ლაპარაკობდა რუსულად და საერთოდ კულტურული ადამიანი გახლდათ. სულელურმა სასამართლო საქმემ, რომელიც დასრულდა საგვარეულო მამულის დაკარგვით, სათავე დაუდო მის არაერთ უბედურებას; ნათესაებმა, რომელმაც სასამართლო წესით წაართვა საგვარეულო მამული, შემდეგ მოსტაცა საცოლე და მურსაკულოვმა ეს კაცი მოკლა. მკვლეელი გადაასახლეს ციხეში, საიდანაც გამოიქცა და სათავეში ჩაუდგა ყაჩაღების ბანდას. ასეთია ზოგადად ადგილობრივი მონათხრობი ალაი-ბეგის წარსულის შესახებ. ის, რომ დროულად შეეწყალებინათ, გაეთვალისწინებინათ ადგილობრივი შეხედულებები, მისი ფიცხი გემპერამენგი და დანაშაულის სხვა შემამსუბუქებელი გარემოებები, ან ჩინეთის საზღვარზე ჯარისკაცად წაყვანათ, მაშინ ალბათ იქნებოდა მეფის და მამულის ერთგული მსახური, წმ. გიორგის კავალერი და ღირსეული ადამიანი. ჩლუნგი ფორმალზმით გაუჭდა მთელი საქმე და შეიქმნა ყაჩაღი, რომელსაც კავკასიურმა

ხელისუფლებამ ვერაფერი მოუხერხა ჩვეულებრივი გზით. ალბი-ბეგ მურსაკულაძე დაიღუპა დაქორწინებული მკელელის ხელით, თავის ყოფილი თანამშრომელის მიერ, თანაც არა რუსეთის საზღვრებში, არამედ თურქეთში, სადაც თავს უსაფრთხოდ მიიჩნევდა... რა თქმა უნდა, უცნაური იქნებოდა ცალკეული მაგალითების საფუძველზე, როცა გარემოებათა გრაგიკული დამთხვევა ქმნის მხატვრულად სიმშაბათიურ ყაჩაღს, პოეტიზმს, რომელიც ექვემდებარება, მიესულიყავით განზოგადებამდე, რომელიც ყაჩაღს დახატავდა სასურველი ფონით. მასისთვის, მისი დიდი უმრავლესობისთვის ყაჩაღები საშიშლარი მტაცებლები არიან, რომელთა წინააღმდეგაც კეთილმოწყობილმა სახელმწიფომ შეუპოვარი ბრძოლა უნდა გააჩაღოს მათ მოსაპოვებლად. არც ადმინისტრატორს, არც პუბლიცისტს უფლება არ აქვს, დაკავებული იყოს „სოციალური პოეზიით“ ადგილობრივი მკვიდრის ხარჯზე, რომლის უსაფრთხოებაც უნდა იყოს უბრუნელებელი. სხვა – პოეტის ან ბელეტრისტიკისთვის ღესერგია...

საკითხი ყაჩაღობების შესახებ ძალიან მჭიდროდ უკავშირდება ადმინისტრაციული ღონის საკითხს. არასოდეს დამაეიწყებდა ერთი დამახასიათებელი შემთხვევა, რომელიც მოხდა თბილისში განსვენებული თავადის, ა.მ. ღონდუკოვ-კორსაკოვის ოჯახში, სადილზე. ერთ-ერთი ადგილობრივი, გიპური კავკასიელი ადმინისტრატორი გულუხვი სმის დროს გულახდილობის ხასიათზე დადგა და მხარის უფროსს უთხრა, რომ იცის თავისი რაიონის ყველა ყაჩაღური ბუნაგი, ხერელი და შეუძლია უმოკლეს ხანში დაიჭიროს და ჩამოახრჩოს ყველა იქაური ყაჩაღი. წინადადებაზე, რომ შესდგომოდა ამ ოპერაციას რაც შეიძლება ჩქარა, მან უპასუხა, რომ ეს იქნებოდა არახელსაყრელი, ვინაიდან მაშინ სამსახური წარმართებოდა ერთფეროვნად, ადმინისტრაციული გმირობების და შესაბამისი ჯილდოების გარეშე. მან ასე დაამთავრა: „ჩვენ ყაჩაღებს ამისთვის ვაჩერებთ განზრახ“. ისე, უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ აღიარების ავტორი იყო კავკასიელი და არა რუსი წარმომობით და ასეთი სახის „ფილოსოფია“ ბოლო ხანებში ადგილს უთმობდა უფრო კეთილშობილ შეხედულებებს საქმეში. ყოველ შემთხვევაში, მთავარი კავკასიური ხელმძღვანელობა გულწრფელად ისწრაფვის ასეთი გიპის ადმინისტრატორების მოსამორებლად, მაგრამ განაპირისთვის დამახასიათებელ გიპებს კიდეც ქმნიან და კიდეც იშორებენ არა ერთბაშად.

შეიძლება ნახსენებმა კავკასიელმა ფუძემ ამ შემთხვევაში წაიგრაბახა კიდეც, მაგრამ უჭველია, რომ მისი გყვებმისი მართლის

წილია. კეთისინდისიერი, სწორად შერჩეული ადმინისტრაციის დროს, როცა მისი დაბალი ჩინების მხრიდან წაქეზება არ ხდება, ყაჩაღობები აუცილებლად უნდა შემცირებულიყო მნიშვნელოვნად. ამასთან ერთად, საჭიროა გააზრებული ზრუნვა ხალხის კეთილდღეობაზე, რომელიც დამყარებული იქნება ადგილობრივი ეკონომიკური პირობების და ყოფა-ცხოვრების თავისებურებების დრმა ცოდნაზე. ასე, მაგალითად, ძველი კავკასიელი ადმინისტრატორის და მებრძოლის, კ.ე. კოჩაროვის საკმაოდ დასაბუთებული აზრით, ბევრგან ყაჩაღობა მესაქონლეობისთვის მიწის უკმარისობის შედეგია. ეს შეხედულება აუცილებელია გაეითვალისწინოთ ამიერკავკასიაში თავისუფალი ადგილების რუსებით დასახლების საკითხის გადაჭრისას; საჭიროა, ასეთი ადგილები ნამდვილად იყოს თავისუფალი, ე.ი. მათი გამოყოფა, არ უნდა ნიშნავდეს ადგილობრივ მკვიდრთათვის მიწის ჩამორთმევას, უკანასკნელი ლუკმის გარეშე მათ დაგოვებას. მეომრული სულის ადამიანს შიმშილი აუცილებლად ყაჩაღობამდე მიიყვანს.

საერთოდ ეკონომიკური ფაქტორების მნიშვნელობა ყაჩაღობის საკითხში უზარმაზარია და ეს საკითხი მხოლოდ მაშინ გადაიჭრება, თუკი ცენტრალური მთავრობა და კავკასიური ხელისუფლება შეიგნებს გააზრებული ეროვნულ-ეკონომიკური პოლიტიკის აუცილებლობას. მართლაც, რა უნდა ქნას ფიცხმა და ბუნებით მეომრული სულის თათარმა, რომელიც მაგერიალურად დათრგუნელია თობა-სომხის მიერ და ხედავს, რომ სხვადასხვა უწყების რუსულ მუნდირებში გამოწყობილი ადამიანები ხშირად მოქმედებენ ამ უკანასკნელის სასარგებლოდ? მიწათმოქმედების სამინისტრო აერცელებს ბამბის თესლს, ცდილობს გააუმჯობესოს მეცხოველეობა; წყლის სამმართველო ნელ-ნელა ალადგენს სარწყავი მიწების სწორ მორწყვას. ყველა ეს ღოელათი უბრალო თათარ მიწათმოქმედს უღეაშებზე ჩამოსდის, პირში კი არ ხელება. ძალზე დამახასიათებელია მულანლოს ეელის სკანდალური ამბავი, რომელიც დროულად დაიწერა ყოველდღიურ ბეჭდვით ორგანოში – „რუსკი ვესტნიკი“. ინჟინერ-პიდრაელიკოსმა უკანონოდ გადაიყვანა წყალი რუსული დაბების უბნებიდან აქამდე უნაყოფო და იჯარით გროშებად აღებულ თათართა დაბის მიწებზე, ხოლო ინტელიგენტმა სომეხმა კირაკოზოვმა ამ მიწებზე დათესა ბამბის თესლი, რომელიც მიიღო მიწათმოქმედების სამინისტროს მოხელისგან, მეზამბუთობის განვითარება რომ ევალეობდა სოფლის მოსახლეობას შორის. სახაზინო ხარჯზე მოტყუებული დარჩნენ ადგილობრივი გერები, ე.ი.

რუსები და თათრები, ხოლო დიადი და მდიდრული წყალობა ერგო საქმოსანთა ბანდას სომხის მეთაურობით. განა გასაკვირია, თუ ასეთ გარემოებაში თათარი მაგრად მოუჭერს ხელს თავისი შამხანის ლულას ან ნერეიულად მოეყვრება ხანჯლის გარს? თუკი გსურთ სისხლიანი ძარცვა-გლეჯის აღმოფხვრა, მაშინ მოსაქეთ საყოველთაო უკანონობა და ყაჩაღობის აღმამუთებლად თავხედური ბრდა მთელ ქვეყანაში, სადაც ხალხი სხვა წესრიგს ელოდა განათლებული რუსული ხელისუფლებისგან.

მოგჯერ ყაჩაღობა, სისხლიანი თუ უსისხლო, ხელიხელ ჩაიდებული მიდის და ერწყმის კიდევ ერთმანეთს. სომეხ მსხვილ მრეწველებს დამცველთა ან მსახურთა სახით აყავთ დაქირაებული მკელელები და კონგრებადისკები; მდიდარი მემამულეების ნოქრები (მსახურები) აგრეთვე თავისთავად შეიარაღებული რაზმელები არიან. ადამიანები, რომლებიც დაიღუპნენ ხუბლაროვის ბნელ საქმეში, უეჭველად დახოცეს დაქირაებულმა მკელელებმა, ისევე, როგორც ნაფიცი ექილი სტაროსელსკი ბაქოში. ნამდვილი დამნაშავეები ეერაფრით იპოვეს, რადგან მდიდარი ადამიანები კაეკასიაში ჩეულებრივ... უდანაშაულო აღმოჩნდებიან ხოლმე.

ამ მხარეში დაქირაებული მკელე თითქმის ოფიციალურად გამოყენებული ხელობის წარმომადგენელია. ელისავეტოპოლში მოხდა შემდეგი დამახასიათებელი შემთხვევა. ამიერკაეკასიის რკინიგზის სამომხმარებლო საზოგადოებამ გადაწყვიტა ამ ქალაქში გაეხსნა თავისი მაღაზიის განყოფილება, ადგილობრივი მონოპოლისტის, მსხვილი საბაყლო საქონლით მოეაჭრის დიდად სამწუხაროდ. სომეხი ვაჭარი თბილისშიც კი გაემგზავრა, რათა პირადად გაეფრთხილებინა საზოგადოების მმართველობის თავმჯდომარე, რომ ამ საქმიდან არაფერი გამოვიდოდა, ეინაიდან ელისავეტოპოლი— „ეი, რა მშუთეთარეადგილია“. ადგილი მართლაც მშუთეთარე აღმოჩნდა: უცნობა ადამიანებმა ღამით ორჯერ ზედიზედ ესროლეს სამომხმარებლო საზოგადოების მაღაზიის ფანჯარას, თაუდაპირველად, როგორც ჩანს, მხოლოდ შეშინების მიზნით; ნოქრის მიმართვამ პოლიციაში მხოლოდ ის გამოიწვია, რომ მეორე დღეს უფრო სერიოზული სროლა ატყდა; ნოქარი არ მოკედა მხოლოდ იმიტომ, რომ შემთხვევით დაიხარა სროლის დროს. საზოგადოების გამგეობის თავმჯდომარემ, როცა დაინახა, რომ ადგილობრივი ხელისუფლების მხრიდან დაცვა არ ეარგოდა, მიმართა ერთ ნაცნობ ბეგს რკევისა და დახმარებისთვის. მან მშვიდად უპასუხა, რომ ასეთ შემთხვევაში საჭიროა სამაგიეროს გადახდა.

– კი, მაგრამ როგორ?

– აი დაინახათ. მე ამას მოეწყო.

მეორე ღღეს მონოპოლისტი სომხის მაღაზიაში მოხდა კარგეჩით მშენიერი გასროლა, რის შედეგადაც გაგყდა რამდენიმე ქილა და ბოთლი ძვირფასი საქონლით, ნოქარი კი საშინლად შეშინდა. დამნაშავეები, რა თქმა უნდა, ვერ იპოვეს, მაგრამ მას შემდეგ სამომხმარებლო ღუქანს უკვე სრულიად დაუბრკოლებლად შეეძლო არსებობა. პომეოპათიურმა პრინციპმა „*similia similibus*“, უკიდურესად მიზანშეწონილმა აღმოსაელეთში, თავისი გაელენა მოახდინა და ამავე დროს, დაქირაებული მკვლელების ჭეშმარიტი პატრონი აღმოაჩინა.

ამ პრინციპის სიცოცხლისუნარიანობა დასტურდება ანდაზით: „*Птица ловится птицей*“. ეს ანდაზა სხედასხვა ენაზე არსებობს: ქართულად, აღერბეიჯანულად და სპარსულად. ერთმა სპარსელმა კონსულმა გიფლისში როგორღაც ნახევრად ხუმრობით მითხრა: „აი თქვენში, კაეკასიაში, ყაჩაღობა მძინეარებს, ჩვენთან კი, სპარსეთში – არა. ჩვენთან როგორც კი გამოჩნდება ოღნავ მაინც მსხვილი ყაჩაღი, ჩვენ მას მაშინვე ვიწვევთ სამსახურში, ეაძლეეთ სახარბიელო ადგილს ჯარში ან აღმინისგრაიციაში, იმიგომ, გომ ნიჭიერი აღამიანები გეჭირდება. თქვენთან კი უცნობ ან საქმიანი თელსაზრისით უბადრუკ აღამიანს აღმინისგრაგორად ნიშნავთ და შემდეგ იგი გახდება ხოლმე თავად ან ყაჩაღი, ან უძლური ნიჭიერი ყაჩაღის წინააღმდეგ“...

მეორე ადგილობრივი ანდაზა კიდე უფრო მკაფიოდ გამოხატავს სპარსულ შეხედულებას ამ საკითხზე. იგი ღალადებს: „თუ გინდა შეინახო რამე ნიეთი, მიაბარე იგი ქურდს“. ასეთ შეხედულებას, ბუნებრივია, ვერ დაეთანხმება რუსული ხელისუფლება, თუმცა უეჭველია, რომ დამნაშავეობასთან ბრძოლის საქმეში ვერანაირი პოლიცია გვერდს ვერ აუელის ყოფილი დამნაშავეების დახმარებას, ხოლო კაეკასიისთვის დამახასიათებელ ყაჩაღობებთან ბრძოლა შეუძლებელია ყოფილი ყაჩაღების გარეშე, ეინაიდან ჩიგს ნამდვილად ჩიგი იჭერს და არა თევზი. კიდე უფრო უაზრობა იქნებოდა გვევარაუდა, რომ ხელისუფლებას, რომელიც ებრძვის ძარცვა-გლეჯას, შეუძლია ამის გაკეთება ადგილობრივი პირობების კარგად მცოდნე ადგილობრივ მცხოვრებთა გარეშე, რადგან საკმარისია საიმედო რუსი აღამიანები შიდა გუბერნიებიდან. მაგრამ გარდა საიმედოობისა, საჭიროა სპეციალური სიმარჯვეც. თუკი არ გინდათ, დაიჭიროთ არასაიმედო ადგილობრივი „ჩიგის“ დახმარებით, მაშინ

მოაშენეთ და აკლიმატიზაცია მიაღებინეთ, მიუსადაგეთ ადგილობრივ პირობებს საკუთარი ჩიტი; დაასახლეთ მარჯველ შერჩეულ პუნქტებში კამაკთა სტანიცები. თავისთავად კი, სწორხაზოვანი საკანცელარიო გეგმების საფუძველზე, არაფერი გაკეთდება. ეიმეორებ: ხომ შეძლეს სექტანტებმა რამდენიმე წელიწადში რადიკალურად დაეცვათ თავი ყაჩაღობებისგან, შემდეგ კი ადგილობრივი მოსახლეობის სიმპათიაც დაიმსახურეს.

იმის ვარაუდი, რომ ამ უკანასკნელთა შორის არ არიან საიმელო ელემენტები, რომლებიც მზად იქნებიან მთავრობის დასახმარებლად მშვიდობის და წესრიგის განსამტკიცებლად, უაზრობა და უსინდისობა იქნებოდა. მაშასადამე, საკითხი დადის უნარამდე, მონახო ასეთი ადამიანები და მოიპოვო მათი თანაგრძნობა. მაშასადამე, საჭიროა გაქტივანი და კეთილსინდისიერი ადგილობრივი ხელისუფლება, რომელიც ნდობით ისარგებლებდა მოსახლეობაში. ხელისუფლების ამგეგარი წარმომადგენლების საკმაო რაოდენობა ღლესდღობით იქ ძალიან ცოტაა, ხოლო ადგილობრივი ცხოვრების სცენაზე ხშირად იცელება პატიოსნები, მაგრამ მოუხერხებლები მოხერხებულებით, ანდა უპატიოსნოებით და იმავდროულად მოუხერხებულებით. ამის გამო ყაჩაღობები არ წყდება, პირიქით, ძლიერდება.

ყაჩაღობა იმდენად ღრმა და რთული ადგილობრივი სენია, რომ მსჯელობა მასზე სიმპტომების სიმკვეთრის მიხედვით უდავოდ შეუძლებელია. ასე, ღროდადრო, აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ზოგიერთ მაზრაში ყაჩაღობები იკლებდა, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავდა, რომ იქ ის არ ხდებოდა და ხალხი განთავისუფლდა თავისი მჩაგვრელებისგან: პირიქით, აქ სწორი იქნება დავინახოთ ნიშანი, რომ პოლიცია კომპრომისზე წავიდა ყაჩაღების მეთაურებთან, რომლებმაც სწორი გადასახადით დაბეგრეს მოსახლეობა და მშვიდად ხარობენ, იღებენ რა თავიანთ შემოსავალს ყოველგვარი რისკის გარეშე, სწორედ ისეთივე საფუძველზე, როგორითაც სარგებლობენ შაქრის ქარხნის პატრონები მაღლიანი ნორმირებით ადგილობრივ მკვიდრთა ხარჯზე, ნათობმრეწველები კი მუარველობითი გასაგანი გარიყებით და სხვა შეღავათებით დაინგერესებული უწყებებისგან. თქმაც არაა საჭირო, რომ ასეთი სახის მშვიდობის გამო მოსახლეობას არ ულხინს და მისი ნდობაც რუსული ხელისუფლების მიმართ არ იზრდება.

15. საყოფაცხოვრებო პირობების არანორმალურობა

ნდობა, რომელიც ამერბაოჯანელ თათრებს იმთავითვე პქონდა, ხშირად იმგვარსას გიკგამოცდას ექვემდებარება, რომელთა შესახებ ფიქრიც კი მტკივნეულია და სამინელი. ამერბაოჯანელი თათრებით დასახლებული ადგილების ადმინისტრაცია საერთოდ თავეის მოწოდებაზე მნიშვნელოვნად დაბლა დგას. სამსახურებში ცუდად უხდიან, არ ითვალისწინებენ მუდმივად მშარდ ფასებს სასიცოცხლო პროდუქტებზე, რომლებიც სომეხ მეთქმულთა ხელშია; დანიშნა უმეტესწილად შემთხვევით ხასიათს ატარებს, ამასთან ხდება ისეთი დანიშნა, როცა თავიანთი წინა საქმიანობით სახელგაგებილი ადამიანები, მაგალითად გამორიცხულნი სამხედროთა ამხანაგური წრიდან და ა.შ., ხედებიან საკმაოდ მაღალ თანამდებობებზე.

დღევანდელი კაეკასიური უფროსობა – თავისი მიმართულებით უეტეელად რუსული და არა კოსმოპოლიტური – უდავოდ ისწრაფვის მსახურეული კლასის ღონის ამალლებისკენ, მაგრამ მას ანგარიშის გაწევა უხდება წარსულის მემკვიდრეობასთან, ამიერკაეკასიის „ცხოვრებისეული სკოლის“ მრავალწლიან ნაყოფთან, მთელ რიგ მძიმე პირობებთან, რომელთა აღმოფხერა საჭიროებს დროსა და მოღვაწეთა მთელი პლეადის მეგობრულ ძალისხმევას. მაგრამ ახლანდელი კაეკასიური უფროსობის ძირითადი ლოიალურობის მიმართ იდეური თანაგრძნობა, ვერ მოსპობს ადგილობრივი ადმინისტრაციული მუშაობის ნაკლის მითითების აუსილებლობას.

უბრალო მდებრიო თათარი, რომელიც რუსულად ვერ ლაპარაკობს, დაცული არ არის ნებისმიერი უსამართლობისგან, რამე ძალადობისგან, რამე სამინელი შეცდომისგან. ის შეიძლება მშვიდად დესგორაკზე, აძოვებდეს თავის ფარას და წვაედეს მწეადს, რომ უეტრად მოიჭრან წესრიგის თავგამოღებული დამცეელები, მოკლან იგი და, როგორც ალაფი, წაიღონ ბოქაულთან. ბოქაული მას იცნობს, ეინაიდან წელიწადში ორჯერ მისგან იღებდა „ფეშქაშს“, ცხერის ან მიწის სხეა ღოელათის სახით; მაგრამ ბოქაული მის ცხედარს გააგზავნის მაზრის უფროსთან, რომელიც ასევე შეიძლება იცნობდეს მას, რადგან მისგან ნაყიდი პყოლია მოპარული ცხენი ქალაქის მნიშვნელოვანი მოხელისთვის მისართმევად. მიუხედავად ამისა, მწყემსის ცხედარი მიაქვთ საგუბერნიო ქალაქში, საიდანაც უფროსობას ეგზავნება შეგყობინება, ხოლო გაზეთებს – დეპემა,

რომ „ახალ საეროებო მხედარ-მცეელებსა და ყაჩაღებს შორის სროლების დროს დაიღუპა მრისხანე ყაჩაღი იბრაჰიმ-ოღლი, რომელიც პანიკას გერიდა რაიონის მოსახლეობას“.

ბევრი თათარი მარწმუნებდა ასეთი უსიამოვნო შემთხვევის შესაძლებლობაში. ორი თუ სამი წლის წინ „ნოვოე ერემენის“ სეეგებში მოთხრობილი იყო მშვიდობიან მწყემსებზე ასეთი აღმინისგრაიული ნადირობის შემთხვევა; კორესპონდენტს, რომელმაც ეს ამბავი შეატყობინათ, შეუცნობელი გზებით კავკასიაში აღარ იყვნებდნენ, მაგრამ მის მიერ მოწოდებული ფაქტი ღღემდე არ ითვლება საკმარისად უარყოფილად. ამგვარი მონათხრობის გაჩენის შესაძლებლობაც კი, რომლისაც ადგილობრივ მოსახლეობას უდავოდ სჯეროდა, რუსული სახელისთვის სათაკილოა და რუსულ საქმეს არ წაადგება. შეიძლება აღარ გამოვიყენოთ ესა თუ ის კორესპონდენტი, ისე, რომ არ მიემართოთ სასამართლოს და არ დაეამტკიცოთ კეთილსინდისიერი გამოძიებით მის მიერ შეგყობინებული ამბის სიყრუე, მაგრამ სიმართლის საესებით და სამუდამოდ დაფარვა ძნელია.

კავკასიურ ხელისუფლებას ეერ ჩამოუყალიბდა გარკვეული კულტურული შეხედულება აზერბაიჯანელი თათრების საკითხზე. უზარმაზარი და მადლიანი ეელი შემოქმედებითი მუშაობისთვის რჩება მოუხენელი. ადგილობრივ აღმინისგრაგორებს ავიწყლებათ, რამდენი მონღოლთათრული სისხლი ჩქეფს რუსულ ძარღვებში: როგორც ჩანს, ჩენიადრინდელიმიდაპოლიტიკაამუცხოგომელების მიმართ იყო გონიერული და პრაქტიკული. კერძოდ, როგორც ითქვა, სკოლის საკითხს არ მიაქციეს სათანადო ყურადღება. ეთქვათ, სკოლა მთელ რუსეთში ცუდია და მისი აღმზრდელობითი მნიშვნელობა უბადრუკი. მაგრამ სამაგიეროდ ჩვენ გვაქვს სხვა, უფრო სრულყოფილი და პრინციპულად მთლიანი სკოლა, სახელდობრ, ჩენი შესანიშნავი არმია. აზერბაიჯანელი თათრები მასმისწავლებითგანავითარებდნენთავიანთბუნებრივღირსებებს, რომლებიც სასარგებლოა სახელმწიფოსთვის და უკუაგდებდნენ ბეერ ახლანდელ ნაკლს. ერთი შეხედვით, პირდაპირ გაუგებარია, რაგომ იხდის ეს ხალხი, რომელიც სამხედრო სამსახურისთვის ეარგისია, ღღემდეგანსაკუთრებულ გადასახადს სამხედრო ბეგარის მოხდის სანაცვლოდ. უფრო ახლოს თუ გავეცნობით ამ საკითხს, აღმოჩნდება, რომ ეს ანომალია – რუსული საქმისთვის მგრული – ადგილობრივი კავკასიური გაელენის შედეგია.

რა თქმა უნდა, საჭიროა მეკიდრი მოსახლეობის არა მუსლიმანურ რამზების ფორმირება, არამედ მუსლიმანების გაწევა ჩვეულებრივ პოლკებში იმის გარანტიით, რომ იქ დაუბრკოლებლად შეძლებენ თავიანთი რელიგიური წეს-ჩვეულებების შესრულებას. მაშინ ისინი სიხარულით წაელენ მეფისა და სამშობლოსთვის სამსახურში. იმედი უნდა ექონიოთ, რომ ეს მომწიფებული საკითხი გადაწყდება უახლოეს მომავალში.

მუსლიმანი ინტელიგენციისთვის ნელ-ნელა წარმოიშობა მეორე საკითხი, წმინდა საყოფაცხოვრებო. იღებენ რა ჩვენს უმაღლეს სასწავლო დაწესებულებებში განათლებას დაროგორც სახლში, თავს ისე გრძნობენ რუსულ ინტელიგენტურ გარემოში განათლებული მუსლიმანები, დაბრკოლებას აწყდებიან შესაფერი ცოლის არჩევაში. მეკიდრი მოსახლეობიდან ქალები არასაკმარისად განვითარებული არიან, პარამხანული წყობა მოძველებულია, ხოლო რუს გოგონებზე დაქორწინება თათრებს არ შეუძლიათ გარკვეული დაბრკოლებების გამო, რომლებიც ყველა მართლმადიდებელ ქვეყანაში, გარდა რუსეთისა, უკვე დიდი ხანია უარყოფილია. კონსტანტინეპოლში მუსლიმანს შეუძლია მართლმადიდებელზე დაქორწინება, ხოლო თბილისსა ან ელისავეტოპოლში – არა. განათლებული მუსლიმანებისთვის უცხოა ყოველგვარი ჟანაგიზმი, სიამოვნებით დაქორწინდებოდნენ მართლმადიდებლებზე და კეთილსინდისიერად აღზრდიდნენ მართლმადიდებლებად თავიანთ ბავშვებს ასეთი ქორწინებიდან; მხოლოდ თვითონ არ აქვთ მიღრეკილება, უღალატონ მამა-პაპათა სარწმუნოებას, რადგან ამას ადამიანური ღირსების დამცირებად მიიჩნევენ. მე ვიცი ამიერკავკასიაში მუსლიმანების ქრისტიანებთან ოჯახური ცხოვრების რამდენიმე სანიმუშო მაგალითი, მათ მიმართ საკმაოდ კეთილგანწყობილია მთელი უცხო რჯულის საგვარეულო. ეს ქორწინებები გაფორმებული რუსეთის ფარგლებგარეთ და შემდეგ დაკანონებული ხდებოდა მისი უმაღლესობის განსაკუთრებული წყალობით: ჩვენს თვითმპყრობელთა მამობრივმა მორსმჭერეგელობამ ამ შემთხვევაში გულგრილ კანონს გაუსწრო.

დროა, ეს ნათელი გამოჩაქლისი წესად ვაქციოთ და ასე ეთქვათ, მოვამზადოთ მომწიფებული ნაყოფისთვის ხონჩა. არ უნდა დაგვეიწყდეს, რომ, როგორც ეთქვით, გონიერულად წარმართული მუსლიმანთა კულტურული განვითარება უცილობლად მიგვიყვანს მათ უმჭიდროეს დაახლოებაზე რუსებთან, რომლებთანაც სისხლით

და იდეურად დანათესავებული არიან, როგორც გეიჩენებს მთელი ჩენი ისტორია.

იმისათვის, რომ ეს ნათესაობა სულ არ გაქრეს, აუცილებელია სამართლიანი და გონიერული დამოკიდებულება საქმის მიმართ. ამასობაში კი ჩვენთან ბეჭდვით ორგანოებშიც (განსაკუთრებით სომხური და ეეროპული იდეოლოგიის) და პრაქტიკაშიც არ არის განსაკუთრებით სამართლიანი დამოკიდებულება მუსლიმანების მიმართ: მათ ძალიან ხშირად და უსაფუძვლოდ მიანიშნებენ, რომ ისინი გერები არიან. რაგომ არ არიან, მაგალითად, ისინი თავიანთ სამშობლოში გათანაბრებული ყველა უფლებით სომხებთან, ხშირად ასეთ საეჭვო და ფიქტიურ გადამთიელ ქრისტიანებთან, რომლებიც განისაზღვრელად ნაკლებსაიმედონი არიან პოლიტიკურ თუ საზოგადოებრივ ურთიერთობებში? რაგომაა ნებადართული კავკასიურ ბეჭდვით სიგყვამი მუსლიმანთა წმიდათაწმიდა რწმენის ცინიკური დაყინვა, ხოლო სომხური ოინების მხილება – ძალზე ძნელი?

ბემოთ აღენიშნე სომხური იდეოლოგიის პუბლიცისტის აღმამჟოთებელი გამოხდომა მაჰმადის ხსოვნის წინააღმდეგ, რომელმაც კინაღამ ხოცვა-ჟლეტა გამოიწვია. ახლა მახსენდება არანაკლებ დამახასიათებელი შემთხვევა. იმავე „გიჟლისკი ლისგოკში“ დაახლოებით შემდეგი შინაარსის სტაგია იყო: „ელისაეგოპოლის გუბერნიის რომელიღაც ადგილას არსებობს თავისუფალი მიწა რუსული კოლონიზაციისთვის. ადრე ამ მიწებზე ცხოვრობდნენ სომხები, ახლა კი ცხოვრობენ მუსლიმანები, რომლებმაც ისინი გამოლეენეს. ამ მიწებზე შეიძლებოდა დაგეესახლებინა რუსი გლეხები“. ეს სტაგია საესებით უგუნური იყო, ეინაიდან როგორ შეიძლება მიწას უწოდო თავისუფალი, როცა იქ უკვე ცხოვრობენ მუსლიმანები, რუსების ქეეშეერლომები. აშკარა იყო, რომ ეს დაიწერა იყო რუსული კოლონიზაციის საქმის, როგორც აღმამჟოთებელი უსამართლობის, გამოსამშუერებლად და მონური სიძულვილის გამოსაელენად მუსლიმანების მიმართ, თან იმისთვის, რომ მათთვის მიენიშნებინათ – თქვენთან ცერემონია არ გევირდება, მიწასაც წაგართმევთ, ამით კი გააღვიებდნენ მუსლიმანურ გარემოში უკმაყოფილებას რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ. მე, რა თქმა უნდა, მოვალეობად მიეიჩნიე მეაასუბა „კაეკაშში“ ამ სიბინძურებე, რომ რუსული კოლონიზაცია არ ხელყოფს ადგილობრივ მკეიდრთა სასიციცხო ინგერესებს,

ამასთან, ვიცოდი რა ადგილობრივი ცენზურის წესები, გამოვიყენე ყველაზე თავშეკაებული გამოთქმები. მიუხედავად ამისა, ჩემი პასუხი ცენზურამ დააყოვნა ორი დღე და მხოლოდ მას შემდეგ გაუშვა, როცა „გიფლისკი ლისგოკის“ რედაქცია თავად შეეღავა თავის უცნაურ წერილს. მაშინ მიემართე უკვე მოგვირეებული განცხადებით მთავარმართებლის კანცელარიას და სხვა ანალოგიური შემთხვევების საპირისპიროდ, სომხური იდეოლოგიის გამგარებული ცენზორი მოხსნეს, ვინაიდან მის მიერ დაშვებული სიბინძურით ფიალა ძალზე აშკარად შეივსო.

ამიერკაქასიის მუსლიმანურ პროვინციებში შიგადაშიგ საუბრობენ მკეიდრი მოსახლეობის თურქეთსა და სპარსეთში გასახლებაზე, ხოლო ნაწილობრივ გასახლება მიმდინარეობს უწყვეტად. ამას ნაწილობრივი წვევენ ამსახელმწიფოების ემისრები, რომლებიც პაირღებიან მუსლიმანებს ოქროს მთებს, ასევე ის, რომ მეომარ ამერბაოჯანელებს არ სურთ გადავიდნენ ახალ, ნაკლებად მომთაბარე და ცხოვრების უფრო მშვიდობიან პირობებზე; თუმცა არანაკლებ დამნაშავეა ამაში სომხური ინტრიგაც, რომელიც სისტემატურად დენის რუს მსახურეულთა ხელით მუსლიმანურ მოსახლეობას დამკვიდრებული ადგილებიდან, რათა ისინი შეცუალონ გადამთიელი სომხებით; საბოლოო ჯამში, დამნაშავეა ამ პროვინციების არასათანადო მართვა, არასაკმარისად კეთილსინდისიერი და გააზრებული დამოკიდებულება ხალხის მიმართ, რომელსაც სამართალი სწყურია და ძლიერი, მაგრამ სამართლიანი ხელისუფლების უერთგულესი მსახური იქნებოდა.

პანისლამიზმი შეიძლება განვითარდეს მხოლოდ ხალხის უკეთური მდგომარეობის და უკმაყოფილების ნიადაგზე. მისი გემოქმედება არ მისულა ისეთ ზომამდე, როგორც ცდილობენ წარმოუდგინონ კაქასიურ ხელისუფლებას შესაშინებლად სომეხმა ინტრიგანებმა და მათმა დამქაშებმა, მაგრამ იგი უჭველად დაძრწის ამიერკაქასიის მუსლიმანურ რაიონებში, სადაც ბოლო ხანებში შეინიშნება საკმაოდ დამახასიათებელი დაახლოება სუნიტებსა და შიიტებს შორის. ასეთი დაახლოება მხოლოდ ცხოვრების საერთო არასასიკეთო პირობების გავლენით ხდება, როცა განჯული ელემენტები ერთიანობისკენ ისწრაფვიან, ივიწყებენ რა აღრინდელ უთანხმოებასა და განხეთქილებას. მაგრამ არ შეიძლება უარყყოთ, რომ პანისლამიზმი, მიუხედავად ამისა, არის ქიშკრა, რადგან რასობრივი განსხვავება უფრო ძლიერია, ვიდრე ერთმორწმუნეობა.

აღმოსავლეთის ისტორია ამის თაელებია.

რა თქმა უნდა, ქიშერასაც შეუძლია შექმნას უსიამოვნო გართულება, ანდიჟანის აფეთქების მსგავსი. თუმცა რამე გართულების და პოლიტიკური დააეადების საუკეთესო საშუალება ყოველთვის იყო და არის ქმედითი და არა ფორმალური ზრუნვა მოსახლეობის ჭეშმარიტ კეთილდღეობაზე, მისი ყოფა-ცხოვრების და მსოფლმხედველობის სრული შესწავლის შემთხვევაში. სწორედ ამამეა, უპირველეს ყოელისა, ზრუნვა საჭირო.

16. დაღესტნის მთიელები

დაღესტნის საკითხი მნიშვნელოვნად რთულია, იმდენად რთული, რომ დაწერილებით მასზე საუბარი მხოლოდ ღრმად ჩახედულ სპეციალისტებს მართებთ. დიალექტთა მრავალგვარობა, ცალკეულ გომობრივ თემთა განკერძოებულობა, მიურიდიზმის ღრმა მისტიკური სამალაევები, მთიელთა პაგირიარქალური რესპუბლიკების მრავალსაუკუნოვანი წარსული, მოკლებული ისეთ ელემენტარულ სახელმწიფოებრიობასაც კი, როგორიც ამიერკავკასიის სახანოებში იყო – ყოველივე ეს გახლდათ დასაბამი, რომელმაც გაუჩინა მრავალი სირთულე რუსული ხელისუფლებას წარსულში და დაემუქრებოდა ალბათ მომავალშიც.

დაღესტნის მოსახლეობის შედარებით ახალი და ხანგრძლივი, დროდარო კი საკმაოდ წარმატებული ბრძოლა რუსეთთან დაეიწყებული არაა. იგი პაგივისცემას იმსახურებს, რადგან მასში ელინდება მათი ძალა – სამხედრო და კულტურული. ლეკების გომებს, რომლებითაც დასახლებულია დაღესტანი, სოფლის მეურნეობის, ვაჭრობის, ასევე გამოყენებითი ხელოვნების მიმართ სერიოზული უნარი აქვს (განსაკუთრებით ყაზი-კუმუხებს); მათი კუსტარული ნაკეთობები ოდიოვანე ცნობილი იყო მთელ წინა აზიაში. მიწაზე ისინი იმდენად გულდასმით შრომობენ, რომ რუს გლეხს ეს არც დაესიზმრება; ისინი, მაგალითად, შიშველ კლდეებზე ამაგრებენ ხელოვნურ ქვის მოედნებს, ზედ აყრიან მიწას და იქ აშენებენ ბოსტნებს ან ნახნავს ამუშავენ თოხით.

საომარ საქმეს ისინი ისტორიულად შეეჩვივნენ, ნაწილობრივ ბუნებრივი მიდრეკილების წყალობით, ნაწილობრივ ადგილობრივი გარემო პირობების გავლენით. დაღესტანი ითვლებოდა მიუღწეველ არწივის ბუდედ, საიდანაც მოსახერხებელი იყო დაუსჯელი თავდასხმების განხორციელება. მეზობელ „სახელმწიფოებში“ მღვრადი წესრიგის უქონლობა ვრცელ ასპარეზს უხსნიდა ამ თავდასხმებს, ხოლო მშვიდობიანი საეაჭრო-სამრეწველო ურთიერთობების განვითარებას, რა თქმა უნდა, ხელს არ უწყობდა, ამიგომაც დაღესტნური გომების მრავალი ნიჭი გამოუყენებელი რჩებოდა. მათ ახლაც ნაკლებად იყენებენ.

თუკი აღამიანს გულით ესიმათიურება მუსლიმანი-აზერბაიჯანელები, დაღესტნის მცხოვრებნი კიდეც უფრო მეტ თანაგრძნობას იწვევენ. მათში ჯეშმარიტი კეთილშობილება ბევრია: სიმაჰაცე, სიგყვის ერთგულება, იშვიათი პირდაპირობა. ბევრი გომი,

მაგალითად, მიიჩნევს, რომ მკელელობა საფრიდან სამარცხინოა, მათ აქეთ ერთი ანდაზა, რომელიც ღაღადებს, რომ „მგერს თეალებში უნდა უყურებდე“. ყველაზე ზედაპირული შეხედულება დაღესტნელებზე დაგარწმუნებთ, რომ ისინი ღირსების მქონე ადამიანები არიან. რა თქმა უნდა, ყველა ასეთი არაა: არსებობს „ქურდული ხეობები“, ანუ გომები, რომლებიც ცუდი რეპუტაციით სარგებლობენ თვით დაღესტანშიც კი. ერთხელ განსვენებულ თავად ნ.ზ. ჭაეჭავაძესთან, დაღესტნის ყოფილ სამხედრო გუბერნატორთან, სტუმრად იყო ცხოვრებაზე პეტერბურგული შეხედულებების მქონე ნაცნობი; თავადთან იმ ხანებში მივიდნენ სხედასხვა საქმეზე რამდენიმე „ხეობის“ ან საგვარეულო კავშირთა წარმომადგენლები; ერთ-ერთ მათგანს, მოკრძალებულ დაკონკილს, თავადმა ხელი გაუწოდა, მიუხედავად მათ შორის მღვთმარებათა უმარბამარი სხეობისა, ხოლო მეორეს, ქედმაღალჯიგიგს, კოხტაჩოხაში მაგარისილაგააწნა; ორივე მიღებაზე, პეტერბურგელის გასაოცრად, კეთილისმყოფელი გაეღენა მოახდინა, იმიტომ, რომ ეს მოხდა ადგილობრივ ადამიანთა და ურთიერთობათა დახეწილი ცოდნის მეოხებით...

კურსიკის შრიფტით აღნიშნულ სიგყეებში დაღესტნის გონიერული მართეის მთელი საიდუმლოა. კაეკასიაში საერთოდ, ხოლო დაღესტანში განსაკუთრებით, აღმინისგრაგორი უნდა იყოს განყენებულ ადამიანზე არა გამათანაბრებული თეორიის იდეოლოგი, არამედ ნატურალისტი ამ სიგყეის ფართო გაეებით, ადგილობრივი ცხოვრების მოვლენათა ღრმა მციოდნე, რომელიც მათ რეალურად უყურებს. და მორალის საბოში უნდა მათ შესაბამისობაში მოდიოდეს. ასე, მაგალითად, მკელელობა ადათის მიხედვით, სისხლის ალების წესით, უნდა მოხდეს სხეაგეარად, ეიდრე უბრალე დანაშაული. ხალხის შეხედულებები იეცლება ნელ-ნელა და სასურველი ცვლილება მხოლოდ ძალუძს ისეთ მმართველს, რომელმაც საკმარისი აეგორიგეტი მოიხეეჭა ადგილობრივ მკეიდრთა თეაღში და ესადაგება მათ შეხედულებებს.

ყოეელიეე ეს თითქოსდა ელემენტარულია, თავისთავად ცხადი: ამასობაში კი გვიხდება ამის გამეორება, იმიტომ, რომ ჩენი ბიუროკრატია, განსაკუთრებით განაპირა, განიცდის დაფიქრებული მისადაგების ნაკლოეანებას, გრადიციათა უკმარისობას და ისტორიულ გამოცდილებასაც არ აქეეეს სათანადო ყურადღებას. ისტორია მოგვითხრობს, მაგალითად, რომ დაღესტნელებს ოდითგან სძულდათ სომხები და ქართეელებიც კი, რომლებიც ქართული სამეფოს ღროს იყენენ ლეეების მოხარეენი და თეედასხმების

ობიექტი. ისტორიული ანგარიში კაეკასიელებს და საერთოდ მთის ხალხს ღიღხანს ახსოვთ. ცხადია, სომხებისა და ქართველებისთვის სამსახურებრივი თანამდებობების მიცემა დაღესტანში სწყინდა ადგილობრივ მოსახლეობას, რომ აღარაფერი ეთქვათ იმაზე, რომ ყოველ მხარეში რუსული სახელმწიფოებრივი საქმე უნდა ხორციელდებოდეს რუსი ადამიანების მიერ, ადგილობრივ მკვიდრთა დახმარებით, ამ სიგყვის ეიწრო გაგებით, საუკეთესო ადგილობრივი ძალებით: ქართველების მიერ საქართველოში, აზერბაიჯანელების მიერ ყარაბაღში და დაღესტნელების – დაღესტანში.

ისეთმა განსაკუთრებით ჭკვიანმა და ნიჭიერმა ადამიანმა, როგორიც იყო თავადი ნ. ზ. ჭაქვაძე, ეთქვათ, იქ, ადგილზე, მოახერხა მოეპოვებინა მრავალი დაღესტნელის სიმპათია, მაგრამ იმავეს ვერ ეიგყვით მის ხელქვეითთა უმეტესობაზე, რომლებიც ხალხის მიმართ თავიანთი მოპყრობით უფრო აუერხებდნენ მის დაახლოებას რუსულ სახელმწიფოებრივ სათავეებთან. ამის საპირისპიროდ აუცილებელია მიეუთითოთ კ. ე. კომაროვის გონიერული აღმინისტრაციული მუშაობის კეთილისმყოფელ შედეგებზე, რომელიც აშკარად იგრძნობოდა 70-იანი წლების ბოლო დაღესტნური აუეთქების დროს; აქ იყო ყველაფერი: მიუკერძოებელი გათვითცნობიერება, იმ არემარეში რუსული პრესტიჟის მაღალი დონე, რომელსაც მართაუდა რუსი ადამიანი და უწესრიგობათა სწრაფი ჩახშობა მარჯვე ხელით უბადრუკი საშუალებების დახმარების პირობებში.

საჭიროა რასობრივი ფსიქოლოგიის ცოდნა. აღმოსაულებთში ემორჩილებიან მხოლოდ ძალას, მაგრამ არსებობს მუქრდილი, რომლის იგნორირებას შეცდომებამდე მიეყავართ, რაც სახელმწიფოსთვის არახელსაყრელია და უსამართლოდ მძიმე მოსახლეობისთვის. აშკარაა, მაგალითად, რომ სომხებს, რომელთა წინაპრები საუკუნეთა განმავლობაში იყვნენ უცხოელი დესპოტების ქედმოხრილი მონები, სჭირდებათ მკაცრი, სასტიკი დისციპლინა, ყოველგვარი შეღავათის და კომპრომისის გარეშე; როგორც კი ამ უკანასკნელი ყურადღებას არ აქცევენ, სომეხი მბრძანებლობს და ყოყორდება, როგორც მონა, რომელმაც მოაგყუა ან სძლია თავის ბაგონს: თავისუფალი ადამიანის ელემენტები მასში ჯერ კიდევ ისტორიულად არ მომწიფდა, მისი ფსიქო-ფიზიკური ორგანიზმი ჯერ კიდევ მზად არაა მწეობრივი თანაცხოვრების უმაღლესი საწყისების აღსაქმელად. იგი უნდა აღზარდო პატიოსანი სიმკაცრით, აუცილებლად სიმკაცრით, რადგან ეს მისთვის უფრო გასაგებია. სულ სხვა საქმეა დაღესტნელი. მას, რა თქმა უნდა, ხელს არ უშლის

გრძნობდეს რუსულ მრისხანე ძალას, რომელმაც გამოგლოჯა მას ხელიდან იარაღი და გატეხა მისი ეელური თავისუფლება. მაგრამ ამ თავისუფლებამ აღმოაყენა ძლიერი და თავისებურად მწეობრივი პიროვნება, რომელსაც შეუძლია მოითხოვოს თავისი ღირსებების აღიარება და მშვიდობიანი გემოქმედების არჩევა უმეტესწილად არასაჭირო მკაცრი ზომების მაგიერ.

ბრუნვა კუსტარული რეწვის განათლებამზე, განვითარებასა და მხატვრულადმელობამზე—ყოველივესგასაგებიადაღესგნელისთვის და მის მიერ ღირსეულადაა შეფასებული ზოგიერთი სხვა მთიელების საპირისპიროდ, იგი არა მარტო მგაცებული ფრინეელია, როგორც ხატავენ ზერელე დამკვირვებლები, არამედ ადამიანიც, რომელიც ძალიან ნიჭიერია კულტურაში. გასათვალისწინებელია ეკონომიკური მდგომარეობაც. მოსახლეობა იზრდება, პური კი უწინაც არ პყოფნიდა დაღესტანს; იმისათვის, რომ ხალხს პქონდეს საკმარისი მყიდველობითი უნარი, საჭიროა მეცხოველეობის დახმარება, ანუ პრაქტიკულად უზრუნველყოთ მისთვის ზამთრის საძოვრები ამიერკავკასიის სტეპებში. შიმშილი, როცა მძაფრ ფორმებს იღებს, არაჲის მოუგანს კარგს: მშვიდობიანი მცხოვრები ნისკარგის და ბრჭყალების გარეშე გახდება ზოგანო და ქურდბაყცა, ხოლო მეომრული სულის მთიელი ყაჩაღი ან მეამბოხე. „შიმშილის ამბოხი“ შეიძლება ნიადაგი გახდეს მიურიდიზმის აჲადმყოფური განვითარებისა და მებრძოლი განცალკეეებულობის — რელიგიურის თუ გომობრივის — სხვა ფორმებისთვის.

დაღესტანი მათ მიერ არასაკმარისად გააზრებული და კეთილსინდისიერი მართვის პირობებში კიდე დიღხანს იქნება პოლიტიკური თვალსაზრისით ერთ-ერთი სახიფათო ადგილი ჩვენს სამხრეთ განაპირას; მეორე მხრივ, საკუთარი ხორბლეულის ბელლის უქონლობის გამო იგი ყოველთვის იქნება ეკონომიკურად და შესაბამისად პოლიტიკურადაც რუსული ხელისუფლების ხელში; მისი აღება შიმშილით ყოველთვის შესაძლებელი იქნება, რადგან გზები ხორბლის მისაზიდად ძალიან ცოგაა, სულ ორი-სამი. მაგრამ ეს უკიდურესობაა, რომლამდეც უზჯობესია არ მივიდეთ. დაღესტნელებს ბევრი მონაცემი აქეთ რუსულსაქმესთან ნორმალური შერწყმისთვის, რუსული ისტორია კი მდიდარია იმის დასტურით, რომ ჩვენი უზარმაზარი გერიგორიული ზრდით არა მარტო რუსული იარაღის მოვალე ვართ, არამედ შორსმჭერეგი სიყვარულის ძალისაც.

განსხეაეება დაღესტნელებსა და სხვა მთიელ-მუსლიმანებს შორის ისაა, რომ ამ უკანასკნელთა უმრავლესობა კულტურულად დაბლა

დგას და უფრო მრავალფეროვანნი არიან გომობრივი წარმოშობით, წეს-ჩვეულებებით, სულიერი და სოციალური წყობით. ჩვენი კაზაკები და თვით კავკასიელებიც ამ გომებს უკავშირებენ სხვადასხვა გაგებასა და მეტსახელს, რომლებიც პრაქტიკით გამოიმუშავეს: ყაბარღოელი რაინდია, ინგუმი – ქურდი, ჩეჩენი – არამყარი პოლიტიკურად და ზნეობრივად, ისევე როგორც ოსი. ამ წიგნის ზომა საშუალებას არ გვაძლევს დაწვრილებით დაუუკვირდეთ ამ მთიულთა კალეიდოსკოპის ცალკეულ ნაწილებს, რომელთაც დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა არა აქვს რუსული საქმის თვალსაზრისით: ეს მხატვრის ან სწავლული ეთნოგრაფის შრომაა. საკმარისია შემოვიფარგლოთ რამდენიმე განზოგადებით.

ჯერ ერთი, ყველა ეს მთიელი (აგრეთვე მთიელი ქრისტიანებიც – სეანები, ფშაველები, თუშები, ხევსურები) ემორჩილება ბუნებას, მასზე ძლიერ არიან დამოკიდებული. ისინი შინაგანად წარმართები არიან, ფორმალურად რა აღმსარებლობასაც უნდა მისდევდნენ. გეაროენული საწყისი და წეს-ჩვეულებები მათი ცხოვრების ნორმაა. ეგრეთ წოდებულ ცივილიზაციასთან საერთო არაფერი აქვთ, ეინაიდან ის თავისი არსით ეწინააღმდეგება მათ ბუნებას – შინაგანს და გარეგანს. მათთვის უცხო კულტურასთან შეჯახებისას ისინი ან იბუზებიან (მთებში მაღლა აფარებენ თავს), ან სრულიად უსახურდებიან, ანდა, რაც უფრო სავარაუდოა, ილუპებიან. არ შეიძლება არ აღენიშნოთ, რომ მთიელი, რომელიც ჩამოვიდა ქალაქში და იგემა გახრწნილი „ცივილიზაცია“, ისწავლა რუსული, ჩვეულებრივ არასაიმედო ადამიანი, ყოელად უვარგისი ხდება, თუკი სრულიად არ გარუსდა, როგორც ბევრი ოსი; თავისებური ფსიქოლოგიის მაღალი სულიერი თვისებები ყველაზე ადვილია შეგეხედეს მთიელში, რომელსაც ცივილიზაცია არ შეხებია: იგი უფრო საიმედოა და ზნეობრივი.

დროს და მხოლოდ დროს შეუძლია, მშვიდად გადაჭრას საკითხი ამ გომებზე, რომელთაც ღმერთმა დაე დიდხანს მიაწიჭოს ბუნების დაუბრკოლებელი მორჩილება თავიანთ არწივის ბუდეებში, რათა თავისებურად დაგებნენ მისი წყალობით რუსეთის მეფის სულგრძელი საფარელის ქვეშ...

17. რუსი აღამიანები კავკასიაში

რუსული სახალხო-სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია საკითხი თუ, როგორ ეცხოვრება რუს აღამიანებს განსახილველ განაპირა მხარეს და როგორ ასრულებენ ისინი რუსულ საქმეს. ამ ნარკვევის ზემო თავების საფუძველზე ჯამში გვიწევს არასასიამოვნო პასუხის გაცემა ამ კითხვაზე.

შეიძლება თუ არა კავკასიის განაპირა მხარეს რუსი აღამიანების შედარებით ცუდი მუშაობა მთლიანად დაეაბრალოთ მხოლოდ ამათ? არაერთარ შემთხვევაში. ამ საკითხზე სწორი მსჯელობისთვის აუცილებელია მხედველობაში მივიღოთ ადგილობრივი ბუნებრივი პირობები და კავკასიელი მკვიდრი მოსახლეობის თვისებები, ის ხომ 50-ჯერ მრავალრიცხოვანია, ვიდრე რუსები, ასევე ისტორიული პირობები, კავკასიის მიმართ ჩვენი პოლიტიკის ჩათვლით.

ყველა ეს პირობა, საბოლოო ჯამში, არაკეთილსასურველია: ისინი იმგვარია, რომ აუცილებელია ცალკეულ პირთა გმირობა ან რუსული ნაციონალური დაწესებულებების დიდი სრულყოფილება, რათა სამუშაო მიმდინარეობდეს ღამამკაყოფილებლად. გმირობით შეიძლება იამაყო, მაგრამ მისი მოთხოვნა ყველასგან, იქნებოდა უცნაური. დაწესებულებები კი აუცილებელია შეიქმნას ისეთი, რომლებიც ცხოვრების თავისებური ადგილობრივი პირობების შესაბამისი იქნებოდა – და თუ ეს ვერ ხერხდება, მაშინ შეძლებისდაგვარად არ უნდა შეეზღუდოთ ამ მხარეში ხალხური შემოქმედება. დასასრულ, აუცილებელია, მხარეში ღამამკვიდრდეს გარკვეული შეხედულება რუსული საქმის ამოცანებზე, ვინაიდან უსისგემო ნახეარზომებზე მაენე არაფერია.

მთაერობისეული შეხედულება ნაკარნახებია ისტორიით და თავად ჩვენი სახელმწიფოს არსით. სხვა ევროპულ სახელმწიფოებს, კერძოდ კი, ინგლისს აზიაში აქვს კოლონიები, რომლებიც მოწყვეტილია მეგროპოლიისგან ზღეებითა და უცხო მიწებით. ასეთ ადგილებში თავიდან პიონერებად გვევლინებოდნენ მისიონერები, ეაჭრები, სავაჭრო კომპანიები მათი კონდოციერებით, ბოლოს კი მთაერობის მოხელეები რეგულარული ჯარების რამშებით. კოლონიურ პოლიტიკაში ძირითადად ჭარბობს სწრაფეა, მიიღონ რაც შეიძლება მეტი შემოსევალი, ამიგომაც ადგილობრივი თავისებურებები არ ექვემდებარება მკვეთრ ცვლილებებს და ზოგიერთ ადგილობრივ მბრძანებელს ადგილზეც კი გოვებენ, იმ პირობით, თუ დაემორჩილება

დამპყრობელს.

ჩვენი დაპყრობილი გერიგორიები უფრო იმპერიის ბუნებრივი საზღვრების გაფართოებაა, რის შედეგადაც შემოერთებული ოლქების კულტურული დაახლოება ხელმძღვანელ ცენტრთან უდავოდ აუცილებელია: ადგილობრივი ორგანიზაციები მნიშვნელოვნად ღიდ განზავებას ექვემდებარება, ცენტრალური ხელისუფლება უნდა იყოს ხელისუფლების ერთადერთი წყარო და მის მიმართ ეასალური დამოკიდებულება რომელიმე მკვიდრი მოსახლეობის წინამძღოლისგან ასაგანია მხოლოდ დროებით, როგორც გამქრალი წარსულის გადმონაშთი.

ცხადია, რუსული ამოცანა მნიშვნელოვნად რთულია და მის შესასრულებლად საჭიროა არა მარტო მთავრობის, ანუ ჯარის და კანცელარიის მუშაობა, არამედ ხალხისაც, ე.ი. წარმოქმნილი საზოგადოების – ეპტრების და გადმოსახლებული გლეხების. შესაბამისად, ამკარაა, რამდენად ბეერი რამაა დამოკიდებული შორსმჭვრეტელური პროგრამის დროულ შემუშავებაზე, რომელიც ამ საკითხზეურყეეთვალსაზრისისდაადგენდა. აუცილებელია აღწინააღმდეგობა, რომ ჩვენი ხალხი მთელი საუკუნის განმავლობაში ექცეოდა მას ალლოთი უფრო სწორად, ვიდრე საზოგადოება, მმართველი სფეროები და ბეჭდეა: ეგრეთ წოდებულ რუს ინგელიგენტ ადამიანებს შორის ღღემდე ჭარბობს ხან ინგლისური, ხან ჩვენი იმპერიის განაპირა მხარეში კიდეც უფრო ნაკლებად გამოსაყენებელი აესკრიული შეხედულება, რომლის ჭარბი თვითმყოფადობა შენარჩუნებულია ხან კონსტიტუციურ-სამართლებრივი ოცნებების სახელით, ხან მოჩვენებითი ერთგულებით თვითმპყრობელობის მიმართ, ამ უკანასკნელის ბუნებას კი ეწინააღმდეგება განაპირა მხარეების ან ცალკეული ოლქების ორგანული განკერძოებულობა. ასეთი სწრაფვა უმეტესწილად ჩანერგილი აქეთ თავად უცხოგომელების მიერ, რომელთა საბოლოო მიზანია რუსეთისგან გამოყოფა. სულით რუსი ადამიანი ამას არ ისურვებს, განსაკუთრებით, როცა საუბარია მიწის მონაპოვარზე, რომელიც ნაყილია მრავალი თაობის განთქმული წინაპრის სისხლით.

თუკი ხეს გადავრგავთ აქამდე მისთვის უცხო ნიადაგში, შევეუქმნით უცხო ბუნებრივ პირობებს, მაშინ იგი ან აუცილებლად დაიღუპება, ან, თუკი შეეგუება ახალ გარემოს, მაშინ თანდათანობით გადაგვარდება, მნიშვნელოვნად შეიცვლება გარეგნობის და ნაყოფის თვალსაზრისით. ეჭვგარეშა, ასეთივე ცვლილებას ექვემდებარება ადამიანიც, როგორც ფსიქო-ფიზიკური არსება. ეს მით უფრო გარდაუქალია,

როცა მას ახალ ბუნებრივ პირობებში უხდება ახლო ურთიერთობა და დანათესაებაც კი სრულიად სხვა ფიზიკური და სულიერი წყობის ადამიანებთან. მოგზაურები, რომლებიც იცნობენ ინდოეთს და აკვირდებიან იქ ინგლისელების ცხოვრებას, ერთხმად ამტკიცებენ, რომ თვით რკინისგზის ანგლოსაქსური რასის წარმომადგენლებიც კი, მიუხედავად მათი ქედმაღალი დამოკიდებულებისა ადგილობრივ მკვიდრთა მიმართ და მათგან შედარებითი გამოცალკევებისა, რამდენიმე წლის განმავლობაში ძალიან მკვეთრად შეიცვალენ საკვების, კლიმატის, მალარიის და ა.შ. გეგაელენით. მიმდინარეობს ცვლილება უარესისკენ, ვინაიდან გომობრივი ხასიათის დაღებითი ცვლილებები ნაწილობრივ ქრება და მახინჯდება, ნაწილობრივ გამოიძევება ადგილობრივ მკვიდრთა წმინდა ადგილობრივი ყაიდის თვისებებით. ამასთან, არ უნდა დაეიფიწყოთ, რომ ინგლისელები ინდოეთში – ვაჭრები და თანამდებობის პირები – ბრწყინვალედ არიან მოწყობილი რუს ადამიანებთან შედარებით კავკასიაში. და მიუხედავად ამისა, ისინი იცვლებიან უარესობისკენ, რის გამოც ინგლისის მთაერობა თავის მსახურეულ ადამიანებს საკმაოდ დიდხანს ამ აზიურ კოლონიაში ცხოვრების საშუალებას არ აძლევს და თვით ყველაზე ჭკვიანი, ყველაზე გამოსადეგი მოღვაწეები ჩვეულებრივ ხუთი-შვიდი წლის შემდეგ ბრუნდებიან სამშობლოში.

ჩვენ, ერთი მხრივ, შორს ეართ ასეთი კულტურულ-სახელმწიფოებრივი შეხედულებისგან, ხოლო, მეორე მხრივ – იძულებული ვართ ვიმოქმედოთ სხვაგვარად, ვინაიდან კავკასია კოლონია კი არაა, არამედ სახელმწიფოს განაპირა მხარე: იმისათვის, რომ კავშირი არ გაწყდეს, იქ აუცილებელია მტკიცე რუსული ბინადრობა – და მხოლოდ დროდადრო მსახურეული კლასისთვის სასარგებლო „გადახალისება“.

18. კაზაკობა

კაუკასიაში მოწინავე რუსული გალლა კაზაკობა იყო – პირველად თერგელები, შემდეგ ყუბანელები. მან რკინის ღობე აღმართა მთიელთა თავდასხმების აღსაკვეთად რუსეთის მაშინდელ სამხრეთ განაპირაზე, მაგრამ მნიშვნელოვანწილად გადაიღო თავის მოწინააღმდეგეთა გარეგნობაც და სულიერი წყობის თვისებებიც, თან დამატებით დაუნათესავედა კიდეც. ბოლო გარემოება, განსაკუთრებით საუკუნის მიწურულს ცხოვრების ახალ პირობებსა და ჟორმებზე მკეეთრი გადასვლის შემდეგ, არასასურველად აისახა კაზაკობაზე.

იგი უეჭველად შესანიშნავი მხედრობა გახლდათ – გყუილად კი არ შედგებოდა იმპერატორის მცველთა რაზმი კაზაკებისგან. მაგრამ კულტურულ-ეკონომიკურ დარგში კაუკასიელი კაზაკები უდავოდ ჩამორჩნენ. მათში სოფლის მეურნეობა სერიოზული აგრონომიული თეალსაზრისით იმსახურებს სახელწოდებას მტაცებლური. დაუშვათ, სტეპი ჯერ კიდეც დიდია და შეემიწა ნიადაგი არ გამოფიჭულა, მაგრამ განა უკეთესი არ იქნებოდა მაინც ეფიქრათ მომავალზე? ასი ათასობით შიდა რუსეთიდან წამოსული, ეგრეთ წოდებული „უცხოქალაქელები“ აესებენ თერგისა და ყუბანის ოლქებს, გამოდიან მოიჯარეების, ეპვრების და დიდი რაოდენობით სოფელში მომუშავეთა სახით; ურთიერთობა კაზაკებსა და უცხოქალაქელებს შორის არც ისე კარგია: ყოველ შემთხვევაში, ორივე მხარე მუდმივად უკმაყოფილოა.

ამკარაა, რომ კაზაკობას აკლია სწორი თვითგამორკვევა სოციალურ-ეკონომიკურ სფეროში, ამასთანავე მას ინსტინქტურად აშინებს რუსული სახალხო გალის მოწოლა, რომელიც მისი ცხოვრების წესს შეცვლიდა.

კაზაკებს მუდმივად ძლევს მზარდი ოფიციალური მიმოწერაც როგორც საკუთრივ საჯარისო, ასევე სხვა დაწესებულებებში, რომელიც მნიშვნელოვნად ურთულებს მათ ცხოვრებას. კაზაკთა დიდი უმრავლესობა განათლებულიაა, თუმცა ამის მიღრეკილება არ აქეო, ამიგომ სხვადასხვა საჯარისო დაწესებულებაში „წიგნიერ“ კაზაკებს არანორმალურად დიდი ძალა აქვთ ხელში ჩაგდებული. კაზაკობა ჩოხოსანი ბიუროკრატიის განსაკუთრებული გიპია, ჯამში, არც ისე სიმპათიური. როცა რამე საქმე ცნობილია მხოლოდ საკმაოდ შეზღუდული რაოდენობის ადამიანებისთვის და ნაკლებად მისაწვდომია საზოგადოებრივი კრიტიკისთვის, მაშინ მასში

ვითარდება განსაკუთრებული სახის „ქურუმობა“ ყველა უარყოფითი მხარით, სამართლიანობის და მოსახლეობის ინტერესების საშიანოდ. ასეთი თვისებები შეინიშნება ბოგიერთ ადმინისტრაციულ ინსტანციასთან მუშაობაში.

ჩრდილო კავკასიის კაზაკობასაერთოდალმოჩნდა ისეთ პირობებში, რომლებიც არ უპასუხებდა მის თავდაპირველ დანიშნულებას და ამას ეერ ეთვისებოდა. ერთი მხრივ, რუსულმა საზღვარმა საკმაოდ წინ წაიწია კაზაკთა სტანიცების ოდესლაც ყოფილი საზღვრებიდან; საზღვრის იქით მცხოვრები უცხო მგერი, რომელთანაც შეიძლებოდა საკუთარი თაოსნობით მისელა ნადაელისა და ღიღებისთვის, ახლა ხელთ აღარ იყო. მეორე მხრივ, კაზაკობის ადგილობრივი სამხედრო ამოცანა არ შეიძლება ჩაითელოს დრომოკმულად და ეს საკითხი არ ამოწურულა, ეინაიდან მთის მოსახლეობა მხოლოდ დროებითაა განაბული და შედარებითი სიმშვიდე მხოლოდ სამხედრო ძალის ყოფნის გამო გამეფებულა; ადგილობრივი პირობებისთვის ჯარის ერთ-ერთი ყველაზე გამოსადეგი ნაწილია კაზაკობა, რომელმაც კარგად აითვისა ადგილობრივ მცხოვრებთა წეს-ჩვეულებები და ბრძოლის ფორმები. ამასთანავე არ შეიძლება არ დაეინახოთ, რომ „ნახევარცივილიზაციის“ მაენე გაველენით ჩრდილო კავკასიის ადგილობრივი მოსახლეობა (და საერთოდ მთელი მხარის) კარგაეს თავის ბევრ მაღალ მკეიდრ თვისებას, ისეთებს, როგორებიცაა: ღიღი პაგიოსნება ყონალურ ურთიერთობაში, ახალ კეთილმოსურნეთ ეერ იძენს და უბრალოდ რომ ეთქეათ,

ზნეობრივად იხრწნება. ის, რაც აღრე იყო ბრძოლა ეელური თავისუფლებისთვის, ახლა წარმოჩნდება განცალკეეებული, მაგრამ სულ უფრო გახშირებული დანაშაულის სახით, როგორც ცული ინტინქების აღვირახსნილი ნაყოფი

ეს ღრმადება ეკონომიკური პირობების გაუარესებით და შეიძლება ითქვას, რომ მხარის მშვიდობისთვის მწიფდება არანაკლები საფრთხე, ვიდრე ის, რომელიც ოდესლაც იყო „ხამზე“. საქმერთულდება კიდეე იმით, რომ ბოსიაკურ გახრწნას ექვემდებარება რუსი ხალხის მასაც, მეორე მხრივ კი, კაზაკობა გახლართულია ცირკულარების და რთული კანონების ქსელში. ეერძოდ, სასამართლო-სამართლებრივი ფორმალიზმი, მისი ობიექტურ-კუმანური თელსაზრისით, ზლუდაეს კაზაკების სამხედრო მოქმედებებს ეგრეთ წოდებულ მშვიდობიან დროს.

აი, მაგალითად, თუკი სტანიცელების რაზმი მიმართავს ოდესლაც

გამოცდილ ხერხს მშვიდობის და წესრიგის აღსადგენად, ანუ თავს დაესხმება ინგუშურ ან ჩეჩნურ ქურდულ ბუდეს, მაშინ აქედან მივიღებთ დიდ სისხლის სამართლის საქმეს, ხოლო ადგილობრივი სომხურ-ებრაულ-ნიპილისტური ბეჭდვა, „სევერნი კაეკაზის“, „ყაზბეგის“ და ა.შ. მსგავსი, მთელ ამბიეს აგებს. ინგუშები და ჩეჩნები ჯერ კიდევ არ გამოსულან იმ პერიოდიდან, როცა, თავის დროზე ღრმომოჭმული კაზაკური თაუდასხმები თუ არა, სწრაფი და მარჯვე ადმინისტრაციული ზომები, რომლებიც უპასუხებდა მათ შეხედულებას რეალურ შურისძიებაზე, იქნებოდა მათთვის სასარგებლო; ამის ნაცვლად კი მხარეში შემოღებულია დაწესებულებები, რომლებიც მართებულია ინგლისში ან საფრანგეთში. მოხდება მკვლელობა, არაერთი მკვლელობა, ძარცვა, საქონლის გაგაცემა და ა.შ. — თქვენ კი კეთილი უნდა ინებოთ და მიმართოთ სასამართლოს, საქმე დაიჭიროთ ცრუმოწმეებთან, რომლებიც ამართლებენ დამნაშავეებს და საბოლოოდ უმეტეს შემთხვევაში ვერ მიაღწევთ ვერაფერს, გარდა ახალი უსიამოვნებებისა.

თავისუფალი რუსი არწივი, რომელიც ოდესღაც იცადა ჩვენს საზღვრებს მტრის მოწოლისგან, ახლა სახლშია და სამემობლო აურზაურში მოკლებულია ფრთებს და შებოჭილია. ასეთია, რა თქმა უნდა, დროის მოთხოვნა, თუმცა იმაში დაეჭვება არ შეიძლება, რომ იგი ეწინააღმდეგება კაზაკობის ბუნებას.

თავიანთ ამოცანასთან უფრო ახლოს დგანან კაზაკები, რომლებიც მსახურობენ თურქეთის და სპარსეთის საზღვრებზე, ისეთ ადგილებზე, სადაც, ასე ეთქვათ, ყორანს ძეალი ვერ წაუღია, არაქსის ლელქაშებში, ართვინის უღრან მთებში — და ყველგან მრისხანე რუსულ ძალას წარმოადგენს. საზღვრის გასწვრივ თუ იქნებოდა, რაც შეიძლება მეტი კაზაკთა სტანიცა და არა დროებითი საგუშაგო, მაშინ ამიერკავკასიის სურათი სრულიად სხვაგვარი აღმოჩნდებოდა; კერძოდ, ათი ათასობით თურქი სომეხი, რომლებიც დღეისათვის მხარეში ნამდვილი უბედურებაა, ასე დაუბრკოლებლად არ გადმოვიდოდნენ ჩვენს საზღვრებზე.

ასეა თუ ისე, როგორიც უნდა იყოს კაზაკობის უარყოფითი მხარეები და მისი ახლანდელი ყოფა, იგი დადებითი რუსული ძალაა მხარეში და მისი წირვა სულაც არაა გამოსული, ახლო მომავალში კიდევ შესაძლებელი გართულებების გამო.

19. სახელგანთქმული კავკასიური არმია

Тебѣ, семья богатырей,
Хвалу шлеть нынѣ вся Россія *
И степь, и горы снѣговья
И ширь мятежная морей!

Тебѣ, за подвигъ величавый
Не ждавшей суетныхъ наградъ,
Зѣмныхъ не въдая преградъ
И правду чтя превыше славы!

Тебѣ, что въ пламени, въ крови,
Въ томлѣнїи мукъ неизъяснимыхъ
Святыню доблестей родимыхъ
Блюла во гнѣвъ и любви!..

Ты просвѣщенїя денницу
Вела за бурей лютыхъ съчѣ!
Все дальше гналь твой грозный мечъ
Нашествїй дикую границу!

И чтить земля твои труды --
И, кубокъ мира поднимая,
Тебѣ, отъ края и до края,
Все говорить: «Аллаверды!»

თუკი კაზაკობა საუკუნეების განმავლობაში და ღღემდე არასასურველ გარემოებებში ასრულებდა და ასრულებს რუსეთის სახალხო-საბრძოლო ამოცანას, შესანიშნავი კავკასიური არმია ემსახურებოდა რუსულ საქმეს დიდებითა და პატივით სამხედრო-კულტურულ დარგში. მისი მნიშვნელობა უზარმაზარია მშვიდობიან დროსაც, ვინაიდან, ერთი მხრივ, მისი გმირობების სახელი და მისი ძალის წინაშე შიში საოცრად ცოცხალია მხარეში, მეორე მხრივ კი, ჩვენი კავკასიელი მეომრები უდაუოდ ძალზე საიმედო, სულიერად მაღალი და ყოველმხრივ საუკეთესო ჯემმარიტი რუსი აღამიანები არიან. ხანგრძლივი საბრძოლო დროის განმავლობაში არაერთ

* ეს ლექსი დაწერილია რუსული არმიის საქართველოში დამკვიდრებლად 100 წლის თავთან დაკავშირებით.

განთქმულ პოლკში ჩამოყალიბდა ისეთი მტკიცე გრადიცია, რომელთა შერყევა არ ძალუძს არც შემთხვევით მხედართმთაქმარს, რომლებიც იქ ხვდებიან ზოგჯერ პროტექციით და არც ცალკეულ ადამიანებს, გულგრილად რომ ეკიდებიან რუსულ საქმეს, არც ადგილობრივი ცხოვრების ანგირუსულ საქაგელ წყობას.

ქაქეასიური არმია ყოველთვის იყო, ახლაცაა და იმედი უნდა ეიქონიოთ, რომ მუდამაც დარჩება მოვალეობის და ღირსების შეუდარებელ სკოლად. საკმარისია შეხედო ნებისმიერ მათგანს თუნდაც პოლკის დღესასწაულის მომენტში, როცა გამოაქვთ ფრონტის წინ ძველი, გყვითებისგან გახვერეგილი და გამაყვებული პოლკის ღროშა, რა წმიდათაწმიდა ცეცხლით იწვის ახალგაზრდა ჯარისკაცების თეალები, რომლებიც ახლახან ჩამოვიდნენ შიდა რუსეთიდან, მაგრამ უკვე მთელი სულითა და გულითა ემორჩილებიან პოლკის გრადიციას.

იგი ძალზე ღრმად მოქმედებს ოფიცერთა სულიერ წყობაზეც და მთელ მათ ცხოვრების წესზეც. რაღა უნდა ეთქვათ პოლკის შესანიშნავ ამხანაგობაზე: იგი ელინდება ყოველ ნაბიჯზე, მაგრამ, გარდა ამისა, ამ საპოლკო ოჯახებს აქვთ მტკიცე კეთილშობილური შეხედულებები ცხოვრებაზე, რომლებიც თავად გამოიმუშავეს. ასე, მაგალითად, თენგიზის პოლკში საკმაოდ მტკიცეა ქალების მიმართ გრადიციული პატივისცემა და ოფიცერს, რომელიც თავს ნებას მისცემდა პატიოსანი ზრახვების გარეშე ქალიშვილთან არშიყობას ან სხვისი ოჯახის დანგრევას, ზიზღით გააძევენდნენ საამხანაგო წრიდან.

რუსულ სახალხო საქმეს, ფართოდ და ამადლებულად გაგებულს, სამხედრო გარემო საკმაოდ შეგნებულად უყურებს. ასე, მაგალითად, როცა, პრინციპში, სასიკეთოდ გადაწყდა რუსი გლეხების ამიერკაქეასიის თავისუფალ მიწებზე დასახლების საკითხი, სინამდვილეში მხარე სრულიად მოუმზადებული შეხვდა ამ ზომას და მრავალი ასეული უბრალო, მდაბიო რუსი მიწის ამაო ძებნაში პირდაპირ შიმშილობდა, ჩვენი პოლკები (თენგიზის, ერევნის, ქართულის და სხვ.) ძმურად უნაწილებდნენ მათ მწირ ფულსაც და ლუქმაპურსაც.

ჩვენი მეომრები მართმადიდებლობის აქტიური ქომაგებიც არიან. მაგალითად, მართმადიდებლური ეკლესიის საკითხს ახალციხეში, სადაც მთავრობის მიერ გამოყოფილ ადგილზე სომეხმა ღუმელმა-პოლიტიკანებმა თავხედურად აღმართეს როგონდა და ღუქანი, თავგამოდებით და ენერგიულად დაუჭირეს მხარი სახელგანთქმულმა

თენგელებმა.

კაეკასიის არმიამი ყველა, უკანასკნელ ჯარისკაცამდე, შეგნებულად ეკიდება არა მარგო სპეციალური სამხედრო ამოცანის შესრულებას, არამედ კულტურულსაც, ამ სიტყვის ფართო გაგებით. ასე, მაგალითად, პოლიტიკანი სომხების და სომხური იდეა კაეკასიაში ყველა წესიერი ადამიანისთვის საძულელია, განსაკუთრებით კი ჩვენი ჯარისკაცებისთვის, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მიწისძვრის დროს ახალციხეში რუსი ჯარისკაცები თავდადებით მუშაობდნენ სომხების, ამ სტიქიური უბედურების მსხვერპლთა, ამოსათხრელად და გადასარჩენად. როცა რუსული საქმისთვის აშკარად მაინე სომხური ბრბოს ბანდა თურქეთიდან გადმოღის ამიერკაეკასიაში და შემხედვარი ჯარისკაცები არ უშვებენ მათ, ემუქრებიან რა სროლით, მაშინ სომხები წინ აყენებენ ქალებსა და ბავშვებს, რადგან იცოდნენ ასეთ შემთხვევაში ქრისტეს მოყვარული რუსი მეზობელი სასხლეტს თითს არ გამოჰკრავს.

ადგილობრივი ყოფა განსაკუთრებით დიდ ქალაქებში დისციპლინის და ზნეობის შესანარჩუნებლად ძალზე არასასურველია ჯარისკაცებისთვის. ნახევარცივილიზაციით და მისი ცუდი მხარეების შეთვისებით შეძრული აღმოსავლეთი სწრაფად იხრწება და სოციალური სენის კერა ხდება. კაეკასიელი ჯარისკაცი, როცა იგი ფრონტზე არაა, ავლენს თავაშეებულობის გარეგნულ ნიშნებს, მაგრამ საკმარისია, მას რაღაცამ გაახსენოს ჯარისკაცის უზენაესი მოვალეობა, რომ მაშინვე ხდება გმირი და პაგრიოტი.

რამდენიმე წლის წინ მოხდა ასეთი შემთხვევა: რუსი ოფიცერი შეეცადა ქუჩაში დაეცეა უცნობი გოგონა დღისით-მზისით მოჩვენებით-ინტელიგენტი სომეხი მომბეზრებული ნაძირალებისგან. ერთი წამის შემდეგ მას გარს შემოერტყა უზარმაზარი ბრბო, რომელიც აპირებდა მის გადაგდებას ეორონცოვის ხიდიდან მტკვარში, რომ უეცრად ოფიცერს დასახმარებლად მიაშურა გვერდით გამვლელმა ჯარისკაცმა, რომელმაც გადაარჩინა იგი, ემუქრებოდა რა შამხანის წვერით გამხეცებულ სომეხთა ბრბოს. სულ ცოტა ხნის წინ, მუშათა უწყსრიგობების ერთ-ერთი აფეთქების დროს, თბილისის ბაზარში, წესრიგის პირველი დამამყარებლები აღმოჩნდნენ არა პოლიციელები (იქაური პოლიცია ვერავითარ კრიტიკას ვერ უძლებს), არამედ შემთხვევით იქ მყოფი უიარაღო თადარიგის ჯარისკაცები და სხვა დაბალი ჩინოსნები. ცხადია, ისინი აღსაესე არიან ორგანული პაგრიოტიზმით, რომელიც ძალზე შეგნებული ფორმებით ვლინდება. ასე, მაგალითად, ჯარისკაცი ყოველთვის გამოესარჩლება ვიღაცის

მიერ შეწუხებულ რუს ქალს და ნებისმიერ ბავშვს, თუ მათ უბედურება ემუქრება.

ერთხელ მომიხდა ასეთი სცენის მოწმე ეყოფილიყავი: თავხედი სომეხი უგრირებულ მოღურ კოსტიუმში შეუჩნდა ადგილობრივი ჩვეულის მიხედვით ხალხმრავალ ადგილას რუს ქალბატონს, რომელიც სამინლად დაიბნა და მზად იყო ატირებულიყო, რომ უეცრად მის სამეველად მოულოდნელად გასოჩნდა უბრალო ადამიანი, რომელიც, მხედრული გამართულობით თუ ეიმჯელებთ, გადამღვარიჯარისკაცი აღმოჩნდა. მან ჩამოაგდო სომეხი გროტუარიდან და უყვირა:

– ოხ, შე საძაგელო სომეხო! რატომ აწუხებ ქალბატონს?

წამიერად თითქოს მიწიდან ამოძერწენო, გამოჩნდა რამდენიმე გამძვინეარებული სომეხი პატრიოტი, რომლებმაც ალყაში მოაქციეს ჯარისკაცი და ერთხმად შესძახეს:

– როგორ ბელად მთელი ერის შეურაცხყოფას!

ჯარისკაცმა ამრეზით ჩაიციანა:

– ერი?! აბა სად არის შენი ღრომა?

ამ უბრალო კაცმა, რომელმაც გაიარა ღირსების და ჯანსაღი ცნებების სამხედრო სკოლა, გამოაელინა საქმის განუზომლად მეტი გაგება, ეილრე ბეერმა სხვა ჟურნალისგმა და ბიუროკრაგმა, გერმინოლოგიაში რომ იბნეეიან და გომის და ერის ცნებას ერთმანეთში ურევენ. რუსეთის იმპერიაში მრავალი გომია, მაგრამ ერიშეიძლებაიყოს მხოლოდერთი, იმიტომ, რომიგიგანპირობებულია სწორედ ღრომით, ანუ სახელმწიფოებრიობის სიმბოლოთი. ასე გეასწავლის საფუძელიანად უახლესი სახელმწიფოებრივი მეცნიერება – და ამ წიგნის უცოდინარმა რუსმა ჯარისკაცმა თავის ერთგულ გულში მოძებნა დასკენა, რომლამდეც ღღესაც ვერ მისულა ბეერი მოჩვენებით-ინგელიგენტი ადამიანი.

რა სულიერ სიღიაღემდე მიდიოდა კაეკასიური ჯარი მწყობრში – ამაზე საეჭვოა საჭირო იყოს საუბარი. საკმარისია გაეიხსენოთ კაეკასიის დამორჩილების პირეელი ხანა, როცა ერთი მუჭა ჩვენი გრენადერები თითქმის სასწაულებს ახდენდნენ და შიშში პყაედათ მილიონიანი მრავალგომიანი მხარის მოსახლეობა. ყოველ ნაბიჯზე შეიძლება შეეამოწმოთ ამ გრადიციის ცხოველმყოფელობა და დისციპლინის საოცარი ძალა. საკმარისია მიეუთითოთ გუშაგის მაგალითი, როცა ბათუმის ერთ-ერთ პორტში აუეთქების ღროს ამკარა სიკედილის პირისპირ მდგომმა ამ ღირსეულმა მეომარმა არ დაგოვა საგუშაგო, იმიტომ, რომ პირები, რომელთაც მისი შეცულა შეეძლოთ, დაიღუპნენ კატასტროფის ღროს; იგი, წესდების თანახმად,

დაელოდა მონარქის დეპეშას.

მთამბეჭდავი იყო რუსი ჯარისკაცების საქციელი აგრეთვე 1895 წელს ქუთაისში, ებრაელთა ღარბევის დროს. ისინი მწკრივებად იდგნენ დატენილი იარაღით ხელში; მრავალათასიანი ბრბოდან მათკენ ქეების სეტყვა მოდიოდა; ხან ერთი, ხან მეორე ჯარისკაცი თავში ქვით დაჭრილი ეცემოდა, რიგები მჭიდროვდებოდა, დაჭრილები გაპყავდათ, ჯარისკაცები კი იდგნენ, როგორც ქანდაკებები, ფერმკრთალი, უძრავი, მკაცრი სახეებით; ხელები ჩერეულად უთრთოდათ, მაგრამ არ იყო სროლის ბრძანება – და ჯარმა საოცარი თავშეკაეება გამოაქვინა; მხოლოდ ამ თავშეკაეების წყალობით აღადგინეს წესრიგი სერიოზული სისხლისღვრის გარეშე.

რა თქმა უნდა, კავკასიური პოლკების ყოველთვის მაღალი მნებობრივი დონე გარკვეულ მერყეობას განიცდის ადგილმდებარეობის მიხედვით, სადაც ისინი ღვანან; ისეთი გარყვნილი ქალაქები, როგორებიცაა თბილისი და ბაქო არასასიკეთოდ მოქმედებს მათზე, მაგრამ ეს გაელენა მუქ ჩრდილებზე შორს არ მიდის და ღრმად არ აღწევს. ოფიცერთა ყოფაში გეხედება ხმაურიანი ღრეობის, უზომო თამაშების ან უადგილო სიფიცხის ერთეული შემთხვევები, ასევე ცხოვრება საკუთარ სახსრებზე გევიით, დამყოლობა გასუქებული თაღლითების სახლებში მიწვევებზე; მაგრამ ეს ყველაფერი, რა თქმა უნდა, გამონაკლისია და თან უფრო იშვიათი, ვიდრე ნებისმიერ უცხო არმიამში, თვით ჩვენი ჯარების სხვა ნაწილებშიც კი. ჩვენი კავკასიური ჯარის ყოფაშიც. ანუ ცხოვრების წესსა და ხასიათში არის რაღაც ბერმონაზვნური: მრავალი წერილმანი, ყოველდღიური, არაფრით დაჯილდოებული, მაგრამ მით უფრო მძიმე თვითალკეეთა, მუდმივი გამარჯვება ჟინზე, სიამოვნების წყურვილსა და ახალგაზრდულ პატივმოყვარეობაზე უფრო მაღალი საწყისების გულისთვის. ხელუასი მწირი, ხოლო ცხოვრება საოცრად ძვირი და ყოველდღიურად ხელოვნურად გაძვირებული, არა მარტო თბილისში, არამედ ამიერკავკასიის მივარდნილ ადგილებშიც, რომლებიც გახვეული იყო ყოველადღიურ სომეხ შეთქმულთა ბადეში. დენმჩიკები ძიძებივით უელიან ოფიცერთა ბავშვებს და უუთუვენ ქვედატანებს იფიცრის ცოლებს, ამხანაგები ერთმანეთს ეხმარებიან და საპოლკო ოჯახებში ცხოვრობენ მართალია არამდიდრულად, მაგრამ არც მოწყვნილნი არიან და არც სევდიანნი. მაღალი სულით, რომელიც მსჭეალავს ამ კეთილშობილურ გარემოს, რა თქმა უნდა, გამოირჩევიან ყველაზე მეტად სამწყობრო ოფიცრები, კავკასიის არმიის ჭეშმარიტად გიჟური წარმომადგენლები. აღამიანები

„სამეცნიერო საყულოებითა“ და ნიშნებით, აღმინისგრაფიული ან საერთოდსამოხელეთანამდებობებირომუკავიათ, განსაკუთრებით ისინი, ეინც დაკავშირებული არიან ვაჭრობასთან, ნარდთან და ა.შ., ღვანან, როგორც ყველგან, ზოგჯერ რამდენადმე დაბლა. კაეკასიური არმიის ყალიბი ასეთ ცალკეულ ადამიანში მნიშვნელოვნად სუსტდება: ამასთან მათ წინააღმდეგ მიმართული ცდუნებები იღებს ალყის სისტემატურ ფორმას – და მაიოი წნეხი იმდენად ძლიერია ხოლმე, რომ რომელიღაც ვერ უძლებს ამას. თბილისში ზოგჯერ შეიძლება შეგხედეთ წერის ოსტატი ადამიანიც, იურისტიც, გექნიკოს-მშენებელიც, რომელთაც ვერც ოფიცრის სამხრეები შეაჩერებს მეფის სამსახურში ცოდეთაგან და ვერც რუსი ადამიანის პირადი ღირსება. რა თქმა უნდა, ასეთმა ერთეულმა მაგალითმა არ შეიძლება ჩრდილი მიაყენოს კაეკასიურ არმიას, ეინაიდან „არ არსებობს ოჯახი მახინჯის გარეშე“, და ამგვარი ტიპის ადამიანებიც არსებითად ამ კეთილშობილ ოჯახს არ მიეკუთვნებიან.

თუმცა აუცილებელია აღინიშნოს, რომ კაეკასიური არმია ესოდენ მნემაღალია არა მარტო თავისი ყალიბით და კეთილშობილური გრადიციებით, არამედ ნაწილობრივ იმითაც რომ იგი ნაკლებად ექვემდებარება სისტემატურ ცდუნებებს, ეიდრე მხარის სხვა დაწესებულებები. ჩვეულებრივ მწყობრის ოფიცერს ვერანაირი სომეხი ბობოლა ვერც განსაკუთრებულად აჭმევს, ვერც აცდუნებს; ოფიცერი, რომელიც გახდება ბოქაული, შგაბის ადიუტანტი ან კანცელარიის ჩინოენიკი, ან დიდი ფულადი ბრუნვის მქონე რომელიმე სპეციალური სამმართველოს საქმისმწარმოებელი – ეს სულ სხვა საქმეა: პოლიტიკანები ასეთის თაეიანთ ბადეში გახევეას ცდილობენ. თეით არმია კი, რომელიც სარგებლობს საყოველთაო პატივისცემით ხალხში, სომეხი და სომხური იდეოლოგიის მქონე პოლიტიკანების ცუდად დაფარული სიძულვილის საგანია.

როგორც ერთ-ერთ წინა თავში ითქვა, თითქმის მთელი ბეჭდებითი სიტყვა გამონაკლისის გარეშე დეიფუსის პროცესის დროს დემონსტრაფიულად მხარს უჭერდა მოღალატე ებრაელს და მთელი სომხობაც მის მიმართ თანაგრძნობითიყო გამსჭვალული, დაწყებული ფილოსოფიის დოქტორებითა და ბანკის ქურდებით, დამთავრებული უკანასკნელი ჩამოკონკილი მუშით. დერიფუსი აქ, რა თქმა უნდა, არაფერ შუაში იყო: იგი ძლიერი, დისციპლინირებული და ღირსეული არმიის მხოლოდ ნებადართული, „ცენზურული“ სიძულვილის გამოხატვის საბაბი იყო. ეს იყო ფსიქოლოგიით სრულიად ებრაული ანტიმილიტარიზმი.

სულ ბოლო ხანებში კავკასიურ მხედრობაში. შეინიშნება არც ისე სერიოზული, მაგრამ პრინციპულად არასასურველი მოვლენები. კავკასიურ ოფიცრებთან საუბარში მიხდებოდა ისეთი გამონათქვამების მოსმენა, როგორიცაა „პოლკის ადგილობრივ მკვიდრთა პარტია“. აღმოჩნდა, რომ, როცა პოლკში შეიყრებოდა არარუსული წარმოშობის ოფიცერთა მნიშვნელოვანი რაოდენობა, მაშინ ისინი ბოგჯერ აელენდნენ ცალკე წრის შექმნის სურვილს განკერძოებული ამხანაგური ინგერესებით. ამასი, რა თქმა უნდა, არაფერი უკანონო და ობიექტურად ცუდი არაა, მაგრამ ეს არასასურველია – როგორც კავკასიური ჯარების ძველი გრადიციების ერთგვარი შერყევის თვალსაზრისით, ასევე ფართო-ალმზრდელობითი თვალსაზრისითაც. ხომ საჭიროა, რომ კავკასიურ ხალხთა წარმომადგენლები რაც შეიძლება დაუახლოვნენ სულიერად რუსებს, ეს კი მაშინაა მისაღწევი, თუკი იქაურ რუსულ გარემოში ისინი იქნებიან უმცირესობა და არა მნიშვნელოვან ჯგუფებად წარმოდგენილი, რომლებთანაც ახლა ბოგჯერ ანგარიშის გაწევა უწევთ სხვა ამხანაგებს, იშვიათად კი პოლკის მეთაურსაც.

უდავოა, რომ მთელი საუკუნის განმავლობაში სახელგანთქმულ კავკასიურ რაზმებში ღირსეულად მსახურობდა უამრავი ადგილობრივი მკვიდრი; მაგრამ, ერთი მხრივ, მაშინ იყო მჭექარე საომარი დრო და რუსული სახელის პრესტიჟი მხარეში ბევრად აშკარად ჩანდა, ვიდრე ახლა, მეორე მხრივ კი – სამოგადოების ყველა ფენაში პოლიტიკანობა ბევრად ნაკლები იყო.

კავკასიაში ჩვენი არმიის რუსული კულტურული ამოცანა მშვიდობიან დროს ფრიად ღიდი და საპასუხისმგებლო იყო, ამასთან ყოველდღიურად ხდება სულ უფრო მძიმე, ამიგომაც ყველა პატრიოტულად განწყობილი ადამიანი უნდა ცდილობდეს, არმია სიყვარულით და პატივით შემოსოს, რითაც შეუმსუბუქებს სამოქალაქო ურთიერთობათა სფეროში მოვალეობის შესრულებას. კაცობრიობის ჩირაღდნები ხომ საყოველთაო მშვიდობის საქმეს ემსახურებიან. მაგრამ მშვიდობიან დროსაც აქვს თავისი მწვავე მხარეები და სპეციალური თავისებურებები, რამაც საბაზი მისცა გრაფ სოლოგუბს ჯერ კიდევ 60-იან წლებში ეთქვა ექსპრომტი, რომელიც ძვირად დაუჯდა:

Боюсь я промолвить вслух, _
Но мир войны не заменяет.

20. სექტანტები და რუსი ახალმოშენეები

ქეყანა, რომელიც მიერთებულია რომელიმე სახელმწიფოზე, მასში კი არ არიან ამ სახელმწიფოს მთავარი სახალხო გარემოს წარმომადგენლები – ეკუთვნის შუამსხვეციაში, ე.ი. მაშინ, როცა მას მოაქვს შემოსავალი, იმსახურებს კოლონიის სახელწოდებას, ხოლო უარეს შემთხვევაში – ასეთ მიერთებას შეიძლება ეწოდოს ოკუპაცია. ვინაიდან ჩვენ კოლონია კი არა, არამედ განაპირა მხარეები გვაქვს, ამიტომ ოკუპაციის ცნება რომელიმე ასეთ განაპირა მხარეზე მოწმობს ამ საკითხზე ნათელი პატივოვანი შეხედულების ხანგრძლივი დროით უქონლობას ან მხარეში სწორ სახელმწიფო მუშაობასთან დაკავშირებით სხვა დაბრკოლებებს და ყოველ შემთხვევაში იმასაც, რომ საქმე სასიკეთოდ არაა.

სამწუხაროდ, უნდა ეალიაოთ, რომ ამიერკავკასიაში, სადაც რუსები შეადგენენ მოსახლეობის 2%-ზე ცოტა მეტს, სწორედ ოკუპაციის მრავალი ნიშანი არსებობს – და ეს მხარეში 100-წლიანი მბრძანებლობის შემდეგ. ერთი შეხედვით, ეს თითქოსდა სათაკილოა რუსი ერისთვის, მაგრამ, თუკი უფრო ჩაუღრმავებით, აღმოჩნდება, რომ ეს ფაქტი საკმაოდ ბუნებრივია, რაც მარგოლენ საეპალალო მიზეზებით არ აიხსნება. ჯერ ერთი, შიდა რუსეთში არ არის განსაკუთრებული სიციწროვე, რაც უნდა გააკიოლნენ მცირემიწიანობაზე, უბრალოდ არსებობს მიწის მიმართ აღამიანთა ცუდი დამოკიდებულება, რაც მას მცირემემოსაულიანს ხდის; 60-იან წლებში კი და განსაკუთრებით 90-იანებში ამას დამემატა ცუდი, არაპატიოვანი ფინანსური პოლიტიკა, რომელმაც გააღრმავა ეს ბოროტება.

გასული ასწლეულის პირველ ნახევარში თითქმის მთელი რუსი მღაბიო აღამიანები ბაგონყმურ დამოკიდებულებაში იყენენ და მემამულეებს, რომლებიც ცხოვრობდნენ ლაღად, გლეხები კი ძირითადად მაძღრად ჰყავდათ, არ სურდათ, გლეხებს დაეგოეებინათ შეჩეეული ადგილები ან გადასახლებულიყენენ შორეულ ამიერკავკასიაში, რადგან ისინი სახლში სჭირდებოდათ. აი რაგომ აღმოჩნდნენ პირველი რუსი მღაბიონი, რომელნიც დამკეიდრდნენ ამიერკავკასიაში, ერთი მხრივ, სექტანტები, შიდა რუსეთიდან რომ ერეეებოდნენ, როგორც მაენე ელემენტს და მეორე მხრივ, ცოლიანი ჯარისკაცები, რომელთაც დიდი ერმოლოვი, შორსმჭერეგელი რუსი პატიოტი, უყურებდა, როგორც, სახელმწიფო თეალსამრისით, მხარის მომავალი აუცილებელი რუსული კოლონიზაციისთვის საჭიროს.

ამიერკავკასიაში ადგილი ბეერია, განსაკუთრებით, თუ

გავითვალისწინებთ საოცარ ნაყოფიერ დაბლობებსა და სტეპებს, რომელთა ყვითელი ტყე გამოსაღვია მაღალი სამიწათმოქმედო კულტურებისთვის, ნიადაგის სიუხვეა აგრეთვე მთის ფერდობებზე (მაგ., სამეგრელო), იგი უზრუნველყოფდა მდიდარ მევენახეობას. მშვიდობის განმტკიცებასთან და მომთაბარეობის საზიანოდ, ბინადრობითი ყოფის ბუნებრივ თანდათანობით განვითარებასთან ერთად შეინიშნებოდა მიწის სიჭარბე, მაგრამ რუსული სახალხო სტიქია ჯერ კიდევ შორს იყო, ხოლო ყოველი ომი თურქეთთან ან სპარსეთთან გვიძღვნიდა ხოლმე ათი ათასობით სომეხს. მხარეში რუსი მმართველები მათ, ასევე სახელმწიფო საქმის ამოცანების მიმართ შორსმჭვრეტელობით ვერ გამოირჩეოდნენ, ვერც ადგილობრივი ისტორიის ცოდნას დაიგრაბახებდნენ, ახლო აღმოსავლეთში საქმის ვითარებაზე კი ბუნდოვანი წარმოდგენა პქონდათ.

50-იანი წლების ბოლოს ფელდმარშალმა თავადმა ბარიაგინსკიმ ერთხელ გულბრყვილოდ თქვა, „სომხები საერთოდ ჩვენი ერთგულები არიან და მათთვის უცხოა ყოველგვარი ჩარევა პოლიტიკურ საქმეებში“, თუმცა იმ ხანებში, ყირიმის ომის შემდეგ, სომხები საქაოდ გამოცოცლდნენ. განკერძოებული, არა სახელმწიფოებრივი, არამედ ბუნებრივ-ისტორიული თვალსაზრისით, შეიძლება სწორიც იყო თავისი უდაბურობით უშემოსავლო ადგილებზე იმ ადამიანების დასახლება, რომლებიც თავიანთი ბუნებით ესადაგებოდნენ ადგილობრივ კლიმატურ და სამეურნეო პირობებს.

გასული საუკუნის მეორე ნახევარში უკვე ძნელი იყო იმის თქმა, სად თავდებოდა არაშორსმჭვრეტელობა და სად იწყებოდა გულგრილობაზე უარესი დამოკიდებულება რუსული სახელმწიფო ინტერესების მიმართ. ცალკეული პირების მხრიდან იგი უდავოდ რუსული საქმის საშინელ ღალატამდე მიდიოდა.

მიწაზე მოთხოვნის და მისი ფასის ზრდასთან, აგრეთვე სხვადასხვა ადგილობრივ მკვიდრთა ანტირუსული მოძრაობის გაძლიერებასთან ერთად წარმოიშვა, განვითარდა და დიდი გავლენა მოიპოვა შეხედულებამ, თითქოსდა კავკასია თავისი კლიმატური და ნიადაგობრივი პირობების გამო სრულიად არ ეარგოდა რუსი ადამიანებისთვის. ბოლო ხანებში, როცა რუსთა მოღინების „საფრთხე“ თვალსაჩინოდ გაძლიერდა, უცხოგომელებმა და მათმა რუსმა დამქაშებმა დაიწყეს აღნიშნული შეხედულების განმტკიცება არაადამიანური ექსპერიმენტებით რუს ახალმოშენებზე. მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ ვისაუბროთ.

იმ არაქის საწინააღმდეგოდ, თითქოს რუსი ადამიანების დასახლება კავკასიაში შეუძლებელია, ჯარისკაცთა დასახლებებიც და სექტანტთა სოფლებიც აყვავდა. ღუბოზორების და მალაქნების

დასახლებათა სიმდიდრე საარაკო გახდა და ეგრეთ წოდებულ შგაბ-
ბინათა უმეტესობაც ვერ დაიწუნუნებდა სიღარიბეს ან მცხოვრებთა
ჯანმრთელობის შერყევას.

თუმცა ამიერკავკასიის მიწათმოქმედებისთვის ვარგისი
ადგილები სულაც არ იყო ერთნაირი პიჯიენური თეალსაზრისით.
ისანი შეიძლება ღაფეთი 3 კატეგორიად. მათგან ერთი ნაწილი
არა მარტო უნდა ეადიაროთ ჯანმრთელობად, არამედ აუცილებელია
აღენიშნოთ, რომ რუსული ჯიში იქაური პირობების გავლენით
უკეთესობისკენაც კი შეიცვალა. როგორც სრულიად სამართლიანად
აღნიშნა კავკასიის ანთროპოლოგმა და ადგილობრივი ცხოვრების
ყურადღებიანმა დამკვირვებელმა, ლექტორმა ი.ი. პანგიუხოვმა,
რუს ადამიანთა თაობები, რომლებიც დაიბადნენ ამიერკავკასიის
სასურველ ადგილებში, გამოირჩევა დიდი სიმაღლით და ძლიერი
მუსკულატურით, თეალების მეტი სიკამქამით, სიცოცხლით და ა.შ.
შიდა რუსეთიდან სულ ახალი ჩამოსულები სრულიად დალეულები
არიან გომბორელებთან, თეთრწყაროელებთან, მანგლისის და
სექტანგური სოფლების მცხოვრებლებთან შედარებით. ამის მიზეზია
რბილი, ზომიერი კლიმატი, მცენარეული საფარის მრავალფეროვნება
და ხორციანი საკვების სიუხვე: მოსახლეობა ყოველდღიურად
იკვებება ისე, როგორც შიდა გუბერნიების მცხოვრებნი იკვებებიან
მხოლოდ დიდ ღლესასწაულებზე. წარმოშობით რუსების გარეგნობა
ამიერკავკასიის სასიკეთო ადგილების გავლენით (სამუშაო სიმაღლის
მთიანეთი) ნაწილობრივ იღებს ადგილობრივ მკეიდრთა ხასიათს და
მეტყველებამიც კი ზოგჯერ ისმის ხორხისმიერი ნოტები, როგორც
არა მარტო ადგილობრივებთან შეწყვილების ან შეჯვარების შედეგი,
არამედ უშუალოდ ბუნებრივი პირობების გავლენითაც. იმ ადგილების
რიცხვს, რომლებიც განსაკუთრებით ხელსაყრელია რუსული
კოლონიზაციისთვის, მიეკუთვნება ყარსის ოლქი. იგი კავკასიის
საქმეებზე გრაჟ ლორის-მელიქოვის და მისი დამქაშების გავლენის
დროს დაასახლეს მნიშვნელოვანწილად თურქი სომხებით, ბერძნებით
და ყოველგვარი ნაყარნუყართ, მხოლოდ ანაუხეკი დაუგოვეს რუსებს,
რომლებიც მაშინ იწყებდნენ მიწის ძიებას ამიერკავკასიაში.

მეორე კატეგორიის ადგილები სერიოზული დაბრკოლება არაა
რუსული კოლონიზაციისთვის, მაგრამ ნაკლებსასიკეთოდ მოქმედებს
რუსულ ჯიშზე, განსაკუთრებით ნერეული სისგემის და სულიერი
განვითარების თეალსაზრისით. რუს ადამიანს იქ არ შეუძლია
იცხოვროს, სადაც მოხედება, განცალკევებულად, არაორგანიზებულად,
ფიზიკური და სულიერი ზომების გაუთეალისწინებლად.

ასეთ ადგილებს მიეკუთვნება, მაგალითად, თბილისი და მისი
უახლოესი შემოგარენი, გორის, ღუშეთის მაზრა, ნაწილობრივ

ახალციხის, ქუთაისის და ბაქოს გუბერნიების ნაწილი, მღვის დონიდან ისეთ სიმაღლეზე, რომელზეც მალარია, თუ მრისხანე ეუფხვი არ არის, უკვე საკმაოდ დიდი ზომის ბოროტი კაცაა, ხოლო ღვინის სიჭარბე მის ზედმეტ ყოველდღიურ მოხმარებას განაპირობებს.

ადგილობრივი პირობების უარყოფითი შედეგები იქვლინება უფრო ადამიანთა ფსიქიკურ, ვიდრე ფიზიკურ მდგომარეობაში, განსაკუთრებით არაადგილობრივებში. ნებელობის ცენგრები სუსტდება, ვლინდება რაღაც განსაკუთრებული ნერვიულობა, რომელიც მოგვიერ სერიოზულ გონებრივ აშლილობამდე მიდის; ქვეითდება შრომის უნარი და წადილი, განსაკუთრებით გონებრივი; ირყევა ზნეობრივი წესები; ყველაფერი ის, რაც საჭიროებს სისტემას. გამძლეობას, სიმყარეს, სრულდება სუსტად; ამ წმინდა ფიზიკური პირობების გაუღენით მოსახლეობის ყველა ფენის – ზემოდან ქვემოთ – კულტურის დონე ქვეითდება.

რუსებზე ეს ჩანს საკმაოდ აშკარად; ყურადღებიანი დამკვირვებლისთვის კი ნათელია, რომ ადგილობრივ მკვიდრ მოსახლეობასაც აცყვია ამ არასასურველი პირობების დალი, რაც უკუდად მოქმედებს მის ფსიქო-ფიზიკურ ცხოვრებაზე. მაგალითად. ქართულთა ნერვეულობა და სწრაფი გადასვლა ძლიერი აგზნებიდან პროსტრაციამდე თვალშისაცემია. ეს თვისებები უდავოდ ენებს კეთილშობილ ხალხს მის კულტურულ-ეკონომიკურ ბრძოლაში ღირსეული არსებობისთვის.

ყველაზე უკეთ არასასურველ კლიმატურ პირობებს იგანენ ჩვენი სექტანტები და სომხები – კერძოდ კი, იმიგომ, რომ პირველთა აქეთ ძლიერი რელიგიური თემი, ხოლო მეორეთ – რაღაც ერთგვარი კაგალური წყობის მსგავსი.

რუსმა სექტანტებმა განსაკუთრებით მკაფიოდ დაგეანახეს ასეთი ადგილებში, რა მნიშვნელოვანია რელიგიურ-საყოფაცხოვრებო ორგანიზაცია. თავის მხრივ, სომხებმა – პარამიგული ორგანიზაციის ძალა. საჭიროა აღვნიშნოთ, რომ როგორც პირველი, ისე მეორე ამ ადგილებში თანდათანობით სუსტდება – ნაწილობრივ კლიმატური პირობების, ნაწილობრივ საზოგადოებრივი პირობების გაუღენით, ახალგაზრდა თაობებს ყველა მიმართულებით ნაკლები შეძლება აქეთ, ვიდრე უწინანდელთ.

მესამე კატეგორიის ადგილები პირდაპირ სახიფათოა. ზოგიერთ მათგანზე, როგორიცაა, მაგალითად, ალაზნის ველი, აგრეთვე მტკერის ახმაზების სიახლოვეს (მდინარის გადმოსვლის ჭაობიან ადგილებში) და მულანლოს ველის ყველაზე ციებიან ადგილებში, ზუსტად რომ ეთქვათ, ლაპარაკიც არ შეიძლება ზედმეტი ცხოვრებაზე, განსაკუთრებით რუსებისთვის, რომელთა ორგანიზმი აეთვისებიანი ციებ-ცხელების მიკრობის მიმართ სუსტია. იქ გამოჩენა სახიფათოა შემოღობით და ზამთარშიც კი. დასახლება ნაკლებმახენე, მაგრამ რამდენადმე ამ

გიაის ადგილებში შესაძლებელია მხოლოდ დამცავი ზომების მთელი სისვემის გათვალისწინებისას, რომლის რიცხვში შედის პიგიენური საცხოვრებლების და ჭების მოწყობა, ციების საწინააღმდეგო მცენარეების მოშენება (ეკალიბგია ქალები). ბრინჯის პლანტაციების მოშლა, მელიკამენგების სიუხვის პირობებში მუღმივი სამედიცინო ზღაპრული ექსპერიმენტები და ა.შ.

სამწესბაოლოდ, არაა მარტო ყოველივე ეს არაა მხარეში, განსაკუთრებით რუსი მოახალშენებისთვის, არამედ თბილისში კავკასიის სამედიცინო საზოგადოებასაც კი არ გამოუვლენია განსაკუთრებული სურვილი, ემუშავე ციებ-ცხელებასთან ბრძოლის სფეროში. იქ მომუშავე სომხები და პოლონელები თითქოს განგებ გოეებენ დამუშაების გარეშე კავკასიის სამედიცინო საკითხთაგან მთაყარს, შესაძლოა სწორედ იმიტომ, რომ მას რუსებისთვის მწეავე და ზოგჯერ საბედისწერო მნიშვნელობა აქვს. ბოლო კავკასიური მიკრობიოლოგიური შრომა ამ სფეროში, თუ არ ვცდები, დაწერა 20 წლის წინ აწ განსვენებულმა ექიმმა გოროპოვმა, ხოლო ფრიად სასარგებლო, უპირატესად კომპილაციური ხასიათის შრომა „მალარიის გავლენა კავკასიის კოლონიზაციაზე“, რომელიც იბეჭდებოდა ჩემი რედაქციით გაზეთ „კავკაზში“ და შემდგომ ცალკე წიგნად გამოიცა, ეკუთვნის ექიმ-ანთროპოლოგის კალამს, რუს მოახალშენთა საქმის თავგამოდებულ ქომაგს, ექიმ ი.ი. პანგიუხოვს. მას უპირატესად დიდი გამოყენებითი მნიშვნელობა აქვს, იძლევა რა მცირე მოცულობაში მრავალ ღირებულ საყოფაცხოვრებო მითითებას, სტატისტიკურ ცნობას და დასკვნას.

მალარიის განვითარების ხარისხი დამოკიდებულია სხვადასხვა გარემოებაზე. ექიმ ნ.ი. გოროპოვის აზრით, რაც უფრო დაბალია ადგილი, მით უფრო დახშულია და ნესტიანი იგი, რაც მეტია მასში სითბო, წყალი და სიმწვანე – მით უფრო მალარიულია. აღარაფერი რომ არ ეთქვათ გოროპოვს ქვეყნებზე, ამიერკავკასიაშიც არის ადგილები, სადაც მალარია კლავს ადამიანს რამდენიმე საათში. უმეტესწილად ეს დაავადება სხვა დაავადებებთან კავშირში შედის და ასე საოცარ სიკვდილიანობას იწვევს დიზინტერია, კაგარი, გიფი, სურაენდი, ფილგეების, ასევე ნაწლავების, ლეიძლის და გვინის ანთება. ადგილობრივი მკვიდრნი ამის გამო ძალიან აგანჯებიან; ელისავეტოპოლის, ბაქოს და შაჟი ზღვისპირეთის სანაპიროებზე შეიძლება შეხედეთ ბავშვებს, რომლებიც უკვე მალარიის მიკრობით, ან მასთან დაკავშირებული დაავადებებით დაიბადნენ. განსაკუთრებით უმძიმთ ჩვენს მოახალშენებს, რომლებიც ყოველმხრივ მანკიერი პირობებით არიან გარშემორტყმული, თანაც არა მარტო კლიმატური, არამედ საყოფაცხოვრებო; ბუნებასთან ბრძოლის და საკუთარი კეთილდღეობისთვის ზრუნვის არცოდნა, მეზობელ ადგილობრივ მკვიდრთა მტრობა და წერ-

ილ ხელისუფალთა არაადამიანური მოპყრობა, სამედიცინო დახმარების უკმარისობა, დარდი სამშობლოზე და მიტოვებულობის დამთრგუნველი განცდა, რომელიც ყოველგვარ ენერგიას აცლის ადამიანს, დასასრულ, რუსული მოღვმის მიუსადაგებლობა აზიური მაღარიული ადგილების მიმართ – ყოველივე ეს აათმაგებდა მაღარიის ძალას და მის მსხვერ-
პლთა რიცხვს.

მიუხედავად ამისა, მტკიცება, თითქოს აღნიშნული კატეგორი-
ის ადგილები სრულიად დაუშვებელია რუსული კოლონიზაციისთვის,
თავისთავად თავს მოხეუელია, თან გენდენციური, მას ასულდგმულებს
სწრაფა, არ დაუშვან რუსები კაუკასიურ მიწებზე.

ყველაზე თვალსაჩინოდ რუსული მისადაგების მიუღ ძალას,
როგორც გნებათ ისეთი პირობების მიმართ, გვიჩვენებდნენ ჩვენი
სექტანტები, რომლებიც მრავალი თვალსაზრისით რუსული ხალხური
ელემენტის საუკეთესო ნაწილი იყო მხარეში.

როდესაც მათ იქ ასახლებდნენ, ვარაუდობდნენ, რომ ისინი დაიღუ-
პებოდნენ. ზოგიერთი დაასახლეს კლდოვან მიწებში, სადაც ხორბალი
ცუდად მოდის, ზოგი – მაღარიულ ადგილებში. ირგვლივ ნადირი, მი-
ყრუებული ადგილები, აზია, მგრული ადგილობრივი მკეიდრნი, არა-
ფრად რომ მიიჩნეოდნენ ადამიანის სიცოცხლეს. უფროსობა აღიქვამდა
სექტანტებს, როგორც ნახევრად ლეგალურ ადამიანებს, რომელთა არ-
სებობა წახალისებული კი არ იყო, არამედ მხოლოდ დასაშვები, თანაც
უსიამოვნო მითითებებით, რაც შემოსაულის წყარო იყო წერილი მოხ-
ელებისთვის უმეტესად ადგილობრივი მცხოვრებთაგან.

როგორც ცნობილია, სექტანტი-მისტიკოსები, რომლებიც თავს
„ვემმარტ ქრისტიანებად“ მიიჩნეოდნენ, ხელისუფლების წამომადგენ-
ლებს იროდის ან წარმართული რომის მსახურებად თელიდნენ; სამწუხ-
აროდ, კაუკასიური ცხოვრების პირობებს შეეძლო მხოლოდ განემგ-
კიცებინა მსგავსი შეხედულება, რომელიც იმთავითვე მცდარი იყო და
გაუმართლებინა იგი არაერთი აღმამფოთებელი ფაქტით. რამდენიმე
ათწლეულის განმავლობაში წერილი ხელისუფალნი ავიწროებდნენ
სექტანტებს სამინელი ჩაციებითა და მძიმე გადასახადებით; მთელ ამ-
იერ კაუკასიაში შეიძლება ნახოთ მაზრის უფროსების, ბოქაულების და
ა.შ. დიდი სახლები და მამულები – უსამართლო მომხეჭვლობის ნაყოფი.
სექტანტებმა ყოველივე ეს აიგანეს, ყველაფერს გაუძღეს და აყვავე-
ბასაც მიაღწიეს მხოლოდ და მხოლოდ თავიანთი სათემო-რელიგიური
ორგანიზაციის წყალობით. როგორც ერთ-ერთ წინა თავში ითქვა, ახ-
ლანდელი ღუხობორების წინაპრები საკმაოდ შორს იყვნენ ბოროტების
იმ წინაუღგომლობისგან, რომლითაც მათ თავგზა აუბნია გრაფმა გოლ-
სტოიმ თავისი ფანატიკოსი მოსწავლეების დახმარებით. აღრინდელი
ღუხობორები ძალიან კარგად ჟლობდნენ იარაღს, მათ გაანადგურეს

თავიანთ გარშემო ნადირი და სასტიკი თვითგასამართლებით დაიმსახურეს თათრების პაგივისცემა, ხოლო შემდეგ მათი წრფელი მეზობლური კეთილგანწყობაც მოიპოვეს. რუსულ სახელმწიფოებრივ და სახალხო საქმეს ისინი, საბოლოო ჯამში, ეკიდებოდნენ კეთილმოსურნელ, ბევრი მათგანი სიამოვნებით მსახურობდა ჯარში, ხოლო 1877-78 წლის ომის დროს სექტანტურმა დასახლებამ დიდი დახმარება გაუწია ჩენს ჯარებს თავიანთი გადამზიდავი სამუშალებით. ეს ღირსეულად შეაფასა მისმა უმაღლესობამ, კაეკასიის მეფისნაცვალმა და მისმა მემკვიდრემ, თავადმა ა.მ. დონდუკო-კორსაკოვმა.

შეიძლებოდა გვევარაუდა, რომ ჩენი სექტანტების მდგომარეობა გაუმჯობესდებოდა და აღმინისგრაციული შევიწროება შეწყდებოდა. ასე ფიქრობდნენ კაეკასიის მცხოვრებნიც და მოსამზღვრე მეზობლებიც. ერთმა განათლებულმა სპარსელმა, რომელიც განცვიფრებული იყო რუს სექტანტთა საოცარი უნარით, მეგუებოდნენ ადგილებსა და კლიმაგს, ამასთან მოხიბლული იყო მათი რელიგიური შემწყნარებლობით, რაც რუსების და მუსლიმანების მეგობრულ დაახლოებას ხელს უწყობდა, ექიმ პანგიუხოვთან გამოთქვა ვარაუდი, რომ სექტანტების განსახლება სპარსეთის საზღვრის გასწვრივ იყო ბრძნული სამთავერობო პოლიტიკის უმაღლესი აქტი. ამ უკანასკნელში იგი სასტიკად შეცდა, როგორც შემდგომმა მოვლენებმა გვიჩვენა.

90-იან წლებში გათამამდა საეალალო ღუბობორული ეპოპეა, რომელიც აღსაესე იყო მისტიკური ისტერიის სურათებით სექტანტების მხრიდან, ხოლო მათი მღვენელების მხრიდან – მოუსაზრებლობითა და სატანური სისასტიკით. ამ მოვლენათა კონუსი მხოლოდ გაკერით ყურადღებაგამახვილებული მხარეებზე ჯერ კიდევ ნაკლებადაა გამორკვეული ბეჭდვითი სიგყვის მიერ.

ღუბობორულ ეპოპეას საფუძელად უდევს უდრტვინეელი ფორმალ-იზმი, რომელიც შესაძლოა უკაემირდებოდეს მზაკერულ ანტირუსულ სწრაფეას. ღუბობორებს სყავდათ შესანიშნავი ქალი, ლუკერია კალმიკოვა, რომელსაც მიანდეს საზოგადოებრივი საქმეების ხელმძღვანელობა, ამასთან იგი მატერიალურად მოაწყვეს ბრწყინვალედ: მისცეს შესანიშნავი სახლი, მიწა, მრავალი ყოველგვარი მოძრავი ქონება და ფული; იგი მგზავრობდა ეგლით, ურთიერთობას აგვარებდა ხელისუფლებასთან, თავის საქმეებს აწარმოებდა დიდი ტაქტით. თვით მხარის ხელმძღვანელიც კი მას, როგორც პაგიუსაცემ მაღალი წრის ქალბატონს, ისე ეპყრობოდა.

ღუბობორთა შეხედულებების თანახმად, მისი ქონება იყო საზოგადოებრივი და როცა იგი გარდაიცვლებოდა, ეს ქონება უნდა გადასულიყო ღუბობორული თემის განკარგულებაში. მაგრამ მისი სიკვდილის შემდეგ ქონებაზე პრეტენზია განაცხადეს მისმა ნათესაებმა და ყველა

სასამართლო ინსტანციამ საერთო სამოქალაქო კანონების საფუძველზე ეს მეძიებლობა სამართლიანად აღიარა. ღუხობორულ გარემოში დაიწყო განხეთქილება, რომელმაც საეკლესიო შედეგი გამოიწვია.

პატარა ბავშვიც კი მიხედვით, რომ სასამართლოს ეს გადაწყვეტილება არ შეესაბამებოდა ცხოვრებისეულ სიმართლეს და კიდევ ერთხელ აღასკურებდა – ვრცელ და ჭრელგომობრივ სახელმწიფოში სამართლებრივი ნორმების ერთფეროვნება ადამიანური სულის წინააღმდეგ დანაშაულია და არა ერის არაერთგვაროვანი ელემენტების შეკავშირებას იწვევს, არამედ – პირიქით – მის განხეთქილებას, რაც უსამართლობით იყო გამოწვეული. თუკი სასამართლოს, რომელიც შებოჭილი იყო ნორმირებული კანონებით, ამ შემთხვევაში არ შეუძლო არაფრის გაკეთება, მაშინ კაეკასიის მთავარ ხელმძღვანელობას ყოველმხრივ ხელი უნდა შეეწყოს ამ საკითხის სასიკეთო გადაჭრისთვის მისი უზენაესობის მოწყალებით, ხოლო შემდეგ ეშუამდგომლა თვით კანონში ამ ხარვეზის გამოსასწორებლად.

ამ მიმართულებით არაფერი გაკეთებულა არც მაშინ, არც მოგვიანებით; სომხური ინტრიგის ხელმძღვანელებმა უკვე გაუშვეს იქ თავიანთი მხამი, მონახეს რა მხარდაჭერა, როგორც ყოველთვის, კაეკასიის სახელისუფლებო ზოგიერთ ადამიანში. ერთი მხრივ, სომხებს სურდათ მთავრობის თვალში რეპუტაცია შეელახათ სექტანტებისთვის, როგორც ყველაზე ძლიერი რუსული ელემენტისთვის მხარეში, მეორე მხრივ კი – ესარგებლათ მათი მიწებით თურქეთიდან დევნილებისთვის, სადაც რუსეთის ქვეშევრდომი სომხების გაძლიერებული დახმარებით და სამღვდულოების წინამძღოლობით ხელოვნურად მოხდა ამბოხება, რომელიც შემდეგ ხოცვა-ჟლეტაში გადაიზარდა.

საგანური გეგმა განხორციელდა: ერთი მხრივ, მიასწრეს მოჩენებითმა ქრისტიანებმა, გრაფ გოლსტოის მოწაფეებმა, გააჩაღეს შუილი ღუხობორულ გარემოში და მიიყვანეს იგი ისტერიამდე: იმედროულად მართლმადიდებლობის ქომაგებმა გააძლიერეს თავიანთი ქადაგება არახელსაყრელ მომენტში, მაშინ, როცა ამან მხოლოდ გაამძვინეარა გაჯიუტებულნი; ზოგმა კაეკასიურმა ხელისუფლებამ გამოიჩინა ბაშიბუზუკური სისასტიკე გამშაგებული, თავგზაარეული ღუხობორების მიმართ, ამასთან განსაკუთრებით გამოირჩეოდნენ მსახურეულ პირთაგან ადგილობრივი მკვიდრნი, რომლებიც თითქოსდა წუხდნენ წესრიგზე, სინამდვილეში კი რუსული სისხლი, რუსების განჯეა სწყუროდათ. გრაგედია დასრულდა რამდენიმე ათასი ღუხობორის გადასახლებით კანადაში, სადაც ისინი საბოლოოდ გაგიჟდნენ და ახლა იღუპებიან.

მე რამდენიმე დღე ზედიზედ მომიწია თბილისში ღუხობორების ორი პარტიის ნახვა და მათთან დაწერილებით საუბარი; ერთი შედეგობოდა ქალებისა და ბავშვებისგან, რომელთაც მთავრობა გზავნიდა პოლიცი-

ის მოხელის თანხლებით იაკუტის ოლქში, სადაც ამ ოჯახთა უფროსები გადასახლეს; მეორე ჯგუფი – რამდენიმე კაცი – იგზავნებოდა ბათუმში სოფელი „ტერპენიის“ მცხოვრებთა კანადაში გამგზავრებისთვის მოსამზადებლად. ქალებმა, რომლებთანაც მომიხდა საუბარი, გამოაოცეს მართლმადიდებლობის საიდუმლო სულიერი ერთგულებით; ზოგიერთი მათგანი გიროდა, უყურებდნენ რა მაცხოვრის ჯვარცმულ გამოსახულებას, ისინი გამოტყდნენ, რომ რამდენიმე წლის წინ, როცა მთელი ეს ბინძური ისტორია ჯერ კიდევ არ იყო დაწყებული, ისინი თავიანთ ქმრების და თემის უზუცესთა უჩუმრად დადიოდნენ მართლმადიდებლურ ეკლესიაში, როგორც კი მოხედებოდნენ ხოლმე საქმეების გამო ქალაქებში ან მსახურობდნენ მართლმადიდებლებთან. ღუბობორი მამაკაცები ასეთ გრძნობებს არ აუღენდნენ, სამაგიეროდ არ მალავდნენ, რომ სიამოვნებით დარჩებოდნენ რუსეთში, რადგან თავიანთი ერთმორწმუნეებისგან, რომლებიც ადრე გაემგზავრნენ ამერიკაში, საკმაოდ არასასიამოვნო ცნობები მოსდიოდათ. მაგალითად, აღმოჩნდა, რომ მგზავრობისთვის უხდებოდათ სამჯერ მეგის გადახდა, ხოლო სათაესი არ იყო უკეთესი, ეიდრე ადრინდელ გყვეთა გემებზე. გარდა ამისა, პირები, რომლებიც აქებებდნენ გასახლებაზე და ამ სამწუხარო საქმეში განმკარგულებლები იყვნენ, მოიქცნენ ძალზე ეშმაკურად: როდესაც ანაწილებდნენ ემიგრანტებს სხედასხვა პარტიად, ბავშვებს მშობლებს ამორებდნენ, ქმრებს – ცოლებს, ძმას – დას და ა.შ. საკმარისი იყო წასულიყო ერთი პარტია, რომ მეორე, რუსეთის დატოვების აშკარა უხალისობის მიუხედავად, მისდევდა უკან ოჯახური გარემოების გამო.

გამგზავრებას თან სდევდა ამ ხალხის უსამინლესი გაღატაკება, ხოლო ზოგიერთ სოფელში ეს ხდებოდა რუსების აბუჩად აგდებით. მაგალითად, სოფელ „ტერპენიში“ ღუბობორების შემცვლელად უნდა მოსულიყო ეგრეთ წოდებულ „უცხოქალაქელთა“ პარტია ჩრდილოეთ კაეკასიიდან. ამ რუს ადამიანებს შეეძლოთ ეყიდათ გასახლებული ღუბობორებისგან იაფად ბევრი სამეურნეო მოძრავი ქონება. გარდა ამისა, ადგილზე უკვე ელოდებოდნენ ზოგი რუსიც, რომლებიც მოვიდნენ თავისუფალი მიწის მოსაძებნად და ხელავდნენ, რომ იგი, ასე ეთქვათ, წამში გახდებოდა თავისუფალი. ამ დროს კი უცხოქალაქელთა პარტია შეაჩერეს რამდენიმე დღით, სხვა გადმოსახლებულები არაფერს გააკარეს, ღუბობორული ქონების ლიკვიდაცია კი მოახდინეს სომხებმა, რომლებიც ხორბლის მთელ ზეინებს ყიდულობდნენ რუბლად, ძროხას 2–3 რუბლად და ა.შ. შესაბამისი გარიჟით. კარებსა და ფანჯრებს ანჯამებიდან გლეჯდნენ, სახლის აეფუეულობა პირდაპირ გააქონდათ. მგირალი ღუბობორები ამის შემხედვარე მგირალ მართლმორწმუნეთ ეუბნებოდნენ:

– ნეგა ყველაფერი ეს თქვენ გრგებოდათ! რაც უნდა იყოს, თქვენ ჩვენი სისხლი ხართ! ღიახ, ისე ჩანს, ჩვენს სისხლს აქ არ ეცხოვრება...

გასახლება, რა თქმა უნდა, იყო სასოწარკვეთილების აქტი; მაგრამ, ვინც ხელაუდა იმ საშინელებათა თუნდაც მეთაულს, რითაც ის იყო გამოწვეული, გაუჩნდებოდა სურვილი... სადმე წასულიყო. შეუძლებელია არ განიმსჯელო გაბრაზების გრძნობით იასნოეპოლიანელი მოაზროვნე ბაგონის წინააღმდეგ, რომელიც ამ მძიმე სახალხო უბედურებაში ერთ-ერთი მწეობრივი დამნაშავე იყო.

სხვათა შორის, საოცარია, მაგრამ ბევრი ღუხობორი ნამდვილად რომ დაიგანჯა ამ დრამის პერიპეტეიების დროს, ამასთანავე დასწებოვანდა გოლსტოელების სიყვარულით და პატივმოყვარეობის გარეშე ამბობდნენ, რომ მათზე ბევრს წერენ გაზეთებში, განსაკუთრებით საზღვარგარეთ.

რა მოვლით შემდგომში იმ ღუხობორებს, რომლებიც დაემორჩილნენ მთაერობის მოთხოვნებს და დარჩნენ კაეკასიაში, წინასწარ თქმა ძნელია. ყოველ შემთხვევაში, მათი დაბრუნება მართლმადიდებლობის წიაღში მნიშვნელოვნად გადაწია აღწერილმა დრამამ. ამასთან, მათი რწმენა ძალიან შორსაა ჩვენგან, ბუნდოვანია, გამსჭვალულია მისტიციზმით და ამიგომატ... ძლიერია, როგორც ყველა უაზრობა...

ჩვენთან ბევრად უფრო ახლოს არიან მალაქები: მათი წმინდა წიგნია ბიბლიის ჩვენი სინოდური გამოცემა. სამხედრო ბეგარას ისინი სიამოვნებით ასრულებენ, ხელისუფლების მიმართ მორჩილნი არიან, ამაყობენ თავიანთი ერთგულებით მეფის მიმართ და თავს რუსებად მიიჩნევენ. მართლმადიდებლების მიმართ ძალზე მეგობრულად არიან განწყობილნი. მათ ხელმძღვანელობენ მეღვთისმეტყველები, ან უფრო სწორად, უბრალოდ შედარებით განვითარებული ადამიანები, რომლებიც „სიყვარულის საღამოებზე“ განმარტავენ ევანგელეს, ხშირად ტექსტების დიდი მწეობრივი გაგებით. ისინი უპირატესად ფხიზელ ცხოვრებას (ე.ი. არ ღოთობენ) ეწევიან, ოჯახები მტკიცე აქვთ; უმეტესობა მოხერხებული, გონიერი და შეძლებულია. გიფლისში ისინი სამხედრო წოდების შემდეგ უდავოდ ძალზე საიმედო რუსი ადამიანები არიან და ასეთადაც მიიჩნევენ თავს.

მათი რელიგიური განკერძოებულობა სამ ფაქტორს ეყრდნობა: უპირველეს ყოვლისა, გავლით ჩამოსულ გერმანელ-მქადაგებლებს, რომლებიც საკმაოდ გულმოდგინედ ცდილობენ ჩააგონონ მათ მართლმადიდებლობის სიძულვილი და გადაიბირონ კიდევ ისინი ბაპტიზმში; მე თავად დავსწრებივარ „სიყვარულის საღამოებს“ და მინახავს რელიგიურ ნიადაგზე პანგერმანიზმის ასეთი აგენტები. მეორე, მათი განკერძოებულობა ემყარება ბელადთა პატივმოყვარეობას,

რომელთაც სიამოვნებით თავიანთი ერთმორწმუნეების სულიერი და ნაწილობრივ მაგერიალური ცხოვრების ხელმძღვანელობა. მესამე და – ეს ყველაზე არსებითია, მაღაქნები უფროხილდებიან თავიანთ სა-თემო წყობას, რომელიც მათი სულიერი და მაგერიალური ძალაა.

თბილისური თემის რამდენიმე ხელმძღვანელმა გულახდილ საუბარში მკითხა აზრი იმაზე, რასაც ისინი უწოდებენ „ლეთისმსახურებას“. მე, რა თქმა უნდა, ეუპასუხე, რომ მისი შედარება შეუძლებელიც კი არის ჩვენს ლიტურგიასთან, რომელიც დააწესეს ღვთიით მთავრებულმა, სულიერად გენიალურმა ადამიანებმა, იგი რჩება დიდად და წმინდად მაშინაც კი, როცა ღვთისმსახური ცუდი მღვდელია; წმინდა წერილის გექსტების მაღაქნური განმარტება პირდაპირაა დამოკიდებული განმმარტებელთა გონებასა და სიფაქიზებზე, მათ ადვილად შეიძლება გადაამლამონ; გარდა ამისა, ლოცვის გადაქცევა რაღაც შეჯიბრად მოარული რელიგიური სიბრძნის წარმომადგენლებს შორის ღმერთთან ურთიერთობის სიდიადეს არღვევს და ნიადაგს ქმნის პატივმოყვარეობის, შურის და ა.შ. ყოველგვარი ღვარძლისთვის.

ჩემი თანამოსაუბრენი ოღნავ შეცბნენ, მაგრამ ერთმა მათგანმა, მაღაქნური თემის საკმაოდ შესანიშნავმა მოღვაწემ და ღირსეულმა ადამიანმა, ასე მიპასუხა:

– ჩვენ გვესმის, რის თქმაც გსურთ, ბევრ რამეში გეთანხმებით კიდევ. მაგრამ არსებობს საკითხი, რომელზეც თანამედროვე მართლმადიდებლური ეკლესია ცოტას მუშაობს – ესაა საეკლესიო თემების ან სამრევლოების საკითხი. თქვენთან სანამ ადამიანი გაძარბია, იგი ქრისტიანია და გარშემორტყმულია ქრისტიანებით; მაგრამ გამოვა თუ არა იქიდან, იგი მარტოსული რჩება, განსაკუთრებით ქალაქებში. ვერაინ დაეხმარება მას, ვერაინ მიაღვენებს თვალს მის საეკლესიო, გარდა ცალკეული პირებისა; არაინ დაუშლის მას ლოთობას; შეიძლება მოკედეს ღობის ძირში, თუკი ეულია – და მოსიყვარულე ხელი თვალებს ვერ დაუხუჭავს! ჩვენს მაღაქნურ თემში კი, სადაც მდიდრებიც არიან და ღარიბებიც, ჩვენ ვალდებული ვართ, ერთმანეთის დავეხმაროთ ცხოვრების ყველა შემთხვევაში, ეცხოვრობთ ისე, როგორც კეთილ ოჯახში. ზოგჯერ ღარიბი ადამიანის დაკრძალვაზე იმდენი ხალხია, რომ გარდაცვლილი გენერლის ან სხვა მნიშვნელოვანი პირის გასვენება გეგონება. შეხედეთ უბრალო მართლმადიდებელ ადამიანებს, რომლებიც თბილისში დადიან: ლოთები, შიშვლები, ჩამოძონძილები, შეხედვა შეგებარება. ჩვენები კი, მაღლობა ღმერთს, ჯერჯერობით თავს ინახავენ.

მე შევეკამათე, რომ ქალაქის ლოთების მიხედვით, რომლებიც თბილისში ნამდვილად ბევრია, არ შეიძლება ვიმსჯელოთ უბრალო მართლმადიდებლებზე ზოგადად; შემდგომ, პრაქტიკულ სარგებელს არ

უნდა აქონდეს ესოდენ გადამწყვეტი მნიშვნელობა მარადიული ჭეშმარიტების საკითხში და რომ მაღაქნები უფრო სამეურნეო თემაა, ვიდრე რელიგიური. მხოლოდ ერთ საკითხში დავეთანხმე მათ, კერძოდ, ის, რომ ჩვენში ჯერ კიდევ არასაკმარისადაა განვითარებული სამრეელო ცხოვრება, მაგრამ ეს ეკლესიის ბრალი კი არაა, არამედ საერო ხელისუფლების და საზოგადოებრივი უკულტურობის.

ასე თუ ისე, უეჭველია, რომ მხოლოდ სამრეელო ცხოვრების აღორძინებითა და ჩვენი საზოგადოების მწიგნობრივი ამაღლებით მართლმადიდებლური სულისკეთებით, შეიძლება იმედი ვიქონიოთ მაღაქნების და სხვა სექტანტების ჭეშმარიტ მასობრივ შემოერთებაზე.

გულახდილად რომ ვთქვათ, ისინი კაეკასიაში თავიანთი თეალსაზრისით მართლები არიან: სექტანტური დაჟინებულობის, სულიერ და სათემო წყობის სფეროში შემოქმედების გარეშე, ისინი ვერ გაუძლებდნენ იმ საშინელ გამოცდას, რომელიც თავს დააგყდათ ადგილობრივთა ინტრიგებით და მათ მორჩილ ან უბრალოდ უეც მსახურეულ პირთა ხელშეწყობით.

თბილისში, მაგალითად, მაღაქნების მდგომარეობა პირდაპირ გრაგიკულია. მათი ბინები თავმოყრილია მგკერის მარცხენა დამრეც ნაპირზე, ადგილას, რომელსაც „პესკებს“ (რიყე) უწოდებენ. მდინარე ამ ადგილას ვიწროა და დაკლანძილი, ხოლო კლდოვანი მარჯვენა ნაპირი მაღალია. როგორც კი ცოცხა აიწეეს წყლის ღონე, ქალაქის მაღაქნური ნაწილი იგბორება. განსაკუთრებით დიდი წყალდიდობა მოხდა 1895 და 96 წელს. ასეთ დროს სახლები ნესტიანდება, სურსათსანოვანე ფუჭდება, ხოლო ქუჩებში საშინელი სიმყარაღა. მოსახლეობა ეპიდემიებისგან იგანჯება, განსაკუთრებით ბავშვები, რომლებიც მნიშვნელოვანი ოდენობით იღუპება. არც ადმინისტრაციც, არც ქალაქი არაფერს აკეთებს ამ საშინელების აღსაკვეთად. მიმოწერა საგუბერნიო ხელისუფლებასა და ქალაქის მმართველობას შორის ძალიან წააგავს გოგოლის კომპარიოვის ურთიერთობას „თავის საქვეუწყებო დაწესებულებებს“ შორის. ამ დიდი წყალდიდობების შემდეგ ადგილზე მიდიოდა მოგ-მოგი კომისია, იყო გქენიკური ხასიათის საუბარი, აპირებდნენ რადაცის გაკეთებას, მაგრამ „ურეში ღლესაც იქ ღვას“. ქალაქის ბობოლა სომხები განმრახ ამუხრუჭებენ ყოველგვარ წამოწყებას ამ საქმეში – თბილისშიც ყველასთვის კარგად ცნობილია, რომ მათ სურთ გამოდევნონ მაღაქნები ათვისებული ადგილიდან და გადაიყვანონ მათი ერთი ნაწილი ქალაქის ახალ ბაზართან, ნაწილი კი სომხების დასახლებასთან, იმათთან, ვინც გამოქცნენ თურქეთიდან და ახლა ბანდებად დახვტიალობენ ქალაქში. მარჯვენა ნაპირიდან თანდათან ყრიან ნაგავს, რომელიც ქმნის ბრეკვაგერის მსგავს მეჩქრს, რითაც წყალდიდობის მუდმივი საფრთხე მხოლოდ იზრდება. მაღაქნების

ნაწილი უკვე გაასახლეს ქართულ სამხედრო გზაზე, დანარჩენები კი ჯიუტად ელიან, რომ ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლებში ოდესმე გაიღვიძებს მოვალეობის გრძნობა და თბილისის მოსახლეობის საუკეთესო ნაწილი ბედის ანაბარა არ დარჩება. რუსული სახელის სირცხვილმა მაინც უნდა დააჩქაროს უსახლკარო აღამიანების ამ იმედის ასრულება. არანაკლებ მძიმეა და სამარცხვინო იმაზე ფიქრი, რა განიცადეს და ღღემდნენ რას განიცდიან მხარეში უბრალო რუსი ხალხი, რომლებიც მიწის ნაგლეჯის საძებრად ჩამოვიდნენ. ერმოლოვის შემდეგ, რომელიც სერიოზულად ეკიდებოდა რუსული კოლონიზაციის საქმეს და შექმნა რამდენიმე მტკიცე სამხედრო დასახლება, ამ საქმემ წინ ცოტა წაიწია. თავდაპირველად, როგორც გემოთ ითქვა, არ იყო ამისკენ სწრაფეა რუსული სახალხო მასის მხრიდან, ხოლო შემდეგ დიდი ძალა შეიძინა სომხურმა გავლენამ, რომელიც ღღესაც ამუხრუჭებს საქმეს. სომხები და მათი დამქმმები მოკალათდნენ აღმინისგრაიში და განსაკუთრებით იმ დაწესებულებებში, რომელთა გამგებლობაშიცაა სახაზინო მიწები. ღღესაც ამ დაწესებულებებში ბაგონობს ეგრეთ წოდებული „ხაგისოვის სკოლა“, ეს სახელი უკავშირდება თავგამოდებულ სომეხ პაგრიოგს, რომელიც თბილისის გუბერნიის სახელმწიფო ქონების მმართველი იყო. იგი ენერგიულ მფარველობას უწევდა მთელი მხარის სომხებით დასახლებას.

* მოგვყავს მთლიანად ბატონი ბუნიათოვის კორესპონდენცია, რომელიც 1899 წლის „კავკაზის“ №174-ში იყო. ის ამ სკოლის სიცოცხლისუნარიანობის მკაფიო მაგალითია:

ბორჩალოს მაზრის სოფელი ვორონცოვკა. ამ სოფლის მალაქნები დაასახლეს აქ სახაზინო ნადელი მიწების და ყოველგვარი დახმარების გარეშე პირველადი მოწყობისას, რის გამოც ისინი თავიდან მატერიალური თვალსაზრისით დიდ გაკირვებას განიცდიდნენ, სანამ არნახული შრომით მათმა უმრავლესობამ მოახერხა საკუთრებაში ეყიდა ნადელები კერძო მფლობელებისგან. მაგრამ ვერ ვიტყვით, რომ ყველა ვორონცოველ მალაქანს აქ კარგად ეცხოვრებოდა: იყვნენ მათ შორის უმიწოებიც, რომლებიც ცხოვრობდნენ მხოლოდ თავიანთი ხელის შრომით. ასეთი მალაქანებიდან 22-მა ოჯახმა ათი წლის წინ მიმართა თბილისის გუბერნიის სახელმწიფო ქონების მმართველს, განსვენებულ ხატისოვს, თხოვნით — გამოეყიდა მათთვის მიწის ნაკვეთები ბორჩალოს მაზრაში... თუქის ქარხნის“ ტერიტორიაზე.

თავდაპირველად ხატისოვი უარს ეუბნებოდა მათ იმ საბაბით, რომ მოთხოვნილი მიწა არ იყო სახელმწიფო ქონების განკარგულებაში და ის ქარხნის მესაკუთრეებს ეკუთვნოდა; მაგრამ, როდესაც ქვეითად მოსიარულე მალაქანმა, ჯაბინმა, დაუბტყია მათ, რომ ნათხოვნი მიწა უკვე გადავიდა სამმართველოს გამგებლობაში, ითხოვა მიველინათ მოხელე, რომელიც თავად დარწმუნდებოდა, რომ „თუქის ქარხნის“ ტერიტორიაზე არსებობდა დასასახლებლად თავისუფალი და გამოსადეგი მიწა: ამის შესაძლო შემთხვევაში ლორის უბნის მერყევე, ენაუტი, მან დაადგინა, რომ „თუქის ქარხნის“ სიახლოვეს არის სულ დაახლოებით 10 დესეტინა ტყის მდელოებში მიმოფანტული

მიუხედავად კავკასიის მთავარი ხელმძღვანელობის და მიწათმოქმედების სამინისტროს გულწრფელი სწრაფისა, დაასახლონ ამიერკავკასიის თავისუფალ მიწებზე რუსი ადამიანები ეს გრადიცია დღემდე ძალაში რჩება. ამ წინასწარდასახულობის სუსტი და ხშირად წარუმატებელი განხორციელება მოწმობს მგრული ორგანიზაციის არსებობას, რომელიც სახელმწიფო ნებას და მთავარმართებლის კეთილ წამოწყებებს ყოველგვარი სამშალებით ებრძვის, მათ შორის ყველაზე სათაკილოთი კი. სამწუხაროდ, რუს მსახურულ ადამიანებს შორისაც, რომელთაც უკეთათ არც ისე საპასუხისმგებლო პოსტები, არიან ადამიანები, სომხური ინგრიგის შეითანს რომ მიჰყიდეს სული! ასეთი ადამიანები ცოტანი არ არიან პერიოდულ ბეჭდვაშიც, ისინი ცდილობენ ამტკიცონ, რომ კავკასიაში საერთოდ არ არის თავისუფალი მიწა და რუსი მოახალშენებები განწირულნი არიან დასაღუპავად მძიმე კლიმატური პირობების გავლენით და ა.შ.

რუსული კოლონიზაციისთვის წინააღმდეგობა სხედასხვა კაღბბრის მსახურული ადამიანების მხრიდან დროდარო ხან თავხედურ, ხან არაადამიანურ ფორმებს იღებს. აი რამდენიმე ფაქტი. როდესაც მიწათმოქმედების სამინისტრომ მოითხოვა ადგილობრივი ორგანოებისგან თავისუფალი მიწების შესახებ მონაცემი, მაშინვე, ასეთი ცნობების მიწოდებისთანავე, ადგილ-ადგილ მიიღეს ბომბები, რომ ეს რაოდენობა რამდენადმე შეემტირებინათ რაღაც-რაღაც თავისუფალი ნაკვეთის ადგილობრივ პირებზე იჯარით გაყიდვის გზით. ერენის გუბერნიაში

მიწა, რომელზეც წარმოუდგენელია მთხოვნი 22 კომლის დასახლება. ებინს უბდობოდა თბილისში თითქმის თევობით ცხოვრება, ეძიებდა ცნობებს სამიწო პალატიდან და უბტკიცებდა სახელმწიფო ქონების სამმართველოს, რომ თავისი გრწმუნებლების მიერ ნათხოვნ უბანში იყო არა 10, არამედ 447 დესეტინა მიწა. სახელმწიფო ქონების სამმართველოს კვლავ მოუხდა მოხელის დანიშვნა სამიწო პალატის მონაცემთა სისწორის დასადგენად. თითქოსდა ვორონცოველი მლაცნების ქვეითად მოსიარულე ებინის ადენი ვაიოვალახის შემდეგ თბილისის გუბერნიის სახელმწიფო ქონების სამმართველოს უნდა დაეკმაყოფილებინა მათი თხოვნა, მაგრამ თქვენც არ მოჰყვდეთ: მლაცნები დღესაც ზარუნავენ. წელიწადში არაერთხელ გზავნიან თბილისში ქვეითად მოსიარულეებს, ხარჯს სწევენ, საჭე კი წინ არ მიდის.

ბოლო ხანებში ებინმა მიიღო სიტყვიერი პასუხი თუ რჩევა: „თქვენ მიერ ნათხოვნი ნაკვეთი იჯარით აქვთ აღებული ზაჩინელ სომხებს, რომლებიც ითხოვენ მას თავიანთთვის ნადელად. უკეთესი იქნება, თუ მოითხოვთ მიწას, რომელიც იჯარით აქვთ აღებული ალექსანდრესკულ (რუს) გლეხებს, იქ აგრეთვე არის 450 დესეტინამდე ვარკისი მიწა“. ებინმა უარი განაცხადა, მიტოვებინა 10 წელიწადს უშედეგოდ გაგრძელებული საჭე და ხელი მოევიდა ახალი საქმისთვის, მის უარს მოჰყვა პასუხი: „მაშინ მოიცადეთ შემოდგომამდე, როცა საბოლოოდ გადაწყდება თქვენი საჭე“.

საეჭვოა ეს „გადაწყვეტილება“ რუსი ადამიანების სასარგებლოდ მიეღოთ.

ერთი თავისუფალი ნაკვეთის შესახებ კითხვაზე ადმინისტრაციის საკმაოდ თვალსაჩინო წარმომადგენელმა თავის უფროსობას მისცა ორი ქვემორეპასუხი რაღაც ერთი თვის განმავლობაში: ერთ პასუხში ნათქვამი იყო, რომ ნაკვეთი არაფრად ეარგა სამეურნეო თვალსაზრისით და ამ მიწით ადგილობრივი მცხოვრებნიც კი არ სარგებლობენ, მეორეში – რომ ეს ნაკვეთი თავისუფალი არაა, ეინაიდან ადგილობრივი სოფელი სომხები მას მუდმივად იყენებენ.

ეს უკვე ცინიზმია. გასაკვირი არაა, რომ სომხური ბეჭდვითი სიგყვა, როცა გვატყობინებს აღნიშნული პირის მოქმედებებზე ან მგზავრობაზე, ფრიალ ნაზად გამოთქვამს: „ჩვენო ძვირფასო №№, ჩვენო საყვარელო №№“ და ა.შ.

უბრალო ბოქაულები ზოგჯერ საოცარ თავხედობამდე მიდიან. ასე, მაგალითად, როცა ერთ-ერთ ყოფილ ღუხობორულ სოფელში შეიყვანეს უცხოგომელები ჩრდილო კავკასიიდან, ახალმოშენეებს განუცხადეს, რომ ნაგებობები მათ საკუთრებაში გადადიოდა. როგორც მკვიდრი, მგკიცე რუსი ადამიანები, ისინი უპირველესად შეუიქრიანებული იყვნენ რწმენის საკითხით და სურდათ ღუხობორული სამლოცველო სახლის და მისი ნაგებობების გადაცემა ეკლესიისა და სკოლისთვის. ამასობაში ამ რაიონის ბოქაული თავად გადავიდა ამ ნაგებობებში და ერთ-ერთ მათგანის მიცემას აპირებდა ოჯარით ღუქნისათვის, ანუ სომეხი მეღუქნისთვის. საბედნიეროდ, მოახალშენეები საკმაოდ გონიერი ადამიანები აღმოჩნდნენ, მათ არც სითამამე აკლდათ და გაემგზავრნენ თბილისში, სადაც ამ ადამიანთა არაერთი სიძნელე ყოველმხრივ გამოიკვლიეს მხარის უფროსმა და საქართველოს ეგზარქოსმა, ფლავიანმა. მათი თხოვნა შეისმინეს.

ყველაზე სამინელია ბრძოლის ის მეთოდი რუსულ კოლონიზაცია-სთან, რომლის დროსაც მთავარი სამუშაოა და ცოცხალი არგუმენტებია რუსი უბრალო ადამიანების წინასწარ განზრახული განჯვა. ეს პრაქტიკა გამოიყენება საკმაოდ ფართოდ და ჩვენდა სამარცხვინოდ, უკანონოდ. იმ ადამიანთა თვალში, ვინც იცნობს კავკასიას, ეჭვს არ იწვევს, რომ რუსი ახალმოშენეების დასახლება მაღარიულ ადგილებში სიკვდილის გოლფასია, თუკი იგი არ ითვალისწინებს მძიმე სენთან და სხვა პირობებთან სისტემატურ ბრძოლას, რაც რუსულ სახალხო საქმეს სასიკვდილო საფრთხეს უქმნის. ამ დროს ასეთი მკვლელობა საკმაოდ ბევრია, იმ პირთა მხრიდან უეჭველი მონაწილეობის ან დანაშაულებრივი მიშვებულობისას, რომელთაც უფლება არ აქვთ მოიმიზეზონ საქმეში ჩაუხედაობა. მოვიყვან აღმაშუოთებელ ფაქტს, რომლის შესახებაც გაკვრით ვახსენე ზემოთ. ელისავეტოპოლის გუბერნიის სოფელ გერ-გერაში სათანადო ზომების გარეშე დაასახლეს რამდენიმე ათეული რუსი ოჯახი. შემოდგომას და ზამთარს ცუდად არ ჩაუე-

ლია, გაბაფხულზე კი თავს დაატყდათ ორი უბედურება: მალარია და სომხური ინგრია. მეზობელ სომეხ მოსახლეებთან გამოცხადდა „პი-ჯაჩნიკი“ ხელმძღვანელი, რომელმაც უბრძანა მათ გაეღვენათ რუსი ადამიანები. ეს განდევნა მოხდა ჰემმარიგად აღმოსავლური სიძველით. სომეხთა ხანჯლიანმა ბანდებმა რუს ადამიანებს კარგ სასმელ წყალთან მისასვლელი გადაუღობეს, ხოლო მდინარეს, რომელსაც მაშინ სასმელ წყალად იყენებდნენ, სომეხები სისტემატურად აბინძურებდნენ ნაკელით, მძორითა და ათასგვარი სიბინძურით. დასახლებაში გაჩნდა ისეთი დაავადებები, რომელთა გაუქმებაზეც კი კაცს თმა ყალყზე დაუდგებოდა. ადამიანები ცოცხლად ლეებოდნენ, სხეულზე უჩნდებოდათ მყრალი წყლულები, განჯეისგან ლამის ჰკუიდან იშლებოდნენ. მაზრის უფროსი, რომელიც ამ დასახლებაში ცხოვრობდა, ყველაფერს ხედავდა და ღუმადა. როცა ამ სამიწელებზე ამბავმა გუბერნატორამდე მიაღწია, გერ-გერაში გააგზავნეს სომეხი ექიმი, რომელმაც წამლის ნაცულად რუს განჯულთ მიაწოდა რჩევა: „წაეთრიეთ აქედან, ჟუსა-ძაღვებო, თორემ აქ ყველა გაწყდებით“. მოსახლეობის ორი მესამედი სულმთლად გაწყდა, დანარჩენი გაიფანტა. ეს ამბავი მივიდა მხარის უფროსამდე და მაზრის უფროსი გააგდეს. იმათ, ვინც ამ სამიწელი განჯვით გარდაიცვალა, ეს არ უშეეღიდა.

ყველაზე სამწუხარო ისაა, რომ აღნიშნულმა პეკატომბამ ვერ აღკვეთა სხვა მსგავსი შემთხვევა. სულ ახლახან რუსული დასახლება დაარსდა მალარიის თეალსაზრისით ერთ-ერთ ძალზე სამიშ ადგილას, ალაზნის პირას, თბილისიდან რაღაც ასიოდე ვერსტზე, იქ, სადაც მკეიდრი მოსახლეობაც კი არათუ ბედავს დასახლებას, არამედ გამაფხულსა და გაფხულშიც არ შედის იმ გერიგორიაზე. ამ საფლავეში გადაისროლეს რამდენიმე ასეული რუსული სიცოცხლე. და იქ მოხდა იგივე, რაც რამდენიმე წლის წინ გერ-გერაში. თუკი დაეუშვებთ, რომ მხარეში შედარებით ახალმა თბილისის გუბერნატორმა გუბერნიის მართვის რამდენიმე წლის განმავლობაში ვერ მოასწრო გასცნობოდა ყველა მის შემოგარენს, სახაზინო მიწები ხომ იმ პირის გამგებლობაშია, ვინც კავკასიაში დაიბადა და დაწერილებით იცის ადგილობრივი პირობები, თანაც საკმაო ავგორიგეტი პქონდა იმისთვის, რომ ხელი შეეშალა ამ მომაკედინებელი კოლონიის დაარსებისთვის. ჯამში, არ შეიძლება ჩივილი იმაზე, რომ შემადრწუნებელი სახალხო უბედურება მოხდა, დამნაშავეები კი არაა. ეს უდავოდ რუსული ავგორიგეტისთვის ძირის გამოთხრავა და მიანი არა მარტო სახალხო, არამედ სამთავრობო საქმისაც.

გადასახლების საქმის საერთო სურათი მხარეში ძალზე უნუგეშოა. ერთი მხრივ, მძიმე შთაბეჭდილებას ახდენს წერილი ხელისუფლების თითქმის საყოველთაო პასიური წინააღმდეგობა (მოგჯერ კი არც

ისე წერილისაჲ) უმაღლესი ხელისუფლების სწრაფებისთვის, რომელიც გულწრფელად ბრუნავს რუსი ხალხის კეთილდღეობაზე. რუს ახალმოშენებზე დაყენების მაგალითი სხვადასხვა დაწესებულებაში ძალიან ბევრია. არსებობს ათეულობით და ასეულობით ადამიანი, რომლებიც უკვე რამდენიმე წელია ელოდება მათთვის დაპირებული ნაკვეთების გამოყოფას, ეს ნაკვეთები კი შემდეგ გაუგებარი მოსამზრებების გამო ეძლევა სხვებს. არეულობა ამ საქმეში წარმოუდგენელია და მღვრიე წყალიც ბევრი.

საბედნიეროდ, ბოლო დროს შინაგან საქმეთა სამინისტრომ მხურვალედ მიიტანა გულთან გადასახლებაზე საკითხი და მისი გამო-სწორებაც უკვე შორს არაა. ამ საკითხის პროგრამული გადაწყვეტა ალბათ გამოასწორებს რაღაც-რაღაც წინანდელ შეცდომებს.

ამას ზოგჯერ ერთვოდა არამიზანშეწონილი პოლიტიკური გენდენციები, რომლებიც ხელს უწყობდა სომხურ ინტრიგებს. ასე, მაგალითად, შეინიშნებოდა სწრაფა დაესახლებინათ რუსი ადამიანები არა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში და ყარსის ოლქში, სადაც ისინი პოლიტიკურად განსაკუთრებით საჭირონი არიან, არამედ საქართველოში. ეს იწვევს ქართველთა სამართლიან უკმაყოფილებას და მათ, ასე ვთქვათ, პოლიტიკურად აახლოებს სომხურ ინტრიგასთან. ქართველებს ახსოვთ, რომ ისინი ნებაყოფლობით შეუერთდნენ რუსეთს და ვერ ხედავენ პოლიტიკურ საფუძველს იმ მიწის მარაგის შემცირებისა, რომელიც, მათი აზრით, ეკუთვნის ხალხს, ეს ხალხი კი მთელი ასწლეულის განმავლობაში თავის ერთგულებას უმგვიცებდა ხელმწიფეს და სამშობლოს. ნებაყოფლობითი გაყიდვა ან დაგირაებული მამულების ლიკვიდაცია – ეკონომიკური ფაქტებია, რომელთა წინააღმდეგაც ვერაფერს იღებენ; ხოლო საქართველოს ჩართვას გადასახლების გერიგორიად ისინი მიიჩნევენ მთავრობის უნდობლობის დაუმსახურებელ აქტად. თუმცა რუსი ახალმოშენები არ აწყდებიან აქ ქართველი გლეხების არაკეთილგანწყობას, მათთან ხშირად იოლად ამყარებენ მეგობრულ ურთიერთობას და უნათესავდებიან კიდევ. სარწმუნოების ერთიანობა ძალიან ბევრს ნიშნავს უბრალო ხალხის თვალში, რომელიც მოწამლული არაა მოჩვევებითი ცივილიზაციით.

საგადასახლებო საქმის მეორე ფრიად ბნელი მხარეა კავკასიაში მაწანწალა რუსები. მათ დანახებაზე ყურებს ჩამოყრი. რაც უნდა ცხარე მოწინააღმდეგე იყო ბაგონყმობის და გულწრფელად გასურდეს ხალხის თავისუფლება, რომელიც მოწოდებულია მსოფლიო ისტორიული როლისთვის, მაინც გესმის ბაგონყმური უფლების თავდაპირველი გონიერული საფუძველი, რომელმაც მიწას მიაჯაჭვა გლეხი და თავისებურად დისციპლინას შეაჩვია ხალხი, რომელსაც ესოდენ ძლიერად აქვს განვითარებული მაწანწალური ინსტინქტები. და ღმერთმა უწყის

კიდევ, რა მოხდება ამ უკანასკნელს ლაგამს თუ აყრი! ბოსიაცობა, სახელგანთქმული ბაგონი მაქსიმ გორკის და მისი მჟარეულების – ებრაელების – მიერ, არა მარტო ქალაქის სახალხო მასის გახრწნის ნაყოფია, არამედ ამ მაწანწალური ინსტინქტებისა, რომლებისგანაც თავისუფალი არაა თანამედროვე რუსული სოფელი.

ეს ადამიანები დახეგიალობენ შავი ზღის სანაპიროებზე, ამიერკავკასიის ქალაქებში, თხოულობენ ხან სამუშაოს, ხან – მიწას, სინამდვილეში კი მათხოვრობენ და ლოთობენ. უეჭველია ისიც, რომ ამ ადამიანთა ნახევარი ჩაეარდა სილაგაკეში იმ მიზეზების გამო, რომლებიც მასზე არ იყო დამოკიდებული და იგი შეიძლებოდა მოგვეწყო მიწაზე და გაგვეხადა სასარგებლო მწარმოებელ ძალად; მაგრამ ამისთვის საჭიროა სიყვარულით ბრუნვა შეძლებულ ხელისუფალთა მხრიდან, საჭიროა არა ფორმალური, არამედ მგზნებარე, ენერგიული რუსული პატრიოტიზმით გამსჭვალული ორგანიზაცია. აი ეს კი არ არსებობს. ამაზე ყოველგვარი უფლების გარეშე ჩვენ მოუთმენლად ვეპყრობით იმ განწყობათა ნაყოფს, რომელიც შექმნილია ჩვენი მმართველი კლასების კულტურის საწინააღმდეგო, ნაჩქარევად რეფორმისგული მუშაობით.

კავკასიაში მოწანწალე რუსების ნაწილი, როგორც ჩანს, გამოუსწორებელია. განსაკუთრებით პენზის გუბერნია გეაწედის ასეთ მაწანწალათა კონცინგენცს, მათთან ეერაფერს გააწყობ ეერც სიკეთით, ეერც ბოროტებით. მაშინაც კი, როცა პენზის გუბერნიიდან მოდის ნამდვილ ახალმოშენეთა პარტია, საქმის მცოდნენი ეჭვით უყურებენ მათ განმრახვას მტკიცედ დასახლდნენ მიწაზე...

უნდა ითქვას, რომ მაწანწალებმაც თავიანთი სამსახური გაუწიეს საგადასახლებო საქმეს. მათმა დაუინებულმა ჩაციებამ ადგილობრივ მკვიდრებზე საბაზი მისცა თბილისში მცხოვრებ ჰუმმარიგ რუს ადამიანებს. შეექმნათ გადასახლებულთათვის თავდაპირველად პეტერბურგის დახმარების საზოგადოების განყოფილება, ხოლო შემდეგ იგი გადაექციათ დამოუკიდებელ კავკასიურ საზოგადოებად. თავიდან საბაზი იყო სწრაფვა, ეზრუნათ მოწანწალე რუსებზე, რათა დაეცათ საყვედურებისგან რუსული სახელი, რომელსაც მხარეში ამდენი მტერი აყავდა.

პროექტი, რომელიც საკმაოდ დიდხანს იღო თბილისის კანცელარიის მაუღქემ, ბოლოს და ბოლოს განხორციელდა. გადასახლებულთათვის ამიერკავკასიის დამხმარე საზოგადოებამ, რომელიც სერიოზული მხარდაჭერით არ სარგებლობდა ადგილობრივ ხელისუფლებაში და ბევრ გაადგილობრივებულ ადამიანს ძალიან არ მოსწონდა, მაინც საკმაო რეალური სარგებელი მოუტანა რუსულ საქმეს. ერთი მხრივ, ახალმოშენეთ შეძლებისდაგვარად უწევდნენ ყოველგვარ დახმარებას,

კერძოდ კი, თბილისში მოაწყვეს თავშესაფარი უფასო სასადილოთი; მეორე მხრივ, კომიტეტის წევრების ზრუნვამ მხარის რუს მოახალშენეებზე გამოავლინა მრავალი საჭიროება და უბედურება, რომელთაც ფარავდნენ უფროსობისგან ხალხის ბელის ქვედა საფეხურზე მდგომი წარმმართაენი; დასასრულ, თავად ამ საზოგადოების არსებობამ შექმნა რუსული პატრიოტიზმის ნაკადი და ხელი შეუწყო საკითხის სასურველ გადაჭრას მმართველ სფეროებში.

ამ საქმის ქომაგი გადასახლებულთა თავშესაფარში პოულობდნენ ბევრ საზრუნავს, შრომას, მაგრამ დიდ სიხარულსაც – ურთიერთობდნენ ათასობით რუს ადამიანთან, რომლებიც ნდობით იყვნენ გამსჭვალულნი ამ საზოგადოების წარმომადგენლების მიმართ. კარგი იქნებოდა იქ გაეგზავნათ ეგრეთ წოდებული ინტელიგენტები და კოსმოპოლიტები, რომელთაც არ სწამთ ხალხის სულიერი ძალის და იეიწყებენ, რა წყარო კვებაეს ამ ძალას.

ნაშიმშილები, დაღლილი, ათასგვარი უბედურებით და ფარულად მტრული მსახურეული ადამიანებისგან უგულო ფორმალიზმით დატანჯული უბრალო რუსი ადამიანები უცხო მხარეში პირდაპირ მშობლიურ ოჯახს პოულობდნენ და ბევრი მათგანი მთელი გრძნობით მიეჯახება მას. ოჯახი კი მართლაც არ იყო ცუდი: იყვნენ, მაგალითად, ექიმები, რომლებიც საათობით ისხდნენ ხალხმრავალი თავშესაფრის დახუთულ პაერში; იყო მღვდელი, მაღალგანათლებული აკადემიკოსი, მაგრამ მოკრძალებული და გულით კეთილი მწყემსი, მამა კონსტანტინ კრასოესკი, რომელმაც ენების კეირა, მღვდლისთვის ყველაზე ხელსაყრელი დრო მაგერიალური თვალსაზრისით, გადასახლებულებთან გაატარა ყარაიბის დაბაში, შემდეგ კი მთელი გაფსული დარჩა თბილისში, რათა ხშირად ენახა ეს დაბა, რომელიც მღებარეობდა მაღარიან ადგილას; იყო ბევრი სხვა ადამიანიც, რომლებიც სიხარულით სწირავდნენ მსხვერპლად გულით საყვარელ საქმეს დროსაც, ფულსაც და სულიერ ზრუნვასაც.

მთელ ამ მოღვაწეობაში, რომელსაც დღემდე აგრძელებენ სხვა ადამიანები, იყო ცოცხა ხმაური, მაგრამ ბევრი ქრისტიანული სიყვარული. ბევრი ასეთივე რამ იყო თვით გადასახლებულებს შორისაც, რომლებიც აქ რუსეთის სხვადასხვა ბოლოდან ჩამოვიდნენ. ისინი, ამავე დროს, აელენდნენ დიდ გულუბრყვილოდ სტიქიურ რწმენას რუსი ხალხის უფლებებზე იმ მიწასთან დაკავშირებით, რომელიც მოპოვებული იყო რუსული სისხლით. ერთი გადმოსახლებული დაჟინებითაც კი ამტკიცებდა, რომ ამიერკავკასიის კლიმატი აუცილებლად შეიცვლება, გახდება უფრო „რუსული“, როცა აქ დასახლება რაც შეიძლება მეტი მართლმადიდებელი ადამიანი. მეორე გადმოსახლებულმა ხანგრძლივი გამოკითხვის შემდეგ მაღარიის წინააღმდეგ გამაფრთხილებელ ზომე-

ბზე, პირქუში დარწმუნებით მიუთითა თავის ბაჟმებზე და თქვა:

– ესენი შეიძლება დაიხოცონ, მაგრამ იმათ, ვინც აქ დაიბადება, უკვე ევლარაჟური მოერევა! მაგრები იქნებიან, როგორც საჭიროა!

ეს ადამიანი რუსული გიპის სიმტკიცის ხალხური რწმენის გამოძახებული იყო და თითქმის სჯეროდა მისი უმაგალითო მისადაგება ყველაზე სხვადასხვაგვარ პირობასთან. მან გვიჩვენა, რომ რუსი ხალხი, როგორც ჩვენი შემოქმედებითი ალექსის ჭეშმარიტი მცველი, უფრო შორსმჭვრეტელია და სულიერად ძლიერი თავის ვერტ წოდებულ ინგელიგენციასთან შედარებით.

21. რუსი ინტელიგენცია

საჭიროა კი საუბარი კავკასიაში რუს ინგელიგენციაზე? წინა სტატიებში მითითებული იყო ადგილობრივი ცხოვრების არაერთი ისეთი ხარეზი, რომლებიც წარმოუდგენელი იქნებოდა ნაწილობრივ მოღალატური მონაწილეობის, ნაწილობრივ დანაშაულებრივი მიმნებებლობის ან სამარცხეინო გულგრილობის გარეშე ჩვენი განათლებული ადამიანების მხრიდან, ისინი ხომ თითქმის ყველა ადგილობრივი მოხელე იყო; ორი-სამი ენერგიული ეაჭარი, ხუთი-ექვსი მეგაბეთე, ძირითადად გამყიდველი და გაღოთებული თავის წრეში, ამდენივე გათაღოთებული კავკასიელი ადვოკატი სათეაღაუში არ ითელება. დანარჩენი, ყველა, ან მსახურობს, ან მიეკუთვნება მსახურეულ ოჯახებს. ცუდი მსახურეული ადამიანების, ანუ სახელმწიფოს და რუსული საქმის არაერთგული მსახურების პროცენტი, ერთი შეხედვით, საკმაოდ დიდია, მაგრამ, თუ ჩაუვლრმავდებით მსახურეული კლასის მღვომარეობას, მაშინ გარდაუვალია დასკენა, რომ ეს უარყოფითი მოელენები იმდენად შესეგადგმული კი არაა თეად მასში, რამდენადაც წარმოიქმნება, ასე ეთქვათ, გემოდან, ესე იგი, ერთი მხრივ, არასაკმარისი ეროვნული სამხარეო პოლიტიკის შედეგია, ხოლო, მეორე მხრივ – საერთორუსული საქმის აუწყობლობის ნაყოფი.

დავიწყოთ იქიდან, რომ მხარეში, რა თქმა უნდა, ყოველი რუსი ადამიანი როდია დარწმუნებული, რომ მხარს დაუჭერენ და არ „შეჭამენ“, თუკი გამოთელენს სამსახურებრივ უმაღობას და ყველა შემთხევაში დაიცავს რუსულ ინტერესებსა და ეროვნულ ღირსებას. მან შესანიშნავად იცის, რომ რომელიდაც ნათობის მეფეს კავკასიაშიც, ღედაქალაქშიც, ბიუროკრაგიაშიც და ბეჭდვით სიგყეაშიც ისეთი კავშირები აქვს, რომ მას, საშუალო შეძლების მოხელეს, მოაგყუებს კიდეც და ლუკმაპურსაც დააკარგვინებს. ასეთი მოხელე, რომელიც სამი ათასს იღებს, არის 40 წლის ადამიანი, ხშირ შემთხევაში დაქორწინებული და აყავს 7 ვილები. ამიერკავკასიაში კი ცხოვრება ისე უგანლად ძეირია

და მისი წყობა იმდენად არანორმალური, რომ ავადმყოფობის, ქორწილის ან სხვა მოვლენების დროს, რომლებიც ხარჯებს საჭიროებს, მოხელეს სჭირდება კრედიტი.

კრედიტი კავკასიაში — დამოუკიდებლობის დაკარგვის დასაბამია, ანუ პატიოსანი ადამიანისთვის დასასრულის დასაწყისი. სასიცოცხლო პროდუქტებიც და კრედიტიც სომხების ხელშია, ისინი კი წარმოადგენენ მძლავრ ანტირუსულ ორგანიზაციას. მსახურეულ ადამიანთა პირველ ექსილებს სომხურ ბანკებში აღრიცხავენ თავაზიანი ღიმილით, ხელახალ აღრიცხვას ახდენენ მათი სინდისის ან სამსახურებრივი მოვალეობის კომპრომისის ფასად, ხოლო შემდგომ ისინი პირდაპირ სრულ დამონებაზე მიჰყავს.

არ არსებობს არც ერთი დაწესებულება, რომლებშიც ადგილობრივი მკვიდრნი, უპირატესად სომხები ან სომხური იდეოლოგიის უცხოგომელები, გაელენიან როლს არ ასრულებდნენ პირდაპირ ან თავიანთი დამქაშების მეშვეობით. თუკი ამას დაეუმაგებთ ბრძოლას უწყებებს შორის — დედაქალაქური ბრძოლის გამოძახილს, მაშინ პატიოსანი მსახურეული ადამიანის მღვთმარეობის სიძნელე ცხადი გახდება.

რა თქმა უნდა, გეხვდებიან ისეთი ადამიანებიც, რომლებიც ღალატობენ რუსულ საქმეს ან სუფთა არ არიან ფულად საქმეებში მხოლოდ იმიტომ, რომ მათ ეჭვით მოუპყრობდნენ გაელენიანი თანამშრომლები და ალბათ გამოაძეუებდნენ კიდევ იქიდან. კავკასიაში ერთი უწყება საცხება პოლონელებით, რომელთა შორის, ბუნებრივია, არიან ობიექტურად პატიოსანი ადამიანები, მაგრამ, სულ მცირე, გულგრილნი რუსული საქმის მიმართ. მეორე უწყების ადგილობრივ ორგანოებში ღღემდე ძლიერია „ხაგისოვის სკოლა“ და იქ ცოტა როდი გეხვდება ანტირუსული ელემენტი. მესამე უწყების ორგანოები „პრინციპის მიხედვით“ კოსმოპოლიტურია და ზოგადად აელენს ამ უწყების საპეციალურ ტენდენციებს, რომლებიც ანიჭებს განსაკუთრებულ ელფერს გასული ათი წლის განმავლობაში; მეოთხე, დახეი, კავკასიაში უფრო დაბლა მდგომია, ან უკიდურეს შემთხვევაში ასე ჩანს, ვიდრე დანარჩენ რუსეთში, ვინაიდან აქ თავისი სახელმძღვანელო პრინციპებით, რომლებზეც უარის თქმა არ შეუძლია, შესაბამისობაში არაა ცხოვრების მოთხოვნებთან. სწორედ ეს პრინციპები ითრევს მას ხანდახან დამღუპელ უთანხმოებაში ადმინისტრაციასთან ორივე მხარის და ადგილობრივ მცხოვრებთა საშინაოდ.

სკოლა? არის კი რუსეთში საერთოდ რუსული სკოლა? რას და როგორ ასწავლის იგი? იქ ხომ ასწავლის ყველა ის ინტელიგენტი, რომლებიც უსმენდნენ მოჩვენებით ლიბერალ პრეიატ-დოცენტებს, მათ კი თავი გამოუჩენდნენ ნეომარქსიზმით, ყოველგვარი რუსულის

და განსაკუთრებით რუსული წყობის უარყოფით. საიდან უნდა აიღონ მათ რაღაც განსხვავებული, როცა ჩვენი სკოლის ღენაციონალიზაცია დღესაც გრძელდება მთელ რუსეთში?! და ყველაფერ ამის მიუხედავად, არ შეიძლება არ შევნიშნოთ, რომ კაეკასიელ პედაგოგთა მნიშვნელოვან ნაწილს შორის არსებობს კეთილშობილი ეროვნული მიმდინარეობა, რომელიც გზას იკელეეს წინანდელი თეორიული ცნებების ნაგავსა და მძიმე დაბრკოლებებს შორის, ადგილობრივი ცხოვრება რომ წარმოშობს.

კაეკასიის ყველა უწყებაში, ყველა ფენაში და რუსი ინტელიგენციის წრეებში არსებობს ისეთი ნათელი ნაკადები, რომლებიც მომდინარეობს, ასე ეთქვათ, არა თავიდან, არამედ გულიდან, უცხო მხარეში რომ დაიგანჯა. კაეკასია, ისევე, როგორც საერთოდ აღმოსავლეთი, ან ხრწნის ადამიანის მწეობას, ან აწრობს მას. იქაური რუსი ადამიანები ბევრად უკეთესი არიან, ვიდრე ჩანან. გაათავისუფლეთ ისინი ხელოვნურად შექმნილი მაგერიალური გაჭირვებისგან, უთხარით მათ გამამხნეველები სიგყვა მბრძანებელი პირის ბაგეებით ან პატიოსანი გაზეთის სვეტებიდან, მიეცით მათ რაღაც გამაერთიანებელი და მივიღებთ ისეთ სურათს, რომლითაც რუსეთს ნამდვილად ექნება უფლება, იამაყოს.

ამ დროს კი ხდება სწორედ საწინააღმდეგო. თითქმის მთელი ბეჭდვა, გამონაკლისის გარეშე, ახლა ფაქტობრივად უცხოგომელთა ხელშია, მიუხედავად კალმის ადგილობრივ მრეწველთა რუსული სახელებისა. რუს ადამიანებს თავიანთი კუთხეც კი არ აქვთ, სადაც შეძლებდნენ კეთილსინდისიერად და უსაფრთხოდ ელაპარაკათ რუსულ საქმეებზე. ეგრეთ წოდებული „გფილისის წრეც“ – შესანიშნავი რუსული დაწესებულება, სადაც დიდი წესრიგია, ვერ გადაურჩა უცხო ელემენტების მოწოლას. მაათან ერთად კი შეიპარა რუსული გრძნობის რაღაც დაურწმუნებლობა. ზოგჯერ იგი იქამდეც კი მიდის, რომ, მაგალითად, ერთხელ ამ დაწესებულების მთავარი მოღვაწეები ამაყობდნენ თავიანთ წრეში ცნობილი თალღითი სომხის მიუღებლობას, რომელიც ეჩრებოდა იქ თითქმის უკვე მუათედ და იმსახურებდა კეგით ცემას. რა იყო აქ საამაყო? რა უხაროდათ? თუკი ეს გამარჯვებაა, მაშინ განა საეაღალო არაა, რომ კიდევ აუცილებელია ზრძოლა მწეობრივად გადაჭრილი საკითხისთვის?!

ადამიანები, რომელთა მწეობა დაექვემდებარა კაეკასიის გამზრწნელ ზემოქმედებას, წარმოადგენენ თავისთავად ძალზე სამწუხარო სანახაობას, რაც კი შეიძლება დაინახოს რუსმა ადამიანმა, რომელსაც ღირსება არ დაუკარგავს. მაქსიმ გორკის გმირები, რა თქმა უნდა, ნაკლებად შემზარავია, ვიდრე ეს ბედნიერი ადამიანები, რომელთაც არაფერი ადამიანური არ შერჩენიათ ზოგჯერ რიგიანი გარეგნობის

და კარგი საზოგადოებრივი მდგომარეობის ნილაბქევემ. ისინი არიან ადგილობრივი ცხოვრების ჭეშმარიტი წყლული, ვინაიდან ჩვეულები-სამებრ ახერხებენ ბევრად უფრო გაელენიან ადამიანებს დაუახ-ლოდნენ და შეადგენენ ბანდას, რომელიც ღუპაეს ყოველგვარ კეთილ წამოწყებას, რითაც ყოველივე ანტირუსულს ემსახურებიან.

არსებობს კიდევ ადამიანთა კატეგორია, ბევრად უფრო მრავალრიცხოვანი და ნაკლებმანე, მაგრამ, საბოლოო ჯამში, ისინი ახდენენ არასასიამოვნო შთაბეჭდილებას. ეს ადამიანები, პასიურად „გაქაეკასიელებულნი“ გონებრივად და ნაწილობრივ ფიზიკურად, აეწყნენ აღმოსაელეთის გამხრწნელი საზოგადოების სხვადასხვა სიმყრალეს, შეურიგდნენ ყველანაირ სიბინძურეს და თანდათანობით აითვისეს ლევიანური მსოფლმხედველობა. მათ უყვართ კახური ლეინო, თეფი შამაია, ახალთახალი ხიზილალა, ნაყინი, უხაშვი ანეკლოტები მეტყეელებასა და პრაქტიკაში, მოგება კარგში და ა.შ. ისინი ისაღილე-ბენ, ეისტანაც გნებაეთ, იამხანაგებენ ნებისმიერთან, ოლონდ ფიზიკური ვითარება ელამუნებოდეს მათ ნატურას, რომელიც სამხრეთული კლიმატით განაბებული აქეთ. თუკი ადამიანი, რომელსაც იცნობდ-ნენ, ბნელ საქმეში გაეხეა და დაისაჯა, ისინი ადგილობრივ მკვიდრთა დარად იტყვიან: „ოპ, საწყალი, საწყალი“! თუკი რომელიმე მოკრძლე-ბული ქალბატონი, რომელსაც ადრე ეერ ამჩნევდნენ ქმრის დაბალი მდგომარეობის გამო, მიიპყრობს მაღალი თანამდებობის პირის სასიამოვნო ყურადღებას, მაშინ ამ გიპის ადამიანები სასწრაფოდ ააესე-ბენ მას განსაკუთრებული პატივით. თაეის ლევიანურ შეხედულებებში კაეკასიის საზოგადოების აღნიშნული ნაწილი ზოგჯერ უფრო შორს მიდის: იგი პატიეს სცემს ეიგინდარებს, რომელთა შესახებაც ეჭვობს, რომ ისინი წარმოშობით უფრო მაღალი ადამიანებიდან მოდიან, ეი-დრე მათი ოფიციალური მამები.

დაცემული ადამიანების ეს ინერტული ჯგუფი შეიძლება კიდევ უფრო დაეცეს ღრთა განმავლობაში, მაგრამ შეიძლება გაადამიანურდეს კიდევ. სამწუხაროდ, ამ ჯგუფში საკმაოდ ბევრი ქალია, რომლებიც ხშირად მნეობრივი დაცემის წყარო ხდებიან თავიანთი ქმრებისა და ძმებისთვის. საკადრისი პასუხის გაცემა მოგინდება, როცა გაიფიქრებ, ეისზე ქორწინებიან ზოგჯერ რუსი ინტელიგენტები და როგორია ჩე-ენი ქალთა სკოლის თანამედროვე ღონე, განსაკუთრებით კაეკასიაში!

ჩვენს ქალბატონებს და გოგონებს უყვართ საუბარი ცხოვრების უმ-იზნობაზე. ნუთუ ისინი ეერ ხედავენ, რა უზარმაზარი ეროვნული საქმის გაკეთება შეეძლოთ ჩვენს განაპირა მხარეებში, რომლებიც რუსული სინდისის და მნეობის ხორცმცხმბა უსახლკარო განაპირა ჩინოენი-კების კერისტეის?! რუსული საქმის მტრებმა იციან, რა მნიშვნელოვა-ნია ეს საკითხი – და გყუილად როდი მომიხდა დამეწერა კაეკასიაში

რუსი ქალის ზემონახსენები წერილი, რომელიც მოუწოდებდა მათ აღესრულებინათ ეს ღირსეული ეალი.

პირადად მე ალბათ ვცოდავ, როცა ეჩივი კაეკასიის ინტელიგენციაზე დასაბოლოოჯამში, მივიღივარმისთვის არასასურველ დასკვნამდე. მე მქონდა ბედნიერება დაერწმუნებულიყავი, რომ მას გული ღრმად რუსული აქეს, ფაქიზი ყოველგვარი წრფელი მოწოდებისთვის. უცხო გარემოში, უცხო ლაპარაკის ხმაში მან თანდათან დაივიწყა მშობელი ხალხი, მაგრამ მგზნებარედ გადადგა ნაბიჯი ახალმოშენეთა გალების პირველივე სახალხო გაჭირვებისკენ. ცუდად მონათლულმა პრეიგდოცენტებმა სასკოლო სკამზევე მოუწამლეს მას სული დასაელური ოცნების მიკრობით, მაგრამ პირველივე წამს, უხეშ სინამდელიესთან შეჯახებისას, იგი მიხედა თვითმპყრობელობის აქსიომას რუსეთისთვის; საკმარისი იყო აღძრულიყო ეროვნული საკითხი, საკმარისი იყო გარკვეულიყო ეროვნულ განჯეაში და მრავალი ადამიანი, რომლებიც სიყმაწვილეში სკოლამ და ბეჭდვითმა სიგყვამ მოწყვიტა რწმენას, გულის თრთოლვით ეხმიანება დედა-ეკლესიის მოწოდებას.

საჭირო არაა ამ ადამიანების გაიკისხვა და ფიქრი, რომ რუსული საქმე კაეკასიაში გამოუსწორებლად გაუუჭდა. ამ საქმის გამოსწორება ჯერ კიდევ ადელია. თუ რამ ძნელია, შეარყიო მათი რუგინული დამოკიდებულება საქმის მიმართ, დაარწმუნო ისინი, ვისზეცაა ეს დამოკიდებული, გამაჯანსაღებელი მუშაობის აუცილებლობაში და ბოლოს მოხაზო ამ უკანასკნელისთვის მოუიქრებული მწყობრი პროგრამა.

ასე თუ ისე მოგვიწევს ამის გაკეთება. როცა მდინარის დინება გუბდება ნამზღლევიტ ან მოგანილი ნაგვიტ, არ უნდა ვიფიქროთ, რომ სტიქიური მუშაობის ხილული შესვენება მისი შეწყვეტის გოლფასია.

ეროვნული მუშაობა მთლიანად სტიქიური როდია. იგი აძლევს სამშობლოს მოყვარულ ადამიანებს შესაძლებლობას და აკისრებს მათ ვალდებულებას, შეგნებულად გააღრმავონ მშობლიური მდინარის კალაპოტი, გაარღვიონ დაბრკოლებები, რათა თავიდან აიცილონ არასაჭირო ადამიანური განჯეა.

რუსული მდინარის შეჩერება კი შეუძლებელია: მას ეკუთვნის მომავლის სიერცე, უკიდევანო, როგორც რუსული ძალა.

კავკასია.

რუსული საჰმე და ტომთაშორისო საკითხები

იდეის ავტორი და გამომცემელი
ჯამალ ხელია

თარგმნილია 1904 წლის რუსული გამოცემიდან

მთარგმნელი: მარიკა ჯანიკაშვილი

კომპიუტერული დიზაინი,
უზრუნველყოფა: თამუნა ჩხაპელია

ტირაჟი: 600 ეგზემპლარი

აწუბა და დაკაბადონება
“რესტოგრაფიული ცენტრი 97”

ფასი სახელშეკრულებო